

Luca Paciolo

TRATAT DE CONTABILITATE ÎN PARTIDĂ DUBLĂ

editura junimea

Luca Paciolo

TRATAT DE CONTABILITATE ÎN PARTIDĂ DUBLĂ

CUVÎNT ÎNAINTE

Trăgîndu-și seva din realitățile țării noastre, păstrîndu-și identitatea și personalitatea, gîndirea economică românească se dezvoltă în contextul general al concepțiilor economice universale. Ea recepționează și asimilează critic teze și idei din cultura universală, în funcție de necesitățile generate de condițiile istorice date. Desigur, personalitatea implică aptitudini de asimilare și iradiere, iar existența influențelor și a confluențelor gîndirii economice universale cu cea românească mărește posibilitatea ca în dezvoltările sale gîndirea economică din Republica Socialistă România, reflectînd realitățile social-economice naționale, să ofere material generalizat, care întregește patrimoniul conceptelor economice universale.

*Prima traducere integrală în limba română** a Tratatului de contabilitate, *cu titlul în latinește: Tractatus de computis et scripturis, elaborat de omul de știință italian Luca Paciolo, inclus în opera sa grandioasă de matematică și geometrie intitulată „Summa de aritmetica, geometria, proportioni et proportionalità" (Veneția, 1494), se înscrie pe linia valorificării critice a unor lucrări de certă valoare în istoria contabilității. Punerea acestei lucrări la îndemîna cercetătorilor din domeniul economiei, a cadrelor didactice și a studenților, constituie un real sprijin în înțelegerea, prin studiu direct, a unui important filon al gîndirii economice care, de-a lungul veacurilor, și-a probat valențele metodologice cognitive.*

Dintotdeauna, omul a fost îndemnat să lase peste vremurile ce vor urma mărturii despre evenimentele mai deosebite cărora le-a fost contemporan. Există o lege a selecției, a ierarhizării faptelor în funcție de însemnătatea lor pe care timpul o face retrospectiv; evenimentul cu adevărat semnificativ va rezista la acest examen permanent al istoriei și, mai mult chiar, se va înnobila cu noi și pilduitoare sensuri. Din mulțimea lucrărilor elaborate într-o epocă, timpul reține numai pe cele esențiale. Privită și studiată din această perspectivă, lucrarea lui Luca Paciolo — a cărei traducere este însoțită de un pertinent studiu introductiv care scoate în relief realizările cele mai semnificative acumulate pe plan mondial, în decursul secolelor, în acest fră-

---

* Realizată de: prof. univ. D. Rusu, doctor docent în științe economice, și prof. univ. Șt. Cucicureanu, doctor în filologie, specialitatea romanistică și limbă italiană. Părți din această lucrare au mai fost traduse de aceiași autori (vezi Analele Universității „Al. I. Cuza" Iași seria Științe economice, tomul XV, 1968, p. 160—161) și Tom. XIV, 1968, p. 95—101.

mintat domeniu al științei — conferă fundament istoric categoriilor și sistemului metodologic al contabilității, știință prin excelență dinamică, care, mereu receptivă la tot ceea ce este nou și util, integrează selectiv și critic numai ceea ce este peren și semnificativ în sfera sa de cercetare.

Spre exemplu, referindu-se la una din condițiile definitorii ale eficienței contabilității și anume reflectarea la zi a operațiunilor economice pentru a cunoaște, din mers, activitatea unităților, Luca Paciolo exprima această cerință, în urmă cu aproape o jumătate de mileniu, astfel: să se așeze (si disponga) în ordine frumoasă toate afacerile, încît repede să se poată avea cunoștință de fiecare din ele, atît în privința debitului cît și a creditului" (lucr. tradusă, p. 99). Totodată, el sublinia consecințele negative care decurg din neluarea în considerare a acestei cerințe: întrucît neorînduind lucrurile cum trebuiește la locul lor, se va ajunge la foarte mari necazuri și confuzii în toate afacerile" (lucr. tradusă, p. 100).

Referindu-se la aplicarea calculului digrafic, Luca Paciolo a formulat prima egalitate contabilă folosind doi termeni: „casa" și „capital". El a creat astfel o judecată de valoare care s-a ridicat la rangul de principiu în sistemul de calcul contabil digrafic. De asemenea, în lucrarea lui Luca Paciolo găsim tipărită, pentru prima oară în istoria metodelor tehnicii contabile, una din formele transcriptive directe, și anume: metoda italiană clasică cunoscută sub denumirea de metoda venețiană, prin care s-au pus în aplicare principiile contabilității duble. Astfel, referindu-se la modul de sistematizare pe conturi în Cartea mare a articolelor de contabilitate înscrise în registrul Jurnal, el arăta necesitatea: „să știi că pentru fiecare partidă pe care ai trecut-o în Jurnal, trebuie întotdeauna să faci două în Cartea mare, adică una în dare (una pentru debit — n.ns.) și alta în avere (alta pentru credit — n.ns.)" (vezi, lucr. tradusă, p. 119). Cu înțelesul dat conceptului de „capital" și anume exprimarea într-o singură sumă a valorii totale a mijloacelor inițiale necesare activității unităților economice, Luca Paciolo a sesizat esența egalității: avere = capital.

Prin modul cum aborda Luca Paciolo fenomenele economice în Tratatul său de contabilitate — limitîndu-se la analiza fenomenelor de suprafață ale vieții economice, în domeniul circulației mărfurilor — lucrarea sa reflectă unele aspecte care se circumscriu în problematica mercantilismului timpuriu. Avem în vedere mai ales folosirea categoriei economice de profit (pro") atunci cînd se referea la evidența curentă a rezultatelor unităților economice ținută prin conturi, respectiv la contul colector de rezultate: profit și pierdere (pro e danno). El sublinia că acest cont este foarte necesar oricărui negustor „pentru a putea totdeauna cunoaște capitalul și la sfîrșit, în încheiere, cît dă traficul" (lucr. trad., p. 136). Se reflectă în această formulare aprecierea, desigur eronată, că profitul ar rezulta din procesul circulației mărfurilor.

Tratatul de contabilitate elaborat de Luca Paciolo la sfîrșitul secolului al XV-lea învederează și problematica Renașterii italiene. Istoricul elvețian Jacob Burkhardt a definit conținutul Renașterii italiene — rezultată din unirea geniului italian cu spiritul antic — prin două elemente principale: umanismul și arta. Umanismul înțeles

ca abordare și soluționare a problemelor și aspirațiilor omului, prin acceptarea pozitivă a vieții, printr-o orientare directă și activă către viața practică.

Renașterea, pe care Fr. Engels a considerat-o ca fiind „cea mai mare răsturnare (Umwälzung) progresistă din cîte trăise omenirea pînă atunci" (Fr. Engels, „Dialectica naturii", E.S.P.L.P., București, 1954, p. 5), a început în Italia, acolo unde s-au statornicit mai întîi relațiile de producție capitaliste, extinzîndu-se pretutindeni unde capitalismul a înlocuit feudalismul. Spiritul realist și practic al Renașterii, aplicarea către cerințele vieții de zi cu zi, situarea omului cu necesitățile sale materiale și spirituale în centrul preocupărilor științelor și artelor, sînt tot atîtea aspecte pe care le oglindește Tratatul de calcul contabil digrafic, elaborat de Luca Paciolo.

Faptul că repertoriul internațional al traducerilor, editat de UNESCO, Index translationum, *situează România în rîndul „marilor traducători" se explică atît prin numărul și diversitatea lucrărilor traduse, cît mai ales prin calitatea acestora. Traducerea unei lucrări științifice, implicînd redarea fidelă a sensului pe care îl are textul tradus, cunoașterea profundă a epocii și a condițiilor în care a fost elaborată lucrarea destinată traducerii, este un act de creație. Opera tradusă — remarca Alexandru Balaci — devine parte integrantă a literaturii de specialitate a poporului în limba căruia s-a făcut tălmăcirea, îndeplinind aceeași funcție culturală ca și opera originală. Totodată, această activitate este stimulată de conștiința continuității în evoluția sistemului categorial și metodologic al domeniului respectiv de creație, conștiință care se afirmă cu generozitate și în traducerea operei la care ne referim.*

Evident, există unele particularități ale activității de traducere, în funcție de profilul lucrărilor respective. Dacă traducerile în versuri implică necesitatea de a se obține sonoritatea, limbajul și tensiunea emotivă a originalului, de a transpune conținutul poeziei într-o altă limbă și într-o formă adecvată, traducerea lucrărilor cu profil economic trebuie să răspundă dezideratului exprimat de Gogol de a face din traducere „un cleștar transparent" care recepționează, reține și oferă luminos imaginea conținută.

În acest sens, reliefăm meritele colectivului care a tradus integral în limba română primul Tratat de calcul contabil digrafic din lume, rezolvînd cu deplină competență întreaga problematică lingvistică a lucrării (limba în care a fost scrisă lucrarea prezintă un aspect foarte compozit: italiana veche, elemente dialectic toscane și venețiene, latinisme, grafii dificile etc.). Autorii traducerii, punînd la îndemîna economiștilor români și din alte țări textul original al lucrării, riguros cercetat și reprodus, inclusiv un rezumat în limba italiană al lucrării traduse, o prefațează cu un competent studiu asupra stilului și limbii tratatului (fapte de vocabular și gramatică, grafia textului etc.) și o întregesc cu numeroase note utile și cu un Glosar lingvistic care înlesnește înțelegerea sensului autentic al textului lucrării, în italiana de epocă și italiana actuală. Se lărgește astfel aria interesului pentru lucrarea tradusă, lucrare ce se dovedește utilă atît pentru economiști cît și pentru filologii și istoricii care cercetează perioada Renașterii italiene.

Activitatea de traducere a lucrărilor literare și științifice de diferite profiluri constituie un element catalizator pozitiv în unirea eforturilor popoarelor pentru pro-

gres social și economic. Traducătorii operelor de cultură au un rol de onoare în făurirea înaltelor punți ce leagă popoarele lumii, iar „lupta înfrățitoare a traducțiunii", cum numea Alexandru Odobescu unul din rosturile traducerilor, poate fi ilustrată și pe exemplul literaturii noastre economice. Astfel, studiul atent al conținutului de idei și al formei lor de prezentare în Pravila comerțială, *elaborată de Emanoil Ioan Nichifor în anul 1836 și tipărită la Brașov în 1837, deși autorul ei mărturisește că ar fi tălmăcit „după cea germănicească", reliefează faptul că Tratatul de contabilitate scris de Luca Paciolo este prezent, în mod indirect, în această primă lucrare de contabilitate și comerț în literatura română de specialitate.*

Traducerea integrală în limba română a celebrului Tratat de contabilitate elaborat de Luca Paciolo în urmă cu 487 de ani se înscrie ca o contribuție de seamă și îmbogățește patrimoniul relațiilor străvechi dintre poporul român și cel italian. În toastul rostit de tovarășul Nicolae Ceaușescu, la dineul oferit de Președintele Republicii Italia în onoarea Președintelui Consiliului de Stat al R.S.R. și a tovarășei Elena Ceaușescu — cu prilejul primei vizite a unui șef de stat român în Italia, evocînd originea latină comună a României și Italiei, președintele României socialiste remarca: „legăturile străvechi care le-au unit, contactele strînse pe care le-au avut secole de-a rîndul și care și-au găsit o puternică expresie în solidaritatea și întrajutorarea spiritelor înaintate ale celor două națiuni în lupta lor pentru libertate, neatîrnare și progres" (N. Ceaușescu, România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate, *vol. 8, Editura politică, 1973, p. 489—490). Totodată, cu același prilej, președintele țării noastre sublinia faptul că este necesar „să dăm noi dimensiuni legăturilor tradiționale dintre popoarele român și italian — în concordanță cu cerințele diviziunii internaționale a muncii, ale circulației mondiale de valori materiale și spirituale, cu interesele de progres ale popoarelor și țărilor noastre" (Ibidem, p. 490).*

Iată cîteva din considerentele care stau la baza convingerii noastre că traducerea integrală în limba română și publicarea Tratatului de contabilitate în partidă dublă elaborat de Luca Paciolo umple un gol resimțit de multă vreme în patrimoniul literaturii noastre economice, dînd noi suporturi istorice culturii socialiste.

Prof. dr. CONST. NICULICIOIU
Prof. dr. ION CIOLAN

NOTĂ ASUPRA EDIŢIEI

Am transcris şi tradus Tratatul de contabilitate al lui Luca Paciolo după ediţia II — Veneţia 1523, aflată în unicat la Biblioteca centrală universitară „M. Eminescu" Iaşi (cota V-CR-11-19339). La transcriere nu am modernizat limba autorului din motivele: suprimînd caracterul arhaic, regional şi latinizant al scrierii, pe de o parte am fi lezat textul în valoarea lui istorică privind formarea terminologiei contabile, comerciale şi în general economice, pe de alta am fi privat-o de interesul ei în cadrul istoriei limbii italiene din epoca Renaşterii. În al treilea rînd modernizarea textului ar fi cerut explicitarea unor termeni şi expresii, rămase pînă astăzi nedeslușite, precum şi emendarea erorilor de tipar, nu întotdeauna uşor de recunoscut ca atare. Mai mult decît acestea, am fi fost obligaţi să soluţionăm unele probleme de conţinut asupra cărora cercetătorii Tratatului au formulat opinii variate.

Am intervenit doar în punctuaţie, la despărţiri şi împreunări de cuvinte, am soluţionat abrevierile şi siglele, operaţie destul de anevoioasă şi aceasta, din diverse cauze. Procedînd aşa cum am arătat, am urmat un criteriu consacrat, în cazul de faţă ilustrat de exemplul economistului italian de la Universitatea din Florenţa, prof. *Federigo Melis*.

Am micşorat dificultăţile lingvistice ale originalului prin dezvoltarea unui capitol special despre *Stilul şi limba Tratatului* şi, pe cît ne-a fost posibil, prin comentarii, adăugînd la finea lucrării un succint *Glosar de arhaisme, regionalisme şi latinisme*.

Am ţinut să facem cunoscut cititorului textul ambelor pagini ale copertei interioare, postfaţa la SUMMA, precum şi *Epistula* dedicată de autor lui *Guidobaldo duce de Urbino*, deoarece, toate împreună prezintă interes istoric şi cultural atît pentru cunoaşterea epocii cît şi a autorului. Am inserat la sfîrşitul Studiului introductiv *„Sumarul părţii a treia principale"*, făcut de Paciolo însuşi pentru că acest sumar înfăţişează într-o sinteză semnificativă materia tratată pe larg în cele 36 capitole ale lucrării.

Am reprodus în paranteză terminologia specială, întrucît dezvoltarea ei ulterioară nu numai în italiană ci şi în alte limbi interesează pe economişti şi pe filologi. Prin felul în care am conceput cadrul lucrării am avut în vedere şi utilitatea ei pentru cei care studiază limba italiană în ţara noastră.

Lista siglelor şi abrevierilor am considerat-o necesară nu numai specialiştilor noştri care se vor adresa direct cărţii lui Paciolo ci şi acelora, de oriunde, care n-au avut ocazia să cunoască particularităţile tipografice, — litere, semne şi abrevieri, — ale renumitului editor al cărţii de acum jumătate de mileniu.

Rezumatul în limba italiană făcut lucrării îi deschide calea spre conaţionalii lui Paciolo dar şi către alţi cercetători străini.

STUDIU INTRODUCTIV

1. În opera sa monumentală, *Istoria contabilității*, economistul italian *Federigo Melis* [1] împarte evoluția acestei științe în patru largi perioade: 1. *Contabilitatea în antichitate*. 2. *În epoca dezvoltării capitaliste*. 3. *Crearea literaturii contabile*. 4. *Perioada contabilității științifice*.

Data fixată de autor spre a marca începutul perioadei a treia este 1494, adică anul în care a apărut la Veneția, *Tratatul de contabilitate în partidă dublă* al lui *Luca Paciolo*.

În a doua jumătate a secolului al XV-lea, scrie autorul, „literatura contabilă este pe șantier" și cu ea „se ocupă de sîrg contabilii veneţieni", „pentru că Veneția dirijează acum mișcarea contabilă mondială"; „un străin, sau aproape străin de activitatea lor, totuși un *Om al Renașterii*, a înțeles mai mult decît oricare altul, importanța la care se ridicase știința conturilor și utilitatea pe care avea să o înregistreze difuzarea ei, și a exemplificat aceste stări, dotînd contabilitatea cu primul ei tratat".

Această „nobilă figură de învățat", continuă *F. Melis*, este *Luca Paciolo* [2] care, în „opera sa grandioasă", de matematică și geometrie, intitulată *Summa de aritmetica, geometria, proportioni et proportionalità* (Veneția, 1494), include *Tractatus de computis et scripturis*, adică *Tratat de contabilitate în partidă dublă*, pe drept cuvînt celebru („*celeberrimo*"), „o piatră miliară în istoria contabilității, cu toate măruntele lipsuri pe care le conține"[3].

2. Literatura românească de specialitate a cunoscut *Tratatul* pacciolian, îndeobște prin traduceri în alte limbi. Considerînd această situație, precum și excepționala lui „importanță și utilitate", pentru cei ce se ocupă cu contabilitatea, ca și pentru specialiștii, doritori să-l aprofundeze, ne-am gîndit să-l transpunem în limba română, însoțind

---

1. *Storia della ragioneria*, „Cesare Zuffi", Bologna, 1950.
2. Sau *Pacioli, Paciuoli, Luca di Borgo, Fra Luca (di Borgo)*.
3. *Op. cit.*, p. 611.

traducerea de textul italian deoarece acesta este rarisim, neputînd fi obținut de cei interesați decît cu foarte mare greutate. Că așa stau lucrurile, iată o mărturie prețioasă :

Profesorul *Ramón Cardenas* de la Universitatea din Monterrey (Mexico), împreună cu colegul său italian *Giorgio Berni*, de la același Ateneu, traducînd în 1962 Tratatul lui Paciolo în limba spaniolă, declarau în *Dedicatoria* următoarele : „Vreme de mulți ani am nutrit iluzia de a reuși să ne procurăm un exemplar al istoricei opere a lui Fra Luca Paciolo, faimoasa lui „SUMMA", cel puțin în partea ei privitoare la expunerea „partidei duble" la *modul venețian*, după cum el însuși spune. Însă niciodată, nicidecum, nu am crezut în posibilitatea de a da peste un exemplar original al acestei de minune opere [4] (în a doua ei ediție, aceea din 1523) care, cum s-a spus, este comentată de toată lumea, însă de foarte puțini cu adevărat cunoscută".

Și autorii își exprimă în continuare entuziasmul că, traducînd Tratatul lui Paciolo și reproducîndu-l în fotocopie, îl pot pune la dispoziția instituțiilor de învățămînt superior „din întreg Continentul american, îndeosebi la îndemîna țărilor de origine latină".

3. Descoperind în fondul cărții rare al Bibliotecii centrale universitare „M. Eminescu" din Iași (Cota V—CR—11—19339), fond considerabil dotat prin meritele directorului prof. *Grigore Botez*, aceeași ediție a doua (1523) a SUMMEI lui *Luca Paciolo*, în care se cuprinde *Tractatus XI particularis de computis et scripturis*, am simțit și noi sentimentul care a animat pe cei doi autori de la Monterrey, și am întreprins versiunea românească a operei „maravillosa" a învățatului matematician italian.

Nu ne-a fost posibil, nici nouă, să obținem ediția primă a cărții, dar se știe că ediția a doua, publicată în 1523 de același renumit editor, *Paganino Paganini*, ce-și instalase atelierele pe malul lacului Garda [5] și care a tipărit alte două lucrări de matematică ale lui Paciolo, nu prezintă decît diferențe minime față de prima. Am complinit totuși măruntele incongruențe dintre ele prin raportarea atentă la traducerea economistului german Balduin Penndorf (Stuttgart, 1933) [6], efectuată după textul prim.

Am indicat mai sus că *Tratatul de contabilitate* nu apare tipărit aparte ci este inclus în *Summa de arithmetica, geometria*... Această *Summa* constituie titlul de glorie al lui Paciolo, întrucît, în primul rînd, așa cum arată numele ei latinesc, cuprinde, în volum masiv, experiența și gîndirea matematică a vremii și, în al doilea, fundamen-

---

4. *„Maravillosa obra"*.
5. Vezi aici Postfața Summei.
6. Pentru unele transpuneri adecvate în limba română aducem mulțumiri colegiale prof. *Octav Teaciuc* de la Universitatea din Iași.

tează disciplina contabilă modernă. Autorul nu este, în ambele cazuri, total original, însă celebritatea lui recunoscută de toată lumea, pleacă de la faptul că *a voit a fi autor* și, favorizat de invenția tiparului, a promovat în Italia și în lume investigația matematică, precum și știința contabilității, — termen care purcede de la *computare*, ceea ce înseamnă a *„socoti"*, *„calcula"*.

4. Luca Paciolo, sau frecvent Pacioli, s-a născut între anii 1445—1450 [7], la Borgo San Sepolcro. Se cunoaște doar numele tatălui său, Bartolomeo, precum și amănuntul că a fost crescut de familia Bofolci. *Ivano Ricci*, împotriva lui *Bernardino Baldi*, sprijinindu-se pe informațiile culese din însăși opera lui Paciolo, afirmă că familia lui nu a fost atît de umilă (*ignobile e di poco splendore*) cum crezuse preopinentul său.

De tînăr pleacă la Veneția, unde învață aritmetică și algebră la renumitul matematician *Domenico Bragadino*, lector public acolo. Tot în cetatea lagunelor, pe atunci concurenta Florenței în bogăție și putere, nu însă în dezvoltarea generală a literaturii și artelor, fu găzduit în casa bogatului comerciant Antonio Rompiasi, ca preceptor al copiilor acestuia, pentru care compilă un prim tratat de matematică. Tot în casa lui Rompiasi intră în contact cu comerțul și cu operațiile comerciale.

Din 1470 începe viața instabilă a lui Paciolo. În același an, sau puțin după, se află la Roma ca oaspete al lui *Leon Battista Alberti*. Faptul că celebrul Alberti i-a acordat această atenție a dus în chip logic la concluzia că Paciolo era deja cunoscut și apreciat ca matematician, la acea dată. La rîndul său invitatul „în domiciliul" și „pe spesele" lui Alberti, impresionat de profunzimea și vastitatea științei acestuia, îl va aprecia mai tîrziu în termenii „homo de grandissima perspicacia et doctrina". Atras de predarea matematicilor, Paciolo trebui mai întîi să studieze teologia. Între 1470—1476 [8], îmbracă haina de călugăr franciscan. Devenit „Fra Luca din ordinul minoriților" și „magister" sau „profesor" al „sacrei teologii" el își va împărtăși cunoștințele matematice ca lector public în multe orașe italiene.

După Roma, el se află la Perugia între circa 1475 pînă prin 1478. Aici ținu cursuri publice și particulare și compuse un al doilea compendiu de matematică și algebră, pe care îl termină în 1478. De reținut că în această scriere introduce cîteva capitole privitoare la practica comercială, la cambii, monede, măsuri etc., care peste șaisprezece

---

7. Cf. D. Ivano Ricci, *Fra Luca Pacioli — l'uomo e lo scienziato* — (con documenti inediti), Stab. tip. „Boncompagni", Sansepolcro, 1940, p. 9.
8. După *D. Ivano Ricci*, între 1475—1480.

ani vor intra în opera capitală *Summa de arithmetica, geometria, proportioni et proportionalità.*

În 1481 este atestată șederea lui Paciolo la Zara, unde redactă o a treia carte de matematică. De la această dată îl întîlnim la Florența, apoi din nou la Perugia și la Roma. În 1491 predă lecții în orășelul natal, în care peste doi ani va ține și predici. Respectivele „cazanii" nu s-au păstrat, fapt care n-a cășunat regrete, căci iată ce scria, de pildă G. Uzielli, în 1896: „Pierderea lor, dacă judecăm după stilul operelor rămase, nu este desigur a se deplora" [9]. Și fiindcă sîntem la „Fra" Paciolo menționăm că el a deținut și unele atribuțiuni ecleziastice.

În vara anului 1493 predă matematicile la Padova, apoi la Assisi și la Urbino. Datele biografice păstrate informează că la Urbino, vestit centru al Renașterii, a lucrat la Tratatul general de matematică precum și la comentarea lui Euclid.

Cu anul următor, 1494, ajungem la data cea mai importantă, atît pentru biografia lui Paciolo, cît și pentru dezvoltarea ulterioară a științei matematicii, anul publicării cunoscutei *Summa de arithmetica, geometria* etc., „primul tratat general de aritmetică, de aritmetică practică și de algebră, care a fost vreodată publicat" [10], „enciclopedie matematică, de cea mai mare importanță, dedicată lui *Marco Sanuto*, în care s-a inserat o epistulă către Ducele Guidobaldo de Urbino" [11], operă de care ne vom ocupa într-un capitol următor.

La invitația Ducelui Ludovico Sforza, Paciolo se duce la Milano, unde predă matematica între 1496 și 1499. În temeiul propriilor informații, din *De divina Proportione* el se afla în vestita cetate a Milanului [12] în 9 februarie 1496, unde, continuă să ne informeze, „ne-am găsit, împreună cu Lionardo da Vinci, stipendiați de preaexcelentul Duce Ludovico Maria Sforza, din anii mîntuirii noastre 1496 pînă în 1499, și de unde apoi, împreună cu el (Leonardo da Vinci), din pricina întîmplărilor din acele părți, am plecat, și la Florența, asișderi împreună, găsit-am ședere" [13]. Sînt aceștia cei trei ani ai prieteniei dintre Paciolo și Leonardo, pe care istoricii Renașterii italiene i-au cercetat cu minuțiozitate, interesînd atît biografia unuia cît și a celuilalt, în cel mai înalt grad. În acest alt centru strălucitor al Renașterii italiene, învățatul Frate putu admira *Cina cea de taină* din Santa Maria delle Grazie, în prospețimea culorilor dintîi, iar „dumnezeescul" Leonardo, cum îl numește Vasari, desenă cu propria-i mînă figurile geometrice

---

9. Apud *Ricci*, p. 13.
10. *Enciclopedia Italiana Treccani*, s.v.
11. D. Ivano Ricci, *op. cit.*, p. 13.
12. „nell'inclita vostra città di Milano".
13. *Ibid.*, p. 14.

din scrierea lui Paciolo, întreprinsă și terminată la Milano, *De Divina Proportione*. Iată, despre aceasta, respectivul pasaj din lucrare:

„A pien in le dispositioni de tutti li corpi regulari dependenti di sopra in questo (volume) vedete, quali sono stati facti dal degnissimo pictore prospectico, architetto, musico et de tutte virtù donato Lionardo da Vinci" [14].

Pe de altă parte s-a conchis, plecîndu-se de la unele însemnări ale lui Paciolo, că prietenia lui cu Leonardo a fost de folos celui din urmă în aprofundarea matematicilor. Aceleași însemnări conțin calcule în legătură cu giganticul monument ecvestru, în ghips, făcut de Leonardo, ducelui Francesco Sforza.

Plecarea lui Paciolo și a lui Leonardo de la Milano a fost determinată de cunoscutul eveniment al „coborîrii" armatei franceze în Italia, petrecută în urma uneltirilor lui Ludovico Sforza, zis *il Moro*, care și-a pierdut repede „și ducatul și viața".

Cei doi pelerini ai căutării de protectori, desigur diferiți ca aptitudini și însemnătate, însă prieteni legați, au purces, probabil împreună, la Veneția, apoi la Florența. Oricum a fost, matematicianul se află în 1500 la pupitru în Universitatea din Pisa, ceva mai tîrziu la Universitatea din Bologna și apoi din nou la Florența, unde fusese transferată Universitatea de la gurile Arnului. Un document în latinește, de mai încoace, conține informația că „minoritul Luca Paciolo din Borgo S. Sepolcro, care multă știință avea în disciplinele matematice" [15] și-a pus mintea în slujba Universității Florenței, vreme de cinci ani. Se știe că în 1504 Priorii cetății lui Dante au cumpărat de la el unele instrumente geometrice, și că în iulie 1505 se afla în mănăstirea Santa Croce.

În 1508 este atestată șederea sa la Veneția. Aici își tipărește, în 1509, *De Divina Proportione*, precum și prelegerea la cartea V a *Elementelor* lui Euclid. În același an stătu și în orășelul natal, unde avu cîștig de cauză într-o dispută cu confrații de acolo ai ordinului din care făcea parte.

Stimat de ducele de Urbino, de ducele de Milano, de Gonfalonierul Pier Soderini și alții, Paciolo este numit în 1510 comisar al Mînăstirii din Sansepolcro, fiind atestată șederea sa, în același an, din nou la Perugia.

---

14. „In acest volum, puse deasupra, vedeți configurate, toate corpurile regulate, întocmai așa cum au fost desenate de foarte vrednicul pictor perspectivist, arhitect, muzician și cu toate virtuțile (=puteri intelectuale) înzestrat, Lionardo da Vinci" (Apud Ricci, p. 14).

15. Ibidem, p. 15.

Din 1511 datează informaţia chemării lui Paciolo de către Papa Leon X, ca maestru de matematică la Roma.

Întemeiat pe documente inedite, biograful Ricci stabileşte ca dată a morţii lui Paciolo anul 1517, între aprilie şi octombrie [16]. Nu se ştie precis unde a fost înmormîntat, la Roma sau la Sansepolcro. Portretul reprodus de noi, reprezentîndu-l împreună cu tînărul duce de Urbino, Guidobaldo, datează din 1495. A lăsat trei testamente, dar s-au păstrat pînă astăzi numai două, din 1508 şi 1511. Prin ambele îşi împarte avutul „se pare amplu" (Ricci), constînd din florini, bunuri mobile şi „stabile", rudelor şi mînăstirii din Sansepolcro.

5. Pe lîngă compendiile de matematică şi geometrie amintite mai sus, adică cele compuse la Veneţia, Perugia şi Zara, Paciolo a mai scris: *De viribus quantitatis* (1498), o culegere de probleme matematice, avînd caracter distractiv, conţinînd şi rezolvări de chestiuni geometrice elementare, precum şi jocuri fizico-matematice, fără caracter instructiv. Scrierea se păstrează în manuscris unic la Bologna.

Lui Francesco Gonzaga şi Isabellei d'Este a dedicat lucrarea *De ludis* sau *Schifanoia* în care, printre altele, trata despre şah, joc foarte răspîndit în acele vremuri în Italia [17].

În *De divina proportione*, operă păstrată în manuscrise şi în exemplare tipărite (1509), pe care a compus-o în 1496, la îndemnul lui *Piero della Francesca*, celebrul său maestru din Borgo Sansepolcro, al lui *Leon Battista Alberti* şi al lui *Leonardo da Vinci*, Paciolo se ocupă de aplicarea matematicilor la artele figurative, dedicînd un capitol arhitecturii şi un altul studiului celor cinci corpuri regulate [18], precum şi proporţiilor corpului omenesc. Printre meritele lucrării este şi acela că autorul a dezvoltat în ea unele chestiuni privitoare la algebră „pe care el o găsi abia născută" [19].

În lucrarea sa, *Renaşterea, umanismul şi dialogul artelor* („Albatros", 1971), Zoe Dumitrescu-Buşulenga îl citează pe Paciolo de şase ori. Printre altele subliniază importanţa lui pentru tratatul despre proporţii al lui Dürer.

6. Deşi scrierile enumerate prezintă interes, fiecare în felul ei, opera majoră a lui Paciolo rămîne *Summa de arithmetica, geometria, proportioni et proportionalità*, publicată la Veneţia în 1494 şi retipărită pe teritoriul Serenissimei în 1523, la Toscolano, pe malul lacului

---

16. *Op. cit.*, p. 24.
17. Printre cunoştinţele obligatorii „omului de curte perfect", scrie Baldassare Castiglione, — era şi aceea de a şti şahul.
18. *Libellus corporum regularium.*
19. Ricci, *Op. cit.*, p. 35.

Garda (Benaco) de către editorul Paganini [20]. Lucrarea (format IV, 28/20, legată în piele) se extinde pe 620 pagini. Numele autorului figurează pe pagina retro a copertei interioare, la începutul dedicației în limba latină, sunînd astfel: *Magnifico Patritio veneto Bergomi pretori designato, D. Marco Sannuto, viro in omni disciplinarum genere peritissimo, Frater Lucas de Burgo Sanctisepulcri ordinis minorum et inter Sa. Theo. professores minimus S.P.D.* [21]. El mai apare de 2 ori, în *Epistula*, redactată în limba latină și în limba italiană, către Ducele Guidobaldo de Urbino și apoi la sfîrșitul cărții.

SUMMA se divide în două mari secțiuni. Prima însumează cunoștințe teoretice și practice de aritmetică și algebră, a doua este rezervată geometriei. Ambele se subdivid în *distinctiones*, iar aceasta, în *tractatus* (pentru aritmetică și algebră) și în *capitula* (pentru geometrie). Iată cuprinsul lor, după Ricci [22]:

În prima distinctio se expune teoria numerelor, pe baza cercetărilor predecesorului italian Fibonacci [23]; a doua distinctio conține cele patru reguli cu felurile multiplicării și ale împărțirii practicate în acea vreme, cu regulile lui șapte sau nouă; calculul radicalilor celor mai simpli și suma seriilor la pătrat și la cub și rezolvarea unor probleme aritmetice foarte curioase. În următoarele două distinctiones se prezintă calculul fracțiunilor. A cincea conține regula de trei, a șasea tratează despre progresii în general. Regula lui Cataya, sau a poziției false, se află în a șaptea distinctio, care cuprinde și un mare număr de precepte pentru rezolvarea problemelor de gradul întîi. A opta conține algebra și almucabala.

În ultima distinctio se găsesc aplicațiuni la chestiuni comerciale.

Partea a doua a lucrării, subdivizată în opt distinctiones, constituie un tratat complet de geometrie teoretică și practică, cuprinzînd de asemenea informații asupra ținerii contabilității în Veneția. Aici a fost introdus *Tractatus particularis de computis et scripturis*, pe care îl numește „particularis", adică „special", tocmai fiindcă aduce un material numai contingent cu matematicile.

Tratatul de contabilitate propriu-zis ocupă *Distinctio IX*, extinzîndu-se pe un spațiu de 27 pagini, de la 197 recto pînă la 210 recto, însă *Summa de arithmetica*... oferă comercianților și contabililor vremii (*ragioneri, scrivani, computisti*) o serie de alte materiale utile activității lor. Este vorba de diferite operațiuni aritmetice aplicate în calcule negustorești (pag. 59—67).

---

20. Cf. Postfața *Summei*, aici publicată integral.
21. Vezi traducerea mai încolo.
22. *Op. cit.*, p. 30.
23. Vezi mai încolo.

Materialele respective prezintă și un interes istoric întrucît Paciolo vorbește de valorile monedelor din diferite regiuni ale Italiei, importante din punct de vedere comercial, despre valoarea și denumirile diferitelor măsuri folosite în vremea sa. Paginile amintite trebuie studiate complimentar de cel ce vrea să cunoască în mod special o serie de termeni și operații, reluate în *Tractatus*. Expunerea teoretică a chestiunilor este mereu însoțită de exemplificări privind diverse cazuri „traficatorii“ sau „mercatorii“, ilustrate prin scheme aritmetice, așezate paralel cu textul.

Iată un exemplu luat din *Distinctio quinta*, *tractatus primus*, *articulus decimus*, întitulat *De viagiis mercatoriis sive transportationibus*:

„Cumpăr în Veneția zahăr... cîntărind net... cu ducați... Plătesc mijlocitorului... cîntăritori. Apoi dau pentru lăzi, sfoară, legători... ducați atîția. *Mesetăria* [24] mă costă atîția ducați la sută. Plătesc *dazio* și *gabella* [25] la ieșire, atîția ducați la sută, apoi sigilarea lăzilor și transitul atîția d.l.s. Plătesc pentru barcă pînă la Rimini... apoi pentru amabilități... Dau bacșișuri... pentru cheltuieli de mîncare, bărbieri, curățitul hainelor, lustruitul ghetelor... Ajuns la Rimini plătesc pentru *porto* și căpitanul portului... pentru descărcat, transportarea în magazie... *gabella*, *fontecaggio* [26]. Și ajuns în tîrg aflu că 140 de lire locale valorează cît 100 lire venețiene, și 4 lire fac un ducat. Întreb acuma cu cît va trebui să vînd *el cento* [27] la Rimini, în lire, ca să cîștig 10%..., știind că la Veneția un ducat = 24 groși iar 1 *grosso* = 32 picioli aur.

Și autorul observă că, pentru toate lucrurile de felul acesta și de multe altele, negustorul trebuie să aibă „bona memoria“ și cap „de avocat“. După care autorul soluționează sistematic „cazul“ dat.

În *Distinctio nona* (Tractatus primus p. 150—159) a *Summei* Paciolo se ocupă de diverse chestiuni, operații și calcule, ce puteau interesa asociațiile comerciale (*le compagnie fra mercanti*).

După o introducere teoretică el rezolvă un număr de 85 de *casus societatis* care, pe lîngă interesul lor pur matematic, ne informează amplu asupra constituirii, felurilor și activității diverselor asociații ale vremii. Pe de altă parte ele formează indirect un tablou în care economistul, și în general istoricul, găsește o documentare prețioasă pentru cunoașterea epocii.

În Tratatele 2 și 3 ale aceleiași *Distinctio* (p. 159—167) autorul aduce de asemenea un număr mare de „cazuri“, și anume: acorduri

---

24. Cf. textul *Tratatului de contabilitate*, passim
25. Dări locale.
26. Taxe pentru locație.
27. Chintalul.

privitoare la creșterea animalelor domestice (*tractatus de socidis*), la închirierea de case (*tract. de apensionibus domorum*), la schimburi de mărfuri (*tract. de barattis sive commutationibus*) [28].

Tratatele 4 și 5 (*Dist. nona*) se ocupă de operațiile numite *cambio, merito, saldo, sconto* ș.a., care sînt foarte utile pentru înțelegerea tratatului *De computis et scripturis* nu numai sub aspect tehnic ci și lingvistic.

Apare apoi *Tratatul despre contabilitate* propriu-zis. Cum operațiile contabilicești țin de matematică, în sensul larg al termenului, Tratatul de contabilitate a fost introdus la sfîrșitul părții întîia a lucrării.

Fiind primul tratat de contabilitate în partidă dublă din lume, aflat pînă la ora actuală, se înțelege că a fost studiat de specialiști *in ogni modo, via e verso*, cum îi plăcea lui Paciolo să se exprime adică „din fir în păr" cum zicem noi. Operația aceasta însă nu este întotdeauna ușoară, din mai multe pricini : a) redactarea se prezintă succintă, uneori abruptă, pe alocuri obscură și cu omisiuni, chiar inadvervențe ; b) limba, prin înfățișarea ei, arhaică și regională, frecvent latinizantă, oferă numeroase dificultăți fonetice, lexicale și gramaticale ; c) ortografia, siglele, abrevierile și punctuația de epocă, sau numai ale autorului, măresc dificultățile enumerate.

7. După ce am prezentat în linii mari biografia și scrierile lui Paciolo, vom examina în continuare aderența la epocă a autorului.

În Introducere la magistrala sa lucrare, *Renașterea* (1964), extinsă apoi în *Renașterea și Reforma* (1968), acad. *Andrei Oțetea* analizează principalele concepte asupra Renașterii, discută limitele și diferențierile istorice și geografice ale epocii, temeiurile ei economice, politice și sociale, conținutul cultural, științific și artistic etc. Reținem, în sinteză, pentru considerarea lui Paciolo ca „Om al Renașterii", următoarele.

„Etapă hotărîtoare în procesul de trecere de la evul mediu la epoca modernă, adică de la feudalism la capitalism", Renașterea apare în Italia, deoarece aici s-au ivit mai întîi relațiile capitaliste. Aici, mai întîi, se emancipează țăranii și se ridică burghezia, formînd o clasă socială deosebit de activă, care va determina trecerea de la meșteșuguri la industria manufacturieră, va dezvolta comerțul de mărfuri și financiar, la început regional apoi pe mari spații geografice. Devenită puternică, noua clasă socială va desființa supremația nobilimii feudale și va limita autoritatea politică și spirituală a bisericii.

---

28. Iată definiția dată de Paciolo acestui schimb : „*Barattare* nu este altceva decît comutația unei mărfi cu alta, cu intenția de a obține avantaj (*megliorare conditione*), care act se poate face între negustori în trei feluri... *Barattarea* este simplă cînd schimbi o marfă cu alta, la egal sau cu cîștig. Ea este compusă cînd schimbul se face parțial cu bani, și este cu timpul (*con tempo*) cînd plata nu se face în prezent ci cu oarecare păsuire (*indutio*)" (p. 161).

Transformările economice, politice, sociale și religioase „au determinat o revoluție intelectuală și artistică", de mare însemnătate istorică. Apare cercetarea întemeiată pe rațiune și experiență. Omul se încrede în puterile proprii pe toate tărîmurile. Literatura și arta se întorc la natură, iar modelele acelora se găsesc dincolo de cețurile medievale, la romani și greci. Se urmărește organizarea statelor, a vieții sociale și economice după criterii noi, impuse de dezvoltarea capitalistă. Limbile naționale înlătură definitiv uzul limbii latine. Un nou ideal de viață ia chip, căci Renașterea „este începutul viguros și proaspăt al unei epoci noi" [29].

Spiritul acestei epoci noi este ilustrat și de Luca Paciolo, în pofida faptului că la 35 ani a devenit cleric, înainte de orice, prin orientarea minții spre investigația matematică, în istoria căreia numele i s-a înscris cu slove neperisabile.

În chiar textul de pe coperta „Summei", tipărită în Toscolano, autorul își manifestă admirația pentru ruinele romane aflătoare în acea localitate, pe pămînt și în țărînă.

De la bun început îl vedem total integrat în sentimentul trăirii antichității, în felul lui Rafael, care recomanda papei salvarea vestigiilor Romei, ca Michelangelo studiind basoreliefurile Columnei lui Traian, sau Cellini adunînd de pe Palatin cioburi de marmură cu figuri (anticaglie).

Pe aceeași copertă, în cuvintele de mulțumire adresate de Paciolo lui Marco Sannuto, autorul cărții slăvește „talentul, învățătura și virtutea", grăbindu-se a se declara dornic să-și difuzeze știința, întru luminarea altora, bizuindu-se în zelul său tocmai pe exemplul lui Plinius. În continuare, scrisoarea lui Fa. Pompilius către lectori se inspiră din acel dor nemărginit al oamenilor Renașterii de a comensura cerul și pămîntul, de a ști tot ceea ce cade sub simțuri sau rămîne invizibil. În această uriașă căutare ei cred în puterea științei matematice, termen care în acea vreme a avut o accepție foarte largă.

Și capătă corp, în amintitul text, o idee de epocă, pe care n-au lipsit a o sublinia istoricii : numai omul lucrător (homo agens) va izbîndi în eforturile sale : „În oricare osîrdie această carte va fi de folos celui activ".

Ideea formulată în chip strîns va fi admirabil exprimată de Paciolo în Tratat, atunci cînd va îndemna pe negustori să nu piardă din vedere o singură clipă ținerea evidenței afacerilor căci, spune el, chemînd autoritatea lui Dante, cel lăsător nu va izbuti niciodată, și se va chinui, compătimit, în labirintul căutării. Atît de mult era menită să impresioneze în Renaștere o carte ca *Summa*, încît în elogiul adresat

---

29. *Renașterea*, p. 12.

lui Paciolo de *Giorgio Sommariva* se scrie că „nici un poem, cuvîntare sau artă" nu va putea „slăvi îndeajuns această operă, mai mult decît umană, divină". Însuşi atributul „divin", frecvent folosit în epocă, denotă o atitudine de uimire în faţa creaţiei minţii umane. „Michelagniolo" era „divin", peste leagănul „divinului Lionardo" plouaseră stelele, scrie de pildă Vasari.

O particularitate a acestei epoci, înnoitoare din temelii, este aceea că se întrebuinţează tot mai mult în scris limbile naţionale, care primesc un volum apreciabil de termeni speciali ţinînd de progresul general în toate direcţiile. Prin răspîndirea operei principale a lui Paciolo, prin care a pus în circulaţie o amplă terminologie matematică, contribuţia sa la îmbogăţirea limbii culte italiene este fără îndoială însemnată. Trebuie să se sublinieze apoi că prin Tratatul de contabilitate el impune pe aceeaşi cale a tiparului un vocabular economic preţios ce va deveni în bună parte încă de pe atunci un bun european şi ulterior mondial.

S-a apreciat că o altă caracterizare a societăţii Renaşterii o constituie faptul că oamenii, indiferent de condiţia lor socială şi de naţionalitate, puteau răzbate, prin puterea geniului (virtù), în casele bogătaşilor, în universităţi, curţi princiare, palatele regilor, în Curia romană. Este tocmai ceea ce s-a întîmplat şi cu Paciolo [30].

Autorul Tratatului de contabilitate se încadrează, de asemenea, în spiritul epocii prin evaluarea exactă a rolului pe care îl aveau comercianţii în susţinerea puterii statelor. Pentru a deveni acelora cît mai folositor, el însoţeşte Tratatul cu tabele cuprinzînd date privitoare la diversele monede în uz, la denumirea şi valoarea lor, la măsuri şi greutăţi, tîrguri periodice etc. Pe lîngă acestea, extinzînd materia Tratatului de contabilitate propriu-zis, el include în Summa probleme referitoare la calcule economice. Toate împreună îşi aveau importanţa lor în condiţiile profundei divizări şi inegalei dezvoltări a Italiei din acel timp, ţinînd seama şi de faptul că respectivele state întreţineau relaţii de afaceri ce se extindeau pe multe meridiane şi paralele.

Om al vremii lui, calitatea sa ecleziastică a făcut ca Paciolo să apară în aceeaşi scriere pe de o parte bun creştin, iar pe de altă parte să susţină îmbogăţirea, e adevărat însă prin afaceri cinstite.

Vorbind de afaceri „cinstite" amintim aici o latură profund negativă a Renaşterii. Este aceea pe care ne-o dezvăluie Benvenuto Cellini în autobiografia sa, şi mulţi alţii ; setea eternă de cîştig ilicit a omului cu instincte primare, nedomolite, duce la tot felul de intrigi şi înşelăciuni, pînă la crima ocazională sau precugetată (cf. şi *Decameronul*).

30. Vezi mai sus datele biografice.

Ca să dăm o singură pildă, contingentă cu materia acestei cărți, cităm riscurile galerelor ce transportau mărfuri și bani, plutind spre emporii „in tutto l'universo", — cum scrie însuși Paciolo, — galere ce aveau de înfruntat pe lîngă riscurile mării, atacurile piraterești, puse la cale de negustori ce se concurau și chiar de cetăți, cu sau fără complicitatea deținătorilor puterii statale.

Iată de ce într-un loc al Tratatului său Paciolo constată cu amărăciune că multe i se pot întîmpla negustorului din pricina „cinstei puține care se află astăzi între oameni". Și este, exemplul dat, numai unul dintre motivele ce alcătuiesc reversul monedei de aur, purtînd chipul Renașterii în față, — cu care sînt unele minți, adesea neinformate dar mai ales interesate, obișnuite a vinde această epocă profund renovatoare a istoriei. Însă nu numai în locul citat autorul se referă la acea „*poca fede*" căreia trebuie să-i facă față negustorul, ci și în alte pasaje, încît și prin această relatare Paciolo ne introduce în epoca în care a trăit. Se știe, pe de altă parte, că starea arătată a fost mereu remediată prin măsuri și convenții care, plecînd de la nuclee regionale, au ajuns să intereseze statele vremii.

Am reprodus, în *SUMMA*, Epistola către ducele *Guidobaldo de Urbino* pentru motivul că ea caracterizează din plin epoca și pe omul care-i aparține. Înainte de toate în ea se pledează cu însuflețire pentru „imensa dulceață și foarte marele folos ce se dobîndește de la științele și disciplinele matematice". Autorul le urmărește pe acestea în utilitatea lor în pictură, sculptură și arhitectură, în practicarea cărora numărul, măsura și proporția dețin un rol esențial. Folosul lor se extinde și în „măestriile" conexe care s-au exercitat cu prisosință la ornamentarea curții ducale din Urbino, căreia autorul are prilejul să-i laude măreția, atît în ce privește construcțiile în sine cît și în împodobirea interioarelor cu fresce, pînze, lucrări prețioase în lemn și metal. Se cuvine slavă atît defunctului duce *Federico* cît și fiului său *Guidobaldo* pentru înzestrarea palatului cu o somptuoasă bibliotecă, avută în cărți scrise de cei vechi precum și de autori moderni. În sălile ei răsună dulci melodii născute de asemenea din calcul de tonuri și durată. Și Paciolo știe că însuși Dante fusese iubitor de muzică, pe care o cultiva cu plăcere și Lorenzo dei Medici.

Chiar la temeiurile artelor liberale stă *numărul* care contează în gramatică, retorică, poezie. Toate felurile de inginerii și toate ustensilele de război, precum și conducerea acestuia, nu sînt posibile fără întrebuințarea aritmeticii și geometriei, cu sectoarele lor minunate. Țările, apele și cerul cu stelele se pot măsura exclusiv cu știința calculului matematic.

În acest admirabil document al Renașterii, Paciolo pune înaintea noastră un mare număr de contemporani iluștri, în toate domeniile în care el urmărește infinita putere a matematicii. Trăind în apogeul Renașterii artistice italiene el citează exemplul unei ample serii de pictori și sculptori, cu precădere din centrul și nordul Italiei. Aceștia și alții, „urmînd natura“ și cunoscînd bine știința perspectivei, care de la ea se trage, au creat opere de asemenea perfecțiune încît privindu-le „ele se înfățișează ochilor noștri nu umane ci divine, și tuturor figurilor reprezentate pare a le lipsi doar sufletul“.

Susținîndu-și ideea, Paciolo pornește consecvent de la exemplul celor antici, care figurează de asemenea copios în scrisoarea deschisă adresată lui Guidobaldo.

În fine, fără a lungi discuția (cititorul este invitat să ia contact direct cu textul Epistolei) iată în continuare, declarată categoric, importanța calculului exact în activitatea comercială : „Asișderea, de vom scoate din „arta“ negoțului, numită *mercantia*, care este adevărat nutriment al oamenilor, numărul și calculul în toate operațiunile lui (precum în cartea sa arată Ysidor) [31], numaidecît ea va pieri“ (*Similmente al vero nutrimento humano, arte negotiaria, detta mercantia, toltoli el numero, el calculo in tutte sue operationi* (*commo in le sue ethimologie idici Ysidoro*), *subito perresci*. Și Paciolo, care a cunoscut prin experiență personală acea *arte negotiaria* a vremii, a insistat mereu în Tratatul de contabilitate asupra însemnătății aplicării „computului“ riguros în conducerea afacerilor și în ținerea registrelor comerciale. Cu privire la aceasta trebuie subliniat în chip deosebit că el ni se înfățișează în lucrare preocupat să explice cît se poate de clar tehnica operațiilor contabile.

8. Acea epocă a evului mediu, cuprinsă între secolele XI—XV și apreciată îndeobște ca perioadă de înflorire, se caracterizează între altele prin apariția și dezvoltarea orașului, considerat și ca o categorie economică. În Europa apuseană, aceste orașe, centre meșteșugărești și comerciale s-au configurat în secolul XI. Se subliniază în mod special faptul că orașul italian se dezvolta începînd cu secolele VIII—IX, astfel că în secolele XII—XIII prezenta un mare avans față de restul Europei occidentale. Împrejurări istorice au facilitat creșterea specifică și rapidă a acestor orașe și îmbogățirea lor, la început, prin întinse relații comerciale și comerț de tranzit. Feudalii, care în Italia constituiau o clasă dominantă mai slabă, au fost înfrînți de timpuriu în multe regiuni și mai ales în Italia de nord și în Toscana, astfel că orașele-republici italiene dezvoltau deja o economie care în curînd va îm-

31. Vezi *Nota* de la sfîrșitul cărții.

brăca un veșmînt nou, capitalist. Relațiile marfă-bani au evoluat vertiginos antrenînd și masele țărănești. Dezvoltarea orașelor a avut ca urmare folosirea mîinii de lucru a țărănimii. În secolul XII țărănimea din centrul și nordul Italiei trebuie considerată în general liberă, organizată în comunități speciale. Obștiile-comune din sate erau asemănătoare comunelor libere din orașe, fenomen social, după cum se știe, specific italian. Atunci cînd burghezia orașelor a înfrînt definitiv puterea feudalilor, a eliberat pe țărani de sub dependența acestora, dar a subordonat comunele sătești libere intereselor de clasă proprii, încît masele de la țară au căzut în dependența economică și sub exploatarea orașului-stat.

Datorită dezvoltării comerțului, ca și producției locale meșteșugărești, burghezia italiană cunoaște în secolele XII—XIII o stare deosebit de prosperă. La Veneția se produceau articole de sticlărie, la Milano catifele și arme, în Toscana și în special la Florența articole din lînă, la Veneția, Genova și Lucca articole din mătasea adusă din Orient. Acest progres a favorizat apariția băncilor. În curînd Europa va fi împînzită de zarafii italieni.

Cel mai important centru industrial al Italiei era Florența. Aici se ivise și crescuse de timpuriu industria lînei importată din Anglia și Spania și mai apoi a țesăturilor de mătase. În secolul XIII—XIV industria florentină a început să se reconstruiască pe baze capitaliste, înaintea altor țări europene. Conducerea o aveau așa-numitele bresle superioare, reuniuni ale marilor patroni. Acestea exploatau micul meseriaș care lucra acasă, cu materialul primit de la patron. Concomitent a avut loc procesul de concentrare a unui mare număr de muncitori în același edificiu, ceea ce însemna apariția manufacturii capitaliste. Din breslele superioare făceau parte: bancherii, marii industriași și marii negustori, reprezentanții profesiunilor intelectuale (medici, farmaciști, notari). Membrii breslelor superioare formau partidul guelfilor, în opoziție cu partidul ghibelinilor, alcătuit din elementele feudale. La 1293 partidul aristocrației feudale a fost înfrînt și breslele superioare au pus mîna pe putere la Florența. Ca urmare a luptelor intestine din orașele-republici, puterea a fost preluată de tirani, instituindu-se regimuri de dictatură, exercitată fie de familii feudale, fie de condottieri, fie de grupe oligarhice de patricieni (=burghezi).

Renașterea și umanismul, pornite din aceste orașe-republici cu regim burghez, în cursul secolelor XIV—XVI, au adus un imens număr de inovații în cultură, în artă și tehnică și prin aceasta au impulsionat dezvoltarea industriei italiene, a comerțului, a capitalului cămătăresc, a băncilor.

Pe de altă parte, capătă o amploare tot mai mare așa-numita acumulare primitivă a capitalului [32]. Marx arată în *Capitalul* că acest proces, prin care mărfurile, banii devin capital atunci cînd produc plusvaloare, se petrece mai întîi în orașele-republici italiene. Desfășurarea procesului apare cu claritate. Negustorul nu a rămas numai negustor. El nu numai că vinde marfa cumpărată de la meseriașii locali, dar cumpără și materia primă pe care o revinde meseriașilor. Micii meseriași încep a depinde de negustor, care dă materia primă pe credit, dictează prețurile pentru produsele meseriașilor. Negustorul trece și la sate, unde devine creditorul meseriașilor rurali. În Flandra, primele manufacturi s-au creat la sate, în Italia, la orașe, esențialmente în orașele din centrul și nordul Italiei (Lombardia).

În secolele XIII—XIV, drumul spre „acumularea primitivă" a capitalului a fost impulsionat și de comerț. Italia deținea a doua regiune principală a comerțului european : comerțul în Mediterana și mai ales prin trecătorile Alpilor spre Europa centrală și nordică (Saint-Bernard spre Valea Ronului și spre Franța ; Brennero spre regiunea Dunării, în special în comerțul venețian ; Saint-Gothard spre Rin).

Comerțul evului mediu era complicat prin obstacularea lui de atacurile cavalerilor tîlhari și din cauza marelui număr de sisteme monetare. Fiecare feudal, fiecare oraș, bătea monedă proprie. Această situație a generat profesiunea de *zarafi*, mai întîi inși care știau deosebi moneda de valoare de cea falsă. Treptat zarafii au devenit bancheri. Ei se ocupau cu transferul de bani. Comerciantul, care pleca să zicem la bîlciul din Champagne, depunea la zaraful italian o sumă, pentru care primea o recipisă. Recipisa ordona agentului lui de la bîlciul respectiv să plătească suma echivalentă. Operațiile de transfer multiple s-au contopit cu operațiile variate de credit și astfel au apărut instituțiile numite bănci.

Asemenea operații de schimb și de transfer erau legate de camătă. În secolele XIII—XIV a început acumularea de mari sume în mîna cămătarilor, care în secolul XIII, din motivele arătate, au apărut în Italia de nord. Operațiile comerciale, de schimb și de transfer de bani, au dus la crearea multor oficii de bancă, în mod deosebit în regiunea Lombardiei. Atunci cuvîntul „lombard" deveni sinonim cu acela de cămătar. Ulterior s-au ivit bancheri în mare număr în Franța, Germania, tocmai în perioada acumulării primitive a capitalului. În Florența erau vestite, printre altele, firmele Bardi și Peruzzi, care împrumutau pînă și pe monarhi cu sume considerabile.

Pentru toate aceste procese economice noi, era nevoie de sisteme noi de calcul financiar. O mare importanță capătă în orașele italiene

---

32. K. Marx : *Capitalul*, vol. I, cap. 24.

mai întîi folosirea cifrelor arabe în locul celor romane precum și metodele de calcul răspîndite prin lucrarea lui *Leonardo Pisano* din anul 1202 (de 459 pagini) în care, întemeindu-se pe sistemul numerelor arabe, tratează cele patru operații fundamentale cu numere întregi și zecimale, și cuprinde diferite calcule cu aplicații practice la viața comercială. Același proces economic, în creștere, determină înființarea de școli care instruiau elevii în cunoașterea și organizarea vieții economice. Numai la Florența învățau 1200 tineri, la șase școli, noile cunoștințe concentrîndu-se asupra „abacului și calculului comercial". Era acesta începutul unei direcții importante în promovarea sistemului economic în dezvoltare.

Am arătat că umanismul deschidea un larg orizont de cunoaștere. Negustorul și industriașul acestei epoci, — secolele XIV—XV — au încredere în forțele rațiunii, ei vor să cunoască lumea și realitățile date, din cerințele practice, să-și apropieze toate cunoștințele posibile și toate măiestriile. Leonardo da Vinci, Leon Battista Alberti, Michelangelo Buonarroti sînt oameni universali. Engels a spus, cu temei profund, că Renașterea a avut nevoie de titani și a dat naștere la titani (*Dialectica naturii*).

Calculul și raționalismul în economia nouă, în cultură, artă, știință, bazate pe studiul matematicii, este una din trăsăturile caracteristice ale dezvoltării suprastructurii umaniste din secolele XIV—XV. Între altele, apariția *unui studiu de economie concretă devenise o necesitate.*

Așa se explică faptul că încă pe la mijlocul secolului XV un umanist, *Benedetto Cotrugli*, a întocmit un tratat de conduită economică. Informațiile rămase îl plasează pe Benedetto Cotrugli în Ragusa, locul său natal, unde a jucat un rol politic. Din Ragusa a fost exilat la Neapole, unde a terminat manuscrisul intitulat *Della mercatura e del marcante perfetto* (Despre negustorie și negustorul perfect) în 1458. Această lucrare cuprinde patru părți, fiecare din ele avînd 50 capitole. Se prezintă noțiuni despre comerț în general și se insistă asupra virtuților civice și a vieții de familie a negustorului. Capitolul XV este dedicat contabilității. Paragraful intitulat *Dell'ordine di tener le scritture mercantili* (Despre ordinea ținerii scriptelor mercantile) prezintă unele regule generale privitoare la mecanismul registrelor (strața=*memoriale*, jurnal=*giornale* și cartea mare=*quaderno*) ca și regula pentru închiderea registrelor. Cotrugli era primul autor care prezenta într-o lucrare scrisă probleme de economie comercială, contabilitatea în partidă dublă și rolul ei remarcabil în viața economică.

Unii cercetători contemporani sînt de părere că B. Cotrugli prezintă ținerea registrelor comerciale și mecanismul lor într-o ordine care este posibilă numai la o perfectă aplicare a contabilității duble [33].

Lucrarea lui B. Cotrugli a fost tipărită abia în anul 1573, iar a doua ediție la 1602. Influența acestei lucrări a fost totuși foarte redusă.

A doua jumătate a secolului XV cunoaște o amplă dezvoltare a economiei industriale, comerciale și financiare [34]. În 1492 era descoperită America. Începe era marilor descoperiri geografice care vor provoca o adevărată revoluție în viața economică a Europei și a lumii cunoscute atunci. În aceste împrejurări, apariția unei lucrări de contabilitate se înscrie în logica și necesitatea lucrurilor. De aici și influența notorie pe care a exercitat-o asupra gîndirii contabile, de atunci și din secolele următoare, lucrarea lui *Luca Paciolo: Tractatus de Computis et Scripturis*, editată în 1494, curînd după apariția marei invenții a lui Gutenberg.

9. Importanța istorică a acestei opere se va desprinde și din analiza ei, știut fiind că a rămas carte de căpătîi pentru contabilitatea modernă.

Am văzut mai sus că cea mai de seamă lucrare a lui Paciolo, *Summa de Arithmetica, Geometria, Proportioni et Proportionalità* este înregistrată în Istoria matematicii ca primul tratat general de aritmetică, practică și algebră, și că prezintă pentru prima oară un tratat de contabilitate în care se tratează problema calculului în partidă dublă.

Sistemul de calcul economic prezentat de Paciolo are în centrul său *Contul Capital*. Sesizarea pe care o face Paciolo cu prilejul trecerii operațiunilor din Inventar în Jurnal este remarcabilă. El formulează prima egalitate folosind doi termeni, *casa* și *capital*. Analizînd înțelesul acestora formulează o judecată care s-a ridicat la rangul de principiu. Prin *casă* se înțelege *a ta proprie* și prin *capital*, averea ta prezentă. Acest capital trebuie să fie trecut (pentru numerar) ca creditor și casa ca debitor.

„Trebuie să știi că din toate posturile pe care le-ai format în Jurnal, se fac întotdeauna cîte două în Cartea mare, unul în debit (*dare*) și altul de credit (*avere*)“[35]. Constatăm că acum 487 de ani noțiunea de capital exprima într-o singură sumă valoarea totală a mijloacelor inițiale de lucru, de unde rezultă egalitatea A=C (avere=capital).

---

33. Galperin, Kiparisov, Leontiev, *Curs teoretic de evidență contabilă*, trad. București, 1949, pag. 234, V, și Baxter W. T. Davidsohn, *Studies of Accounting Theory*, London 1962, pp. 1—13.

34. Vezi D. Rusu, *Secole de progres în teoria contabilității*, în rev. „Evidența contabilă“ nr. 12/964. Vezi D. Voina, *Faze din evoluția contabilității*, Cluj, 1932.

35. D. Voina, *Faze din evoluția contabilității*, Cluj, 1932.

Așezarea *contului Capital* în centrul sistemului de conturi, la 1494, învederează puternic noile relații de producție ce s-au ivit ca urmare a începutului descompunerii societății feudale în orașele-republici italiene. Caracterul progresist pentru acea vreme a lucrării lui Paciolo, caracterul ei de clasă, se observă din faptul că el luptă împotriva economiei feudale și a feudalismului în descompunere și glorifică rolul capitalului comercial. Despre importanța negustorului și a comerțului Paciolo pomenește în repetate rînduri în tratatul său.

De pildă el scrie: „se cere mult mai mult pentru a fi bun negustor decît pentru formarea unui doctor în drept" sau „capul negustorului are o sută de ochi" și în fine, afirmă răspicat: „negustorii trebuie să ocupe un loc de frunte printre ceilalți locuitori ai Italiei".

Prin aceasta se relevă în mod pronunțat caracterul de clasă al concepției sale și al teoriei noi progresiste, pe care o elaborase, teoria legată de realitatea social-economică a vremii și a construirii unui sistem de calcul asupra valorilor aflate în mișcare" [36].

Paciolo pornește de la Inventar și fundamentează tehnica operațiunilor economice-contabile, în Strață-Jurnal și Cartea mare, scoțînd la iveală *scrittura doppia*, metoda clasică venețiană, care de fapt exista deja în practică.

Mai departe Paciolo utilizează contul ca un mijloc de calcul și stabilește „o cheie" a contabilității duble numită „bilancio". *Bilancio* este balanța de verificare care înfățișează aspectul formal al aplicării sistemului de calcul digrafic realizat prin egalitatea D=C.

Sistemul lui Paciolo cuprinde conturi pentru cunoașterea mișcării banilor, a lucrurilor mobile și imobile, pentru mărfuri și decontări. Profitul își află justificarea, în concepția lui Paciolo, prin însăși crearea unui cont distinct „Profit și pierdere", sau cum îl numea el *„Pro e Danno"* sau *„Avanzi e Disavanzi"*. El stabilește corelația dintre contul „Profit și pierdere" și contul capital și indică astfel poziția rezultatelor în sistemul său. Regulile lui Paciolo, închegate într-o teorie unitară, și observațiile lui privind un grup de fenomene social-economice au devenit un sistem științific în momentul cînd ele s-au axiomatizat.

Privită istoric — evolutiv, teoria formulată în scris, în 1494, în legătură cu „partida dublă", a rămas o teorie deschisă, adică capabilă să se îmbogățească neîntrerupt cu valori noi care pot să contrazică pe cele vechi și să asigure astfel progresul disciplinei. Inventarea contului ca mijloc de calcul și însăși *scrittura doppia*, cu mănunchiul de reguli cristalizate în sistem de Paciolo, coincid cu organizarea marilor călă-

---

36. Dr. Joseph Vlaemminck, *Histoire et doctrines de la comptabilité*, Bruxelles, Édition du Treurenberg. / Dunod — Paris, 1956.

torii, cu marile descoperiri geografice și științifice dar ele înscriu și un important început de viață economică: epoca modernă primește în rîndul celor mai de seamă mijloace de progres un *tratat de economie comercială și un sistem de calcul*, aplicat la realitățile vieții economice — *sistemul de contabilitate în partidă dublă*. Regulile sale Paciolo le-a scos din practică și prin ele a generalizat o practică, iar aceasta „ține de uzul practicii orașului nostru venețian", cum însuși precizează.

Derivată din practică, această nouă sistematizare de cunoștințe află amplu teren de aplicare în economie, pe ale cărei manifestări le înregistrează și, printr-o metodă specifică, stabilește rezultatele.

Odată cu apariția lucrării lui Paciolo se deschide un curent de gîndire privind organizarea activităților economice, în vederea obținerii bunurilor în cantitate cît mai mare și cu consumuri de valori cît mai mici. Ideile formulate de dînsul la 1494 se aflau într-o poziție de independență față de artele liberale (gramatica, logica, retorica, aritmetica, geometria, muzica și astronomia), care dădeau titlul de „maître és arts" celui ce le poseda. Noua teorie se prezenta ca o construcție aparte, îndreptată spre cunoașterea vieții economice în plină desfășurare.

Renașterea și umanismul au adus concepții filozofice noi care au abolit schematismul scolastic, fiind tot atît de revoluționare în economie: spre sfîrșitul sec. XV și începutul sec. XVI au apărut magiștrii în „arta calculului economic" și în predarea noii arte, — *scrittura doppia*, — în școli adevărate către care se grăbesc tinerii din multe părți, dornici să-i asculte și să dobîndească noua învățătură. Mărturisirea lui Matthäus Schwartz, fost șef contabil la firma Fugger din Augsburg, este grăitoare. El a călătorit prin orașele italiene, și la Genova a început să învețe contabilitatea dublă.

Nu a găsit un „magistru"... deși erau destui... și abia la Veneția a aflat unul cu numele Antonio Fior, care avea o mare reputație. Lukaci Rem, care își făcuse ucenicia în Italia, trimite pe fiul său Iacob, de asemenea în Italia, la cei mai renumiți profesori, să învețe „afacerile, calculul și contabilitatea".

10. Am arătat mai sus că există în istoria contabilității o dată memorabilă, și anume anul 1202, cu care se inițiază de departe, epoca dezvoltării contabilității moderne. Este anul cînd matematicianul *Leonardo Fibonacci*, numit și *Leonardo Pisano*, după locul de origine, publică faimoasa carte *Liber abaci*, adică „Manual de aritmetică", care e și primul manual de calcule și de practici comerciale, din lume. Un amănunt formal, însă de mare însemnătate, este faptul că, în lucrarea sa, Leonardo introduce cifrele arabe (de fapt „indiene"), în locul celor romane, ceea ce, împreună cu extinderea și perfecționarea procesului

fabricării hîrtiei în Italia, contribuie amplu la promovarea contabilității[37].

Lucrarea amintită, cu partea ei de norme contabile, nu apare în chip fortuit, ci ca o necesitate impusă de progresul general economic al orașelor italiene, în urma instaurării Comunelor libere, a expansiunii comerciale în Mediterana și a altor factori. În secolele XII—XIII constatăm, scrie *Melis*, în legătură cu istoria contabilității, că „traficul și comerțul cresc, micile industrii mișună, economia monetară triumfă, creditul se propagă extraordinar, polițe și alte titluri de credit se întrebuințează larg, operațiunile de schimb se amplifică, societățile industriale, bancare și comerciale se multiplică, „tîrgurile" atrag mulțime de negustori și bancheri, căile de comunicație au fost făcute mai lesnicioase și mai sigure[38], se afirmă un autentic comerț internațional : din „cercul extrem de îngust al economiei citadine" (G. Luzzato), după o profundă transformare, irump noile curente economice"[39].

După Leonardo Fibonacci se înmulțesc scrierile contabile. Prin vechimea lor ele prezintă și interes lingvistic, cum sînt de pildă fragmentele unui registru al bancherilor florentini, datînd din anul 1211. Ele au fost studiate și sub acest aspect și figurează în crestomații ale limbii italiene, ca de pildă în aceea a lui E. Monaci. Urmează fragmentele de socoteli comerciale de la Siena, care încep în 1226, cele de la Arezzo (1241—1272), fragmentele de la Imola (1260—1262), de la Pisa (încep în 1299) etc. Manuale normative de tipul „Liber Abaci" și sub influența acestuia, își fac apariția copios în secolele XIII—XIV.

Trecînd peste numele respective reținem ca mai important pe acela al lui *Francesco di Balduccio*, contabilul bancherilor Bardi, și autorul *Practicei negustorești* (La pratica della mercatura) din 1340.

În secolul XV „producția manualelor de socoteli contabile și de tehnică se intensifică și o vedem îndeosebi însemnată nu numai în Toscana, ci și în Lombardia și cu precădere la Veneția care, în acest secol, se pregătește să ia sceptrul de comandă și în domeniul contabilității"[40]. Două volume, de astă dată tipărite, sînt remarcabile. Unul aparține florentinului Chiarini (1481), al doilea venețianului *Piero Borgi*, apărut în 1484 și reeditat, în decurs de 83 ani, de douăsprezece ori.

Trecînd peste Cotrugli a cărui operă a apărut postum, mult după Tratatul lui Paciolo, neputîndu-se stabili exact care a fost partea autorului și ce s-a interpolat, revenim la analiza lucrării pacioliene, nu

---

37. Cf. Federigo Melis, *Op. cit.*, p. 381—384, 385—392.

38. Cf. și Jean Delumeau, *Le developpement de l'esprit d'organisation à l'époque de la Renaissance*, 1970 (n.n.).

39. *Op. cit.*, p. 382.

40. *Ibid.*, p. 595.

însă fără a sublinia mai întîi, după *Melis*, admirația străinilor pentru „spiritul și operele harnicilor și genialilor contabili italieni" de la care au plecat denumirile: *„comptabilité à la manière italienne, Italien book-keeping, italienische doppelte Buchhaltung, Italiaens boeck keeping, tenudoria de libros a l'italiana, partida dobreda italiana*[41].

Tratatul de contabilitate al lui Luca Paciolo cuprinde 36 capitole. Conținutul său se distribuie, după *Federigo Melis*, în următoarele șaseprezece subiecte: 1. elementele trebuincioase negustorului; 2. inventarul; 3. cele trei registre „mercantile": memorialul, jurnalul și cartea mare; 4. autentificarea registrelor contabile; 5. memorialul; 6. jurnalul; 7. cartea mare; 8. înregistrarea faptelor inerente achiziționărilor de mărfuri, schimburi, asociații etc.; 9. înregistrările privitoare la raporturile cu întreprinderile publice; 10. conturile speselor; 11. contul „de prăvălie" (c/magazzino); 12. contul „profit și pierderi" (c/Profitti e perdite); 13. corectarea erorilor; 14. încheierea conturilor; 15. ținerea corespondenței; 16. amănunte asupra „registrului de negustori"[42].

În ultima parte a capitolului I, autorul acum citat întrevede conceptul organizării muncii de întreprindere comercială. Pentru efectuarea înregistrărilor L. Paciolo spune că se va servi de „modul venețian". Din această precizare rezultă că în epocă existau mai multe modalități de ținere a conturilor. „Modul" venețian însemna „partida dublă". Aceasta era practicată peste tot în Italia așa încît diferitele „moduri" nu se referă la tehnica de fond a contabilității ci la forma prin care ea apărea în „scriptele" contabile.

În capitolele II și III, în care L. Paciolo vorbește despre Inventar, lipsesc, observă *Melis*, „normele pentru guparea și aprecierea activelor și pasivelor"[43].

Privitor la „autentificarea" registrelor comerciale *F. Melis* presupune că „vidimarea" lor putea fi constatată de Paciolo la Perugia în vremea șederilor lui în acest oraș.

Același autor găsește că există o distanță considerabilă între Cotrugli și Paciolo în ceea ce privește explicarea operațiunilor prin partida dublă.

Numindu-l „extraordinarul Frate Luca", prof. *Melis* relevă contribuția lui în chestiunea „unicității" monedei de cont, subliniază apoi intuiția și „fericitele expresii" pe care le folosește în expunerea tehnicii de trecere a partidelor din *Jurnal* în *Cartea Mare*, ilustrînd mecanismul respectiv și fundamentîndu-l matematic.

---

41. *Op. cit.*, p. 600.
42. *Op. cit.*, p. 629.
43. *Op. cit.*, p. 630.

Cercetătorii de specialitate au apreciat remarcabila claritate și „eficacitate didactică" a Tratatului.

Iată, în încheierea considerațiilor de mai sus, rezumatul materiei Tratatului, în însăși formularea lui Paciolo. Îl inserăm aici, atît pentru valoarea lui de conținut și formă, cît și pentru faptul că cercetătorii de specialitate au omis în genere să-l depisteze în contextul voluminoasei SUMMA, după cum au omis să rețină o serie de fapte pe care noi le-am semnalat, la locul respectiv, în această Introducere la prima versiune românească a celebrei lucrări care, după aprecierea tuturora, matematicieni și economiști, înscrie în Renașterea italiană o glorie de netăgăduit.

„Sumarul părții a treia principale" a SUMMEI *

(Pag. 4 bis — 5)

„Partea a treia principală a SUMMEI conține reguli, feluri modalități și căi de a ști să se țină toate conturile și înregistrările corpului negustoresc, și ale unei prăvălii sau magazin particular, suficiente și îndestulătoare pentru întreg universul mai ales după modul venețian, aplicabil în locul oricărui altul, adecă de a ști să se țină cu toată grija o *Carte mare* cu *Jurnalul* ei, și cu *Memorialul* sau *Vacchetta* sau în alte părți, *Squartafoglio* sau, dacă vrei să-i spui, *Squartafacco*, acesta din urmă fiind întotdeauna obîrșia și rădăcina tuturor registrelor și înscrisurilor ținute de negustori în toate părțile lumii, cum vei afla la locul său, sistematic, din tabla de materii, pusă la începutul Tratatului, capitol după capitol. Care parte va trata (cum se precizează acolo) despre modul de a face balanța unei *Cărți mari*. Și cum se notează partidele *în dare* și in *havere*. Și despre cei doi termeni folosiți în *Jurnal*, adecă *Per* și *A* [1], și ceea ce ei înseamnă. Și despre raportarea Jurnalului în *Cartea mare*. Și despre modul de a bara partidele în *Jurnal*, cu două linii, una la debitor și alta la creditor. Și despre cotarea (*quottationi*) filelor *Cărții mari* la marginea *Jurnalului*, care înseamnă numărul filelor, unde sînt puși în *Cartea mare* creditorii și debitorii, cu ajutorul căror numere s-ar putea reface *Cartea mare*, dacă ea s-ar pierde cu exact atîtea pagini cîte avea prima etc. Iar la sfîrșitul întregului tratat va fi pus un sumar al tuturor operațiunilor de ținere a registrelor".

Prof. DUMITRU RUSU
Doctor docent în științe economice

Prof. ȘTEFAN CUCIUREANU
Doctor în filologia modernă

* Să nu se confunde acest *Sumar* cu *Tabla de materie* propriu-zisă a *Tratatului de contabilitate în partidă dublă*.

1. Per = Prin, A = La. Cele două expresii sînt cunoscute în literatura de specialitate de la noi și în practica lucrărilor de contabilitate de foarte multă vreme. Debitorul se însemnează cu „prin" și creditorul cu „la". Vezi D. Voina, *Faze din evoluția contabilității* — Cluj, 1932, pag. 59.

RĂSPÎNDIREA CONTABILITĂȚII DUPĂ PACIOLO

1. *Manifestări științifice în literatura contabilă din secolul al XVI-lea*

Literatura contabilă din secolul al XVI-lea poate fi caracterizată printr-o prelucrare stilistică a cărții lui Paciolo. Sînt puține încercări în direcția dezvoltării teoriei conturilor și a contabilității. Autorii se rezumă la stabilirea de reguli pentru înregistrarea operațiunilor și ținerea socotelilor în conturi. Problemele calculelor de sinteză și acelea legate de stabilirea rezultatelor nu se pun. Se poate explica lucrul acesta și prin faptul că autorii de lucrări de contabilitate, în majoritate, erau orientați mai bine în domeniul matematicilor. Ei cunosc prea puțin viața întreprinderilor și nu fac altceva decît să prezinte sistematic în scrierile lor reguli și unele aplicații practice.

Sub aripa ocrotitoare a matematicii apar astfel lucrări din care rezultă un vădit progres în sistematizarea conturilor și în legătură cu îmbunătățirea tehnicii de înregistrare după cerințele „scritturei doppia". Se fixează forma articolului de contabilitate și mijloacele de control ale înregistrărilor din Jurnal cu cele din Cartea mare. Conținutul noțiunii de contabilitate este limitat multă vreme la aceea de ținerea registrelor. În Italia, Germania, Anglia, Franța și în Țările de Jos își fac apariția lucrări care nu depășesc, sub raport științific, nivelul lucrărilor din secolul al XV-lea.

În Italia se remarcă Giovanni Antonio Tagliente, care își intitulează lucrarea „Luminario di aritmetica libro ugnolo", unde autorul expune partida simplă. Mai tîrziu, în lucrarea „Luminario di aritmetica libro doppio", același autor expune partida dublă. Mecanismul dopicei contabile este explicat cu mai multă siguranță de Girolamo Cardano, în 1539, în lucrarea sa „Practica Arithmetica" în capitolul „De Ratione Librorum Tractandorum". Girolamo Cardano a scris în limba latină. Forma contului e prezentată într-un mod deosebit, în stînga creditul și în dreapta debitul. Acest procedeu de evidențiere a mișcărilor de valori este folosit și de autorul german Henricus Grammateus.

Domenico Manzoni aduce perfecționări în modul de înregistrare în Jurnal, în lucrarea lui intitulată: „Quaderno doppio col suo giornale no-

vamente composto et deligentissimamente ordinato secundo il costume di Venetia" 1540. La 1549 apare la Veneţia lucrarea „Libro Mercantile, ordinato col suo Giornale e Alfabeto per tener conti dopii al modo di Venetia". Unica noutate ar fi aici introducerea numerotării articolelor de Jurnal [1].

Manzoni relevă necesitatea întocmirii Inventarului şi felul cum se sistematizează operaţiunile în registrele Straţă, Jurnal şi Cartea mare. Autorul pune accent pe folosirea registrelor auxiliare care au rolul să completeze pe cele fundamentale (registre de cheltuieli, salarii, mărfuri). Ocupîndu-se de clasificarea conturilor Manzoni le împarte în conturi vii şi conturi moarte — (partite vive e cose morte) sau de persoane („vivants") şi conturi de valori („morts").

O lucrare cu caracter aplicativ şi cu indicaţiuni mai precise privind contabilitatea dublă aparţine lui Angelo Pietra. Călugărul Pietra a aplicat principiile contabilităţii la o mănăstire. Lucrarea sa se intitulează „Indirizzo degli economi o sia ordinatissima instruttione da regolamente formare qualunque scrittura in un libro doppio", 1586. În această lucrare se foloseşte, pentru prima dată, contul bilanţ de intrare (deschidere). Dacă pînă la Pietra conturile de activ se debitau prin creditul contului capital, acum se fundamentează pentru prima dată debitarea conturilor de activ prin contul bilanţ de intrare (deschidere).

Şi în Germania îşi fac apariţia unele lucrări, pe care le prezentăm. Henricus Grammateus (Henricus Scriptor) îşi intitulează lucrarea „Rechenbüchlin, künstlich, behend und gewiss, auff alle Kauffmanschafft gericht", editată în 1523 [2].

Grammateus aşază bazele contabilităţii pe trei registre: jurnal, cartea datoriilor destinată conturilor de persoane şi cartea bunurilor destinată conturilor de valori şi conturilor sucursalelor. O lucrare ce îmbracă un caracter aplicativ este aceea aparţinînd lui Matthaeus Schwartz şi anume „Musterbuchhaltung", adică Contabilitatea model. Matthaeus Schwartz a fost contabilul şef al firmei Fugger şi el redă operaţiunile reale ale casei comerciale şi bancare internaţionale care purta celebrul nume Fugger. Deşi registrele casei Fugger s-au pierdut, tehnica lor se cunoaşte din această lucrare scrisă în anul 1518.

O lucrare care prezintă partida dublă în Germania este aceea aparţinînd lui Wolfgang Schweicker, „Zwifach Buchhalten, sampt seinen Giornal (des selben Beschlus) auch Rechnung zuthun", apărută în anul 1549, la Nürnberg. Şi acest autor stă sub influenţa ideilor lui Paciolo. Nou în lucrarea lui Schveicker este „repertoriul", — creat la sfîrşitul

1. D. Voina, *Faze din evoluţia contabilităţii*, Cluj, 1932, p. 82.
2. După unii autori, Grammateus, profesor la Universitatea din Viena, şi-ar fi tipărit lucrarea în limba germană în anul 1518.

Maestrului, în care sînt înșirate conturile în ordine alfabetică, ca și la Manzoni (în lucrarea căruia se numea „Alfabeto"). Lucrarea are mai mult caracter de îndrumări practice. Aflăm că rezultatele sînt ținute în evidență la un cont colector de rezultate numit „Folos și Pagubă" [3].

O contribuție mai substanțială aduce Valentin Mennher, în 1550, la Anvers, într-un tratat de aritmetică și geometrie, în care capitolul ultim se intitulează „La pratique briefue par tenir livres de comptes à la guise et manière Italiana". El consideră contul „Profit și Pierdere" ca un cont colector de rezultate prin aceea că centralizează numai cîștigurile și pierderile pînă la sfîrșitul anului comercial. Mecanismul contabilității duble este explicat și de Johann Gotlieb din Nürnberg în lucrarea „Ein Teutschverstending Buchhalten für herren oder Gesellschaffter inhalt willischem process", scrisă în anul 1531. Autorii se înmulțesc, își sporesc eforturile și apar apoi lucrări mai sistematizate și cu un mai bogat conținut de aplicații practice. Jan Ympyn, în lucrarea sa „Nieuwe Instructie ende bewijs der looffelijcker Consten des Rekenboecks ende Rekeninghe te heudene nae die Italiaensche maniere", clasifică conturile în conturi de persoane și conturi de valori. El vorbește de *nobila artă* și *știință* de a ține registre și a face socoteli. Tratează mecanismul articolelor de Jurnal, felul cum se ține Memorialul și Cartea mare și modul de cercetare a erorilor.

În 1543, Hugh Oldcastle, în Anglia, își intitulează studiul „A profitable Treatyce called the Instrument or Boke to learne to knowe the good order of the kepyng of the famouse reconynge, called in Latyn, Dare and Habere, and in English, Debitor and Creditor". Și lucrarea lui Oldcastle prezintă interes istoric și este considerată cea mai veche traducere a lucrării lui Paciolo în limba engleză [4].

În secolul la care ne referim, în Franța, lucrări de oarecare importanță pentru progresul contabilității au scris Pierre de Savonne zis Talon și Martin Fustel.

„Instruction et manière de tenir livres de raison et de comptes par parties doubles" s-a publicat în 1567, sub semnătura lui Pierre de Savonne. El prezintă tehnica scrierii în registre și în conturi, accentuînd în mod deosebit redactarea bilanțului din registrul cartea mare. Fără să se deosebească de conținutul lucrării lui Savonne, Martin Fustel publică în 1588 lucrarea : „L'arithmetique abrégée — avec une briefue instruction pour secrettement escrire et tenir livres de raisons".

În Țările de Jos literatura de contabilitate pătrunde destul de rapid și spre sfîrșitul secolului al XVI-lea aflăm cărțile lui Paschier Goessens

---

3. „Nutz und Schaden". Acest cont primește cîștigurile în partea dreaptă și se închide prin contul Capital. Cf. D. Voina, *op. cit.*, p. 101.

4. Cf. Joseph H. Vlaemminck, *Histoire et doctrines de la comptabilité*, Bruxelles, 1956, p. 112.

„Buchhalten fein Kurtz zusammen gefasst und begriffen nach arth und weise der italianer", editată în anul 1594, la împlinirea a 100 de ani de la apariția lucrării lui Paciolo. Începutul secolului al XVII-lea îl aduce în rîndul cugetătorilor pe Simon Stevin [5].

În secolul al XVII-lea și al XVIII-lea autorii și scrierile de contabilitate se înmulțesc considerabil.

În locul Italiei, Franța, Germania, Anglia, Belgia și Olanda devin patria gînditorilor economiști pentru progresul contabilității. Autorii secolului al XVII-lea integrează contabilitatea în complexul vast privind organizarea rațională a întreprinderii. Întîlnim multe opinii care înalță contabilitatea la rangul de disciplină independentă și mijloc de control în gestiune și administrație. Contribuția autorilor italieni, ca Giovanni Antonio Moschetti, Ludovico Flori, Giovanni Domenico Peri, Andrea Zambelli și a belgianului Simon Stevin este remarcabilă.

Simon Stevin își intitulează lucrarea „Hypomnemata mathematica" unde, în partea II, vol. II, rezervă un capitol „De Apologistica Principum Ratiocinio Italica". El consideră contabilitatea ca un instrument de gestiune rațională, introducînd ideea de control. Concepția lui asupra contabilității este unilaterală, atribuindu-i misiunea de a da cunoștințe exacte asupra numerarului în casă și de a controla pe casier sau pe cei ce mînuiesc fondurile caselor de comerț. Acest eminent gînditor din Brugges rămîne și cel dintîi autor consacrat contabilității publice și unul dintre cei dintîi apărători ai contabilității ca disciplină științifică. Pentru S. Stevin contabilitatea este o „artă liberală" și merită deci același studiu atent și profund ca și alte arte liberale [6].

Giovanni Domenico Peri, în lucrarea „Il negotiante", scrisă în anul 1636, folosește pentru prima dată termenul de „aziendă" și este susținătorul teoriei personificării conturilor, formulată de Ludovico Flori în lucrarea sa „Trattato del modo di tenere il libro doppio domestico col suo exemplare". Ca și Pietra, Ludovico Flori descrie aplicarea partidei duble la o mănăstire [7]. El introduce în contabilitate articolele complexe. Face o distincție între bilanț și balanța de verificare. Bilanțul este privit acum ca o situație contabilă sau un compendiu al tuturor soldurilor conturilor.

Giovanni Antonio Moschetti, în lucrarea sa „Dell'universal trattato di libri doppi", din anul 1610, aprofundează natura și funcțiunea contului Capital și a contului Pierdere și profit. Lui îi revine meritul de a fi

---

5. *Ibid.*, p. 121.
6. *Ibid.*, p. 123.
7. Federigo Melis, *Storia della Ragioneria*, Bologna, 1950, p. 682.

stabilit teoretic că operațiunile economice conduc la fapte permanent permutative și modificative ale mijloacelor și capitalului [8].

Andrea Zambelli scrie în anul 1681 „Il ragionato o sia trattato della scrittura universale". Zambelli grupează conturile în două categorii — conturi private (privati) și conturi deschise (aperti). Primele sînt destinate persoanelor și celelalte, lucrurilor.

În Franța, prin „Ordonanța" lui Colbert din 1673, se reglementează ținerea registrelor comerciale. Se impune astfel ca orice comerciant, fie engrosist fie detailist, să țină registre de contabilitate în partidă dublă [9]. Această ordonanță influențează scrisul economic. Autorii francezi Jacques Savary, Claude Irson și Mathieu de la Porte, aduc însemnate contribuții la progresul economiei aplicate în general și al contabilității în special. Jacques Savary, în lucrarea „Le parfait negociant", definește contabiltiatea știință. El distinge studiul contabilității, sub aspect teoretic sau științific separat de aspectul practic al ținerii registrelor.

Claude Irson publică în 1678 „Méthode pour bien dresser toutes sortes de comptes à parties doubles". Contribuția lui se referă la conturile de rezultate și tot el folosește termenul de bilanț în locul celui de balanță de închidere. Irson acordă bilanțului de închidere rolul de control asupra înregistrărilor anterioare.

Dezvoltarea opiniilor în legătură cu clasificarea conturilor în știința contabilității.

Mathieu de la Porte este un gînditor mai reprezentativ în secolul al XVII-lea. „La Guide des Négociants et Teneurs de Livres" este lucrarea care l-a consacrat, în anul 1685. De la Porte împarte conturile în trei grupe : [10]

a) Conturi ale proprietarului	capital profit și pierdere cheltuieli generale
b) Conturi de lucrări și efecte	casa mărfuri efecte de primit efecte de plătit
c) Conturi de persoane sau corespondență	debitori creditori

8. *Ibid.*, p. 675.
9. Joseph H. Vlaemminck, *op. cit.*, p. 126.
10. Federigo Melis, *Storia della Ragioneria*, p. 713.

Lucrarea lui M. de la Porte a cunoscut mai multe ediţii. Ediţia din 1712, intitulată „Ştiinţa negustorilor şi ţiitorilor de registre", este apreciată ca fiind cea mai importantă prin problematica ei" [11].

Şi olandezul Abraham de Graff în lucrarea „Instructie vam het italiaens Boockhondens", publicată în 1688, aduce o contribuţie în clasificarea conturilor. După acest autor conturile se împart tot în trei categorii :

a) Conturi ale proprietarului	capital profit şi pierdere asigurări comisioane menaj
b) Conturi de lucruri şi efecte	depozite împrumuturi mari salarii debitori creditori efecte
c) Conturi de valori	mărfuri grîne casa alte valori

În Anglia poate fi citată lucrarea lui John Collins, „An introduction to merchants accounts", apărută în anul 1664, şi aceea aparţinînd lui Il. Colinson, „L'idea Rationaria, or the perfect accomptant", editată în anul 1683.

2. *Noi contribuţii în secolul al XVIII-lea*

Din punct de vedere al progresului ştiinţei conturilor, secolul al XVIII-lea aparţine incontestabil Franţei. Declinul gîndirii autorilor italieni de la mijlocul secolului precedent, se accentuează şi face ca Italia, deţinătoarea supremaţiei comerţului internaţional, să piardă poziţii în gîndirea economică şi să fie întrecută de alte state.

În Franţa se remarcă în mod deosebit, nu numai numărul şi calitatea lucrărilor de contabilitate ci şi influenţa conceptelor exprimate asupra autorilor din alte ţări. Samuel Richard, deschide seria marilor

---

11. *La Science des Negociants et des teneurs de livres. La plus connue et la plus importante.* Cf. Vlaemminck, *op. cit.*, p. 131.

gînditori economiști contabili francezi ai secolului. Cu toate că el se bucură de o oarecare apreciere, datorită lucrării sale din 1709 „L'art de bien tenir les livres de comptes en parties doubles", este eclipsat de alți autori mai celebri care îi urmează. Bertrand-François Barrême, distins matematician și gînditor contabil, este un susținător ardent al introducerii partidei duble în domeniul finanțelor publice. Tratatul său poartă denumirea: „Traité des parties doubles", publicat după moartea lui, de fiul său Nicole.

Personificînd conturile, Barrême stabilește două grupe:

Conturi generale

Conturi particulare

— conturile mele proprii și

— ale corespondenților.

Tot François Barrême preconizează primul „bilan en l'air" adică bazat pe documente, întocmit înaintea inventarierii, recunoscîndu-i singurul merit de a da la iveală erori.

Un autor de lucrări de contabilitate, care a făcut epocă, un ilustru gînditor francez ale cărui idei au servit ca punct de plecare pentru cercetări mai aprofundate în domeniul contabilității, este Edmond Degranges, tatăl. El este promotorul unei noi ere a contabilității — pe care o expune în lucrarea „La tenue des livres rendue facile", apărută la 1795. Degranges este cel care a conceput și răspîndit metoda Jurnal — Cartea mare, cunoscută sub numele de metoda americană [12]. Metoda inițiată de Degranges, constituie în realitate o consecință tehnică a concepției sale asupra conturilor. Reducînd la 5 numărul conturilor (este considerat părintele „Cincicontiștilor"), Degranges poate reuni foarte simplu Jurnalul și Cartea Mare într-un singur registru. Această formă nouă de distribuire a conturilor, alături de Jurnal, formează, incontestabil, un progres în ceea ce privește tehnica contabilității. Pornind de la clasificarea lui Barrême în conturi generale și personale (la Barrême particulare) el creează teoria celor 5 conturi corespunzătoare celor 5 obiecte principale care servesc ca mijloc de schimb comerțului.

Cu toate că aceste conturi generale au un număr nelimitat de subdiviziuni, clasificarea lui Degranges este incompletă. Lipsește din sistematizare contul capital și balanța (Bilanț); ele nu pot fi considerate subdiviziuni ale conturilor generale. Asupra profiturilor și pierderilor, Degranges evită orice discuție în exemplele pe care le dă. Lucrarea lui Edmond Degranges a exercitat o influență covîrșitoare asupra literaturii contabile de mai tîrziu nu numai în patria sa dar și în Italia.

---

12. D. Rusu, *Secole de progres în teoria contabilității*, în Revista de Evidență Contabilă, 12/1964. Vezi și I. Evian, *Teoria conturilor*, Cluj, 1940, p. 18.

În Anglia apar cîteva lucrări care poartă chiar în titlu specificarea „după metoda italiană“ [13].

W. Webster editează la 1719, „An essay on book-keeping acording to the true Italian method of debitor and creditor, by doubls entry“, iar T. King, la 1717, „An exact guide of book-keeping by wag of debitor and creditor ; done by the italian method“. Edward Thomas Jones, în lucrarea sa „English Sistem of Book-keeping by single or double entry“, apreciază că el a inventat o nouă metodă de contabilitate cu care se ține balanța lunară și chiar mai frecvent, fără cel mai mic inconvenient și cu care nu este posibil să se strecoare nici o eroare [14]. Faimoasa invenție a lui Jones din anul 1796 se reduce, în fond, la metoda Jurnal Cartea-mare a lui Degranges ; în ea se vede precursorul îndepărtat al balanței de verificare lunare care se practică în zilele noastre [15].

Decadența literaturii contabile italiene care se accentuează în perioada aceasta, face să aflăm mai greu autori de lucrări remarcabile, care să poată fi citați. Petro Paolo Scali, în lucrarea sa „Trattato del modo di tenere la scrittura dei mercanti a partite doppie cioè all'italiana“, publicată în 1755, folosește pentru prima dată denumirea de partidă dublă. Pînă la această dată se numea în Italia „scrittura doppia“ iar în afara Italiei „al modo di Veneția“ sau „metoda italiană“.

În mod cu totul deosebit se reține numele lui Giuseppe Forni care, la 1790, în „Trattato teorico-pratico di scrittura doppia“, folosește formule algebrice pentru demonstrarea raporturilor existente între anumite conturi.

În Germania, care în secolul precedent rămăsese în afara mișcării contabile, reîncepe publicarea unor lucrări. Cea mai bună pare a fi aceea a lui Samuel Friederich Helwigs, „Anweisung zur Erlernung der italienischen doppelten Buchhaltung“, care cunoaște 2 ediții : în anul 1774 la Berlin și în 1790 la Stettin. Tot în această perioadă, în Austria, Maria Tereza instituie Camera imperială de contabilitate — contabilitate camerală — prezidată de Zinzendorf, în scopul cercetării celor mai bune metode de organizare a contabilității și a controlului statului. Studiile conduc la crearea unei metode speciale de contabilitate sub numele „contabilitatea camerală“ care viza gestiunea bugetară, comparînd sumele ordonate cu cele efective. În legătură cu această problemă a apărut la Viena lucrarea lui Puechenberg, în 1762, „Einleitung zu einem verbesserten Kameral Rechnungsfusse“.

---

13. F. Melis, *op. cit.*, p. 725.
14. J. Vlaemminck, *op. cit.*, p. 145.
15. B. Penndorf, *Geschichte der Buchhaltung in Deutshland*, Leipzig, 1913. Vezi și D. Rusu, *Secole de progres...*, (Rev. Ev. Cont., nr. 12, 1964).

În Statele Unite începe publicarea unor lucrări contabile în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

W. Jackson, editează „Book-Keeping in the true italian form of debitor and creditor by double entry“ la anul 1778, iar W.J. Alldridge, publică în anul 1797, la Philadelphia, „The universal merchant in Theory and Practice“.

3. *Realizări în secolul al XIX-lea. Lupta dintre teoriile conturilor. Contribuții la clarificarea fundamentelor științifice ale contabilității*

Dacă secolul al XVIII-lea este mai calm dar și mai puțin reprezentativ pentru evoluția contabilității ca știință, secolul al XIX-lea este mai frămîntat, mai bogat în lucrări de concepție, dar pe drept cuvînt și mai contrastant în opinii, de aceea prof. dr. Joseph Vlaemminck numește acest secol „Secolul contrastelor“. În adevăr se constată în acest secol pe de o parte apariția unor cărți de contabilitate lipsite de un bun conținut tehnic și teoretic, iar de altă parte se realizează opere de o valoare incontestabilă, cu concepții noi și teorii îndrăznețe, cuprinzînd o adîncă gîndire care le ridică la nivelul celor mai bune lucrări economice [16].

Vlaemminck enumeră, în acest secol, circa 727 nume de autori și peste 1172 lucrări publicate. Iată literatură numeroasă de o valoare remarcabilă ! Unii autori se străduiesc să ridice contabilitatea la înălțimea unei discipline științifice, să elaboreze principii, reguli și să simplifice metodele de lucru ; alții fac din apariția cărților lor un mercantilism, o publicitate la adresa numelui lor. Această situație durează din prima jumătate a secolului al XIX-lea pînă cînd se organizează „Congrese“ de contabilitate care au avut meritul de a universaliza metodele contabile și a le face accesibile, prin confruntarea opiniilor reprezentanților celor mai calificați în materie de contabilitate.

În secolul al XIX-lea, în Italia, locul de origine și de predilecție al cugetătorilor în domeniul contabilității, preocupările pentru progresul acestei discipline, reînvie și apar autori, care mai întîi pregătesc înflorirea ei ulterioară și apoi ridică literatura italiană pe noi trepte. Autorii acestui secol se pot grupa în 3 școli reprezentative : școala lombardă, școala toscană și cea venețiană [17]. Promotorul contabilității

16. D. Rusu, *Ibid.*, 12/1964.
17. Joseph Vlaemminck, *op. cit.*

științifice în Italia este Francesco Villa, reprezentantul școlii lombarde. Pentru Villa noțiunea de contabilitate are o accepțiune mai largă, fiind considerată un complex de norme economico-administrative aplicate la arta de a ține conturile sau registrele. În concepția lui, domeniul de aplicare al contabilității este organizarea întreprinderii și administrarea patrimoniului, cu obiectivul final — controlul gestiunii.

În lucrarea sa „Elementi di amministrazione e contabilità" Villa consideră aritmetica și ținerea registrelor două instrumente ale contabilității și toate la un loc ca părți integrante ale organizării și gestiunii administrative a întreprinderilor. Concepția elaborată de Villa poate fi sintetizată ca fiind aceea a unei viziuni economico-administrative a patrimoniului în care accentul cade pe rolul economic al contului.

Giuseppe Ludovico Crippa — semnalează încă din 1838 particularitatea contabilității în partidă dublă de a înregistra simultan :

— modificările substanței și

— modificările patrimoniului net (capital propriu) cu cele două grupe principale de conturi :

— conturi particulare — ale bunurilor și ale persoanelor și

— conturi generale — conturile proprietarilor.

Școala toscană este dominată de concepția teoriei personaliste a conturilor.

Francesco Marchi [18] este primul reprezentant al școlii toscane. În 1867 publică în Prato „I. Cinquecontisti overo la ingannevole teoria che viene insegnata ...intorno al sistema di scrittura a partita doppia", în care își expune teoria sa numită de Reisch și Kreibig „teoria duplicismului personalist" [19]. Potrivit acestei teorii într-o întreprindere activează 4 categorii de persoane : agenții consignatari, corespondenții, proprietarul și administratorul. Ori de cîte ori agenții sau corespondenții primesc sau li se încredințează ceva, ei devin debitori ai proprietarului, iar acesta este creditorul lor. Cînd agenții sau corespondenții dau ceva, ei sînt creditori ai proprietarului, iar el, proprietarul, devine debitor.

Teoria personalistă cu două serii de conturi grupează conturile în două serii : o serie cuprinde conturile întreprinzătorului, reprezentînd

---

18. Vezi și prof. I. Evian, *Teoriile conturilor*, Cluj, 1939. Idem, prof. dr. D. Voina, *Contabilitate generală*, Brașov, 1947.

19. Spre deosebire de duplicismul personalist, teoria personalistă sau conformismul personalist are ca punct de plecare concepția înregistrării raporturilor juridice între persoanele participante la operațiuni. Se consideră că la orice operațiune intervin două persoane : un *debitor* care primește și are *să dea* aceluia de la care primește valoarea, numit *creditor* și are *să ia*.

resursele proprii, iar cea de a doua serie cuprinde conturile agenţilor şi corespondenţilor. Agenţii au conturi de bunuri corporale iar corespondenţii dispun de conturi care ţin în evidenţă raporturile cu debitorii şi cu creditorii.

Giuseppe Cerboni aparţine, de asemenea, şcolii toscane şi numele lui este legat de logismografie. La al XI-lea Congres al savanţilor italieni de la Roma din 1873, Cerboni prezintă memoriul intitulat „Primi saggi di logismographia" şi astfel începe era curentului de gîndire logismografică. Cerboni se numără printre autorii competenţi care primesc şi răspîndesc concepţia ştiinţifică expusă de Marchi. Avînd la bază teoria personificării conturilor, logismografia lui Cerboni consideră că toate operaţiunile administrative dau loc la raporturi de debit şi de credit între persoane fizice sau juridice capabile de drepturi şi de obligaţiuni, prin ele, sau reprezentanţii lor care au interes sau exercită o acţiune în întreprindere.

„La ragioneria scientifica", este titlul lucrării în care Cerboni îşi expune concepţia cu privire la contabilitate. Potrivit opiniei sale, contabilitatea trebuie să înglobeze toată „administraţia economică", ca fiind ştiinţa funcţiilor administrative — ramură a ştiinţelor sociale. Cerboni consideră contabilitate un complex care cuprinde : studiul funcţiilor de administraţie în unităţile economice, studiul propriu-zis al contabilităţii, cu referire specială la organizarea întreprinderii, calculul contabil cronologic, folosind instrumentul matematic, şi reflectarea raporturilor de drept.

Şcolii cerboniene îi aparţin, de asemenea, Giovanni Rossi, Michele Riva, Giovanni Massa, V. Gitte etc.[20]. Giovanni Massa fondează, la Novara, prima revistă de contabilitate intitulată „Rivista di contabilità", în anul 1881.

Fondatorul şcolii veneţiene, Fabio Besta creează o teorie a sa proprie, „materialistă", bazată pe valoarea obiectului contului. Pentru el obiectul contului este o mărime materială, măsurabilă şi exprimabilă în valoare monetară. Besta consideră contabilitatea „ştiinţa controlului economic", ca fiind prin natura sa o ştiinţă de aplicaţii concrete sau materiale şi o plasează printre ştiinţele morale. În lucrarea sa principală, „La Ragioneria", apărută în 3 volume[21], elaborează o interesantă doctrină administrativă" şi, alături de alţi autori, Fabio Besta este animatorul organizării administrative a întreprinderilor.

Un intermediar între gîndirea lui Besta şi a lui Cerboni este Emanuele Pisani. El concepe o nouă formă de contabilitate : „La statmo-

---

20. Vezi *Handwörterbuch der Betriebswirtschaft*, II Auflage, I—II, Stuttgart, 1938 şi D. Voina, *op. cit.*
21. F. Besta, *La Ragioneria*, Milano, 1922.

graphia". De fapt această formă nu este altceva decît o variantă a metodei Jurnal-Cartea mare a lui Degranges. (De la grecescul statmos = balanță). Meritul lui constă în principal, așa cum arată L. Gomberg, în concepția sa materialistă asupra conturilor, pe care le grupează în conturi de substanță și conturile patrimoniului net.

În Franța, J.J. Quiney publică, în 1817, „Comptable Générale, ou livre de raison", unde propune o metodă interesantă care să permită înregistrarea operațiunilor sub raport cantitativ și valoric și în același timp să determine soldul nou al contului interesat. Pe de altă parte el este precursorul contabilității pe foi mobile. Din punct de vedere teoretic acest autor aduce și contribuții în ceea ce privește determinarea rezultatelor.

Tot acum se remarcă încercarea reușită a lui Coffy de a crea contabilității un prestigiu științific. În 1833 publică volumul intitulat „Tableau synoptique des principes généraux de la tenue des livres à parties doubles". În anul următor apare „La tenue des livres à parties doubles", lucrare prezentată Academiei franceze. Cu acel prilej autorul relevă utilitatea socială și importanța pentru activitatea economică a contabilității. Coffy dă un nou conținut clasificării conturilor, grupîndu-le în conturi de valori reale (materiale și personale) și conturi de valori raționale (valori abstracte).

Courcelle-Seneuil este autorul unor lucrări interesante. În afara altor lucrări de doctrine economice, două lucrări însemnate: „Traité des opérations de banque" și „Manuel des Affaires" îl conduc spre studii apropiate de contabilitate și în anul 1869 publică interesantul său „Traité élémentaire de comptabilité". Fiind adeptul teoriei unicontiste, C. Seneuil o expune cu claritate, în termeni preciși. Teoria unicontistă a fost susținută în Olanda de Brenkmann în 1882, apoi este răspîndită în Germania. Cel mai cunoscut reprezentant al acestei teorii este Manfred Berliner. Teoria lui Berliner este cunoscută sub numele de teoria întreprinderii — Geschäftstheorie. El admite numai conturi pentru activul și pasivul întreprinderii sau părți singuratice ale acestora.

Teoria are ca punct de plecare bilanțul cu substanțele active de avere — averea pozitivă a întreprinderii și substanțele pasive — averea ei negativă. Deci pentru evidența acestor substanțe este necesară o singură serie de conturi de avere (activă și pasivă) cu o singură regulă de funcționare: plus în stînga și minus în dreapta. La Paris, în 1882, Henri Lefèvre (de Châteaudun) într-o voluminoasă lucrare propune o concepție asupra contabilității bazată pe diviziunea muncii. Lucrarea este intitulată „La comptabilité; Théorie, pratique et enseignement" și este precedată de o prefață în care autorul prezintă cu multă compe-

tență metoda sa. El consideră existența a două feluri de contabilități :

1. contabilitatea simplă — a funcționarilor întreprinderii —, corespunzătoare celor 4 stări de valori ale patrimoniului — bani — mărfuri — valori în portofoliu și creanțe și documente. Fiecare angajat căruia i s-au încredințat valori este un contabil în fața proprietarului ;
2. contabilitatea complexă — aceea a proprietarului.

4. *Tendințe noi în precizarea caracterului științific al contabilității*

Conceptul matematic în dezvoltarea sistemului de calcul contabil digrafic

Evoluția naturală a calculului practic contabil se încheie cu apariția monumentalei lucrări a eminentului matematician Luca Paciolo, unul dintre cele mai mari genii ale secolului al XV-lea. Această operă, tipărită în 1494 la Veneția, un fel de enciclopedie a științelor matematice, cuprinde și sistemul de calcul contabil digrafic.

•

Din expunerea de pînă acum se poate constata că nu este neînsemnat numărul teoreticienilor cu preocupări fixate asupra acestui sistem de calcul economic, ale căror lucrări poartă amprenta influenței pacioliene. Ne-am oprit doar la cîțiva. Mulți autori nu au fost amintiți, iar în scurta expunere chiar opere de seamă abia au putut fi pomenite.

Începutul secolului al XIX-lea aduce noi contribuții teoretice care ridică știința contabilității pe o nouă treaptă. La 1803, la Berlin, J.G. Maisner editează lucrarea sa avînd ca titlu : „Die Kunst in drei Stunden ein Buchhalter zu werden". Acest autor urmează ideea lui Degranges dar în loc să țină un jurnal unic, el adoptă două, un jurnal de casă pentru operațiunile cu numerar și un jurnal pentru toate celelalte operațiuni.

Teoria duplicismului materialist [22] care va fi pusă în evidență mai tîrziu de elvețienii Hügli și Schär se găsește deja expusă în 1850 la autorul german Kurzbauer în lucrarea sa : „Lehrbuch der Einfachen und doppelten Buchhaltung" [23]. Doi ani mai tîrziu, în 1852, în „Kaufmännische Buchführung", publicată la Hamburg, Augspurg dezvoltă teoria lui Kurzbauer și explică esența contabilității în partidă dublă prin egalitatea matematică a soldurilor celor două serii de conturi care se completează reciproc. G. Kurzbauer și G. D. Augspurg sînt precursorii

---

22. Cf. D. Voina, *Curs de contabilitate generală*, Brașov, 1947.
23. J. Fr. Schär, *Einfache u. doppelte Buchhaltung*, Berlin w 30, 1921. Vezi și D. Rusu, *Este sau nu știință contabilitatea?*, Brașov, 1948.

duplicismului materialist. *Teoriile materailiste, indiferent de numărul seriilor de conturi consideră conturile ca mijloace de calcul — cu conţinut material — avînd menirea să reprezinte mişcările de valori şi modificările succesive ale elementelor de activ şi pasiv.* Hügli este considerat reprezentantul teoriei materialiste cu două serii de conturi. Pornind de la teza lui Augspurg, acest gînditor explică esenţa contabilităţii duble prin două serii de calcule : o serie de calcule asupra averii şi cealaltă serie de calcule asupra capitalului propriu. Teoria lui F. Hügli, axată pe ideea realităţii materiale a conţinutului conturilor, instituie deci două serii de conturi :

— seria conturilor diferitelor părţi componente ale averii în care se ţine calculul substanţelor (active şi pasive) ;

— seria conturilor de capital — în care se ţine socoteala averii curate (capitalul propriu şi rezultatele).

J.Fr. Schär, preia teoria lui F. Hügli şi dezvoltă cercetările asupra fundamentului ştiinţific al contabilităţii, mai întîi în lucrarea sa „Versuch einer wissenschaftlichen Behandlung der Buchhaltung", apărută la Basel în 1890.

Ideea reprezentării algebrice a sistemului în lumina duplicismului materialist a declanşat discuţii aprinse, în contradictoriu, la care participaseră sute de specialişti cu opinii pro şi contra. S-a accentuat că o egalitate algebrică în sine nu este capabilă să decidă dacă concepţia de bază a teoriei este justă sau nu. Simbolurile algebrice în relaţiile lor rămîn de neconceput dacă nu este înţeles mai întîi conţinutul noţiunilor, pentru care ele sînt adoptate. Formulele şi transformările lor nu sînt utile, căci ele pot repeta în litere numai lucruri cunoscute, şi înţelese dinainte, fără a mijloci o nouă cunoaştere. Interesul teoretic în aşezarea conceptului matematic la fundamentarea teoriei conturilor nu poate rezolva aspectul aplicativ al problemei.

*
* *

Şi totuşi conceptul matematic este util. Numai o viziune unilaterală îi poate diminua sau nega rolul şi importanţa ce are în calculul contabil. Este util ca mijloc pentru explicarea variaţiilor posibile ale mişcărilor de valori şi a influenţei lor asupra bilanţului. Este nu numai util, ci indispensabil pentru demonstrarea celor două serii de conturi construite pe baza egalităţii A=P. Fără el esenţa acestui sistem nu poate fi înţeleasă.

Reprezentanţi de seamă ai teoriei matematice a conturilor sînt autorii francezi Eugène Léautey şi Ad. Guilbault. Tezele lucrării „La science des comptes mise à la porteé de tous" (1889), sînt dezvoltate în „Principes généraux de comptabilité", operă publicată în multe edi-

ţii. Contabilitatea — spun autorii — este o ramură a matematicilor. Orice cont este întemeiat pe una sau mai multe operaţiuni aritmetice. Sistemul digrafic, opunînd invariabil în fiecare mutaţie unul sau mai multe conturi debitate la unul sau mai multe conturi creditate de egală sumă, realizează ecuaţia matematică a conturilor. Autorii fac uz de simboluri şi procedee matematice pentru a explica şi fundamenta sistemul conturilor.

Masetti, în „Sulla teoria matematica del conto" (1902), demonstrează că instrumentul de calcul — contul — este un element matematic, că are misiunea să reprezinte valori pozitive şi negative exprimate în cifre şi că, prin urmare, el trebuie să fie exprimat, analizat şi raţionat cu ajutorul regulilor matematice.

Conceptul matematic s-a dovedit factor important în dezvoltarea şi consolidarea sistemului digrafic. A introdus în gîndirea contabilă raţionamentul, ordinea şi claritatea.

Profesorul român I. C. Panţu, de la Şcoala superioară de comerţ din Braşov, este adeptul curentului matematic în contabilitate şi consideră contabilitatea „matematica economiei omeneşti".

În secolul nostru alţi gînditori economişti, în lucrări de mare valoare, precizează sfera de preocupări a contabilităţii, se poartă discuţii în legătură cu obiectul şi metoda ei de cunoaştere, se fac propuneri privind planurile de conturi şi pentru simplificarea sistemului informaţional contabil prin intermediul echipamentelor electronice.

În faţa lucrătorilor ştiinţifici şi practicienilor stau spre rezolvare problemele simplificării şi raţionalizării metodelor de tehnică contabilă, îmbunătăţirea metodologiei calculului costurilor şi simplificarea dărilor de seamă. Este cu totul oportună înfiinţarea staţiilor de maşini de calcul şi a centrelor contabile electronice.

Evident, rezolvarea cu succes a problemelor de ordin tehnic contabil se leagă organic de progresul teoriei, de înţelegerea şi aprofundarea conceptelor ştiinţifice ale contabilităţii.

Raza de acţiune a contabilităţii se întinde azi asupra tuturor organismelor creatoare de valori, asupra proprietăţii de stat şi asupra sectorului cooperatist-socialist.

Oferind o riguroasă ilustrare a fenomenelor din trecut şi din prezent, calculele periodice de sinteză permit sesizarea celor mai bune căi pentru atingerea acţiunilor viitoare. Datele contabilităţii servesc ca principală sursă de documentare la efectuarea reviziei şi controlului asupra activităţii economice. Bilanţul şi anexele oferă un studiu aprofundat al tuturor laturilor activităţii întreprinderilor, instituţiilor şi organizaţiilor economice.

De aceea „un economist priceput, în loc să emită teze lipsite de conținut, se va așeza să studieze faptele, cifrele, datele, va analiza propria noastră experiență practică și va spune : în cutare loc este o greșeală, ea trebuie îndreptată în cutare fel. Un administrator priceput, pe baza unei asemenea studieri, va propune sau va efectua el singur transferarea unor persoane, schimbarea modului de contabilizare, reorganizarea aparatului etc." [24].

Contabilitatea stă în legătură directă cu economia politică, cu matematicile și în raport de interdependență cu alte discipline științifice.

Există în contabilitate principii și reguli izvorîte dintr-o concepție științifică avînd la bază o logică specifică. Contabilitatea are o istorie proprie. De-a lungul veacurilor s-a format o profesiune de o anumită ținută morală. Etica economistului contabil, în economia socialistă, se încadrează în înaltele principii ale moralei societății noi.

Economia planificată impune însă pregătirea temeinică a cadrelor de economiști cu o educație și o aleasă cultură economică. Aceste cerințe nu se pot realiza prin cursuri întîmplătoare, ci cu stăruință, în școli și institute de învățămînt superior menite să dezvolte metodic nu numai facultățile intelectuale, ci și dragostea pentru realizările social-economice din patria noastră și, mai ales, simțul răspunderii față de avutul obștesc.

Cine studiază și aprofundează contabilitatea o înțelege și o poate aplica cu succes, dar nu toți cei ce o aplică o înțeleg.

În întîmpinarea tezei cu privire la însemnătatea luptei pentru evidență și control în economia țării trebuie să pregătim cadre competente, cu calificare superioară, capabile să răspundă înaltei îndatoriri de economist.

*
* *

Cercetînd complexul de formule contabile acum 487 ani, Paciolo l-a considerat ca fiind parte integrantă din matematici și a găsit cu cale să-i facă loc de cinste alături de aritmetică și geometrie.

Tratatul lui Paciolo se încadrează în preocupările ce alimentau cu entuziasm creațiile strălucite ale Renașterii și popularizau cunoștințele utile vieții. A fost cerută de realitățile vremii această lucrare, căci ordinea pe care Scrittura Doppia o punea în socoteli, se împletea cu tendințele dominante ale noii orînduiri social-economice, ale cărei începuturi se afirmau prin sfera întinsă a capitalului comercial.

---

24. V. I. Lenin, *„Despre planul economic unic"*, Opere alese, III, p. 571, E.P., Buc., 1962.

Opera lui Paciolo a deschis drumul cunoașterii realităților economice, a dat impuls generalizării practicii, accentuînd însemnătatea activității comerciale în noua etapă social-economică. *Știința dă expresia adevărului în concepte.*

De-a lungul secolelor, exploratorii domeniului contabil au transformat contabilitatea într-o știință vie, într-o disciplină utilă. Contabilitatea îmbină într-o perfectă armonie teoria abstractă cu realitatea fenomenelor pe care le studiază, oferind, prin această dualitate, cunoaștere și eficiență. De la teoria lui Paciolo, care a dat impuls fanteziei, s-a trecut la concepte raționale, la axiome și reguli cu valoare de aplicare universală.

Conceptul juridic Do ut des; facio ut facias, nu și-a dovedit trăinicia în teoria contabilității. Relația $A = P$ a devenit principiul fundamental, de care se leagă analiza și regulile în teoria contabilității, fiind în măsură să dea o explicație cauzală legităților calculului digrafic.

Evoluția gîndirii contabile se îndreaptă astăzi, pe plan mondial, în direcția stabilirii principiilor teoretice fundamentale care să îngăduie raționalizarea lucrărilor practice și folosirea calculatoarelor electronice în calculele economice din întreprinderi.

Contabilitatea s-a afirmat ca factor educativ în economia popoarelor. A contribuit în mare măsură la progresul social-economic prin disciplinarea activităților creatoare de valori sub raport economic, inspirînd, prin metoda și cunoașterea ei, încredere în acțiunile viitoare.

Pretutindeni întîlnim contabilitatea între obiectele de studii din învățămîntul economic mediu și la loc de frunte în programul cursurilor la universitățile și institutele cu preocupări economice.

Contabilitatea este teorie și practică. Obiectul ei înfățișează un simbol de gîndire. Ea este o știință logică folosind un vocabular propriu. Prin metoda sa a cimentat pe bolta vieții economice prevederea și echilibrul financiar.

În economia întreprinderii calculele contabilității exprimă tendința efortului de ordine urmărind cerințele productivismului rațional. Ea are la îndemînă mijloace de cunoaștere adecvate pentru a ilustra prin calcule, sintetic și analitic, dezvoltarea vieții interne și externe a unităților economiei naționale.

S-au împlinit 487 ani de cînd a apărut cea dintîi lucrare imprimată de contabilitate în partidă dublă. Luca Paciolo a pus-o sub aripa

ocrotitoare a matematicii. Astăzi contabilitatea este o disciplină științifică independentă.

De la formulări descriptive și de la teze calitative în teoria contabilității, s-a trecut la cercetări asupra legităților cantitative ale dezvoltării economice.

Analiza economică bazată pe fapte și cifre, aplicarea metodelor matematice și folosirea tehnicii electronice în economie sînt domenii care se deschid în fața celor ce studiază și aprofundează știința contabilității.

ÎNCEPUTURILE GÎNDIRII CONTABILE ROMÂNEŞTI

Din locul leagănului ei, „scrittura doppia" a trecut frontiera Italiei mai întîi spre nord şi apoi s-a extins în întreaga Europă. Oraşele Anvers şi Brugges din Belgia, Nürnberg şi Augsburg din Germania şi Danzig din Polonia sînt primele centre importante unde contabilitatea va afla teren prielnic de dezvoltare datorită multor gînditori şi învăţaţi.

În lucrarea „Histoire et doctrines de la Comptabilité", profesorul Dr. Joseph Vlaemminck, de la Universitatea din Louvain, prezintă, cu o mare bogăţie de informaţii, evoluţia gîndirii contabile pînă la 1494 şi după Paciolo pînă în zilele noastre.

De-a lungul secolelor mulţi autori au cercetat bazele teoretice ale contabilităţii şi au adus contribuţii însemnate la perfectarea acestei discipline într-o construcţie sistematică. Paralel, apar şi eforturi susţinute în direcţia raţionalizării metodelor practice de contabilitate. În acest sens se aliniază, în secolul trecut, şi gîndirea economică românească.

La Braşov, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, Emanoil Ioan Nichifor şi, mai apoi, la Iaşi şi la Bucureşti, Ion Ionescu de la Brad vor aduce însemnate contribuţii la progresul contabilităţii în ţara noastră.

*
* *

Pe plan economic pămîntul României a format, din îndepărtate vremuri, un punct de legătură între Europa şi Orientul îndepărtat şi multe regiuni locuite de români au ajuns în sfera comerţului internaţional.

De multe veacuri este cunoscut rolul negustorilor braşoveni în mişcarea comercială de tranzit plină de influenţe binefăcătoare. Prin Sibiu şi Braşov treceau produsele din Apus spre Ţara Românească luînd drumul către Brăila şi Galaţi. Sînt cunoscute legăturile comerciale ale ora-

șului Sibiu cu Boemia, Zara și Viena încă din secolul al XIV-lea. Legătura cu Zara o menținea și Brașovul [1].

Încă de la 1556, italienii veneau la Brașov pentru cumpărarea de grîu [2]. Iar negustorii brașoveni întrețineau frecvente legături economice cu Moldova și cu Țara Românească.

Încă de demult căruțele cu marfă ale brașovenilor treceau pe la vama Cîmpulungului, pentru a se îndrepta spre interiorul țării sau spre Brăila și alte porturi dunărene, pe unde se mergea în „țara turcească" [3]. Sfera întinsă a afacerilor negustorești, investițiile comerciale și comerțul cu bani au impus o riguroasă disciplină în socoteli și ample calcule de sinteză.

Negustorii români erau interesați să cunoască regulile călăuzitoare în drumul de urmat pentru practicarea calculului economic în vederea stabilirii, în mod periodic, a rezultatelor dobîndite în activitatea desfășurată de ei. Multe case de comerț brașovene practicau calculul economic și țineau contabilitate dublă după uzul venețian. Brașovul este astăzi un puternic centru economic al țării. În acest oraș a apărut acum 144 ani prima lucrare imprimată de contabilitate dublă în limba română.

„Pravila comerțială" de Emanoil Ioan Nichifor [4] are 10 părți în care sînt înmănunchiate norme în legătură cu aplicarea contabilității duble, măsuri de organizare comercială, principii de etică, multe elemente de drept și noțiuni de calcul economic.

Lucrarea a fost scrisă în cetatea Brașovului în anul 1836 și a primit forma tiparului în 1837 (format 8°). Textul, tipărit cu litere cirilice se extinde pe 147 pag., cu 3 anexe. Scopul tipăririi ei în românește îl mărturisește E.I. Nichifor în „Precuvîntare" (XVI): „Vroesc ca și Românii noștri să nu rămîie mai jos decît celelalte Nații: pentru aceea m-am sîrguit și mă sîrguiesc a traduce vr-o cîteva Cărți folositoare tinerimii, care pînă acum în Limba Națională nu le-am avut, și a le da cît de curînd și în tipar, spre a fi tuturor care le vor îmbrățoșa spre o mică învățătură..."

Iată o mărturisire de o excepțională semnificație.

Pravila lui Nichifor atestă existența unei școli de cultură economică românească la Brașov încă de la începutul secolului al XIX-lea. Într-adevăr, din același centru românesc de unde a pornit mișcarea pentru limba română a diaconului Coresi (1556—1583) se ridicaseră la putere și avere negustorii români. Această nouă pătură socială românească din cetatea Brașovului își întocmea registrele și calculațiile în limba romă-

---

1. N. Iorga, *Istoria com. românesc, Epoca veche*, ed. II, Buc., 1925, p. 5—6
2. *Ibid., p.* 176 (5 Hurmuzachi XI, p. 793).
3. N. Iorga, *Socotelile Brașovului*, București, Carol Göbl, 1899.
4. Deși autorul „tălmăcește" după germană, aportu-i propriu este clar.

nă [5]. Cumpătat și atent, Emanoil Ioan Nichifor se străduiește să fundamenteze o terminologie în limba română care să aducă împliniri în cultura economică spre a fi de folos cerințelor unei prospere vieți comerciale. Pravila lui Nichifor mai era destinată și consolidării eticii negustorești : paragrafele ei sînt pline de învățături pentru dezvoltarea aptitudinilor și conștiinței negustorului.

Partea întîi este destinată cunoștințelor despre „scrittura doppia".

Stăruind pentru crearea unei terminologii românești, Emanoil Ioan Nichifor folosește pentru „scrittura doppia" termenul „scrisoare (scriptură) îndoită", ceea ce mai tîrziu capătă înțelesul de „contabilitate dublă".

„Ea ne învață, spune Emanoil Ioan Nichifor, ținerea catastifelor (izvoade, protocoale) regulate". Pentru clarificarea noțiunilor teoretice din partea I autorul a ales ca formă de expunere „dialogul" pe care îl folosește cu multă îndemînare. Profesorul și elevul, în dialog, explorează conținutul de idei al unei discipline care se bucura de prestigiu și căpăta tot mai mult o intensă utilitate social-economică. Întrebările și răspunsurile din dialog, sînt concepute într-un spirit didactic-științific și conduc la formulări teoretice însoțite de aplicații demonstrative foarte interesante.

Prima întrebare, de pildă, adresată de ucenic, se referă la „scrittura dublă".

„Scrittura doppia" apăruse, după cum am văzut, la Veneția în 1494 ca o secțiune distinctă în compendiumul învățatului matematician Luca Paciolo : Summa de Arithmetica, Geometria, Proportioni et Proportionalità [6].

În răsăritul Europei ea s-a răspîndit mai tîrziu decît în nordul și centrul Europei. Totuși, Emanoil Ioan Nichifor cunoaște bine metoda venețiană și se oprește la următoarea definiție :

„Scrittura doppia" (sau scrisoare îndoită) s-au obicinuit a se chema după *limba talienească* : ținerea catastifelor regulate și nu are altă înțelegere decît numai că o poziție de două ori se scrie în Catastif ; mai întîi adică în Manual (Giurnal) și de acolo se trece în Maestrul" (pag. 1). Cele două registre, jurnal și cartea mare, sînt considerate de Nichifor registre fundamentale și se ocupă, ca și alți autori, de legătura ce trebuie să existe între ele. Analizînd jurnalul, Nichifor scrie : „Acest catastif este soț cu maestrul și toate daraverile ce se fac pe credit mai

---

5. Vezi C. Lacea, *Contribuții la cunoașterea trecutului și educației vechilor negustori și meseriași brașoveni*, rev. Observatorul social—economic, sept.—oct., 1943. Cf. și Documentele K. D. nr. 4, Arhivele or. Brașov — registrele firmei Dan din Brașov, anii 1756—1793.

6. Ediția a II-a, Veneția, 1523.

întîi se scriu într-acesta şi după aceea se trece în maestru ca să fie după înaltele porunci conglăsuitoare unul cu altul" (pag. 5). El merge însă mai departe şi prezintă alte mijloace de evidenţă, „prima notă" sau strață, „catastifu casei", „factura mărfurilor", „inventarium"; mai mult chiar, se ocupă de organizarea contabilităţii. Se statornicise de mult în economia mondială că acolo unde domneşte confuzia şi dezordinea în calculele economice, lucrurile nu merg bine. Nichifor acordă importanţă deosebită contabilităţii duble în legătură cu organizarea întreprinderilor şi pentru a pune în lumină cît mai clară rezultatul activităţii economice. Calculul cronologic capătă în opinia sa o importanţă esenţială iar regulile pe care le fixează, în paragrafele Pravilei, întăresc, sub formă de imperative, cerinţele Scritturei Doppia.

„Orice vei da afară, scrie, şi apoi dă, iar ce iei pînă cînd nu vei primi, nu scrie, şi iarăşi să nu te dai odihnei pînă cînd nu vei trece în jurnal lucrarea zilei aceea, şi orice vei scrie în catastifele (izvoadele) tale, să fie cu bună rînduială scrise, şi fără pripire ca să poată măcar cine a ceti, şi a înţelege, şi să nu-ţi fie cu supărare şi îngreuiere a cerceta şi a doua oară lucrurile trecute, şi sumele lor, că o mică lenevire poate să-ţi aducă păgubire" [7]. În partea a V-a a Pravilei comerţiale întîlnim elemente de drept comercial cu privire la puterea probatorie a registrelor de contabilitate în faţa justiţiei.

Încă din 1673 se reglementase în Franţa, prin Ordonanţa lui Colbert, ţinerea registrelor şi rolul lor în viaţa caselor de comerţ. Codul comercial din 1808 şi Constituţia belgiană din 1872 (la loi belge) preiau aproape textual aceste prevederi iar autorul român precizează în lucrarea sa că „Protocoalele cu file tăiate sau cu conturi şterse şi rase şi prefăcute, la nici-o judecată nu vor avea crezămînt".

Pravila lui Nichifor aduce un aport deosebit în legătură cu încheierea bilanţului. Raţionamentul lui porneşte de la ideea că bilanţul trebuie încheiat cel puţin odată pe an pentru a se putea cunoaşte starea averii şi capitalului, mersul activităţii economice şi rezultatul final. Creşterea capitalului, în opinia lui Nichifor, se cunoaşte prin bilanţ.

Principiile întocmirii bilanţului le enunţă cu mult discernămînt tot în limitele metodei veneţiene. După ce expune definiţia bilanţului, pe care-l consideră o cumpănă-balanţă cu două talere — „cu care se cumpănesc toate conturile" —, autorul român exemplifică tehnica întocmirii lui. El formulează în jurnal cele două articole de închidere a conturilor de activ şi de pasiv punînd în *funcţiune contul bilanţ de închidere*. Mintea lui iscusită a pătruns esenţa „Scritturei Doppia", pe care o împarte în trei „partide" principale: a „capitalului", a „cîştigurilor

7. Em. I. Nichifor, *Pravilă Comerţială*, Braşov, 1837, parag. 25, p. 36.

și a pagubei" și cea a „casei". Totuși nu rezultă din Pravila sa punerea în funcțiune a contului „Beneficii și pierderi".

Ultimele două părți ale acestei însemnate lucrări de contabilitate și de economie aplicată se referă la calculul dobînzii, la socotirea comisionului, la problemele de schimb monetar și la unele calcule privitoare la asociațiile în participații. Aplicarea instrumentului matematic este reușită, și multe probleme cu caracter economic sînt rezolvate judicios prin calcule de aritmetică comercială.

Cu respectarea strictă a formalismului dopic sînt prezentate apoi regulile de debitare și creditare a conturilor, formularea articolelor de contabilitate, descrierea registrelor și importanța lor economică și juridică.

Emanoil Ioan Nichifor a înțeles că sub raport științific Scrittura Doppia este bazată pe un sistem de conturi cu rădăcina prinsă în bilanț, avînd ca punct final, după desfășurarea procesului de calcule prin conturi asupra circuitului valorilor în mișcare, tot bilanțul, sinteza generală a conturilor, la finele perioadei de gestiune. Ca și alți autori din vremea sa, el nu a înțeles însă esența contabilității în partidă dublă și s-a limitat la afirmația că „o poziție de două ori se scrie în catastif".

Lui îi revine totuși meritul de a fi cel dintîi român preocupat, la începutul sec. al XIX-lea, de răspîndirea cunoștințelor despre „Scrittura doppia". Cunoștințele sale despre scrittura doppia, cele de drept și de matematică comercială, îl arată ca fiind un cărturar cu multe cunoștințe economice. Precizările în legătură cu terminologia economică și însăși noțiunile : prima notă, giurnal, maestru, inventarium, avere, capital, bilanț, cont, debit, credit, expresii specifice sistemului de calcul contabil digrafic venețian și folosirea justă a altor noțiuni, cum ar fi : trate, marfă, acceptant, poliță, cambie, comision, remitent, casa, ne îndreptățesc să credem că sînt inspirate din literatura italiană și franceză. Dascălul brașovean a sesizat importanța contabilității și rostul calculului economic pentru dezvoltarea activității caselor de comerț românești și a tălmăcit, în limba națională, fundamentele „Scritturei doppia", bineînțeles cu anumite limite de ordin științific. După Nichifor, în planurile de învățămînt ale școalei comerciale din Brașov, contabilitatea va ocupa un loc de frunte. Către sfîrșitul secolului trecut vor apare noi contribuții care asigură progresul acestei discipline pe care unii autori de mai tîrziu o vor numi știința conturilor [8].

---

8. I. C. Panțu, *Știința conturilor*, Brașov, 1907.

* * *

În 1968 s-au împlinit 150 de ani de la nașterea lui Ion Ionescu de la Brad, agronom-savant și economist român.

Evenimentul a fost consemnat și pe plan mondial — prin UNESCO. Ion Ionescu de la Brad a studiat la Academia Mihăileană din Iași, apoi a fost trimis să-și întregească studiile agronomice în Franța. În 1838—1841 cît a studiat în Franța a găsit un climat prielnic pentru a-și însuși științele agronomice dar și pentru a-și forma o temeinică cultură economică. Sub atenta îndrumare a lui Mathieu de Dombasle, la ferma de la Roville, și-a desăvîrșit studiile agronomice apoi a făcut numeroase excursii științifice în sudul Franței, în Belgia, în Olanda și în Elveția. A studiat, apoi, viticultura, iar la Paris s-a orientat cu pasiune în cultura viermilor de mătase. În timpul studiilor pe care le-a făcut în continuare, la Paris, la Conservatoire și Collège de France, după fructuoasa etapă de la Roville, a luat contactul direct cu cei mai vestiți economiști ai zilei. Aici a studiat prelegerile celebrului economist Blanqui, pe cele ale lui Wolowski (despre legislația industrială) și mai ales cursurile vestitului diplomat și economist italian, naturalizat în Franța, Pellegrino Rossi, urmașul lui Jean Baptiste Say la Collège de France. Este deci în afara oricăror discuții că harnicul student român și-a amplificat cunoștințele de specialitate și și-a format o cultură economică vastă, care avea să-i fertilizeze mai tîrziu atît de intens opera scrisă și aplicată.

S-a întors în țară în 1841, cu o bună specializare în științele agricole și în economia aplicată.

În numeroasele sale studii dezbate probleme de agricultură, economie politică, statistică, finanțe, sociologie rurală și contabilitate.

Chiar la începutul celei de a doua jumătăți a secolului trecut, pe cînd se afla în exil politic, în Turcia, a scris un interesant studiu de contabilitate și analiză economică. Ion Ionescu de la Brad a studiat în Franța tocmai într-un moment cînd s-au născut idei și curente noi în contabilitate. În 1795 apare lucrarea lui Edmond De Granges: „La tenue des livres rendue facile". Refăcută și completată de fiul său, lucrarea lui De Granges a fost retipărită între anii 1830 și 1873 în alte 31 ediții. În 1814 Giuseppe Forni a publicat lucrarea „Corso di istruzioni relative alla militazione della professione di ragioniere". Giuseppe Forni a aplicat formule algebrice în expunerile lui, fiind considerat un precursor al teoriei matematice în contabilitate. Peste două decenii, cum s-a arătat mai înainte, R.P. Coffy va publica studii de profunzime în care privește conturile sub aspectul lor valoric material și va aborda probleme noi în legătură cu obiectul contabilității.

Iată cîteva momente din viața acestei discipline care nu puteau rămîne străine spiritului ales și pătrunzător al lui Ion Ionescu de la Brad. Contabilitatea se studia în școli iar în publicațiile vremii se afirma ca o disciplină utilă nu numai în comerț dar și în industrie și agricultură. Ion Ionescu de la Brad a studiat în Franța, dar a călătorit și în alte țări învecinate. Este posibil ca el să fi venit în contact cu studiul acestei discipline și la cursurile pe care le audia la Paris, la Conservatoire des Arts et Métiers și în practica întreprinderilor agricole pe care le-a vizitat. Așa ne explicăm apariția lucrării sale „Dare de seamă asupra activității economice a întreprinderilor agricole din Thessalia", pe care le-a administrat. Lucrarea a fost publicată în „Journal de Constantinople", în numărul din 9 iunie 1854. Expunerea se bazează pe datele din Jurnal și Cartea mare dar mai ales pe contul de Beneficii și pierderi și Bilanț. Este o lucrare de analiză economică din care se observă că el a stăpînit cu măiestrie contabilitatea.

Sînt remarcabile precizările pe care le face în legătură cu registrele de contabilitate, fundamentale și auxiliare și mai ales concepția sa avansată despre contabilitate. Ion Ionescu de la Brad nu vede în contabilitate numai un mijloc de supraveghere integrală a mijloacelor de producție și de cunoaștere a rezultatelor activității economice ci și o busolă de orientare în acțiunile viitoare. Ca și în alte lucrări de agronomie pe care le-a scris se observă în publicațiile lui de contabilitate concepția despre legătura indestructibilă dintre teorie și practică, concepția sa despre progresul științei.

„Știința — nu este opusă practicii, știința nu este altceva decît explicație și generalizarea multor fapte care vin din practică..."

„Noi sîntem — spune Ion Ionescu de la Brad — din școala aceea care reduce toată învățătura la practică și care de la practică se ridică la teorie și care nu admite decît teoria ieșită din practică și rezemată de practică". Mai tîrziu a funcționat ca profesor la Facultatea de legi din Iași. Al. I. Cuza a dat o înaltă apreciere științelor economice. Acest lucru îl observăm chiar din mesajul ținut la deschiderea Adunării Elective din 6/18.XII.1859, cînd domnitorul spunea : „Starea de azi a României și viitorul ei cer numaidecît o facultate de știință economică și administrativă, precum și o facultate de știință agronomică, industrială și comercială". Această estimare ne permite să ne explicăm numirea lui Ion Ionescu ca profesor de contabilitate, economie politică și financiară.

Într-adevăr, în Monitorul Oficial al Moldovei nr. 99 din 29 septembrie 1859, a apărut Decretul semnat de domnitorul Cuza în care, între altele, se arată :

„În vederea trebuinței ce este a se forma oameni speciali cu cunoștințe de contabilitate, economie politică și financiară pentru reorganizarea osebitelor administrații publice..."

„Întărim pre D-lui Ion Ionescu în calitate de profesor pentru cursul de contabilitate, economie politică și financiară".

A fost numit apoi directorul statisticii din Moldova și mai tîrziu a funcționat ca profesor la Școala Normală din București. Aici a tipărit un curs cu titlul : „Lecțiuni elementare de agricultură". La sfîrșitul lecțiilor de economie rurală este publicat și un „Tratat de contabilitate".

Acest tratat de contabilitate cuprinde 3 capitole în care sînt abordate : principiile generale ale contabilității în parte simplă ; contabilitate simplificată specială pentru cultura mică și de mijloc ; noțiuni despre trecerea în partidă dublă a contabilității simple ținută cu registrul unic. Inspirat din literatura timpului și mai ales din concepția autorului Saintoin Leroy, a cărui lucrare de contabilitate fusese premiată de Societatea imperială de agricultură din Franța, profesorul român recomandă contabilitatea ca o știință capabilă să calculeze rezultatele activității la finele anului și chiar în fiecare minut. De la catedră și în scrieri a propagat introducerea contabilității în agricultură. Metoda propusă pentru cultura mică este simplă. Munca și oboseala, spunea el, împiedică pe cultivator să țină registre multe și complicate. De aceea a preconizat introducerea Registrului unic al cultivatorului, avînd la bază principiile contabilității simple. În aplicațiile practice a folosit simbolizarea conturilor după sistemul serial. Trebuie să subliniem că în concepția autorului român contabilitatea dublă este privită ca un mijloc de control și de cunoaștere integrală a proceselor economice, dar și ca bază a formării prețurilor în economia producției. El afirmă în Tratatul de contabilitate că „omul ce ține calculele sale din scurt, nu se ruinează".

La Brad, la proprietatea lui, a aplicat contabilitatea dublă, ceea ce l-a făcut să afirme următoarele : „În toată țara sînt singurul agricultor care ține socotelile după doppia scriptură și conform codicelui comercial".

Ion Ionescu de la Brad este cel dintîi autor român preocupat de aplicarea contabilității în agricultură. Multe probleme de economie rurală le-a fundamentat cu ajutorul calculului contabilității. Numele lui este menționat deseori la loc de frunte ca savant în probleme de agricultură, economist și patriot. Dar printre altele el este un pionier al gîndirii contabile și al aplicării contabilității în agricultura țării noastre.

Acum un secol și mai bine a publicat cea dintîi lucrare de analiză economică în agricultură, bazată pe sistemul de calcul contabil digrafic. Este cel dintîi autor român care popularizează ideea că principiile contabilității duble se pot aplica nu numai în industrie și comerț, ci și în agricultură precum și în administrația de stat. De asemenea a folosit în expunerile sale simbolizarea conturilor și a abordat problema raționalizării contabilității. Ca autor de lucrări de economie agrară și de con-

tabilitate a creat o metodă simplificată de evidență pentru propagarea folosirii contabilității la sate. Ca și prof. dr. E. Laur, în Elveția, el a văzut în contabilitate un mijloc educativ pentru ridicarea țărănimii, adică o metodă care să-i arate cultivatorului nivelul cheltuielilor și rezultatele muncii sale.

*

Emanoil Ioan Nichifor de la Brașov și Ion Ionescu de la Brad sînt doi precursori și remarcabili reprezentanți ai culturii noastre economice din secolul trecut. Ei au militat pentru dezvoltarea economiei aplicate și lucrările lor au fost un stimulent pentru amplificarea cercetărilor în acest domeniu.

Teorie și practică, gîndire rațională și analiză economică, cunoaștere eficientă și educație economică, sînt probleme ce se desprind din concepția avansată, de înaltă valoare, a celor doi gînditori economiști români asupra contabilității și calculațiilor economice în secolul trecut.

Gînditori români de seamă și de mare renume au dat strălucire științei și au făcut ca specificul nostru național să intre în universalitate pe poarta sa proprie.

Alte nume de autori, profesori și gînditori se înscriu în patrimoniul culturii noastre economice cu preocupări pentru progresul acestei discipline, Dimitrie Jarcu, I. Ghica, V. Ursescu, L. Toussaint, Teodor Ștefănescu, C. Petrescu, I. C. Panțu și alții, au militat pentru răspîndirea contabilității și pentru introducerea ei în școlile de cultură generală și economică. În planul de învățămînt al școlilor urbane pentru copii, propus și publicat de Ion Ghica în „Foaie pentru minte, inimă și literatură", găsim, de exemplu, și contabilitatea — ținerea registrelor —, ca disciplină independentă alături de chimie, fizică, geometrie practică, drept comercial etc. În secolul trecut economiștii români au ridicat prestigiul contabilității la locul ce-l merita. Teodor Ștefănescu la București definește contabilitatea „Știința care ne învață arta de a stabili conturile și de a uni socotelile". La Iași, prof. C. Petrescu editează „Contabilitate și administrație", lucrare în care sînt folosite parțial și principiile logismografiei ale autorului italian Cerboni. Am arătat, mai înainte, poziția științifică deosebită a profesorului I. C. Panțu și dezbaterile remarcabile, pentru ridicarea prestigiului contabilității, purtate de către prof. D. Voina, prof. I. Evian, prof. Spiridon Iacobescu și alții. Prin ei se afirmă contribuția oamenilor de știință români la tezaurul culturii mondiale și, în același timp, strălucirea noii culturi socialiste.

OBSERVAȚII ASUPRA STILULUI ȘI LIMBII TRATATULUI

Cînd Fra Luca din Borgo a scris *Summa...*, făcînd în ea loc și lucrării despre *computis et scripturis*, pe lîngă că s-a simțit în mod firesc animat de a-și impune calitatea de învățat, s-a străduit să o „aștearnă" cît mai pe înțeles, spre a pune la îndemîna tuturora, nu numai a acelora care știau latinește, un instrument „util" (el revine mereu asupra termenului) pentru cunoașterea matematicii și a contabilității. Iată de ce, după cum însuși declară în epistula către ducele de Urbino, a scris-o în „limba maternă" și, mai mult decît atîta, în „*vernacula*", adică în grai popular.

Această intenție inițială a autorului explică și stilul lucrării, un stil în care intervin toate acele elemente care aveau să-i confere atracție și putere de convingere, asigurîndu-i difuzarea. Vom insista pe scurt asupra acestor elemente, așa cum ele se înfățișează clar în *Tractatus*.

Rezervîndu-ne pentru mai încolo discutarea numeroaselor fapte de vocabular și gramatică populare, în speță venețiene și toscane, observăm înainte de toate că Paciolo expune materia respectivă „la modul", cum se zice, didascalic. El deprinsese maniera corespunzătoare, ca unul ce predase în diferite școli, ajungînd pînă la „gimnaziul" din Neapole, și fusese preceptor în familii avute. Așa se explică procedarea (*processus*) sa metodică (*ordinatamente*) și clară, unele excepții în această privință fiind ușor a se explica, dacă avem în vedere tensiunea de lucru a autorului precum și unele cunoștințe ale contemporanilor care, astăzi, ne scapă.

El adoptă în lucrare, în mod frecvent, persoana a doua a verbului, adresîndu-se direct cititorului, *id est* discipolului tînăr sau vîrstnic, în felul predării în școală. În chipul acesta autorul devine mai persuaziv: cititorul se vede școlar ascultînd explicațiile maestrului experimentat. Și întrebuințăm anume atributul „experimentat" căci Paciolo a cunoscut contabilitatea vremii nu numai din literatura care circula, ci și prin contact direct cu activitatea comercială. El știe de pildă nu-

mele dat unor registre în Toscana și alte regiuni ale Italiei, diverse uzuri în ținerea lor etc.

Așadar profesorul *vorbește* cu ucenicul: „vei înregistra mai întîi...", „vei proceda astfel...", „vei trage o linie transversală..." etc.

Cînd însă face constatări cu caracter general, însemnînd stări de fapt, uzanțe, sau trece la expunerea descriptivă, atunci folosește persoana a treia. „Negustorul bun știe că...", „*Memorialul* este un registru care...", „Nu este nevoie să se înregistreze amănunțit o partidă în...", „Cum se soldează un cont...", „Cum se reportează un sold..." etc.

Împletirea celor două redactări dă vioiciune tratatului și face ca el să fie studiat cu plăcere. Dealtfel Paciolo nu este original în această procedare, ci se conformează unei maniere a vremii. În același fel, de pildă, și-a scris tratatul despre pictură Leonardo da Vinci, prietenul său de la Milano. Și acesta redacta asemănător: „Amărît este acel ucenic care nu-și întrece maestrul", „Pictorul va face așa...", „Tu vei vedea că..." sau, dialogînd cu sine însuși, se întreabă „O Lionardo, pentru ce te chinui atîta? (O Lionardo, perchè tanto penate?)".

Chipul didactic de comunicare a cunoștințelor nu se limitează numai la cele arătate pînă aici. Dascălul de contabilitate este un cleric, deci are tendința să-și ridice tonul expunerii la înălțimea citatelor pe latinește, fie ecleziastice, fie laice. Stilul său obișnuit devine atunci elocvent, capătă forță de captație și impune persoana învățată a aceluia ce-și susține cu căldură ideia, de la pupitru.

Astfel, arătînd într-un anumit loc al „predării" (p. 205) că în contabilitate „nu este întotdeauna posibil să ții cont special pentru orice lucru", conchide: *de minimis non curat praetor*[1]. Altă dată, insistînd asupra obligației fundamentale a negustorului de a fi cu mintea trează în toate, pune numaidecît în fața ochilor cititorului sentința „legilor municipale": *vigilantibus, non dormientibus, jura subveniunt*, pe care ține să o expliciteze în limba italiană „adecă acelora care veghează, și nu celor care dorm, le vin întru ajutor legile".

Negustorul, îndeamnă el, trebuie să-și conserve cu mare grijă scriptele *ad perpetuam rei memoriam* (spre veșnica amintire a lucrului). Dacă în aceste scripte el nu va trece cum se cuvine (*debitamente*) și „în ordine frumoasă" (*con bello ordine*) toate tranzacțiile, așa încît să-și afle repede debitul și creditul, „mintea lui, lipsită de liniște, va fi veșnic în mari frămîntări" (*e senza alcun reposo la lor mente staria in gran travagli*). După indicarea acestei stări dramatice, mai ales prin folosirea la plural a termenului *travaglio*, foarte încărcat semantic în comparație cu sinonimele lui, autorul își încheie pledoaria invocînd din nou autoritatea

1. Pretorul nu se ocupă de lucrurile neînsemnate.

celor vechi *juxta comune dictum, ubi non est ordo, ibi est confusio* (potrivit dictonului comun, unde nu domnește ordinea, acolo stăpînește confuzia).

Pe lîngă citate, aici aduse, cititorii Tratatului de contabilitate au întîlnit termeni și expresii latine, întrebuințate stăruitor în același scop : dovedirea erudiției și, prin aceasta, susținerea importanței și utilității lucrării. Dealtfel folosirea unora dintre acești termeni și expresii constituie aproape normă în tratatistica vremii (nu-i întîlnim însă în scrisul lui Leonardo da Vinci și al altora).

Este vorba de exemple ca : *ut puta* (de exemplu), *mutatis mutandis* (schimbînd proporțiile), păstrat pînă astăzi, *item* (de asemenea), *maxime* și *praesertim* (mai ales), *diametraliter* (diametral), *finaliter* (în fine), *videlicet*(adecă), *ideo* (pentru aceasta), *summa summarum* (totalul general). *idem* (același lucru), *unde* (de unde) ș.a.

Aceeași explicație de mai sus o au numeroasele latinisme și semilatinisme, foarte frecvent pure grafii demonstrative. Considerate împreună cu topica și construcțiile sintactice de factură latină ele dau stilului și limbii lui Paciolo un aspect compozit, avînd o atracție specială pentru cine este familiarizat cu factorii alcătuitori ai acestei compuneri, a cărei deslușire integrală nu este totuși întotdeauna ușoară.

Capitolul 4 al Tratatului (*de computis et scripturis* (p. 199 bis—200) prezintă un interes special în privința celor discutate aici. Intitulat *Utilissima exortatione e salutiferi documenti ; al bono mercatante pertinenti* (Foarte folositor îndemn și documente salutare pentru negustorul bun), el este o „exhortație" sinceră adresată negustorilor timpului, pentru a-i convinge să cultive însușiri morale și să practice corectitudinea, îndeplinind astfel condiția de „buni negustori". Autorul face apel la texte literare și teologice, la proverb și comparație.

Se înțelege, stilul respectiv este justificat de întitularea capitolului, dar aceasta nu înseamnă că ideile și accentele, întîlnite aici, vor fi părăsite de Paciolo în restul expunerii, cum vom vedea mai încolo. Am crezut necesar să prezentăm pe larg acest capitol, imediat în cele ce urmează, tocmai fiindcă definește de la început caracterul larg instructiv al scrierii.

După ce în capitolul precedent tratase despre *Inventar*, Paciolo cere bunului negustor să treacă în acest registru „diligent, și una după cealaltă", „toate lucrurile pe care le are, fie ele chiar și zece mii", „pentru că negustorului niciodată nu se va putea ca lucrurile să-i fie prea clare (*troppo chiare*)". Și aceasta, din pricină că îi vor surveni, lucrînd zi de zi, infinite cazuri (*infiniti casi*). De aceea : „bine zice proverbul că spre a te face bun negustor îți trebuiesc mai multe însușiri (*ponti*) decît a te face doctor în legi" (*bisogna più ponti a fare un bon mercatante che a fare un doctore de leggi*).

El își desfășoară activitatea pe mare și pe uscat, pe vreme de pace, de război și de lipsuri, în epoci de sănătate și răstimpuri de molimi, la iarmaroace, prin diferite regiuni și țări îndepărtate. De aceea: „Bine se închipuiește și seamănă neguțătorul cu un cocoș (*ben se figura e asimiglia el mercatante al gallo*), cel mai vigilent animal ce poate să fie. Atît iarna cît și vara el își face nocturnele priveghieri, neuitîndu-le niciodată. Chiar dacă despre filomelă, adecă privighetoare, se spune că ar cînta toată noaptea", totuși aceasta o face vara pe vreme caldă, nu însă iarna.

Și încă, dacă am asemăna capul negustorului cu „unul care ar avea o sută de ochi, cu toate acestea ei nu îi sînt suficienți nici în a spune nici în a face. Și aceasta o știu bine marile principate italiene (urmează enumerarea lor), însă mai ales *„la excelesa cità de Venetia con Fiorenza"*.

Urmează, potrivit uzanțelor retorice de epocă, citatul subsidiar latin, de mai sus, *videlicet vigilantibus...*, secundat de textul „care se cîntă la slujbele divine ale sfintei Biserici și anume: domnul a făgăduit cununa celor care veghează".

În pagina aceasta literară, dedicată ideii că negustorul trebuie să aibă o sută de ochi, să vegheze precum cocoșul, căci meseria sa e mult mai pretențioasă decît cunoașterea articolelor de lege, Paciolo se servește în elocvența sa de versuri din Infern (cîntul 24):

Ormai convien figliolo che tu spoltri,
Disse el maestro mio, chè pur in piuma
In fama non si viene, nè sotto coltre.

Sotto la qual chi sua vita consuma
Cotal vestigio di sè in terra lascia
Qual fumo in aire e in aqua la schiuma.

Lăsînd la o parte problemele puse de textul dantesc, care nu s-a păstrat, după cum se știe, în manuscris autograf [2], Paciolo îl invocă

---

[2] După Niccolò Tommaseo, de pildă, Dante ar fi scris astfel:

— Omai convien che tu così ti spoltre
(Disse'l maestro); chè seggendo in piuma,
In fama non si vien, nè sotto coltre;

Senza la qual chi sua vita consuma,
Cotal vestigio in terra di sè lascia,
Qual fummo in aere od in acqua la schiuma.

aici spre a îndemna pe comerciant la muncă asiduă. Ideea exprimată, atît de plastic și viguros, în cele două terține (16 și 17) este că nimeni nu va dobîndi faima[3] șezînd în puf sau zăcînd sub plapumă căci, trăind astfel, omul lasă despre sine atare amintire precum lasă urmă „fumul în aer sau spuma pe apă".

În locul acesta din Infern Dante „povestește" că, urcînd cu mare greutate rîpa din cercul respectiv, se așezase sleit de puteri (*i'non potea più oltre*) spre a-și reveni, însă Virgiliu nu-l lasă deloc ci îl stimulează la drum înainte. Paciolo îndeamnă deci pe comerciant la oboseală (*fatiga* scrie el) întocmai ca Virgiliu pe Dante.

Și pentru ca zilnica osîrdire în afaceri (*la cotidiana solicitudine in tue facende*) să devină maxima permanentă a comerciantului, Paciolo îi pune înainte stihurile altui autor, pe care pentru moment nu l-am identificat :

> Non te para stranía la fatica
> Chè Marte non concesse mai bataglia
> A quelli che possando se nutrica.

„Să nu-ți fie deci străină oboseala",/ „Deoarece Marte nu a hărăzit nicicînd biruința/ Aceluia ce, trîndăvind se nutrește".

Aceste adevăruri nu are a le uita omul de afaceri, și mai ales el va trebui să nu neglijeze a ține mereu condeiul pe hîrtie (*maxime in tenere la penna in carta*), căci și înțeleptul antic ne-a lăsat pilda cu leneșul și furnica.

Concomitent cu reminiscența literară, se invocă textul religios : Pavel apostolul predică astfel „nimeni nu va fi vrednic de cunună de nu va lupta cum se cuvine".

În fine, pentru „folosul" său negustorul nu va lipsi să înalțe Domnului în fiecare dimineață ruga. Făcînd astfel el nu va „prăpădi drumul".

Pe de-asupra, negustorul va fi caritabil, căci astfel rostește versetul din cartea sfîntă „*Nec caritas opes nec missa minuit iter*, adecă — explică Paciolo, adresîndu-se negustorului, fără carte latinească, „avînd tu mîna largă, n-ai să „devii" la sărăcie, și ruga de fiece zi te va pune pe drumul cel bun". La aceasta ne îndeamnă întocmai Mîntuitorul, prin pana evanghelistului Matei : *Primum quaerite regnum dei et haec omnia adjicientur vobis*, adecă „mai întîi cercați împărăția cerurilor și pe urmă, celelalte lucruri lumești și spirituale cu ușurință le veți dobîndi, deoarece tatăl vostru ceresc are mare grijă, de

---

3. Poetul italian își amintește aici de pasajul din *Eneida* (cartea VI) în care Virgiliu vorbește despre *Fama ;* aceasta *mobilitate viget viresque aquirit eundo* (prin mișcare capătă putere și își sporește tăria mergînd).

trebuinţele voastre"[4]. În fine, toate acestea „vor fi destulă învăţătură (*amaestramento*)" pentru comerciantul — contabil, cu privire la *Inventar*.

Prin invocarea credinţei într-un Tratat asupra afacerilor comerciale, călugărul franciscan Luca vine în flagrantă contradicţie cu predica sfîntului Francisc şi cu însăşi dogma creştină : „leapădă-ţi haina" etc. El se mărturiseşte „professor al sacrei teologii", însă în acelaşi timp învaţă pe oameni ceea ce trebuie să ştie ca „din goi să ajungă la mari bogăţii". Negustorul bun, continuă autorul, „va pune la începutul tuturor registrelor sfînt numele domnului". Va intra dimineaţa în biserică şi îl va avea pe Ziditor mereu „înaintea ochilor". Iar aceia dintre „adevăraţii catolici care obişnuiesc să pună pe coperta primelor registre gloriosul semn al crucii" ştiu prea bine că de el „fug avalma vrăjmaşii noştri care păzesc gheena, de care semn pe bună dreptate se cutremură cu toţii". Şi, afară de aceasta, oare ţi se şade „să uiţi că, sub semnul crucii, tu, care înveţi de la mine conducerea negustoriei ai deprins literele abecedarului" ? întreabă Fra Luca di Borgo.

Paciolo face parte din ordinul creat de san Francesco, predicatorul „sărăciei", dar el este om al Renaşterii : supus cultului oficial atotputernic, în fond gîndirea sa urmează contradicţiile ideologice ale epocii. Îndemnînd stăruitor pe comerciantul *in re* sau *in spe* să şi-l facă binevoitor pe Domnul, el plăcea autorităţii bisericeşti, însă în realitate atingea un scop total laic : „am chibzuit să compun (*compillare*) acest Tratat *grandemente necessario...*"

Abătîndu-se de la norma expunerii stricte, expunerea lui Paciolo devine personală, cu pronunţate accente moralizatoare, atunci cînd autorul scrie despre însuşirile şi etica pe care trebuie să le aibă negustorul.

Am văzut că profesia acestuia este mai grea decît a unui „doctor în legi". Iată că el „are nevoie şi de alt fel de creer decît cele ce se află la măcelărie", adecă deosebit de al dobitoacelor. Ţinîndu-şi singur contabilitatea, el trebuie să noteze totul zilnic „cu cea mai mare atenţie", în ordine, exact, fără omisiuni, greşeli sau falsuri. Pentru aceasta el trebuie să aibă *bona memoria*, inteligenţă activă (*industria*), şi minte căutătoare (*peregrin ingegno*). Autorul îl încredinţează pe comerciant că va reuşi în conducerea negoţului dacă va îmbina „aptitudinea intelectului, pe care i l-a dat d-zeu, cu practica socotelilor" ; „cu toată rîvna şi atenţia te vei sîrgui mai ales de a fi iscusit la calculare". Omul are deasemenea minte de la natură (*naturale*, sau *natale* (?) ingegno). Îndeosebi în acesta „are încredere" autorul, care de mai multe ori însoţeşte terme-

---

4. Trad. lui Paciolo.

nul *ingegno* cu atributul poetic *peregrino* (a se face asociație cu sensul verbului din românește *a peregrina*). *El to peregrino ingegno* din text s-ar traduce potrivit cu „mintea ta cercetătoare (căutătoare, iscoditoare)" mînată de un scop.

După cum am văzut mai sus Paciolo scrie Tratatul de contabilitate în limba italiană cu scopul declarat de a folosi unui cît mai mare număr de oameni, „din toate locurile". El știa prea bine căror cititori se adresa și ce nivel intelectual aveau. Iată de ce se străduiește necontenit să fie cît se poate de explicit și în același timp atractiv. Este firesc, pe de altă parte, ca să fi urmărit prin aceasta să-și facă volumul căutat, într-o vreme cînd tipărirea unei cărți costa foarte mult.

Scriind întreagă *Summa* în limbă *vernacula*, autorul folosește numeroase vocabule, fonetisme și forme dialectale, uzuale, dînd stilului un pronunțat accent oral, și colorîndu-l cu dictoane, termeni și expresii consacrate. Iată o serie de exemple :

În loc de „uitare" (*dimenticanza*) el zice „zăuitare" (*smemoragine*) ; contabilii de la oficiile publice înregistrează fiecare „după închipuirea lui" (*ognuno a sua fantasia*), așa că avînd de a face cu ei, caută „să fii mereu acasă, însă cu capul la prăvălie, cu de-al de aceștia" (*fa che sia a casa e col capo a botega con questi tali*) ; este recomandabil să se soldeze *Cartea mare* în fiecare an, căci zice proverbul „socoteala repetată, prietenie curată" (*ragion spessa, mista* (citește *mistà* = *amistà lunga*), ceea ce în traducere literală înseamnă „socoteala deasă, prietenie lungă" ; ține clar scriptele cu bancherii „ca să nu încurci țepele cu sepele" (*per non intrigare lanze con ronchoni*) n-ai să poți „pune" (*mettere*) în partidă orice firișor de păr (*ogni peluzzo*) și nici nu este posibil să ții cont de orice „fleac" (*d'ogni fraschetta*) ; altă dată îl învață pe contabil să nu facă înregistrări în *Jurnal*, descriind toate amănuntele (*con tante filastoche* (*filastrocche*) *di parolle*) „cu atîta polilogbie" ; între comercianți se ivesc neînțelegeri, căci „proverbul știut spune : cine nu face nu greșește și cine nu greșește nu învață" (*chi non fa non falla e chi non falla non impara* — dictonul este repetat în capitolul despre *stornare*) ; alt proverb glăsuiește : „cine face negustorie și nu o știe, taman, bănuții săi zboară ca muștele în van" (*chi fa mercantia e non la cognosca, li soi denari doventan mosca*) ; contabilul care nu-și va cunoaște bine meseria, „va umbla pe dibuite ca orbul" (*andarà a tastoni come cieco*) ; în loc să scrie „toate bunurile pe care le posed" Paciolo precizează, după stilul oral, „toate bunurile pe care le am pe lumea aceasta" (*tutti li mei beni che al mondo mi ritrovo*) ; în loc de a „îndrepta", „corecta" o operație greșită el scrie a „lecui", „vindeca" (*medicare*)... ; dintre două feluri de înregistrare,

el îl recomandă pe acela care este mai estetic (*legiadro*, *lizadro*, *bello*); pentru „greşeală" el întrebuinţează cuvîntul *errore*, dar frecvent şi „răutate" (*malitia*).

De stilul oral ţin şi expresiile „conturile trebuie să bată (să fie) la paritate" (*batter para*), „doamne fereşte pe fiecare să aibă pierderea mai mare decît cîştigul !", „s-a făcut" (*ed è fatto*), „stă bine" (*sta bene*), „nu interesează" (*non fa caso* = nu face caz), „du-te acasă sănătos", „du-te cu Domnul", „zică cine ce-o vrea" (*e dica che si voglia altri*). Iată şi o nouă glumă : Cel care face o scrisoare, trebuie să-i puie în colţ „ziua" căci, altfel, s-ar spune că „ai scris-o noaptea", iar dacă nu ai pus „locul", înseamnă că „ai scris-o de pe ceea lume".

În unele locuri ale textului, cum am văzut şi mai sus, autorul reuşeşte să evoce în puţine cuvinte efervescenţa lucrului în magazin (*la furia de le facende*), activitatea negustorească în tîrguri, „peste mări şi ţări", după cum în explicarea unor operaţii în registre el pune pe cititor „în temă" în chip foarte lapidar şi în acelaşi timp explicit. Trecînd la expunerea în persoana întîia, autorul prezintă plăcut respectivele operaţii.

În încheiere observăm că Paciolo insistă în întreg *Tractatus de computis et scripturis* asupra rolului social, a însuşirilor şi conduitei negustorului [5]. Negustorii, scrie el, „menţin republicile". Ei trebuie să fie cinstiţi, oameni *da bene*, să se călăuzească după adevăr (...*aciò el vero te habia a guidare*), să obţină cîştig drept, în mod licit (*licito e competente guadagno*), să fie serviabili (*el servire è sempre buono*). În registrele lor, ţinute exact şi în ordine, totul trebuie să fie „foarte clar" (*ben chiaro*). Procedînd astfel ei vor fi respectaţi şi vor putea spune deschis „pe legea mea de negustor adevărat" (*a la fede de real mercatante*), într-o epocă în care, observă autorul, „se află puţină cinste printre oameni" (*per la poca fede* (*che*) *si trova oggi di*).

II

Înainte de a trece la expunerea faptelor de limbă, ne vom opri asupra grafiei textului, ale cărei principale dificultăţi am ţinut să le desluşim în consideraţiile de aici precum şi într-o listă aparte, *de sigle şi abrevieri* [6].

Nu am avut la îndemînă articolul prof. *Bruno Migliorini*, *Note sulla grafia italiana nel Rinascimento*, publicat în *Studi di filologia italiana* (XIII, 1955) şi în *Saggi linguistici* (p. 197—225), de existenţa

5. Pentru ilustrarea unora dintre ideile atinse în treacăt aici, vezi Acad. Andrei Oţetea, *Renaşterea*, Ed. şt. Bucureşti, 1964, p. 88—92.
6. Lista respectivă facilitează lectura textului reprodus aici în fotocopie precum şi înţelegerea originalului în întregime.

căruia am aflat din foarte importanta lucrare a lui Migliorini : *Storia della lingua italiana* (Firenze 1961 ed. 3-a pagina 283). De aceea ne referim aici numai la datele pe care le aflăm în această din urmă scriere.

Mai întîi, pe cît am putut stabili, semnele punctuației, folosite în *Tractatus*, se prezintă astfel : *punctul*, cu valoarea obișnuită astăzi, de pauză finală și la prescurtarea cuvintelor, dar și cu valoarea de virgulă și de punct virgulă ; *punctul dublu*, cu valoare de virgulă și de puncte de suspensie ; *accentul grav* (pe cuvintele trunchiate — *tronche*) nu este folosit ; *circumflexul*, pus pe vocale, are valoarea consoanelor nazale *n* și *m*, pe consonante indică abrevierea cuvîntului respectiv ; *apostroful*, întrebuințat în interiorul și la sfîrșitul cuvintelor, indică și el abrevieri, de una sau mai multe silabe.

Întîlnim patru feluri de *p :* unul cel obișnuit și astăzi ; al doilea îl complică pe cel obișnuit, prelungindu-i codița, orizontal spre dreapta, substituind astfel silabele *per* și *par ;* al treilea adaugă la acesta un fel de circumflex, și înseamnă *pre, per ;* al patrulea este un *p* obișnuit, cu arcul prelungit în jos peste piciorul literei și reprezintă silabele *pro, pri ;* un *q* normal, purtînd deasupra un fel de circumflex — tremă, suplinește silabele *qua, que ;* cînd q normal își prelungește codița, orizontal spre stînga, ține locul lui *qui ;* litera *c*, întoarsă cu deschizătura la stînga, avînd extremitatatea de jos în formă de virgulă, înseamnă *con*.

Se fac combinații de litere, cu și fără semne diacritice, se întrebuințează caractere speciale, se înseamnă abrevieri masive, scriindu-se prima literă sau silabă a cuvîntului și vocala sa finală în petit, sau, scriindu-se o singură literă, se apelează la sigle etc., toate acestea fiind obișnuite în epocă și contribuind la reducerea volumului cărții, precum și la micșorarea costului ei.

În lucrarea citată de prof. *Bruno Migliorini*[7] se semnalează, printre altele, pentru *Quattrocento*, grafiile : *cane* și *chane ;* „puternica influență umanistă (...) în grafii de tip etimologic precum *maximo, apto* (...) etc." ; alternarea lui *ci + vocală* cu *ti + vocală ; che, th, ph, y*, în cuvinte grecești ; *u* pentru *v* în anumite cazuri ; absența geminatelor în Italia de nord ; unirea articolului cu cuvîntul următor ca în *ilbene, lacarne ;* lipsa apostrofului[8], apoi a accentului pe *tronche ;* folosirea redusă a punctuației.

Toate aceste situații se întîlnesc și în textul paciolian. Iată o serie de exemple : *ronchoni-ronconi, barcha-barca, tascha-tasca ; maxime, exempli, exercita, excelsa, scripture, receptaculo, judicio, spacij-spatii,*

---

7. Vezi paginile 283—285.
8. La Paciolo este rarisim și cu valoare specială, după cum am văzut.

philomena, Matheo, phylosofus; trauagli, hauere, scriuere, inuentario; trafico, milesimo, publici, botega, facia, pentru *traffico, millesimo, pubblici, bottega, faccia,* pe lîngă *officio, utilissimo, mettere, quello, occurresseno; lordine, lantico, lofficio, laltre, limpresti, unaltra* pentru *l'ordine, l'antico, l'officio, le altre, gl'imprestiti (gli imprestiti), un'altra; necessita, gia, cio, dira, e, cita, disse, po* pentru *necessità, già, ciô, dirà, è, città, di sè, pò (può)* etc.

Observăm că apostroful se întrebuinţează în puţine cazuri, precum: *ch' = che, arme' = armenti, nu' = numeri, p'a = prima, p'ncipio = principio, d' = denari, sed'o = secondo;* totuşi *camera d'imprestiti.*

În privinţa *geminatei,* trebuie să spunem aici, pentru cei „ignari", că lipsa ei marchează una dintre caracteristicile fonetice fundamentale ale dialectului veneţian (*veneto*), faţă de celelalte grupe dialectale, mari, ale Italiei. Cu toate acestea în textul nostru ea este freovent contrastată de consonanta dublă, şi aceasta din motivele: a) lucrarea nu este în întregime scrisă după vorbirea populară locală, ci, potrivit unui „volgare illustre", în dialect veneţian, care avea o tradiţie glorioasă, b) în procesul de uniformizare a limbii literare italiene, dialectul toscan şi, mai precis, varietatea lui florentină, devenită prin Dante, Petrarca şi Boccaccio, urmaţi de Renaştere, în adevăr, „cardinală", eliminase mult din diferenţierile regionale, c) lăsînd la o parte faptul că Paciolo însuşi era toscan, de vreme ce el a mărturisit iniţial că a intenţionat să-şi facă lucrarea larg înţeleasă şi, în consecinţă utilă oriunde, ne este îngăduit să credem că, nu numai conţinutal, ci şi lingvistic, s-a conformat planului prestabilit, iar aceasta nu-i venea greu deoarece stătuse mai mult sau mai puţin în diferite oraşe ale Italiei: Firenze, Bologna, Roma, Napoli, Milano, Perugia etc., şi deci cunoştea dialectele italiene, d) la grafiile aici în discuţie vor contribui şi meşterii tipografi, în frunte cu patronul, iar e) la Veneţia lucrau în această „artă mecanică" mulţi inşi specializaţi, veniţi din Toscana.

Astfel, fără a putea identifica întotdeauna scăpările de tipar şi de corectură, constatăm că uneori pe aceeaşi pagină apar *asettare* şi *assetare;* se scrie obişnuit *nota* dar apare şi un *notta* etc. Dealtfel în privinţa faptelor grafico-fonetice, multiple şi variate, cititorul textului original, reprodus aici parţial, cu scopul de a-l documenta în unele probleme de conţinut şi de formă (rezolvate dar şi rămase în suspensie), va putea, să le observe direct.

Analizînd aspectele grafice ale limbii în Italia de nord, în Trecento, prof. *Migliorini* constată: „Latinismul apare mai ales în patina ortografică (*obtusi, honori, theatri, — ct —* pentru *— tt —* legitim

sau nelegitim etc.), însă și în lexic (*angue*, *audienza* etc.)"[9]: Situația arătată se reflectă și în lucrarea lui Paciolo. Este vorba de: *x* = *s*, *ti* = *z*, — *ct* — = *tt*, — *pt* — = *tt*, — *dv* — = *vv*, — *gn* — = *n*, *dm* = *mm*, *mp* = *n*, *qu* = *gu*, *bs* = *s*, *bd* = *dd*, *u* = *o*, *i* = *e*, *ex* — = *es*, *s*(*s*), *etc.* = *ecc.*, *au* = *o*, *ns* = *s*, *h* = *o*, (zero) etc.

Exemple: *dextra* = *destra*, *conditione* = *condizione*, *factori* = *fattori*, *scripti* = *scritti*, *adverso* = *avverso*, *cognoscere* = *conoscere*, *administratione* = *amministrazione*, *prompto* = *pronto*, *sequire* = *seguire*, *observare* = *osservare*, *subditi* = *sudditi*, *inouare* = *innovare*, *simplicemente* = *semplicemente*, *extratto* = *estratto*, *proximo* = *prossimo*, *excelsa* = *eccelsa*, *fraude* = *frode*, *monstrai* = *mostrai*, *lhomo* = *l'uomo*, *hauer* = *avere* etc.

Se înțelege de la sine, nu este locul aici să se discute probleme de amănunt, ca de pildă: determinarea etimoanelor și compararea lor cu descendenții, pe baza legilor fonetice; stabilirea elementului sau elementelor grafice latine, deseori în unul și același cuvînt; cum sunau acestea în vorbirea venețiană și toscană; din ce cauză și în ce măsură un termen se prezintă ca latinism integral sau numai parțial (denumirea de *semilatinism* nu este potrivită în toate cazurile) etc.

Oricum, cititorul *Tratatului* paciolian va reține faptele: prefixul latinesc *re* — este păstrat, în regulă generală, în loc de normalul *ri* —; *u* aton apare frecvent neschimbat în *o*; *ti* este grafie pentru *zi* (*ci*). Ca exemple dăm: *remedio* pentru *rimedio*, *particulare* pentru *particolare* și *diligentia* pentru *diligenza*. Oricît s-ar căuta în graiuri regionale explicarea, chiar și parțială, a acestor fapte, un lucru este sigur: cele trei situații se întîlnesc cu deosebire în neologismele latine, fiind vorba eminamente de termeni ținînd de vocabularul „savant". Aceasta ni se pare a fi prima explicație, dacă nu singura, a acelor trei „grafii", constituind de aceea simple grafii, „patine" lexicale după modelele latine, în care ne întîmpină *re-*, *ti* și *u* aton, deveniți în italiana comună, pe baza toscanei, *ri-*, *zi* și *o*.

*
* *

Ajungem la capitolul cel mai dificil, limba *Tratatului*, în întreagă complexitatea ei. Vom constata de la început că scrierea lui Paciolo (ca dealtfel toată *Summa*) adună în paginile ei un material filologic amplu, interesant atît din punct de vedere, cum se zice, diacronic precum și sincronic. A trata acest material în mod corespunzător înseamnă a alcătui o lucrare în sine de filologie, pentru care multele fapte de lexic, semantică, fonetică, morfologie și sintaxă (aceasta mai puțin) ar reclama consultarea unei întregi literaturi de specialitate,

9. *Op. cit.*, p. 216.

inclusiv texte italiene *ab origine* pînă la Paciolo (și chiar după). Aceasta ar însemna să elaborăm, pe temeiul *Tratatului* de contabilitate al lui Fra Luca, o istorie a limbii italiene pînă la începutul Cinquecentului, ceea ce, avînd în vedere scopul acestor note, nu este cazul să se întreprindă.

Ne limităm prin urmare la o serie de jalonări, menite să deschidă cîteva perspective economistului, de fapt preocupat de fondul importantei scrieri. Mai întîi se pune problema de a distinge, în limba compozită, cum am numit-o, a lui Paciolo, fonetismele venețiene. Pentru aceasta trebuie să reținem, că varietățile dialectale din provincia *Veneto*, între care venețiana, sînt, după prof. *Carlo Tagliavini* [10], cinci la număr. Enumerăm, după același autor, caracteristicile dialectelor venete față de cele numite (de Biondelli, apoi în general) „gallo-italice", precum și față de dialectul toscan.

În comparație cu primele, grupa în discuție : a) a menținut vocalele finale, căzînd doar — *e* și — *o*, în cuvintele paroxitone, după consoana *n*, iar în dialectul venețian propriu-zis „—*e* a căzut și după *l* și *r* (de ex. la infinitivele verbelor), — *o* în sufixele — *ol*, — *iol*, — *er*, — *ier*" b) s-au păstrat diftongii *ie* și *uo* în silabă deschisă c) a rezistat vocala slab accentuată „cu tendința de a se deschide în — *a*, înaintea lui *r*". În consonantism reținem : a) îndulcirea surdelor intervocalice : *t*>*d*, *c*>*g*, *p*>*b*, (chiar *v* și eventual zero) b) asimilarea lui *c*, *g* + *e*, *i* (devenind *se*, *si*, *ze*, *zi*) ; b) reducerea geminatei.

Dialectul toscan, divizat la rîndul lui în patru secțiuni, este cel mai conservativ și deci cel mai latin dintre toate dialectele italiene. Avînd avantajul de a fi creat limba literară a Italiei, pe vremea cînd a trăit Paciolo el își dobîndise de mult ascendentul față de alte dialecte italiene, odată și ele înfloritoare, așa că nu este de mirare că limba lui Paciolo prezintă multe trăsături florentine, precum și repetate oscilări lexicale, fonetice și morfologice.

Caracteristicile mai mult sau mai puțin distinctive ale dialectelor toscane (în afară de ceea ce s-a indicat mai sus) față de alte grupuri o constituie : a) reducerea lui *ri*, (cu *i* semivocalic) la *i* b) absența metafonezei c) păstrarea palatalelor *c*, *g* + *e*, *i* (ca în limba română) d) păstrarea surdelor intervocalice, nealterate ș.a. Deosebirile între acest grup dialectal și cel venețian sînt cu mult mai mici ca acelea dintre toscan și gallo-italic ori între toscan și dialectele meridionale.

Aceste simple indicații vor explica fonetisme din text, ca următoarele : *poder*, *morir*, *bon*, *man*, *rason*, *convien*, *sol* ; *comunamente*,

10. Cfr. *Le origini delle lingue neolatine*, ed. a 4-a, Bologna, 1964. (Casa Editrice Prof. Riccardo Pàtron), p. 341—344. Personalitatea științifică a autorului ca și meritele sale excepționale în cunoașterea culturii noastre și în studiul raporturilor italo-române, sînt cunoscute în țara noastră. Universitatea din București i-a decernat titlul de doctor honoris causa.

zucari, andarai, anderà, vedarà, formarai, impresteti; fiadi, pontidi bellidi, poder și *poter, pesadori, ligadori, mercadante; trafeganti, fatiga, sigurtà; pevere, genoa* și *genova*[11], *padoani, mantoani; buscia, peroscia, perusini, vesentini, camise, comenzando, lizadro, zoie, lanza, grezi, zorni* și *giorni, conze, cazano, zouan, camoze, fazata, arzento, zornale* și *giornale, fozza, zopelli, trazere, Barzelona, zustate, zenoa, zonzendo*; apoi: *barcaroli, aquaroli, para, miaro, centenaro* etc., pentru fonetismele toscane: *barcaiuoli, acquai(u)oli, paia, migliaio, centinaio* etc.

Observăm că: nediftongarea lui *o* și *e*, deschise, libere, sub accent, este frecventă în text, ca în *toi, soi, po, bon, advene* etc. (în unele cazuri pricina poate fi și a „patinei" umaniste, deci a reminiscenței latine); ne întîmpină rare cazuri de *gh* și chiar *i* pentru *l'*, ca în *vegghia* (=*veglia*), *daghi* (=*dagli*), *negargilo* (cu scăparea tipografică a lui *h*) (=*negarglielo*), și *gaiardi* (=*gagliardi*); pentru *lasciando, bugia, perugia, bresciani, ragione*, întîlnim respective *lassando, buscia, peroscia, bressani, rason și rasone*.

Ne întîmpină așadar o serie de probleme de limbă și de scriere, dintre care unele ne depășesc prin însăși *complexitatea* lor, cum sînt de pildă și unii termeni, neexplicați de traducători, pe care i-am lăsat și noi în note, pe seama viitorului.

În privința *morfologiei*, poziția autorului este de asemenea fluctuantă. Mai ales în acest sector el este cu deosebire complicat, arhaizant și tributar diverselor graiuri regionale. Constatăm situații ca acestea:

Articolele *el, lo* (sing.), *li* (pl.), sînt întrebuințate pentru formele de astăzi, respectiv *il* cu pluralul *i* (fixarea întrebuințării lui *el* și *lo* nu avusese încă loc), *la* și *le* (paralel cu *li*) folosindu-se ca astăzi; întîlnim frecvent terminațiuni de felul *le carti* (=*le carte*), *le margine* (=*le margini*) *le valle* (=*le valli*), *le casi* (=*le case*), *le fiere* și *le fieri*, *el quadernieri* (=*il quaderniere*), *le diversi* (=*le diverse*) *la debitrici, creditrici* (=*la debitrice, creditrice*) etc.

Pronumele personal subiect este substituit de forma provenită din dativul *mihi*>*mi*.

Și la conjugare întîlnim multe forme arhaice, regionale: *metamo* (=*mettiamo*), *siemo* (=*siamo*), *die* (=*deve*), *fo* (=*fu*), *festi* (=*facesti*), *serò* (=*sarò*), *lasciarò* (=*lascerò*), *harai* (=*avrai*), *seria* (=*sarebbe*), *potrebono* (=*potrebbero*), *staria* (=*starebbe*), *possi, possino* (=*possa, possano*), *debiano* (=*debbano*), *debino* (=*debbano*), *naschino* (=*nascano*), *montasseno* (=*montassero*), *occurresseno* (=*occorressero*), *siando* (=*essendo*) etc.

Se folosește frecvent construcția inversată: *drizarale* (=*drizzarai* + *le*), *volerele* (=*voler*+*le*), *devese* (=*deve*+*si*), *conviense* (=*convien(e)* + *si*), (*farane* (*farai* + *ne*), *dirolla* (*dirò* + *la*).

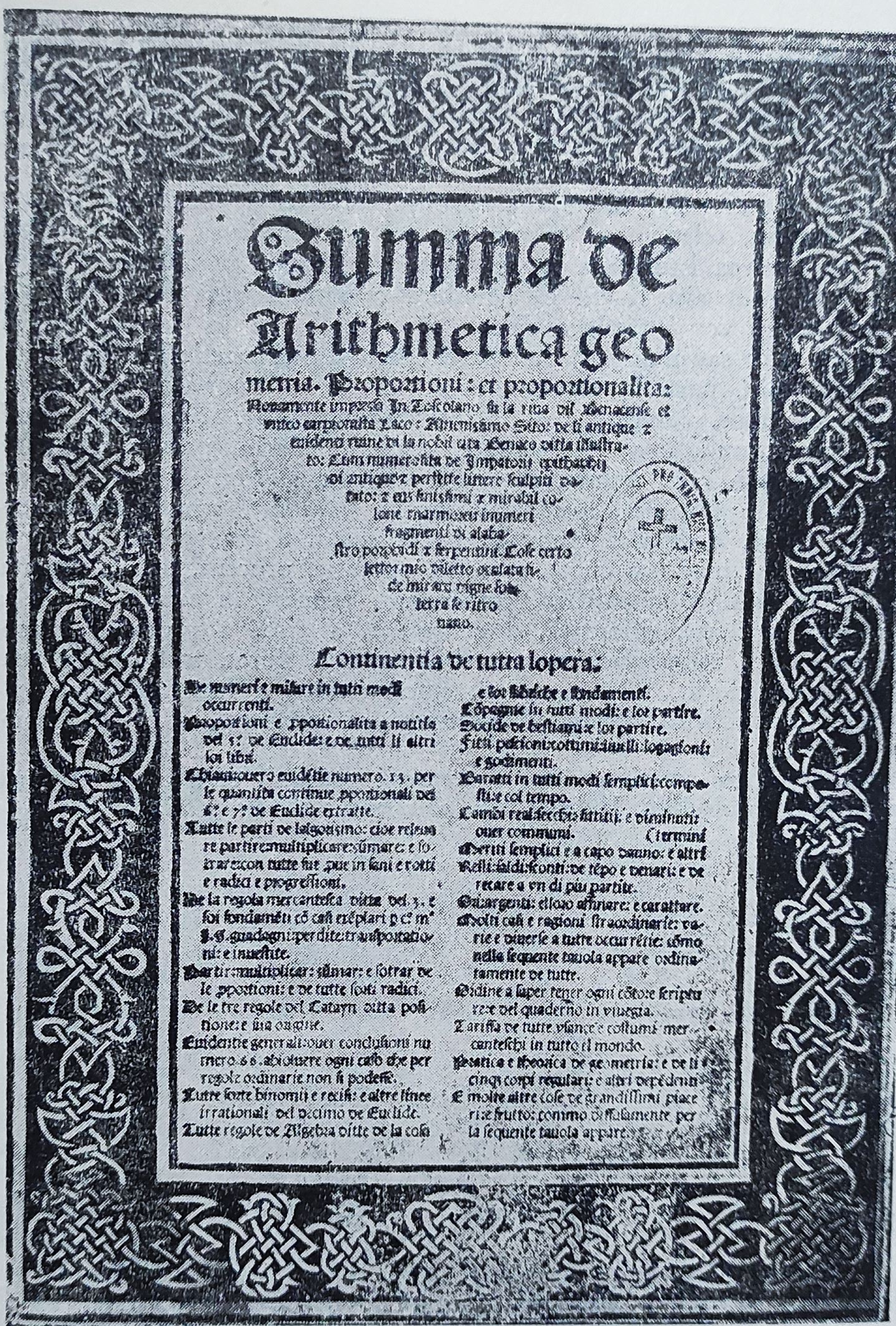
11. Întrebuințarea maiusculei la Paciolo este arbitrară.

În sintaxă ne întîmpină topici și construcții după modele latine: *E però acciò (che) con l'altre questa possino havere, il presente trattato ordinai; denota el tuo quaderno esser giusto; posta che l'avrai nel giornale; tutte le facende... a ora per ora scrive; dico... bisognare etc. etc.*

Fără a mai lungi discuția asupra complicatei problematici lingvistice a textului, relevăm un fapt: tratatul lui Fra Luca este important și pentru fixarea istorică a terminologiei contabile, nu numai în limba italiană ci și în alte limbi. El ne oferă o serie bogată de termeni și expresii ce se vor introduce direct sau mijlocit și în limba noastră, fiind mai mult sau mai puțin adaptați sistemului ei fonetic sau calchiați:

cont, sold, partidă, registru, debit, credit, solemnitate, report, paritate, companie, cambie, cassă, instrument, trafic, document, rată, spesă, profit, util, corp negustoresc, capital, salariu, patron, chitanță, bancă, bancher, rest, valută, monetă, poliță, a storna, intrare și ieșire, a recomanda, post, net, memorial, jurnal, inventar, strață, comis, comision, bilanț, a defalca, partidă dublă, sumă, a transporta (o partidă), scont, a stinge (un cont), mutație, operație, procent, oficiu, a nota, extras de cont, a autentifica, comerciant, termen, investiție, acont, a specifica, cantitate, diferență, a consemna, a gira, a protesta, interes (dobîndă), act, repertoriu, avere mobilă, manco, libret, traficant, a acumula, cont separat, fals, a sconta, corespondent, a face mențiune, comutație, a fructifica, a ponta, a retracta, a înregistra, a copia, porto, a estima etc.

Unii dintre acești termeni și expresii prezintă ceea ce se numește „etimologie multiplă", la baza lor stînd totuși limba italiană.

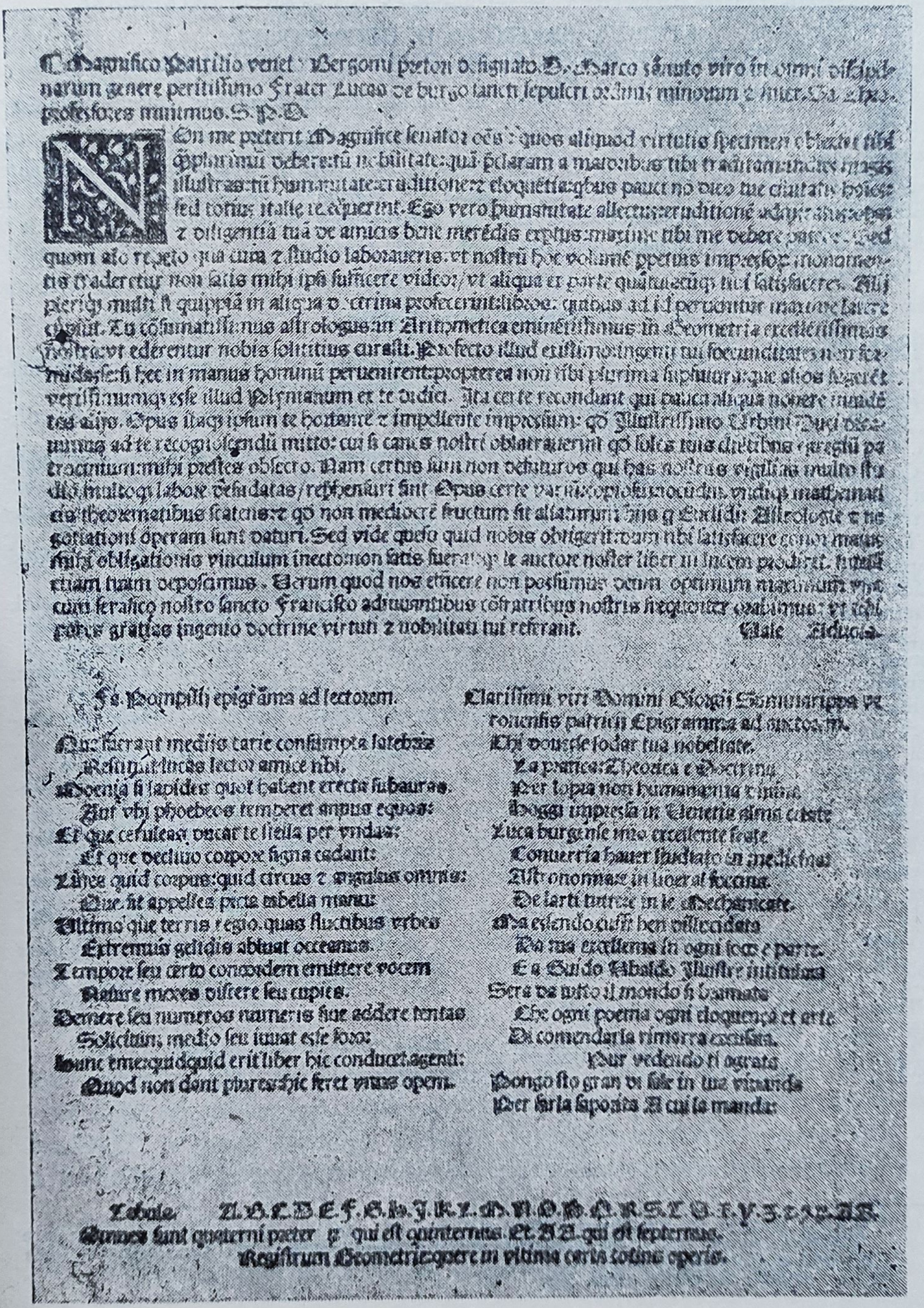

Summa de Arithmetica geometria. Proportioni: et proportionalita:

Novamente impressa In Toscolano su la riva dil Benacense et unico carpionista Laco: Amenissimo Sito: de li antique e evidenti ruine di la nobil cita Benaco ditta illustrato: Cum numerosita de Imperatori epithaphii di antique e perfette littere sculpiti dotato: e cum finissimi e mirabil colone marmorei inumeri fragmenti di alabastro porphidi e serpentini. Cose certo lettor mio diletto oculata fide miraride sotterra se ritrovano.

Continentia de tutta lopera:

De numeri e misure in tutti modi occurrenti.
Proportioni e proportionalita a notitia del 5° de Euclide: e de tutti li altri soi libri.
Chiavi over evidentie numero 13 per le quantita continue proportionali del 6° e 7° de Euclide extratte.
Tutte le parti de lalgorismo: cioe relevare partire multiplicare summare e sotrare con tutte sue prove in sani e rotti e radici e progressioni.
De la regola mercantesca ditta del 3 e soi fondamenti co casi exemplari p c° m° S.G. guadagni perdite transportationi e investite.
Partir multiplicar summar e sotrar de le proportioni e de tutte sorti radici.
De le tre regole del Catayn ditta positione e sua origine.
Evidentie generali over conclusioni numero 66 absolvere ogni caso che per regole ordinarie non si podesse.
Tutte sorte binomii e recisi e altre linee irrationali del decimo de Euclide.
Tutte regole de Algebra ditte de la cosa e soi fabriche e fondamenti.
Compagnie in tutti modi e soi partire.
Socide de bestiami e soi partire.
Fitti pesioni cottimi livelli logationi e godimenti.
Baratti in tutti modi sempliti compositi e col tempo.
Cambi real secchi fittitii e diminuti over communi.
Meriti sempliti e a capo danno e altri termini.
Resti saldi sconti de tempo e denari e de recare a un di piu partite.
Oro e argenti e loro affinare e carattare.
Molti casi e ragioni straordinarie varie e diverse a tutte occurrentie como nella sequente tavola appare ordinatamente de tutte.
Ordine a saper tener ogni conto e scripture e del quaderno in vinegia.
Tariffa de tutte usance e costumi mercanteschi in tutto el mondo.
Practica e theorica de geometria e de li cinqi corpi regulari e altri dependenti.
E molte altre cose de grandissimi piacere e frutto: commo diffusamente per la sequente tavola appare.

Magnifico Patritio venet: Bergomi pretori designato D. Marco sanuto viro in omni disciplinarum genere peritissimo Frater Lucas de burgo sancti sepulcri ordinis minorum [illegible] professores minimus. S. P. D.

Non me preterit Magnifice senator oes : quos aliquod virtutis specimen oblectat tibi qpplurimu debere tu nobilitate: qua pclaram a maioribus tibi traditam: tua [illegible] magis illustrasti: tu humanitate: eruditione: z eloquetia: qbus pauci no dico tue ciuitatis homines sed totius italie te experiunt. Ego vero humanitate allectus: eruditione [illegible] z diligentia tua de amicis bene meredis expertus: maxime tibi me debere [illegible] Sed quom [illegible] qua cura z studio laboraueris: et nostru hoc volume pperius impressop monumentis traderetur non satis mihi ipsi sufficere videor/ vt aliqua ex parte quantuncuq; tibi satisfacerem. Alij plerique multi si quippia in aliqua doctrina profecerint: libros: quibus ad id perueniunt maxime latere cupiunt. Tu cosumatissimus astrologus: in Aritmetica eminentissimus: in Geometria excellentissimus nostri: vt ederentur nobis solicitius curasti. Profecto illud existimo: ingenij tui fecunditatem non formidasse: si hec in manus hominu peruenirent: propterea non tibi plurima supsunt atque alios legeret verissimumq; esse illud Plynianum et te didici. Ita certe recondunt qui pauca aliqua nouere inuidentes aliis. Opus itaq; ipsum te hortante z impellente impressum: qd Illustrissimo Urbini Duci dicauimus ad te recognoscendu mitto: cui si canes nostri oblatrauerint qd solent tuis diuitibus egregiu patrocinium mihi prestes obsecro. Nam certus sum non defuturos qui has nostras vigilias multo studio multoq; labore desudatas/ reprehensuri sint. Opus certe variis [illegible] vndiq; mathematicis theorematibus scatens: z qd non mediocre fructum sit allaturum [illegible] Euclidis: Astrologie z negotiationi operam sunt daturi. Sed vide queso quid nobis obtigerit: cum tibi satisfacere [illegible] mihi obligationis vinculum inectum non satis fuerat: [illegible] te auctore noster liber in lucem prodiret. [illegible] etiam tuum deposcimus. Uerum quod nos efficere non possumus: deum optimum maximum [illegible] cum serafico nostro sancto Francisco adiuuantibus cofratribus nostris frequenter oramus: vt tibi pares gratias ingenio doctrine virtuti z nobilitati tui referant. Uale. Fiducia.

Fr. Pompilij epigrama ad lectorem.

Que fuerant medijs carie consumpta latebris
Restituit Lucas lector amice tibi.
Moenia si lapides quot habent erecta subauras.
Aut vbi phoebeos temperet axnus equos:
Et que ceruleas vocat te stella per vndas:
Et que decliuo corpore signa cadant:
Linee quid corpus: quid circus z angulus omnis:
Que sit appelles picta tabella manu:
Ultimo que terris regio. quas fluctibus vrbes
Extremus gelidis abluat occeanus.
Tempore seu certo concordem emittere vocem
Nature moues discere seu cupies.
Demere seu numeros numeris siue addere tentas
Solicitum; medio seu iuuat esse foro:
Hunc eme: quicquid erit liber hic conducet agenti:
Quod non dent plures: hic feret vnus open.

Clarissimi viri Domini Giorgii Summaripa veronensis patricii Epigramma ad auctorem.

Chi vol esse lodar tua nobeltate.
La pratica: Theorica e Doctrina
Per lopra non humana ma diuina
Hoggi impresa in Venetie alma citate
Luca burgense mio excelente frate
Conuerria hauer studiato in medicina
Astronomia: z in liberal foctina.
De larti tutte z in le Mechanicate.
Ma essendo cussi ben dilucidata
Da tua excellentia in ogni loco e parte.
E a Guido Ubaldo Illustre intitulata
Sera da tutto il mondo si bramata
Che ogni poema ogni eloquença et arte
Di comendarla rimorra excusata.
Pur vedendo ti ograta
Pongo sto gran vi sale in tua viuanda
Per farla saporita A cui la manda:

Tabula. A. B. C. D. E. F. G. H. J. K. L. M. N. O. P. Q. R. S. T. U. X. Y. Z. [illegible] AA.
Omnes sunt quaterni preter [illegible] qui est quinternus. Et. AA. qui est septernus.
Registrum Geometrie: quere in vltima carta totius operis.

ŞTIINŢA ARITMETICII, GEOMETRIEI, PROPORŢIUNILOR ŞI PROPORŢIONALITĂŢILOR

Din nou imprimată în Toscolano pe malul lacului benacens, unic carpionist*, *loc foarte plăcut, ilustrat de anticele şi evidentele ruine ale nobilei cetăţi, numită Benaco, dotat cu mulţime de imperiale epitafe, în vechi şi desăvîrşite litere săpate, precum şi cu elegante şi de minune coloane de marmoră, nenumărate fragmente de alabastru, porfir şi serpentin, lucruri care cu bună seamă, iubite cititor,* oculata fide** *vrednice de admirat, în pămînt se găsesc.*

Conţinutul întregii opere :

Despre numere şi măsuri de toate felurile.

Proporţiuni şi proporţionalităţi, după a 5-a lui Euclide şi a tuturor cărţilor lui.

Chei sau evidenţe, la număr 13, pentru cantităţile continue proporţionale, extrase din a 6-a şi a 7-a de Euclide.

Toate părţile algorismului : relevarea, împărţirea, multiplicarea, adunarea şi scăderea, cu toate probele, cu întregi, fracţii, rădăcini şi progresii.

Despre regula comercială zisă a lui 3, temeiurile ei la sută, mie, libre, uncii ; cîştiguri, pierderi, transporturi şi investiţii.

A împărţi, multiplica, aduna şi scădea proporţiile, şi despre toate felurile de rădăcini.

Despre cele 3 reguli ale lui Catayn ; poziţiunea, şi originea lor.

Evidenţe generale sau concluzii, 66 la număr ; a soluţiona orice caz ce nu s-ar putea soluţiona cu regulile obişnuite.

Toate felurile de binomi şi reciziuni şi alte linii iraţionale ale celei de a 10-a a lui Euclide.

Toate regulile algebrei, cunoscute, şi alcătuirea şi temeiurile lor.

Asociaţii de toate felurile şi divizarea lor.

Asociaţii pentru comerţul cu animale şi divizarea lor.

Închirieri, contracte, locaţii, fructificări.

Schimburi de tot felul : simple, compuse, cu dată.

Schimburi reale, seci, fictive şi diminuate sau comune.

„Meriti“ simple şi de Anul nou, şi alţi termeni.

Resturi, solduri, de timp şi de bani, şi de a aduce la o zi mai multe partide.

Aur, argint : finisare şi caratare.

Multe cazuri şi calcule extraordinare, variate şi diverse, trebuitoare, după cum sînt înşirate, toate, în tabela de materii de mai încolo.

Ordinea în care se ţin conturile şi înregistrările, şi despre *quaderno* în Veneţia.

Tarifa tuturor uzanţelor şi obişnuinţelor negustoreşti în toată lumea.

Practica şi teoria geometriei, şi despre cele cinci corpuri regulate, şi altele dependente.

Şi multe alte lucruri de foarte mare plăcere şi folos, cum pe larg apare scris în tabla de materii următoare.

---

* *Garda*, numită în antichitate *Benacus*, era şi este unicul lac din Italia în care creşte o specie rară de păstrăvi argintii (*carpionista*). La *Toscolano* se afla tipografia editorului SUMMEI.

** „Cu proprii tăi ochi“, (trad. n.).

Traducerea textului paginei retro a copertei interioare

Magnificului patrician Bergomi *) *din Veneția, pretor designat, Dlui* Marco Sannuto **), *bărbatul cel mai iscusit în tot felul de științe, le urează multă sănătate Fratele Luca din Borgo San Sepolcro, din ordinul minoriților și cel mai umil dintre profesorii de sacră teologie.*

Știu bine, magnifice senator, că toți aceia, pe care îi delectează o dovadă oarecare de virtute, îți datoresc ție foarte mult, atît pentru strălucita ta noblețe moștenită de la strămoși, pe care tu o ilustrezi zi de zi tot mai mult, cît și pentru cultura, erudiția și elocința ta, în care privință puțini sînt aceia care să poată sta alături de tine, nu numai din această cetate în care trăiești, ci chiar din întreaga Italie.

Eu însă, atras de cultura ta, admirînd erudiția ta, cunoscînd strădania și solicitudinea ta întru sprijinirea prietenilor, mărturisesc că îți sînt foarte îndatorat. Dar spunînd aceasta îmi reamintesc cu cîtă grijă și cu cît zel te-ai osîrdit ca această scriere a noastră să fie încredințată tiparului.

Eu nu mă socotesc în stare să mă achit, măcar într-o cît de mică măsură, de această obligație. Mulți alții, dacă au realizat, oarecum, vreun progres într-o știință oarecare, doresc ca ale lor cărți, în care s-a ajuns la aceasta, să rămînă tăinuite foarte. Tu, cel mai desăvîrșit astrolog, cel mai de seamă în aritmetică, cel mai strălucit în geometrie, te-ai interesat cu multă grijă ca să se tipărească scrierile noastre. Fără îndoială eu cred că spiritul tău fecund nu s-a temut, dacă acestea vor ajunge în mîinile oamenilor, de aceea foarte multe lucruri, care altora le-au rămas necunoscute, ție nu-ți vor fi de ajuns. De la tine am învățat că acea vorbă vestită a lui Plinius este foarte adevărată: de bună seamă cei care știu cîteva lucruri, le țin ascunse, în acest fel pizmuind pe alții. Așa dar lucrarea mea s-a tipărit la sfatul și îndemnul tău. Eu am dedicat-o strălucitului duce de Urbino și ți-o trimit ție ca s-o cercetezi.

Dacă ogarii noștri vor lătra la ea, te rog să-mi acorzi și mie slăvita ta protecție, pe care obișnuiești să o acorzi clienților tăi. Căci sînt sigur că se vor găsi unii care vor critica această lucrare a noastră, realizată cu multă trudă și sudoare. De sigur lucrarea este variată, cuprinzătoare și plăcută pretutindeni, plină de teoreme matematice, și va

---

* Nu l-am identificat cu ajutorul izvoarelor ce ne-au stat la dispoziție.
** Văr cu celebrul Marin Sanudo. În 1483 era unul dintre primarii Veneției.

aduce roade însemnate acelora care năzuesc să se ocupe cu Euclid, cu astrologia și cu afacerile bancare. Dar uite, rogu-te, ce mi s-a întîmplat: încercînd să mă achit de datoria față de tine, mă leg printr-o obligație și mai mare. N-a fost deajuns că la îndemnul tău a văzut lumina cartea noastră. Noi cerem și protecția ta. Dar ceea ce noi nu putem face ne vom ruga adeseori la prea bunul Dumnezeu, și la seraficul nostru sfînt Francisc, și ajutați fiind de confrații noștri, ca să-ți dăruiască ție mulțumiri deopotrivă cu talentul, învățătura, virtutea și noblețea ta.

VALE ADVOTA

*Fa. Pompilius * către cititor:*

Cele ce fuseseră roase de vechime, în fundul ascunzișurilor, ți le-a restituit Luca ție, prietene cititor. Dacă vei dori să cunoști cîte pietre au zidurile ridicate spre cer, unde anotimpul potolește caii lui Phoebus și care stea te conduce pe tine pe valurile albastre precum cerul și care constelații spun, coborînd cu materia lor, ce este corpul, linia, ce este cercul și orice unghi, care este tabloul pictat de mîna lui Apelles, care este cea mai îndepărtată regiune de pămînt, ce orașe scaldă marginea departe a oceanului cu valurile sale reci ca ghiața, sau dacă vei dori să spui o vorbă potrivită într-o anumită împrejurare sau să cunoști obiceiurile naturii, sau dacă vei încerca să scazi sau să aduni numere la numere sau dacă vei prefera să te agiți în piața publică, cumpără această carte. În orice lucru această carte va fi de folos celui activ.

Această singură carte îți va da ajutor, pe carele nu prea multe îl dau.

*Renumitul bărbat, domnul Giorgius Summarippa **, patrician veronez, către autor:*

Cine-ar voi să laude a ta facultate,
Practica, teoria și atîta doctrină,
Prin opera-ți, mai mult ca umană, divină,
Azi tipărită în Veneția, alma cetate.
De Luca din Borgo, prea învățatul frate,
Ar trebui să fi studiat medicină,
Astronomie, și liberalele arte,
pe rînd, și pe cele „mechanicate".

Ci, fiind prea bine delucidată
De știința-ți, în oricare loc și în orice parte,
Și ilustrului domn Guido Ubaldo întitulată,
Va fi, de lumea întreagă, atît de așteptată,
Încît orice poem, elocvență și orice artă
În a o slăvi, este neîndestulată.

Ci doară privind-o îngăduie-mi dacă
Eu pun, spre a o face rîvnită,
În a ta aleasă lucrare,
Trimisă hrană altora
Acest mărunt grăunte de sare.

* Nume nouă necunoscut.

** *Giorgio Sommariva,* literat și umanist veronez contemporan cu Paciolo. A scris versuri de inspirație istorică, politică și ocazională.

EPISTULA

către ilustrissimul principe Guidobaldo, duce de Urbino [1]

„Considerînd, ilustrisime D. duce, imensa dulceață și foarte marele folos ce se dobîndește de la științele și disciplinele matematice, de către aceia care bine (după cuvenita lor exigență) le fac să sălășluiască în intelect, atît în teorie cît și în practică, am deliberat să compun prezentul volum (după umila și modesta mea minte), întru folosul și plăcerea mai ales a acelora care sînt atrași de științe, în care volum (după cum apare pe larg în următoarea tablă de materii) multe variate și diverse părți foarte necesare de aritmetică, geometrie, proporțiuni și proporționalități am adunat la un loc, împreună cu toate acelea care se cer pentru practica lor, cu regule sigure și canoane desăvîrșite. Și pentru toate operațiile am adus temeiuri de la antici și de la moderni. Și pentru acest considerent mi se pare că Summa de aritmetica, geometria, proportioni e proportionalità *este titlul său potrivit. În care țelul nostru de căpetenie a fost să dăm norme, cu cea mai mare grijă, de a ști bine să operezi în amintitele domenii, așa cum se poate înțelege clar din expunerea sistematică.*

Și, fiindcă în timpurile noastre cunoașterea clară a termenilor latini dificili se pierde pe zi ce trece, din cauza rarității preceptorilor buni, care să o vădească, avînd întotdeauna respect față de folosul comun pentru toți stimații supuși ai Domniei Voastre, să nu se aștepte de la mine un stil înalt ciceronian, ce ține de izvorul elocinții, ci de vreme ce fiestecine nu este capabil să-l înțeleagă, m-am apucat să astern această materie în limba maternă și cunoscută, astfel că literați și neliterați, în afară de folos, vor afla mare plăcere de a se exercita în ea, fie ei dedicați oricărei arte, meserii și facultăți ; pentru ampla generalitate care în ea se cuprinde, putîndu-se aplica la toate lucrurile.

Și mai întîi, cine este acel, nu zic învățat, dar chiar cu mult mai puțin decît un erudit mediocru, care să nu vadă limpede cît de folo-

1. Vezi indexul de nume la sfîrșitul Epistolei.

sitoare este [știința matematică] astrologiei? *În care, astăzi, prinț printre muritori este Signor* Ottaviano [2] „vostro barba", *împreună cu reverendul episcop* forosempronienz, mess. Paulo, *de la mine din Borgo, pe care îi admir și-i venerez întotdeauna în toate. Prezenta operă o supun, pe bună dreptate, înaltelor lor opinii, atît întru aprobarea celor bine zise cît și întru reprobarea erorilor, dacă s-ar întîmpla să fie vreo una, putînd tăia oricum ceea ce prisosește și adăuga unde este prea puțin.*

În arhitectură *așijderi:* Vitruvius[3] *în volumul său, și* Leon Battista degli Alberti [4], *florentin, în perfecta sa operă despre arhitectură, bine atestă că această știință le-a devenit familiară, în proporționarea marilor și înaltelor lor edificii. Așa cum arată, în zilele noastre, noua lumină a Italiei, admirabila zidire a demnului palat, inițiat și terminat de Domnia Voastră întru fericita Sa amintire paternă. În care natura și-a arătat din belșug puterea și iscusința. Pe care nici o limbă n-ar fi de ajuns a-l descrie în toată măiestria și înfățișarea lui, elocvente prin sine. Văzîndu-l, el place dintr-o dată. Mai mult, rămîne înmărmurit cel ce apreciază cu intelectul arta compoziției și a ornamentării.*

Persepectiva, *dacă bine observi, n-ar fi desigur nimica dacă nu s-ar bizui pe aceste cunoștinți, cum o demonstrează din plin monarchul picturii timpurilor noastre* Piero de la Francesca [5], *din același ținut cu noi, asiduu familiar casei D-voastră, printr-un tratat-compendiu al său asupra artei picturii și a puterii liniare în perspectivă, care în prezent se află în strălucita voastră bibliotecă, alături de nenumărata mulțime de volume selecte, din toate domeniile* [6]. *Și alții, renumiți și supremi în zisa artă, în zilele noastre, cu care, mergînd prin diverse locuri și avînd cu ei despre aceasta vorbire* (*cu bună experiență*), *au confirmat lucrul. Așa, de pildă, aici, în Veneția:* Gentile și Giovanni Bellini[7],*frați între ei, și* Ieronimo Malatini[8], *în desenul de perspectivă. În Florența:* Alessandro Botticelli [9], Filippino [10] și Domenico Ghirlandaio [11]. *Și în Perugia:* Pietro *zis* Peruginul [12]. *Și în Cortona:* Luca [13], *vrednic ucenic al maestrului nostru* Pietro. *Și în Mantua:* Andrea Mantegna [14]. *Și în Forlì:* Melozzo [15], *cu iubitul său elev* Marco Parmegiano [16]. *Care, proporționînd întotdeauna operele lor după carte și compas, le duc la admirabilă perfecțiune, încît ele se înfățișează ochilor noștri nu umane ci divine. Și tuturor figurilor lor pare a le lipsi doar sufletul.*

Lapicizii și sculptorii *care toarnă în bronz fac asemenea. Clar o dovedesc, în Florența, operele lui* Andrea del Verrocchio[17], Antonio del Pollaiuolo [18], Giuliano *și* Benedetto Maiani [19], *frați, iar în Veneția, admirabilul sculptor de marmore și arhitect* Antonio Rizzo [20], *în marele*

palat ducal, împodobit cu tot felul de figuri, și nu mai puțin Alessandro Leopardi,[21], *autorul statuii ecvestre a marelui căpitan Enea.* Bartolomeo de Bergamo[22] *o conduse la perfecție cu finisarea sa.*

Muzica *limpede indică oricui că are nevoie de număr, măsură, proporție și proporționalități. De melodia ei, în toate genurile, prea împodobita voastră curte e plină, și mai ales nu lipsește muzica religioasă. Prea vestita capelă numără cantori vestiți, și cîntăreți din instrumente, printre care venerabilul părinte crăian cu noi și frate de togă,* Martino[23].

Ce vom spune despre cosmografie? Oare nu ne arată anticii, toți : Eratostene[24], Strabo[25], Marino[26], Ptolomeu[27] *și ceilalți, cît le este necesar numărul, măsura și proporția, cînd măsurînd cum trebuie întreg universul, au așezat în gradele lor, pe o mică hartă, provincii, cetăți, castele, ținuturi maritime și mediteraneene?*

Vorbind despre exercitarea tuturor meșteșugurilor mecanice, *dacă lepezi din mînă echerul și raportorul cu proporția lor, ce te faci? Cine a împodobit cu incrustături așa de elegante, făcînd din atîta diversitate de lemnărie un tot, palatul dvs., dacă nu cele două linii, curba și dreapta, proporționate precis?*

Tot astfel, dacă lipsești de număr și calcul îndeletnicirea cu negoțul *numită* mercantia, *adevărat nutriment uman* (vero nutrimento humano), *împreună cu toate operațiunile ei* (in tutte sue operationi), (*cum zice în etimologiile sale* Isidoro)[28], *numaidecît pieri.*

Așijderi, dacă te uiți la ceea ce marile și micile republici numesc arta militară, *la toate mașinile și uneltele ei (oricare ar fi ele)* comrao (?), *bastioane, adăposturi, bombarde, aruncătoare, mortiere* (trabocchi) *et cetera, cu toate celelalte artilerii și iscusințí, vei vedea că întotdeauna sînt calculate și măsurate cu ajutorul numerelor și al proporțiilor bine socotite. Care lucru, conferind de mai multe ori cu nobilul om și excelent* armigero Camillo Vitelli[29] *din Castello, clar l-am aflat, în vremea cînd prea perspicacele său intelect foarte bine a înțeles sublimul volum al lui* Euclide[30], *timp de mai multe luni expus lui, de mine. Și predînd în vestitul gimnaziu din Neapole, și parcurgînd volume antice de* Quintus Curtius[31], Frontino[32], Vegetius[33], *și de alții care au scris despre* re militari, *împreună cu magnificul orator al ilustrissimului Duce al Florenței, pe atunci* Piero Vittori[34], *și împreună cu messer* Giovanni Giacomo Trauzzi[35], *am constatat că și aceia atingeau același adevăr. Care lucruri, întreagă experiența extinsă a prea fericitei Dvs. memorii paterne le-a făcut cunoscute Italiei în lung și-n lat. Și zilnic, prin persoana Dvs. împreună cu fratele iubit și în arme expert în toate felurile, Sf. Antoniu încearcă bărbătește efectul lor. Ce alta sînt roci, turnuri, fortificații cu două fețe, ziduri, anteziduri, șanțuri, turnuri de la intrare, parapete, creneluri și alte întărituri de cîmp sau castele dacă nu geometria și proporția, aplicate cu nivela și firul de plumb? În*

sfîrşit nici o oştire adevărată, în atac sau apărare, nu poate fi socotită dotată de toate, dacă nu are ingineri şi buni maşinişti. Aşa cum citim despre marele geometru, siracuzanul Arhimede[36], *că salvă Siracuza cu maşinile şi mecanismele lui, de atacul şi succesul bellic al romanilor, pînă cînd ei au cucerit-o atacînd deschis.*

Dar să vorbim şi în privinţa celorlalte ştiinţe şi de laudă arte liberale. Care ar fi străină de număr, măsură şi proporţie, implicit ori explicit? Nu va fi nici una care să nu fie lor datoritoare prin fiinţa-i, aşa cum o dovedeşte în aritmetica lui, Severino Boezio[37], *precum şi înainte citatul* Isidoro, *afirmînd în substanţă acelaşi lucru. Aşa că spun deschis: înlătură numărul, măsura şi proporţia din toate lucrurile şi totul va pieri. Şi cine nu ştie, cum trebuie, să socotească pe temeiul numerelor, nu se deosebeşte de celelalte animale* (E chi non sa per ragion de numeri debitamente computare dagli altri bruti non è differente).

Chiar dacă termenii lor pur matematici nu sună urechilor noastre, totuşi ei nu sînt altceva decît forţa lor. De aici principiul şi temeiul tuturora.

Gramatica, *scop şi normă pentru scrierea şi vorbirea corectă, se termină cu accentele ei precise: grav, acut şi circumflex, care îi sînt sigură şi trebuitoare măsură.*

Şi retorica *distinge cu bună socotinţă, întotdeauna, în discursuri şi expunerea împodobită, părţile (care nu poţi tăgădui că nu au o discretă motivare cantitativă).*

Şi poezia *măsoară şi cumpăneşte toate versurile ei armonioase, cu reguli şi canoane, în picioare metrice precum: dactil, iamb, spondeu, troheu, anapest, tribahic, proceleusmatic şi altele.*

Dialectica, *după cum scrie* Aristotel[38] *în toate operele sale: Priora, Posteriora, Periermenia, Predicamenti, Thopica, Elenchi şi altele, clar demonstrează că, fără sufragiul acestor două surori, aritmetica şi geometria, precum şi fără legătura lor esenţială, proporţia, apare a nu fi, în nici un chip, întru totul limpede. În felul acesta, mereu exemplificînd (ca şi prin lucruri mai clare în aceea vreme) îşi încheie toate volumele scrise.*

Despre filozofie, *întocmai; aşa cum se arată în cel despre auzul fizic, mai ales dacă se citesc cu atenţie cărţile 6, 7 şi 8, în care sînt demonstrate cu grijă proporţia mobilelor, a motorilor, a mişcărilor, precum şi puterile lor. Şi în cartea despre* cer *şi* lume *altceva nu mişcă decît cercuri, corpuri, sfere şi proporţiile lor. În a sa* metafizică *afirmă că ştiinţele matematice sînt în primul grad de certitudine.*

Despre medicină *alta nu vom aduce decît ceea ce se află mai jos în tratatul despre proporţii şi proporţionalităţi, unde se va încheia că,*

fără cunoașterea lor, cu nici un chip nu se poate veni întru ajutorul umanei trupești sănătăți.

Asupra științelor legii, *fie ei canonici sau civili* (civili), *cine se va îndoi că și ei trebuie să aibă în cel mai înalt grad cunoștință de ele, de vreme ce una dintre luminile lor vestite* Bartolo di Sassoferrato[39], *arată în a sa* taberina, *folosind figuri geometrice, precum că geometria este necesară dreptului? Cîte nu sînt cazurile ce se iscă zilnic între domeniu și domeniu, de hotare, jurisdicții, între frați, consorți, care se cuvine a fi rezolvate pașnic prin justiție civilă, și în care mijlocesc dreapta măsură și calculul, cu proporțiile lor! Asupra ultimei voinți nu se umplu de litigii, în fiecare zi, curțile, la împărțirea patrimoniului între moștenitori [...] cînd trebuie să se facă dreptate potrivit legii cu ajutorul raporturilor geometrice, precum* Aristotele *arată în etica celor două justiții?*"

„*Pînă și* sacra teologie *[..], fără ele, nu poate fi împărtășită minții noastre [....]*".

„*Las acum orice alta, și spun că nici un lucru creat nu se va afla a fi alcătuit fără număr, greutate și măsură, cum grăiește* Solomon [...]".

„*Am făcut enumerarea de mai sus, — continuă autorul — nu spre folosul Dvs. ilustre Duce, care fiind mult învățat, le știți pe toate, ci spre luminarea cinstiților voștri supuși, dedați fie comerțului, fie altor lăudabile îndeletniciri, de care cetatea voastră Urbino mai ales este plină. Las de o parte cetatea Agubio, esențială Domniei Voastre, care strălucește de tot felul de traficuri". Aici autorul citează și alte orașe și orășele în care oamenii „se ocupă cu negoțul, care cu puțin, care cu mult, întotdeauna în faimoasele tîrguri, pe apă și uscat. Acum se găsesc la Veneția, acum la Roma, acum la Florența. De aceea prezenta operă le va fi de mare folos". Urmează obișnuita declarație de supușenie devotată și urările de prosperitate, pentru duce și* excelsa *sa casă.*

INDEX DE NUME
LA
EPISTULA CĂTRE PRINCIPELE GUIDOBALDO DUCE DE URBINO

1. Guidobaldo da Montefeltro (1472—1508), fiul lui *Federico da Montefeltro* și al *Battistei Sforza*. Murind tatăl său, rămase moștenitor al ducatului Urbino. Avînd vîrsta de zece ani, a fost educat de *Ludovico Odasio* și de *Ottaviano Ubaldini* (care i-a fost și tutore) de la care primi o cultură multilaterală. Ca și tatăl său, a întrunit calitatea de condotier și înclinații spre arte și cultură. A protejat pe artiști, literați și oamenii de știință. Urbino a devenit pe vremea sa unul dintre cele mai vestite centre ale Renașterii, fiind vizitat, printre atîți alții, de *Leon Battista Alberti, Piero della Francesca, Melozzo da Forlì, Giovanni Santi* (tatăl lui Rafael), *Paolo Uccello, Bramante,* care a lăsat nepieritoare urme în celebrul palat ducal (construit după planurile ducelui *Federico* și *Luciano di Laurana*), din Urbino.

Atmosfera renascentistă a curții a fost evocată de *Baldesar Castiglione* în vestita sa carte *Il Cortegiano* (Curteanul), în care printre alte personaje ale epocii figurează *Pietro Bembo* și *Bernardo Dovizi da Bibbiena* (zis *Bibbiena*), dialogurile respective fiind patronate de Elisabetta Gonzaga, soția lui Guidobaldo.

Despre șederea lui Paciolo în Urbino, vorbim în biografia sa.

2. Ottaviano este Ottaviano Ubaldini, amintit în nota precedentă. Nu cunoaștem în ce măsură lauda adusă „prințului astrologiei", numit și „vostro barba", adică „onoarea d-voastră" precum și episcopului „forosempronienz" (din *Fossombrone), Paulo* (?), este îndreptățită.

3. Marcus Vitruvius Pollio (sec. I î.e.n.), arhitect roman, autorul operei monumentale *De architectura,* scrisă la cererea împăratului Augustus, în jurul anului 11. Conținutul tratatului se referă la probleme de construcție, materiale, mașini și unelte, ornamentație urbanistică etc. Este singura lucrare de acest fel, lăsată de antichitate, cuprinzînd toate cunoștințele pe care le-a putut afla autorul. Scrisă în stil izagogic, este dominată de „raționalismul aritmetic", care devine o *forma mentis* și la Paciolo.

4. Leon Battista Alberti (1404 ? — 1472). De origine florentin, s-a născut la Genova, a copilărit la Veneția, a studiat la Padova, a stat cîțiva ani la Florența,

apoi s-a stabilit la Roma. Este una din minţile universale ale Renaşterii italiene. Arhitect genial, a excelat în literatură, muzică, a fost pictor şi sculptor. În *De re aedificatoria* (Despre arhitectură) a plecat de la Vitruviu, pe care l-a expus critic, prezentîndu-şi propriile idei. „A impus contemporanilor şi urmaşilor săi o concepţie estetică ce face ca totul într-o clădire să se bazeze pe analiză şi calcul, iar frumuseţea rezultă din armonia elementelor componente" (Cf. *Andrei Oţetea, Renaşterea*, p. 351). Iată, în acest sens, propriile-i cuvinte :

„A percepe armonia unei faţade, proporţia justă a unei statui sau a unei coloane înseamnă a verifica inconştient rezultatul unei operaţii matematice" (Apud A. Oţetea, *op. cit.*, p. 352). În afirmaţia aceasta se află punctul de contact ideologic între Paciolo şi Alberti, căruia primul i-a fost oaspete, în propria locuinţă, la Roma. Stima unuia pentru celălalt a fost deopotrivă de sinceră. Nu este aici locul să vorbim în general de opera lui Alberti. Amintim totuşi scrierile *Della statua, De pictura* şi *Della famiglia*.

5. Piero della Francenca (1416 (?) — 1492). Născut în Borgo Sansepolcro, ca şi Paciolo, a fost primul dascăl de matematică al acestuia. Apreciat ca unul dintre cei mai mari artişti ai sec. XV, a lucrat la Florenţa, Urbino (pentru ducele Federico), la Bologna, Ferrara, Rimini, Arezzo, unde se află opera sa vestită, ansamblul de fresce din biserica S. Francesco. Cunoscut şi ca învăţat în matematică, — Paciolo îl numeşte „monarhul matematicienilor", iar aici şi „monarhul picturii în vremea noastră", — *Pietro di Franceschi*, cum de fapt se numea, a scris două tratate şi anume *De prospectiva pingendi* (Despre perspectiva în pictură) şi *De quinque corporibus regularibus* (Despre cele cinci corpuri regulate). S-a afirmat, plecîndu-se de la Vasari, că Paciolo i-ar fi plagiat lucrarea de geometrie. Această acuză a fost, în special în vremea din urmă, risipită (cf. şi capitolul respectiv din *Federigo Melis, op. cit.*).

6. Palatul din Urbino, somptuos ornat de sculptori, pictori şi maiştri vestiţi, adăpostea una dintre cele trei biblioteci celebre din Renaştere (a lui Cosimo dei Medici, a lui papa Nicolae al V-lea şi a lui Federigo di Montefeltro). Ea a fost înfrumuseţată de chiar penelul lui Melozzo da Forlì cu alegorii reprezentînd artele liberale, unice „prin lirismul, prin amploarea şi îndrăzneala desenului şi a culorii" *(Fred Bérence, Renaşterea italiană* (I). Trad. de *Maria Carpov*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1969, p. 353—354).

7. Gentile (1429—1507) şi Giovanni (1430—1516) sînt fiii lui *Jacopo Bellini* (1400—1470). O familie de pictori, care se măreşte prin căsătoria lui Mantegna cu sora fraţilor Bellini (Giovanni a fost fiu nelegitim). De la Jacopo au rămas desene uimitoare, în comparaţie cu picturile. Gentile a înfăţişat în compoziţii ample „viaţa de fast a Veneţiei şi a fost un portretist subtil. Lui Giovanni i se datoreşte realizarea „sintezei viziunii şi a luminii pe pînză" *(Andrei Oţetea*, op. cit., p. 412). El este creatorul peisajului veneţian. A tratat subiecte religioase şi a fost un strălucit portretist. Paciolo laudă pe drept cuvînt arta perspectivei pe care o dezvoltă şcoala veneţiană.

8. Ieronimo Malatini. Pentru moment, neidentificat.

9. Sandro Botticelli (1445—1510). Elev al lui Filippo Lippi, a fost un familiar al atelierului lui Verrocchio. Deveni pictor oficial al familiei Medici. A tratat subiecte religioase, profane, alegorice, mitologice. A desconsiderat peisajul, legile perspectivei și ale proporției, în schimb operele sale posedă o forță poetică, un lirism și o atmosferă de realitate și vis care îl situează printre marii pictori personali ai Renașterii italiene. Se admiră la el în chip deosebit „desenul expresiv care cîntă mișcarea" (*Fred Bérence*, op. cit. (I), p. 301), precum și prospețimea vie a culorii.

10. Filippino Lippi (1457—1504), fiul lui *Filippo*, a lucrat în atelierul lui Botticelli. Unul dintre marii pictori ai secolului. Posedă un rafinament deosebit al culorii, pe care o îmbină cu mișcarea și studiul formelor, ajungînd la o mare expresivitate și adevăr. A pictat fresce la Florența și Roma, precum și pentru Lorenzo dei Medici.

11. Domenico Ghirlandaio (1449—1494). Cu el se încheie seria glorioasă a pictorilor florentini din sec. XV. În frescele și tablourile lui, numeroase, se exprimă „bucuria de a trăi". Ghirlandaio este un „poet al realității" (Bérence), senin și inteligent, artistul comunică privitorului o adevărată „plăcere intelectuală". Străin cercetărilor stilistice și interpretărilor psihologice, el reprezintă „pictura ilustrativă".

12. Pietro Perugino (1446—1524). Pictor din școala umbrică, dar format la Florența. Elev al lui Piero della Francesca și Verrocchio, maestru al lui Raffaello. Artist fecund, a lucrat la Florența, Perugia, Roma. Madonele sale au o expresie pură și suavă. Practică perspectiva lineară și aeriană. Este unul din creatorii peisajului spațial ondulat.

13. Luca Signorelli (1450—1523). Născut la Cortona, în marginea Toscanei. Discipol al lui Piero della Francesca, a însumat cu vremea în arta sa toată experiența secolului. Opera sa capitală este fresca *Judecata de apoi* din Orvieto. Prin anatomie și forță dramatică îl anunță pe Michelangelo.

14. Andrea Mantegna (1431—1506). Ucenicește la un anume Squarcione, în Padova, dar îl influențează Donatello. Dragostea pentru antichitate îi vine de la acesta și de la socrul său Jacopo Bellini. Este unul din piscurile Renașterii artistice, pe care o introduce în Italia de nord. Redă magistral spațiul în adîncime. Creator de fresce vestite, la Mantua, pentru familia Gonzaga (cele de la Roma nu s-au păstrat) precum și de importante lucrări de șevalet. Arta lui potențează viguros elementele picturii toscane, desenul și relieful figurilor, dramatismul în compoziție și fizionomii. Acordă importanță deosebită inspirației clasice.

15. Melozzo da Forlì (1438—1484). Elev al lui Piero della Francesca, prin recomandarea căruia lucrează la curtea din Urbino, apoi la Roma. Cunoscător profund al perspectivei, al volumului şi al efectelor de lumină. Pictura sa are festozitate şi vibraţie poetică.

16. Marco Parmegiano (Palmegiano) (1456—1539). Ajutor şi colaborator al lui Melozzo.

17. Andrea del Verrocchio (1435—1488). Spirit universal. Maestrul lui Leonardo, Botticelli, Perugino, Lorenzo di Credi. Folosind cuceririle predecesorilor florentini s-a realizat atît în pictură cît şi în sculptură. Opera sa împreună cu cea a elevilor săi a contribuit esenţial în afirmarea Renaşterii şi a şcolii artistice florentine. Statuia condotierului Colleoni din Veneţia este considerată de mulţi ca fiind „cea mai desăvîrşită din lume". Compoziţia se impune prin îmbinarea perfecţiunii formelor cu dinamica mişcării, realizînd efecte epice rar întîlnite. Pictura sa exprimă acelaşi puternic realism sculptural susţinut de desen, atitudini, peisaje şi perspectivă.

18. Antonio del Pollaiuolo (1432—1498). Pictor şi sculptor, a lucrat împreună cu fratele său Piero (1443—1496), încît este greu să se precizeze individualitatea fiecăruia. Studiile sale profunde de anatomie şi-au găsit o exprimare savantă în atitudinea şi mişcarea corpurilor, care primesc astfel o vitalitate excepţională. Capodopera sa picturală este Martiriul Sf. Sebastian. La Roma au sculptat mormintele lui Sixt al IV-lea şi Inocenţiu al VIII-lea.

19. Fraţii Giuliano (1430—1490) şi Benedetto (1442—1497) da Maiano, ambii sculptori şi arhitecţi. Cu ultimul se încheie marea sculptură a Quattrocentului. Fineţea execuţiilor în basorelief a lui Benedetto îl face continuatorul lui Lorenzo Ghiberti. Ca arhitect a construit renumitul palat florentin, Strozzi.

20. Antonio Rizzo (1430—1498). Originar din Verona, este cel mai mare reprezentant al arhitecturii veneţiene din Quattrocento. S-a realizat, de asemenea, ca sculptor.

21. Alessandro Leopardi (1466—1522). Argintar, turnător, arhitect, sculptor veneţian, a terminat cizelarea statuii ecvestre a lui Colleoni, a turnat-o în bronz sub supravegherea lui *Lorenzo di Credi*, şi i-a făcut temelia de marmură.

22. Bartolomeo da Bergamo este Bartolomeo Colleoni, faimosul condotier în slujba Veneţiei.

23. N-am reuşit să-l identificăm.

24. Eratosthénes (276—192 î.e.n.). Învăţat şi om de litere grec. Director al bibliotecii din Alexandria. A fondat geografia ştiinţifică. A scris aproape în toate

ramurile științei din vremea sa, astronomie, matematici, filozofie, istorie, gramatică, din care s-au păstrat doar fragmente. Tratatul sistematic de geografie a fost amplu utilizat de *Strabon*.

25. Strábon (58—21 e.n.). Istoric și geograf grec. Ca istoric l-a continuat pe Polybios, dar scrierea respectivă s-a pierdut. S-a păstrat în schimb lucrarea geografică (Gheograficá), care oferă un tablou larg al lumii antice.

26. Marínos din Tyr. Geograf grec, aproximativ din sec. II e.n., probabil de origine romană. Scrierile sale, neconservate, au fost folosite de Ptolemeu.

27. Claudius Ptolemaeus (100—178 e.n.). Cel mai vestit astronom al antichității. Sistemul său geocentric a fost răsturnat abia în sec. XVI. A compus și lucrări de geografie, de matematici etc.

28. Isidor din Sevilla (570—636). Episcop și scriitor ecleziastic. Poligraf. „Cel mai mare învățat al vremii sale". Paciolo se referă la *Etymologiae*, enciclopedie a științei din vremea sa, care a stat la baza învățămîntului din evul mediu.

29. Camillo Vitelli (mort în 1496). Condotier vestit, întîi în slujba papalității, apoi a Franței.

30. Euclides (sec. III î.e.n.). Celebru matematician, autorul *Elementelor (Stoihéia)*, tradusă de Paciolo însuși.

31. Curtius Rufus (Quintus). Istoric roman, din vremea împăratului Claudius, autorul *Faptelor lui Alexandru cel Mare (De rebus gestis Alex. Magni)* păstrată incompletă.

32. Sextus Iulius Frontinus. Autor a două tratate, unul despre arta războiului și celălalt despre apeductele romane.

33. Vegetius (încep. sec. V e.n.). Autorul unui tratat despre meșteșugul războiului *(Epitoma rei militaris)*, foarte răspîndit în evul mediu.

34. Piero Vettori (1499—1585). Umanist și literat florentin. Retor, comentator de texte antice. A participat la evenimentele politice ale Florenței.

35. Trauzzi este *Giovanni de Traù*, numit *Giovanni Dalmata* (1440—1509). Sculptor fecund și arhitect. A lucrat în diverse orașe.

36. Archimédes din Siracuza (287—212 î.e.n.). Cel mai vestit matematician al antichității. S-a preocupat de toate științele. I se datoresc o întreagă serie de descoperiri în matematică, geometrie, fizică etc.

37. Severino Boezio (480—525). Scriitor şi filozof, autorul cunoscutei opere *De consolatione philosophiae.* Paciolo se referă aici la *De Geometria.*

38. Aristotel (384—322 î.e.n.). „Cel mai mare cugetător al antichităţii" (K. Marx). A lăsat o operă enciclopedică din care s-a împărtăşit omenirea vreme de peste două milenii. Este creatorul biologiei, psihologiei, logicii. „A sistematizat toate ştiinţile realului sau devenirii, de la fizică şi meteorologie pînă la poetică şi retorică, legîndu-le prin firul trainic al unei concepţii atotcuprinzătoare şi luminoase cu tendinţă materialistă" (M. Florian). Această concepţie se caracterizează prin încrederea în cunoaşterea raţională a tuturor lucrurilor pornind de la senzorial.

Paciolo se referă aici mai întîi la scrierile lui Aristotel cuprinse în *Organon* (lat. *Organum)* şi anume : 1. Categoriile 2. Despre interpretare 3. Analitica primă 4. Analitica secundă 5. Topica 6. Respingerile sofistice (lat. *De sophisticis elenchis),* folosind denumirile lor latineşti curente în epocă. El vizează apoi scrierile filozofice, Fizica, Metafizica şi mai jos Etica celebrului gînditor din Stagira.

39. Bartolo da Sassoferrato (1313—1357). „Unul dintre cei mai mari jurişti din toate timpurile". Născut dintr-o familie modestă de agricultori, a studiat la Perugia şi Bologna. A predat la universităţile din Pisa şi Perugia, unde a avut numeroşi studenţi. A scris comentarii la *Corpus juris* precum şi numeroase tratate din toate ramurile dreptului.

Paciolo se referă aici la tratatul de drept privat privitor la insulele născute în fluvii, numit *Tractatus Tyberiadis,* adică Tratat asupra Tibrului. Faima lui Bartolo da Sassoferrato se reflectă şi în dictonul de epocă „nemo bonus jurista nisi bartolista", adică „nimeni nu este bun jurist dacă nu este bartolist" (ca Bartolo).

TRATAT
DE
CONTABILITATE
ÎN
PARTIDĂ DUBLĂ

Ad Illustrissimum Principem [illegible] Urbini
[illegible]
[illegible] Fratris Luce de Burgo
Sancti Sepulchri Ordinis minorum: et sacre Theologie magistri. In artem Arithmetice et Geometrie prefatio

E quantita Magnanimo Duca: e
[illegible] molti philosophi per questo
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] (non [illegible] che li nostri [illegible]
[illegible]) tractarne non [illegible] per altri [illegible] phi-
losophi [illegible] tractato: e in Theorica e
practica. [illegible] perche [illegible] alli tempi nostri [illegible]
molto [illegible] da molti male [illegible]
[illegible] male applicati: [illegible] in [illegible] operationi [illegible]
[illegible] e con [illegible] in opera: [illegible]
[illegible] parlando non intendo se non quanto che alla
practica e operare [illegible] secondo i luoghi opportuni anchora in theo
[illegible] commo de geometria. [illegible] meglio
quello che sequita se habia apprendere: e [illegible] secondo el nostro pro
posito e dividendola a ciaschuno suo membro assegnaremo sua propria e vera [illegible]
[illegible] poi seguira quello che Aristotile [illegible] in secondo posterio
rum. [illegible] aliquid cum habetur [illegible]

Tauola del Quaderno.

TABLA DE MATERII

Cap. 12 — Despre felul de a se ști pune (*ponere*) și a scrie în *Jurnal* partidele lui *a da* (*il dare*) și ale lui *a avea* (*l'avere*), cu multe exemple, și despre cei doi alți termeni uzitați în *Cartea mare* (*Quaderno*), unul numit *Cassa* și celălalt *Capital* (*cavedale*), și ceea ce prin ei are a se înțelege.

Cap. 13 — Despre al treilea și ultimul registru (*libro*) principal negustoresc, numit *Cartea mare* (*Quaderno*). Cum trebuie să fie făcut, și despre alfabetul (*alfabeto*) său. Cum trebuie să se țină în ordine, simplu (*ugniolo*) și dublu (*doppio*).

Cap. 14 — Despre felul de a trece (*portare*) partidele *Jurnalului* în *Cartea mare*. Și pentru ce din una din *Jurnal* se fac două în *Cartea mare*. Și despre felul de a tăia (*depennare*) partidele în zisul *Jurnal*. Și despre cele două numere ale filelor *Cărții mari*, care numere în paginile ei se pun. Și pentru ce.

Cap. 15 — Despre felul de a scrie partidele cassei și capitalului în *Cartea mare* în *a da* (*in dare*) și *a avea* (*havere*). Și despre data care în aceasta, deasupra, în capul filei se pune, după moda veche. Și despre mutația (*mutazione*) sa. Și despre împărțirea spațiilor filelor, după partidele mici și mari, după trebuința afacerilor.

Cap. 16 — Cum trebuie să se scrie partidele mărfurilor, pe care prin Inventar sau în alt fel omul și le găsește, în *Cartea mare in dare* și *in avere*.

Cap. 17 — Despre felul de a se ține cont cu Oficiile publice (*officii publici*), și pentru ce. Și despre Camera de împrumuturi (*Camera degl'imprestiti*) în Veneția, care se conduce pe cartiere (*sextieri*).

Cap. 18 — Cum trebuie să se țină cont cu Oficiul *messetariei* în Veneția. Și despre scrierea partidelor în *Memorial*, *Jurnal* și *Cartea mare*. Și iarăși despre împrumuturi.

Cap. 19 — Despre felul de a se nota și a se scrie o partidă de lucruri cumpărate în numerar (*a contanti*) în toate cele trei registre adică în *Memorial*, *Jurnal* și *Cartea mare*. Și cum, parte în numerar și parte la termen (*a tempo*), la același capitol.

Cum trebuie să se pună în ordine (*ordinare*) plata pe care ai avut-o de făcut prin casă comercială (*per ditta*), prin bancă (*per bancho de scripta*) în registrele tale principale.

Cap. 20 — Despre partidele mari (*famose*) și particulare (*particulari*) în mînuirea traficului (*nel maneggio traficante*), precum sînt schimburi (*baratti*), asociații (*compagnie*) etc. Cum trebuie să se sistematizeze și să se așeze în registrele comerciale și mai întîi despre schimburi simple, compuse și cu vremea, cu exemple clare, pentru toate, în *Memorial*, *Jurnal* și *Cartea mare*.

Cap. 21 — Despre cealaltă partidă vestită (*famosa*), numită *Compagnie*. Cum trebuie să se pună în ordine și să se scrie, în toate felurile trebuitoare în fiecare registru.

Cap. 22 — Despre ordinea partidelor pentru fiecare cheltuială (*spesa*), precum cheltuieli de casă obișnuite (*ordinarie*), extraordinare (*straordinarie*) și de mărfuri, salarii, pentru băieții de prăvălie (*garzoni*) și comisionari (*fattori*). Cum trebuie să se scrie și să se noteze în registre.

Cap. 23 — Despre ordinea și modul de a se ține cont de prăvălie (*conto de botega*), cu mîna ta sau de către o altă persoană (*recommandata*). Și cum trebuie să se scrie și să se noteze în registrele autentice ale patronului și în acelea ale prăvăliei, în mod separat.

Cap. 24 — Cum trebuie să se țină în *Jurnal* și în *Cartea mare* partidele băncilor *de scritta*, și care sînt și unde, sau de schimburi, tu cu ele negustorind, și tu cu alții dacă ar fi bancheri. Și despre chitanțele (*quietanze*) care se fac în schimburi, și de ce se fac două cu același conținut (*tenore*).

Cap. 25 — Despre o altă partidă care uneori se obișnuiește să se țină în *Cartea mare*, numită *intrare și eșire*, și cîteodată se face pentru ea un registru deosebit. Și pentru ce.

Cap. 26 — Cum trebuie să se țină în registre partidele călătoriilor tale, și cele ale călătoriilor recomandate (*viaggi recomandati*). Și cum din necesitate se nasc din ele două *Cărți mari*.

Cap. 27 — Despre o altă partidă cunoscută (*famosa*), numită *profit și pierdere* (*pro e danno*) sau *cîștig și pagubă* (*avanzi e desavanzi*). Cum trebuie să se țină în *Cartea mare*, și de ce ea nu se pune în *Jurnal* în felul celorlalte partide.

Cap. 28 — Cum trebuie să se reporteze (*reportare*) înainte partidele *Cărții mari*, cînd devin pline. Și în ce loc ai să treci restul (*resto*), pentru ca să nu prindă răutate *Cartea mare*.

Cap. 29 — Despre felul de a muta (*mutare*) data în *Cartea mare*, între partidele care survin zilnic, cînd în fiecare an nu se soldează (*saldare*) registrele.

Cap. 30 — Cum trebuie să se extragă (*levare*) un cont debitorului (*debitore*) care l-ar cere, de asemenea patronului său fiind gestionar (*factore*) și comisionar (*commesso*) al întregii administrări a afacerilor.

Cap. 31 — Despre felul și ordinea de știut a se retracta (*retractare*) sau a storna (*istornare*) una sau mai multe partide pe care din eroare le-ai fi pus în alt loc decît unde trebuiau să meargă, cum se întîmplă din pricina zăuitării.

Cap. 32 — Cum trebuie să se facă bilanțul (*el bilancio*) registrului, și despre felul în care trebuie să se reporteze un registru în altul, anume *Cartea mare* veche, în *Cartea mare* nouă. Și despre felul de a-l

potrivi (*pontare*) cu *Jurnalul* său și cu *Memorialul* și alte verificări (*scontri*) *înăuntru* și în afara sus-zisei *Cărți mari*.

Cap. 33 — Despre felul și ordinea în care se scriu afacerile care survin în timpul cînd se face balanța, va să zică se încheie (*soldano*) registrele. Și cum în registrele vechi nu trebuie să se scrie nici să se prefacă ceva în amintitul timp, și cauza pentru care.

Cap. 34 — Cum trebuie să se încheie toate partidele *Cărții mari* vechi, și în cine (*in chi*) și pentru ce, și despre *summa summarum* a lui *dare* și *avere*, și ultima verificare (*scontro*) a balanței.

Cap. 35 — Despre felul și ordinea în care să știi a ține scriptele mărunte (*menute*), procese, sentințe și alte instrumente (*instrumenti*) și despre registrul (*registro*) scrisorilor importante.

Cap. 36 — Epilog sau rezumatul (*summaria recolta*) întregului prezent tratat, pentru ca, pe scurt, să se fixeze în memorie lucrurile spuse.

TRATAT DE CONTABILITATE[1]

CAPITOLUL I

Despre acele lucruri care sînt necesare adevăratului negustor. Despre a şti să se ţină în bună ordine o Carte mare cu Jurnalul său, în Veneţia şi în orice alt loc.[2]

Pentru ca stimaţii supuşi ai Domniei Voastre, Slăvite Signore[3], să cunoască din plin întreaga învăţătură comercială, m-am gîndit (pe lîngă lucrurile zise mai înainte în această a noastră operă)[4] să compilez şi acest tratat particular, foarte necesar. Şi cu acest singur scop l-am introdus aici, pentru ca la orice trebuinţă a lor să le poată servi prezenta carte, atît în privinţa conturilor şi a scriptelor cît şi a conducerii (*ragioni*)lor. Şi prin ea înţeleg să le dau norme suficiente şi complete asupra ţinerii în ordine a tuturor conturilor şi registrelor lor.

Pentru că (după cum se ştie) trei lucruri de căpetenie sînt trebuitoane aceluia ce vrea, cu grija cuvenită, să facă negustorie :

Dintre care cel mai însemnat sînt banii lichizi (*pecunia numerata*) precum şi orice alte bunuri substanţiale (*facultà substantiali*), *juxta illud phy. unum aliquid necessariorum est substantia*[5]. Fără de acest ajutor (*suffragio*) greu se poate exercita mînuirea comercială (*el manegio traficante*). Deoarece mulţi, altădată goi, începînd cu încredere, mari afaceri au făcut şi, prin creditul fidel păstrat, la mari bogăţii au

1. *Berni* traduce *Tratado de cuentas y de la escritura (Tractatus de computis et scripturis)*, înţelegînd prin aceasta „teneduria de libros por partida doble", adică „ţinerea registrelor prin partidă dublă".
2. În limba spaniolă, *il Quaderno* şi *il Giornale* au fost traduse cu *el Mayor* şi *el Diario*.
3. În ediţia princeps (1494) este precizat „Duce de Urbino". Este vorba de Guidobaldo, ultimul vlăstar al familiei Montefeltro, mort în 1508 (*Penndorf*).
4. *Summa de Arithmetica* etc.
5. „După vorba filozofului : oarecare avere este necesară".

ajuns. Căci, umblînd prin Italia, am cunoscut mulți de aceștia. Și mai mult, în marile Republici nu se putea rosti cuvînt mai valabil decît credința bunului negustor. Și aceasta nu trebuie să fie nimănuia de mirare, deoarece în credința catolică fiecare se mîntuie, și fără ea este imposibil să-i placi lui Dumnezeu.

Al doilea lucru care se cere, în traficul cinstit, e ca să fii bun contabil (*buon ragioneri*) și prompt calculator (*prompto computista*). Și de aici urmează (cum s-a văzut mai sus) că, de la început la sfîrșit, am dat regule și canoane (*canoni*), cerute de fiecare operațiune (*operazione*) așa fel, încît fiecare harnic cetitor va putea învăța totul de la sine. Și cine cu această parte nu va fi bine înarmat, îi va fi zadarnică următoarea :

Al treilea și ultimul lucru trebuitor este să se așeze (*si disponga*) în ordine frumoasă toate afacerile, încît repede să se poată avea cunoștință de fiecare din ele, atît în privința debitului cît și a creditului, căci comerțul (*el trafico*) nu urmărește altceva. Și această parte, printre altele, este foarte trebuitoare negustorilor deoarece, în afacerile lor, le-ar fi imposibil să se conducă fără cuvenita ordine a scriptelor și, fără clipă de răgaz, mintea lor le-ar fi în grea frămîntare (*in gran travagli*). Și de aceea, pentru ca ei să poată avea, împreună cu celelalte și pe aceasta, am scris prezentul tratat, în care se dă felul tuturor scriptelor, procedîndu-se capitol după capitol. Și cu toate că nu se poate să descriu totul cu deamănuntul, totuși, cu ajutorul celor ce se vor spune, mintea iscoditoare a fiecăruia (*el peregrino ingegno*) va ști să rezolve orice altceva.

Și vom păstra în el modul Veneției (*el modo di Venegia*), care desigur printre celelalte este foarte recomandabil. Și prin aceasta omul va putea să se călăuzească in oricare altul.

Prezentul tratat îl vom divide în două părți principale : pe una o vom numi *Inventar* (*Inventario*) și pe a doua *Dispoziție* (*Dispositione*) [6]. Și mai întîi se va vorbi despre una, apoi despre cealaltă, succesiv, după ordinea conținută în *Indicele* (*Tavola*) de mai sus, prin care cititorul va putea să găsească ușor cele necesare, după numărul capitolelor și al filelor.

Cine, în cuvenita ordine cerută, vrea să știe a ține bine o *Carte mare* (*Quaderno*) [7] cu *Jurnalul* (*Giornale*) său, la ceea ce se va spune aici, cu sîrg să ia seama. Și pentru ca bine să se înțeleagă procedarea

6. În spaniolă *Inventario* și *Ordenación*. În germană *Inventar* și *Disposition*. *Berni* explică termenul *Dispositione* (*Disposizione*) : „Ideea implicită a termenului este, după opinia noastră, aceea de sistem, metodă, norme, regule etc.".

7. *Berni* traduce el *Mayor* ; Penndorf, das *Hauptbuch*.

(*el processo*), vom introduce în această învățătură pe unul care acum pentru prima oară începe să facă negustorie, arătîndu-i cum trebuie să procedeze, cu ordine, în ținerea conturilor sale și a scriptelor, pentru ca în mod succint orice lucru să-l poată găsi așezat la locul lui; întrucît neorînduind lucrurile cum trebuiește, la locul lor, se va ajunge la foarte mari necazuri și confuzii în toate afacerile, *juxta comune dictum ubi non est ordo ibi est confusio* [8].

De aceea, pentru perfecta documentare a oricărui negustor asupra întregii noastre procedări, vom expune lucrurile, după cum mai sus a fost zis, în două părți principale, pe care le vom explica clar în cele ce urmează, pentru ca să se dobîndească rod salutar (*fructo salutifero*). Ci mai întîi se va arăta ce este *Inventarul* și cum trebuie să se facă.

CAPITOLUL II

Despre prima parte principală a acestui tratat, numită Inventar. Ce este Inventarul, și cum trebuie să-l facă negustorii.

Cuvine-se deci mai întîi a presupune și a ne închipui că orice operant [9] (*operante*) este condus de un scop, și pentru a putea să-l ajungă pe acela, cum trebuiește, face toate sforțările în procedarea sa, de unde scopul fiecărui negustor este de a dobîndi cîștig licit și competent (*licito e competente*) pentru subsistența sa. Și de aceea, întotdeauna cu numele Domnului Dumnezeu trebuie să-și înceapă afacerile. Și la începutul oricărei operații în scris va avea în minte sfînt numele lui.

Și de aceea mai întîi trebuie să-și facă diligent *Inventarul* său, în așa fel încît să scrie întotdeauna mai întîi pe o foaie sau într-un registru aparte tot ceea ce are pe lume mobil și imobil (*stabile*), începînd întotdeauna cu lucrurile care sînt de mai mare preț și mai ușor de pierdut (*più labili*), cum sînt banii lichizi (*li denari contanti*), bijuterii, obiecte de argint etc. Pentru că cele imobile, cum sînt case, terenuri, lagune, văi, iazuri cu pește și similare, nu se pot rătăci precum lucrurile mobile. În continuare, rînd pe rînd, să se treacă celelalte, punînd întotdeauna mai întîi ziua și anul, locul și numele său în zisul *Inventar*. Și întreg zisul *Inventar* trebuie scris (*tenere*) în aceeași zi deoarece,

8. Potrivit dictonului cunoscut „unde nu este ordine, acolo este confuzie". (tr. n.).
9. *Penndorf* traduce *der Handelnde*.

altfel, ar deranja operațiile viitoare (*il manegio futuro*). Și îți voi da aici mai întîi un exemplu, de cum trebuie să faci ; astfel tu vei putea să-l urmezi peste tot singur, adică :

CAPITOLUL III

Exemplu model (Forma exemplare) cu toate solemnitățile (solennità) [10] cerute de Inventar.

În numele lui Dumnezeu, 1493, la ziua de 8 noiembrie, în Veneția.

Ceea ce urmează, fie *Inventarul* meu, N. din Veneția, strada Sfîntul Apostol, pe care l-am scris în ordine, cu mîna proprie, sau am pus pe cutare să-l scrie, cu toate bunurile mele, mobile și imobile, debite și credite, pe care le am pe lume, pînă în ziua de astăzi, mai sus indicată.

1. [partida 1] [11]. În primul rînd posed în numerar, parte aur, parte monedă : ducați atîția etc., dintre care atîția sînt de aur venețieni, atîția unguresti de aur, atîția florini mari (*larghi*) papali, sienezi, florentini etc. Restul sînt monede de argint și de aramă de diferite feluri : adică *troni*, *marcelli*, *carlini* regali și papali, și florentini groși, *testoni* milanezi [12] etc.

2. [partida 2]. Item am bijuterii montate și nemontate atîtea bucăți, dintre care atîtea sînt rubine (*balassi*) șlefuite și montate în aur, inele cîntărind atîtea uncii (*once*) și carate, *grani* [13] etc., fiecare în parte sau împreună ; aici poți spune în felul tău : apoi mai posed atîtea safire șlefuite, montate în bijuterii pentru femei, cîntărind..., și atîtea rubine șlefuite sumar, *coculegni* [14], nemontate, cîntărind... ; celelalte sînt diamante neșlefuite (*grezzi*), plate și ascuțite (*pontidi*) [15] etc., descriind tipul și greutățile după voia ta.

---

10. *La Penndorf : Formalitäten.*
11. *Berni* explicitează numerotarea, punînd „partida 1, 2, etc.".
12. *Penndorf* notează : „*1 marcello* = 1/2 liră, *1 carlino* = 12 lire, *1 testone* = 1 florin".
13. *Penndorf* explică : „pentru aur și argint greutatea este marca (die Mark) (= 239 g), care era împărțită în *8 uncii* (Unzen) sau 1 152 *carate*, sau 4 608 *grani*".
14. La termenul *dickgeschliffen* (= *coculegni*) *Penndorf* explică : „Pacioli zice *coculegni, Manzoni cuogolo* și *cogolo*, probabil derivînd din *coagulare* (= a îngroșa). În Germania, pe acea vreme se vorbea de Spitz —, *Taffel —, und Dicksteine*".
15. *Berni* traduce în spaniolă *puntiagudos* (= cu vîrf ascuțit).

3. [partida 3]. Item am veșminte de mai multe feluri — atîtea de cutare fel, și atîtea de cutare fel..., descriind calitatea, culoarea, căptușeala și forma lor.

4. [partida 4]. Item am obiecte de argint lucrat, de diferite sorturi, precum : *tazze*, *bacili*, *ramini*, *cosileri*, *pironi*...[16]. Și aici descrie toate sorturile, unul după altul, și cîntărește fiecare sort separat, în mod amănunțit, și ține seama de număr, greutate și de aliaje (*leghe*)[17], dacă este venețian, raguzan etc. Și de asemenea fă mențiune de marca sau semnul pe care îl pot avea.

5. [partida 5]. Item am în casă : pînzeturi de in și anume cearșáfuri, fețe de masă, cămăși, batiste etc., atîtea bucăți ; cearșafuri din 3 lățimi sau din 2 și 1/2..., padovane sau altele, noi sau uzate ; lungi de atîția coți etc., și cămăși atîtea..., fețe de masă de *rense*[18] etc., batiste mari în număr de... și mici atîtea, noi sau uzate, etc., descriind după plac sorturile.

6. [partida 6]. Item am atîtea saltele cu pene... cu pernele lor noi sau uzate, cu îmbrăcăminte nouă etc. cîntărind în total sau fiecare în parte atîtea *libre*[19]..., marcate cu semnul meu, sau altcum, după cum se obișnuiește.

7. [partida 7]. Item am mărfuri în casă sau depozit, de diferite feluri : atîtea lăzi cu ghimberi de Meca, cîntărind atîtea *libre*, însemnate cu cutare semn, etc. ; și așa vei descrie mereu sort după sort zisele mărfuri, cu toate semnele distinctive posibile și cu cea mai mare claritate, indicînd greutatea, numărul, măsura.

8. [partida 8]. Item am atîtea lăzi de ghimberi indigen[20], atîtea încărcături (*carchi*)[21] de piper, lunguieț sau rotund, după cum va fi ; legături de scorțișoară atîtea, cîntărind atîta ; atîtea lăzi de cuișoare cîntărind atîta, cu tulpină, pulbere, și căciuliță sau fără ; atîtea bucăți de lemn de Brazilia (*uncini*) cîntărind... și atîtea bucăți de lemn Sandi

---

16. *Berni* traduce respectivii termeni italieni cu : *tasas*, *vasijas*, *escalfadores*, *cucharas*, *tenedores*. *Penndorf* : *Tassen*, *Schüsseln*, *Kupfergeschirr*, *Löffeln*, *Gabeln* ; în română le-am zice : cești, farfurii, tacîmuri de aramă, linguri, furculițe.

17. *La Penndorf* : *Legierung*.

18. *La Penndorf* : *Reims*.

19. Greutate de 16 uncii sau 460 grame.

20. În ediția 1 523 *zenzeri mibini* și *zenzeri bellidi*, redați de *Penndorf* (după ed. 1 494) prin : „ghimberi de Mecca" și „ghimberi indigen". *Berni* traduce : *jengibre escogido*.

21. *Penndorf* : „una carica = 120,5 kg".

roş sau alb [22], cîntărind... Şi aşa vei înregistra mereu în ordine, una după alta, totul.

9. [partida 9]. Item am piei de căptuşit, adică de miel, alb şi *albertoni* [23] din Puglia sau din Le Marche etc. atîtea, de tipul cutare etc., şi piei de vulpi din Le Marche, atîtea tăbăcite, atîtea netăbăcite etc., şi piei de căprioare, tăbăcite şi netăbăcite, atîtea...

10. [partida 10]. Item am blănuri fine de animale de cîmp (*armino*) [24], diferite pielicele (*dossi*) de sobol (*zebelino*) etc., în număr de atîtea, de cutare fel şi atîtea de cutare, deosebindu-le astfel pe rînd cu atenţie, cu tot adevărul, pentru ca adevărul să te călăuzească, ţinînd totdeauna seama că lucrurile merg, unele după număr, altele după greutate şi altele după măsură ; deoarece în aceste trei feluri se obişnuieşte să se facă negustorie, peste tot. Şi unele mărfuri se socotesc cu *miaro*, altele cu *centenaro*, altele în *libbre*, altele în uncii (*once*) [25], altele cu numărul, adică numărîndu-le, ca blănurile etc., altele cu bucata cum sînt bijuteriile şi perlele fine ; aşa că pe toate le vei nota, obiect după obiect... Şi acestea îţi vor ajunge pentru a te îndruma. Pe celelalte le vei urmări apoi, mereu tu singur.

11. [partida 11]. Item am ca bun imobil mai întîi o casă cu atîtea caturi..., cu atîtea camere, cu ogradă, puţ, grădină de lemne..., aşezată în cartierul Sfîntul Apostol, mai sus de Canal..., lîngă cutare..., precizînd hotarele, referindu-te la instrumentele cele mai vechi, dacă sînt, ca mai adevărate. Şi aşa, dacă ai case în diferite locuri, arată totul în acelaşi fel.

12. [partida 12]. Item am atîtea terenuri cultivabile, ogoare sau *staiore* sau *panora*..., indicîndu-le după uzul ţinutului în care te găseşti, sau în care sînt situate..., în număr de atîtea, arătînd cîte *tavole* sau *canne* sau *pertiche* sau *bevolche* [26] are ogorul (*il campo*) sau *staiora*,

---

22. Din ediţia 1 523 *uncini* şi *sani* au fost traduse de Berni : *uncini, sanas, rojas o blancas*. *Penndorf* traduce, după ediţia din 1494 : „lemn de Brazilia" şi „Sandelholz". Am adoptat versiunea lui *Penndorf*.

23. *Berni* nu traduce termenul, iar *Penndorf* traduce cu „ţapi (?)".

24. Textul în ghilimele, la *Berni*. La *Penndorf* traducerea e deosebită. Dealtfel, autorul menţionează în notă dificultatea oferită de original.

25. Greutate reprezentînd a 16-a (sau a 12-a) parte a *librei* ; aceasta avea circa 340 grame.

26. *Penndorf* : „*Campo* (ogor) = 41,4 ari, *stioro* sau *staioro fiorentino* (Schäffel) = 5,25 ari, una *panora* = 1/12 *stioro*, *canna* (Rute) era de 2,323 metri. 840 *pertiche* (Morgen) pătrate formau un *campo* la Padova, 29 *pertiche* pătrate erau 1 *tavola*. 1 *tavola* în Toscana era 3,86 metri. *Bifolca, bevolca* corespundea unei „Tagewerk" de al nostru".

etc., așezarea lor în cutare ținut, padovan sau altundeva..., lîngă bunurile cutăruia, specificînd hotarele..., și actele sau partida din cadastru *[de catasti]*, pentru care plătești contribuția în comun. Pe care le cultivă cutare, aducînd anual cu arendă obișnuită, calculată pe *staior*, atîția bani etc. Și astfel tu însuți, descrie posesiunile tale, vitele, asocierile făcute etc.

13. (partida 13). Item am la Camera de împrumuturi, sau în altă bancă, monete *in uno* atîția ducați capital, în cartierul Canaregio ; sau parte într-un cartier și parte în altul, indicînd de asemenea pe numele cui sînt înregistrați, precum și registrul acelui oficiu, numărul paginii unde este partida ta, numele scriitorului care ține amintitul registru, pentru ca tu să poți afla cu mai multă ușurință, atunci cînd mergi să ridici (*scotere*) bani. Căci în aceste oficii trebuie să fie multe verificări (*sconturi*), uneori din cauza marei mulțimi care vine acolo. Și notează anul scadenței, pentru a ști cînd vin dobînzile tale (*li so pro*), și cît se ridică la procentul respectiv etc.

14. (partida 14). Item am debitori în număr de atîția, unul fiind cutare al lui cutare, trebuind să-mi dea ducați atîția..., altul este cutare al lui cutare ; și așa indică-i, unul cîte unul, pe toți, cu semne de recunoaștere (*contrasegni*) clare și cu nume de familie și localitate, și cît trebuie să-ți dea, și pentru ce anume. Dacă, între voi, sînt acolo scripte de mînă sau instrumente de notariat, fă despre aceasta mențiune. În total (*in summa*) trebuie să ridic ducați atîția..., bani buni (*boni denari*), dacă vor fi persoane cinstite (*persone da bene*). Altcum, vei vorbi de bani cu necaz (*tristi*)...

15. (partida 15). Item mă găsesc a fi dator în total cu atîția ducați, atîția cutăruia și atîția cutăruia. Și numește creditorii tăi, unul cîte unul. Și dacă există înțelegeri (*chiarezze*) între voi, fie în scripte, fie prin istrumente, arată-le, specificînd : cine, cum, ziua, locul, căci în multe cazuri ar putea să fie nevoie de ele în fața judecății și în afară de judecată.

CAPITOLUL IV

Foarte folositor îndemn, și documente salutare pentru bunul negustor.

Și astfel grăiesc eu de sîrg : toate bunurile pe care le ai, mobile și imobile, cum s-a spus, rînd pe rînd, chiar de ar face zece mii, de

orice condiție și soi ar fi ele, bănci, împrumuturi (*imprestiti*[27] etc., toate trebuie trecute în bună ordine, în amintitul Inventar, cu toate consemnările, cu nume și prenume, cît este cu putință de clar. Pentru că negustorului lucrurile nu-i pot fi niciodată prea clare, din cauza nesfîrșitelor cazuri ce pot surveni în trafic, după cum știe cel ce se ocupă zilnic cu dînsul. Căci bine zice proverbul că trebuiesc mai multe puncte pentru a face un bun negustor decît un doctor în legi. *Bisogna più ponti*[28] *a fare un bon mercante che a fare un doctore de leggi*).

Cine este acela care ar putea număra faptele și cazurile ce trec prin mîinile negustorilor, cînd pe mare, cînd pe uscat, cînd în vreme de pace și de belșug, cînd în timp de război și foamete, cînd în perioade de sănătate sau de molimi? În atari vremuri și întîmplări trebuie să știe a lua hotărîrile lui, atît în piețele de desfacere cît și la iarmaroace, ce se țin cînd într-o patrie sau oraș, cînd în alta. De aceea bine se compară și seamănă negustorul cu cocoșul, care dintre toate animalele este cel mai vigilent cu putință, și nu-și slăbește niciodată, pe orice vreme, veghile nocturne, nici iarna nici vara. Chiar dacă se spune despre filomelă, adică privighetoare, că ea cîntă toată noaptea, totuși aceasta se poate verifica numai vara, pe vreme caldă, nu însă și iarna, cum experiența este gata a o dovedi. Capul negustorului să mai fie asemănat cu unul care ar avea o sută de ochi, și încă nu-i sînt de ajuns nici în ceea ce zice, nici în ceea ce face. Care adevăr, să-l spună acela care îl încearcă. Spună-l venețieni, florentini, genovezi, napolitani, milanezi, anconitani, bresciani, bergamezi, aquilani, sienezi, lucchezi, perugini, urbinați, fossombronezi, cagliarezi, eugubini, catellani, borghezi, și folignezi și ferrarezi, mantuani, veronezi, vicentini și paduani, locuitori din Trani, Lecce, Bari, cu Bitonto, care republici dețin, între celelalte, primatul comerțului în Italia. Și mai vîrtos slăvita cetate a Veneției, cu Florența, care sînt normă și regulă (*norma e regola*) în orice hotărîre care trebuie luată la nevoie. Încît bine zic legile municipale: *videlicet vigilantibus, et non dormientibus, jura subveniunt*, adică legile vin în ajutorul celor ce veghează și nu în al acelora ce dorm. Tot astfel, la slujbele religioase, în Sfînta Biserică, se cîntă că dumnezeu a făgăduit cununa celor ce veghează. Și de aceea Virgiliu a dat lui Dante, precum fiului său, atunci cînd, în cîntul 24 al Infernului, îi zice, îndemnîndu-l să se osîrdească spre a ajunge la muntele virtuților, învățătura:

---

27 Notă la *Penndorf*: „*Manzoni* are aici *camere d'imprestidi*, așadar „*administrarea împrumuturilor*".

28. „În India, Persia etc. se puneau în vremurile vechi deasupra cifrelor puncte; un punct ridica unitățile la zeci, două puncte, la sute. În scrierile de matematică italiene din sec. XV (*Sacrobosco, Pietro Borgo*), punctele se puneau la stînga în fața cifrei. Așadar numărul punctelor mărea valoarea numerelor în poziția respectivă" (*Penndorf*).

Ormai convien figliolo che tu spoltri,
Disse el maestro mio, chè pur in piuma
In fama non si viene, nè sotto coltre.

Sotto la qual chi sua vita consuma,
Cotal vestigio di sè in terra lascia
Qual fumo în aire e in acqua la schiuma etc. [29]

Şi un alt poet, care a compus în limba italiană [30], ne conforteazǎ asemănător zicînd : *„Non te para strania la fatica / Chè Marte non concesse mai battaglia / A quelli che possando sè nutrica“* [31] etc. Pe urmă şi pilda înţeleptului a fost potrivită pentru aceasta, atunci cînd a zis leneşului să se uite la furnică.

Iar Pavel apostolul grăieşte: nimeni nu va fi vrednic de cunună, afară de acela ce se va fi luptat legitim.

Aceste aduceri aminte (*recordi*) am voit să ţi le fac spre folosul tău, pentru ca să nu-ţi pară apăsătoare grija zilnică în treburile tale, mai ales în a ţinea pe hîrtie (*in tenere la penna in carta*), şi a scrie totul zi de zi, ceea ce-ţi vine înainte, după cum se va spune în cele ce urmează.

Dar întotdeauna înainte de orice, mai întîi să-ţi fie în faţa ochilor Dumnezeu cel foarte aproape. Şi niciciînd să nu lipseşti de a spune ruga dimineaţa, amintindu-ţi că prin ea niciodată omul nu-şi pierde calea. Iar prin caritate nu se micşorează averea, aşa precum se spune în acest sacru vers : *Nec caritas opes, nec missa minuit iter* [32] etc. Şi aceasta ne îndeamnă Mîntuitorul în Evanghelia Sf. Matei, cînd zice : *Primum quaerite regnum dei, et haec omnia adjicientur vorbis*, „Cercetaţi, creştini mai întîi împărăţia cerurilor şi apoi celelalte lucruri vremelnice

---

29. Cele două terţine, citate de Paciolo (a 16-a şi a 17-a) din Cîntul 24 al Infernului, se deosebesc, oarecît, de textul ediţiilor moderne. Ele se referă la îndemnul, făcut de Virgil lui Dante, obosit de urcuşul stîncilor *bolgiei* a şasea, de a nu ceda scăderii puterilor, ci de a merge înainte, către „muntele virtuţilor“, cum scrie Paciolo. Iată traducerea lor :

„Acum cuvine-se, o, fiu iubit, tu lenea să o lepezi / Grăi maestrul meu, căci învăluit în puf,/ În pat călduţ, niciciînd tu faimă n-o să ai/ În care, cel ce viaţa sa consumă,/ În lume lasă despre el doar urma/ Pe care-o lasă-n aer fumul şi-n apă spuma“.

30. *Penndorf* traduce cu *„ein anderer Volksdichter“* textul original, care sună *„un altro vulgar poeta“*. Observăm că în Renaştere, şi mai înainte, *vulgar* nu înseamnă „popular“ ; *il volgare* însemna „limba italiană“, în opoziţie cu *il latino*, „limba latină“. Aşadar „un altro vulgar poeta“ se traduce exact „un alt poet, care a scris în limba italiană“.

31. În forma lor, neveneţiană, modernă, versurile sună :

32. „Nici caritatea nu scade averea, nici rugăciunea nu-ţi poticneşte calea“ (trad. n.).

și spirituale ușor le veți dobîndi. Deoarece tatăl vostru cel ceresc are el grijă de trebuințele voastre. Și acestea voi ca să-ți fie destul pentru instruirea ta asupra *Inventarului* și a altor bune documente.

CAPITOLUL V

Despre a 2-a parte principală a prezentului tratat, numită dispositione [33]. Cum trebuie înțeleasă și în ce consistă, în privința comerțului. Și despre cele 3 registre principale ale corpului negustoresc.

Urmează acum a doua parte principală a prezentului tratat, care am spus că este dispunerea (*la dispositione*), unde trebuie să fiu ceva mai extins decît în precedenta, spre a o clarifica bine.

Și vom face din ea două părți : una numită corpul (*il corpo*) sau muntele (*il monte*) întregului trafic [34], *cealaltă numită* corpul sau muntele prăvăliei. Mai întîi vom vorbi de corpul general, despre mînuirea și cerințele ei, despre care spun că trebuiesc, după *Inventar*, trei registre, pentru mai multă îndemînare (*destrezza*) și comoditate : unul este numit *Memorial*, celălalt este *Jurnalul*, ultimul este numit *Cartea mare* (*Quaderno*) [35], cu toate că mulți, din pricină că au puține afaceri, lucrează numai cu cele două din urmă, *Jurnalul* și *Cartea mare*.

Vom vorbi, așadar, mai întîi despre unul, adică despre *Memorial*, și apoi, în continuare, despre celelalte două, despre modul amănunțit cum trebuie ținute. Mai întîi vom da definiția lor.

CAPITOLUL VI

Despre primul registru, numit Memorial sau Squartafoglio sau Vachetta. Ce se înțelege prin el și cum are a se scrie în el, și de către cine.

Memorialul, sau după unii *Vachetta* sau *Squartafoglio*, este un registru în care negutătorul scrie zi de zi și oră de oră toate afacerile mici și mari, care îi trec pe mînă. În care specifică, scriind amănunțit orice

---

33. *Berni* traduce „*Ordenación* = *dispunere, așezare, expunere.*

34. *Corpo overo monte de tutto el trafico* este tradus de *Berni* prin capital. „*Monte* se numește în Veneția, 1493. suma veniturilor statului venețian, așadar și aici *totalitatea*". Presupunerea lui *Sieveking* (*Genueser Finanzwesen* I. p. 121) că aici *monte înseamnă capitol* sau *paragraf* al unei scrieri mi se pare nepotrivită ; Paciolo spune *corpo* sau *monte*. „*Corpo* înseamnă în prima parte a operei sale suma totală, de ex. foaia 66 : din amîndouă sumele fac o sumă totală" (Penndorf).

35. Berni traduce respectiv *Borrador*, *Diario* și *el Mayor*.

vînzare și cumpărare (și alte mînuiri) neomițînd o iotă : cine, ce, cînd, unde, cu toate înțelegerile și mențiunile (*mentioni*), așa cum, ți-am spus pe larg la *Inventar*, fără să am nevoie a le mai repeta.

Și în acest registru mulți obișnuiesc să-și pună Inventarul lor. Însă pentru că el ajunge în multe mîini și înaintea ochilor multora, nu recomand să se treacă totalul averii mobile și imobile. Iar registrul acesta se ține numai cînd afacerile presează, și în el trebuie să scrie patronul, ajutoarele, băieții de prăvălie, femeile (dacă știu scrie), în absența unuia și a altuia, căci negustorul mare nu va ține mereu locului nici băieții nici persoanele din prăvălie, ci acum îi trimite într-un loc, acum în altul, și uneori el este plecat cu ei în afară, la tîrguri, la piețe, etc., și acasă rămîn numai femei ori alți băieți care de-abia știu scrie. Însă pentru a nu pierde clienții, trebuie și ei să vîndă și să încaseze, să plătească și să cumpere, după porunca dată lor de către principal (*il principale*). Iar ei, după puterea lor, trebuie să treacă totul în zisul *Memorial*, specificînd simplu monedele și greutățile care intervin, precum și să dea tot felul de monede, fie că vînd sau cumpără, plătesc sau primesc, deoarece în acest registru nu interesează prea mult felul monedei ce se scoate afară, ca în *Jurnal* și *Cartea mare*, despre care lucru se va spune mai jos, deoarece contabilul (*el quadernieri*)[36] aranjează apoi totul el, cînd de aici trece în *Jurnal*.

Întorcîndu-se patronul, revede toate tranzacțiile, și le sistematizează, dacă i se pare, altfel. De aceea zisul registru este necesar aceluia care dezvoltă afaceri multe, pentru că greu ar izbîndi să treacă în ordine pe curat, orice lucru dintr-o dată în registrele autentice și ținute cu grijă.

Și pe acesta, ca și pe toate celelalte, mai întîi să se pună pe copertă semnul, pentru că în caz de succes în afaceri, sau trecînd anumit timp, tu vei vrea să iei alt registru, sau îți va trebui, de nevoie, cînd acesta va fi fost scris în întregime.

Dar cîteodată mulți obișnuiesc în diverse regiuni, deși registrul nu este completat, să-l încheie anual, la fel și registrele noi, cum vei vedea mai jos. Și în acest al doilea registru trebuie să se treacă în ordinea cuvenită un semn, deosebit de primul, pentru ca să se poată din timp în timp găsi repede tranzacțiile, pentru care lucru este necesar să se menționeze și anul.

Ci obișnuiesc adevărații catolici să însemne primele lor registre cu acel glorios semn, de care fug toți vrăjmașii noștri infernali și toată gloata iadului tremură pe bună dreptate, și anume cu semnul Sfintei Cruci, cu care ai început încă de mic să înveți a citi alfabetul. Apoi

36. *Berni* notează *„equivalente a encarcado de los libros o tenedor de libros“* (= *echivalent cu însărcinat cu registrele sau ținător de registre*).

vei însemna registrele următoare în ordine alfabetică, adică cu *A* și apoi terțele registre cu *B* etc. Și se numesc apoi registre cruci, adică *Memorial cruce*, *Jurnal cruce*, *Cartea mare cruce*, *Alfabet* sau *Extract* (*extratto*) *cruce* [37].

Și apoi registrelor secunde li se zice *Memorial A*, *Jurnal A*, *Cartea mare A* etc.

Iar numărul foilor tuturor acestor registre trebuie scris unul după altul, din multe motive și precauții ce trebuie să le ia înregistratorul (*l'operante*), chiar dacă mulți spun că numerotarea nu e necesară în *Jurnal* și *Memorial*, întrucît lucrurile se înșiruie zi de zi, unul după altul, aceasta fiind suficient spre a le găsi.

Aceștia ar spune adevărul, dacă afacerile unei singure zile n-ar depăși o foaie. Dar noi am văzut că mulți mari comercianți umplu nu numai o foaie, ci două și trei, într-o singură zi, dintre care (cine ar vrea să facă rău) ar putea să taie și să scoată una. Care fraudă n-ar putea fi apoi nici cunoscută, nici descoperită, după o zi, pentru că zilele sînt acelea care fără îndoială pot urma succesiv, chiar dacă frauda a fost făcută. Așa că din motivul acesta și din altele, multe, este bine să se numeroteze și să se însemne toate foile registrelor de comerț, atît cele de acasă cît și cele din prăvălie.

CAPITOLUL VII

Despre felul în care în multe locuri se autentifică toate registrele comerciale. Pentru ce și de către cine.

Aceste registre, după uzanțele bune ale diferitelor ținuturi pe unde m-am aflat, trebuie duse și prezentate la un anumit birou (*officio de mercatanti*) [38] de negustori, cum sînt consulii [39] (*consoli*) în orașul Perugia, trebuind să le arăți lor cum aceste registre sînt ale tale, în care înțelegi să scrii tu sau să se scrie de mîna cutăruia, toate afacerile tale pe rînd, și să spui la ce monede vrei să le ții, adică dacă în lire mărunte sau în lire mari, sau în ducați și lire etc., sau în florini și *soldi*, *denari*, sau în uncii *tari*, *grani*, *denari* [40] etc. Care lucruri negustorul

37. *Penndorf* traduce *Register*.
38. *Berni traduce* „Oficina de mercantes".
39. „Un consul al negustorilor (președinte al breslei negustorești sau astăzi al Camerei de comerț) se afla în Perugia, constată Davidsohn, *Geschichte von Florenz* IV, Obs., p. 18, încă în anul 1218" *(Penndorf)*.
40. „În Sicilia *uncia* avea 30 *tari* a 20 *grani*" (Penndorf) ; *tari* era monetă siciliană și napolitană, *grani* monetă siciliană *(Palazzi)*.

adevărat trebuie întotdeauna să le pună la începutul oricărui registru al său pe prima filă.

Iar dacă a doua zi ar trece scrierea la altcineva, acest lucru trebuie să se facă știut prin acel birou. Scriitorul apoi face mențiune completă asupra acestui lucru în registrele amintitului birou, cum tu, în cutare zi ai prezentat cutare și cutare registru, însemnat cu cutare semn, numit unul astfel și celălalt astfel, etc. Dintre ele cutare are atîtea foi, cutare atîtea, spunînd că vor fi ținute de mîna ta sau a cutăruia. Însă în unul (numit *Memorial* sau *Vachetta* sau după unii, *Squartafacio*) oricare dintre membrii familiei va putea scrie zilnic, pentru motivele mai sus arătate. Și atunci amintitul scriitor va scrie cu mîna sa proprie în numele biroului (*officio*) același lucru pe prima foaie a registrelor tale, și va atesta (*farà fede*) totul, și le va întări cu pecetea zisului birou, spre atestare autentică pentru toate cazurile (*indicii*) cînd ar fi nevoie ca ele să fie prezentate.

Iar această uzanță merită a fi lăudată foarte, ca și regiunile care o respectă [41], căci mulți țin registrele lor duble ; pe unul îl arată cumpărătorului și pe al doilea vînzătorului și, ceea ce e mai rău, jură și sperjură. Ce rău fac ! Însă, operînd prin acel birou în chip demn, nu pot așa de lesne să spună minciuni, nici să înșele pe aproapele.

Pe care (registre) apoi, după ce le-ai însemnat cu grijă și orînduit cum se cuvine, tu te duci cu dumnezeu acasă ca să începi a scrie afacerile tale. Și mai întîi vei pune în *Jurnal* în ordine toate partidele *Inventarului*, în felul în care îți voi arăta. Dar mai întîi află cum se obișnuiește a se trece în *Memorial*.

CAPITOLUL VIII

Cum trebuie scrise partidele în amintitul Memorial, cu exemple.

Deja s-a spus, dacă bine ai luat aminte, cum în amintitul *Memorial*, sau *Vacchetta*, sau după alții, *Squartafacio* [42], poate să scrie oricine dintre ai tăi.

Dar nu se poate da învățătură completă asupra felului de a se scrie în el partidele, căci, dintre ai tăi, de casă, unul va înțelege, altul nu.

Însă se face îndeobește așa : să spunem că tu ai cumpărat cîteva bucăți de postav, de pildă 20 de *bresciane* albe, pentru 12 ducați, una. Ajunge ca tu să treci partida, scriind astfel : în această zi noi, sau eu,

41. „După Manzoni acest lucru s-a întîlnit rar în Veneția". (*Penndorf*).
42. *Penndorf* traduce *Vacchetta* cu *Kladde* și *Squartafacio* cu *Strazze*.

am cumpărat de la ser Filippo de Rufoni[43] din Brescia un număr de 20 bucăți bresciane albe, aflate în depozitul lui ser Stefano Tagliapietra, fiecare din bucăți, după cum am convenit, fiind lungă de atîția coți, cu atîția ducați bucata, însemnate cu numărul cutare, arătîndu-se dacă sînt în trei ițe, sau simple, joase sau înalte, fine sau medii, bergameze, sau vicentine, sau veroneze, paduane, florentine sau mantuane etc., notînd de asemenea dacă a fost intermediar (*sensale*), și scriind dacă tîrgul s-a făcut integral în numerar sau dacă o parte în numerar și alta la termen, precizîndu-se timpul, notîndu-se dacă o parte a fost în numerar și o parte în mărfuri, și în ce mărfuri anume, notînd numărul, greutatea și măsura ; precizîndu-se dacă prețul a fost fixat la *miaro* sau la *centenaro* sau la uncie, sau după un anumit număr stabilit (*a rason de conto*), sau, dacă totul a fost vîndut la termen, să se precizeze termenul, ori la plecarea galerelor de Beirut ori a galerelor de Flandra[44], sau la întoarcerea corăbiilor etc. Și să se specifice exact sosirea amintitelor galere sau corăbii etc., sau termenul fixat după iarmaroace, sau alte solemnități, ca de pildă la Înălțarea viitoare, sau de Paște, de Crăciun, de Învierea Domnului, sau de Carnaval etc., mai mult sau mai puțin după cum ați încheiat tranzacția.

Finaliter, în amintitul *Memorial* n-ar trebui să se omită nici un punct și, dacă e posibil, să se treacă oricîte vorbe au avut loc în tranzacție, pentru că (așa cum a fost spus mai sus la *Inventar*), negustorului precizările nu i-au fost niciodată prea multe.

CAPITOLUL IX

Despre cele 9 feluri în care se obișnuiește a se cumpăra, între negustori, și despre mărfurile care, de cele mai multe ori din necesitate, se cumpără la termen.

Și de vreme ce sîntem la cumpărare, notează că ceea ce tu cumperi se poate face obișnuit, în 9 feluri, adică : pe bani numerar ; sau la termen ; sau contra marfă, care tranzacție obișnuit se cheamă schimb (*baratto*)[45] ; sau parte în bani, parte la termen ; sau parte în bani, parte în mărfuri ; sau parte în mărfuri și parte la termen ; sau prin garanție

---

43. *Berni* citește *Russoni*, *Penndorf*, *Rufoni*. In textul nostru este clar *Rufoni*.
44. „Galerele (flota) spre Siria porneau, în 1460, în timpul de la 8—15 august, cele spre Flandra în april... La *Manzoni* se găsește în însemnarea 36 : plătibil... iară restul după sosirea (*venuta*) galerelor din Flandra, iar Pacioli indică în *Summa* (f. 167 b) ca termen de scadență a polițelor în Veneția, între altele, plecarea galerelor spre Flandra, Alexandria etc." (*Penndorf*).
45. *Berni* traduce termenul prin *trueque* (= troc).

(*per assegnatione de ditta*)[46]; sau parte contra garanție (*in ditta*) și parte la termen; sau parte contra garanție (*ditta*) și parte în marfă. În aceste 9 feluri se obișnuiește de cele mai multe ori a se cumpăra.

Și dacă, tu vei face cumpărături (*investita*) altfel decît în modul arătat, să ai grijă ca tu și ceilalți să scrie în *Memorial*, pentru tine, precis și adevărat, căci vei face bine.

Și tot astfel, cînd tu vei face cumpărăturile tale la termen de predare, cum se obișnuiește uneori cu peștele (*de guati*)[47], cu cerealele, vinurile, sarea și pieile de la căsăpii[48], cu săul, vînzătorul obligîndu-se să dea cumpărătorului tot peștele (*el guato*) pe care îl va avea pentru acel timp; la fel casapul, toate pieile, blănurile și toată grăsimea adunată în acel an în măcelăria lui, cutare sort pentru atîta *libra*, cutare pentru atît etc.; și tot astfel cu săul de mînzat, de miei castrați și blănurile de miei negri, pentru atîția bani suta (*el centenaro*), și atîta cele albe etc. Și tot astfel să se specifice, pentru pește sau cereale, atîta *el migliaro*, și atîta *lo staro* sau *el moggio* sau coșul (*la corba*)[49] de cereale, cum se obișnuiește la Chiusi, în Perugia, și cu peștele la Borgo Sansepulcro piața noastră, (*nostro mercatello*), la Santangelo, Città di Castello, Forlí[50] etc.

Așa că să se facă mențiune punct cu punct complet, despre tot, în *Memorial*, sau de către tine sau de către un altul care va scrie. Și povestește lucrurile simplu, așa cum s-au născut.

---

46. Expresia *ditta*, întrebuințată de Paciolo, nu înseamnă încă în vremea sa *firmă*, ci, cum dovedește Ehrenberg, in *Das Zeitalter der Fugger*, Jena 1922, II, p. 124, o făgăduială de plată între negustori, în special garanția băncii pentru obligațiile de plată ale clienților lor, care aveau depozite la ele.

Goldschmidt, *Universalgeschichte des Handelsrechts*, Stuttgart 1891, p. 320, înțelege în mod asemănător, prin *ditta*, „nota bancară", și *Manzoni* vorbește, în 1540, de *promission d'altri*. (= promisiune, garanție din partea altora). *Sieveking* consideră *ditta*, ca un extras din cartea băncii, care putea fi girat. *Matthäeus Schwartz* (vezi mai sus) spune: „... asignează *dittele* în așa fel că el le ia pe aventura și riscul său. *Ditta* înseamnă aici „premiul" de risc de 2%. *Weitnauer*, loc. cit. p. 179. *Penndorf* traduce Bürgschaft (= garanție, chezășie, cauțiune).

Berni explică termenul „consignation": „*un contrato bancario usual en la época* (= un contract bancar uzual în epocă).

47. Există dezacord în traducerea termenului între *Penndorf* și *Berni*. Noi am adoptat soluția *pește*, oferită de *Enrico Rosamani*, *Vocabolario giuliano* (Bologna 1958) s. v.

48. „*Manzoni* dă un exemplu după care toate blănurile și pieile dintr-o măcelărie se vînd de la 1 august pînă la sfîrșitul lui februarie (*Penndorf*).

49. „Schäffel (moggio) era în Veneția de 333 litri (*Penndorf*); *lo staro* (*staio*) = baniță (cfr. *Dicționar italian—român*, Ed. Șt. Buc. 1963 s. v.); *corba* = 79 litri.

50. „Toate localitățile din regiunea Sansepolcro" (*Penndorf*). *Berni* traduce *nostro mercatello* prin *pequeno mercado* (mica noastră piață); la *Penndorf*: *Mercatello*, însă în text cuvîntul este scris cu minusculă: *mercatello*.

Şi pe urmă bunul scriitor de registre, după 4, 5 sau 8 zile, mai mult sau mai puţin, să le treacă din *Memorial* în *Jurnal* zi de zi, toate aşa cum s-au ivit, dar cu această deosebire că în *Jurnal* nu este nevoie a se lungi vorba, deoarece este deajuns că lucrul s-a înscris o singură dată amănunţit în *Memorial*, la care apoi *Jurnalul* ştie totdeauna să se refere. Însă cei care obişnuiesc să ţină trei registre (în felul arătat) niciodată nu trebuie să treacă ceva în *Jurnal*, mai înainte de a fi trecut în *Memorial*.

Şi aceasta să-ţi fie deajuns în privinţa întocmirii *Memorialului*. Să fie ţinut ori de tine ori de alţi ai tăi.

Şi notează că în cîte feluri poţi tu cumpăra de la alţii, în tot pe atîtea poţi vinde, sau altul poate cumpăra de la tine ; asupra cărei vînzări nu mă extind mai mult deoarece tu, ştiind această formă de a cumpăra, te vei putea conduce singur.

CAPITOLUL X

Despre al doilea registru comercial principal numit Jurnal. Ceea ce este şi cum trebuie ţinut (disponere) în regulă.

Al doilea registru comercial, obişnuit, se numeşte *Jurnal*, pe care (cum s-a spus) trebuie să se pună acelaşi semn ca pe *Memorial*, şi foile să se numeroteze, aşa cum s-a spus mai sus despre *Memorial*, din aceleaşi motive. Şi întotdeauna la începutul fiecărei foi trebuie să se treacă anul şi ziua. Apoi, rînd pe rînd, vei pune mai întîi toate partidele *Inventarului* tău. În care *Jurnal* (fiind registrul tău secret) vei putea trece complet tot ceea ce ai mobil şi imobil, referindu-te mereu la foaia respectivă, care a fost scrisă de tine sau de altul, pe care îl vei păstra într-o lădiţă, sau casetă, sau pachet, sau legătură, sau ghiozdan, căci aşa se obişnuieşte, precum îţi voi spune despre corespondenţă şi scrierile mărunte.

Însă partidele *Jurnalului trebuie* să le întocmeşti şi să le notezi, în alt fel mai plăcut nu superfluu nici prea amănunţit, cum în continuare îţi voi da exemple de cîteva partide.

Dar mai întîi trebuie să reţii necesitatea a doi termeni, ce se obişnuiesc în *Jurnal*, în foarte slăvitul (*maxime excelsa*) oraş al Veneţiei, despre care vom vorbi imediat.

CAPITOLUL XI

Despre cei 2 termeni uzitați în Jurnal, mai ales în Veneția : unul numit Per și celălalt numit A ; și ceea ce ei înseamnă.

Doi sînt (cum s-a spus) termenii folosiți în *Jurnal*, unul este numit *Per* și al doilea *A*. Fiecare are însemnătatea lui deosebită.

Prin *Per* se arată întotdeauna debitorul, unul sau mai mulți, cîți sînt ; prin *A* se arată creditorul, unul sau mai mulți cîți sînt.

Și niciodată nu se trece o partidă obișnuită în *Jurnal* (care partidă trebuie să se treacă în *Cartea mare* înainte de a se însemna mai întîi cu cei doi termeni.

Dintre aceștia *Per* se pune întotdeauna la începutul fiecărei partide, deoarece mai întîi trebuie să se specifice debitorul și apoi, imediat creditorul său, despărțiți unul de altul prin două linioare (*virgolette*)[51] astfel (//), după cum vei vedea în exemplul de mai jos.

CAPITOLUL XII

Despre modul de a ști să așezi și să scrii partidele în Jurnal, pentru a da (del dare) și a avea (del havere)[52], cu multe exemple. Și despre alți doi termeni uzitați în Cartea mare (Quaderno)[53], unul numit Cassa (cassa) și celălalt Capital (Cavedale), și ceea ce prin ei are a se înțelege.

Așadar cu Dumnezeu vei începe a trece în *Jurnal* prima partidă a *Inventarului* tău, și anume cantitatea banilor lichizi pe care îi ai. Și pentru a ști să treci zisul *Inventar* în *Cartea mare* și în *Jurnal*, trebuie ca tu să-ți imaginezi alți doi termeni, unul zis *Cassa* și celălalt *Capital*.

Prin *Cassă* se înțelege partea ta sau punga ta (*la tua parte*[54] *ovvero borscia*). Prin *Capital* se înțelege totalitatea averii tale prezente (*Per lo cavedale se intende tutto el tuo monte corpo de facultà presente*). Care *Capital* trebuie să fie pus întotdeauna creditor la toate începuturile *Cărții mari* și ale *Jurnalelor* comercianților, iar *Cassa* tre-

---

51. „...La început se foloseau două virgule mici. (Vezi mai sus p. 14)". (*Penndorf*).
52. *Penndorf* traduce *dare* cu *Soll* și *havere* cu *Haben*.
53. *Penndorf* traduce, atît *Libro grande* cît și *Quaderno* cu *Hauptbuch*.
54. „În original se află *pa*, citit de *Gitti* „*propria*", însă din punct de vedere tipografic nu trebuie citit *pro* ci *per* sau *par*, deci *partita* (*Anteil*). Ar putea însemna și „persoană", deoarece *Manzoni* compara cassa cu o persoană", (*Penndorf*). *Berni* citește, ca și *Gitti*, „*propria*". Să fie imposibilă lecțiunea „proprietà" ?

buie întotdeauna să fie pusă debitoare și niciodată, în nici o vreme, în mînuirea comercială, *Cassa* nu poate fi creditoare, ci numai debitoare sau la paritate (*para*)[55]; pentru că atunci cînd în balanța registrului s-ar găsi creditoare, ar însemna că este eroare în registru, cum mai jos la locul său îți voi arăta sumar.

Acum, în *Jurnal* amintita partidă privitoare la numerar, trebuie să se treacă și să se scrie în acest mod și anume :

Forma de a pune în Jurnal
1493, la 8 noiembrie în

Veneția

Debitor 1 Creditor 2	*Linia lui trebuie*[57] *să dau* (*dare*) 1. [56] *Per Cassa* în numerar: *A Capital* al meu atît ; în numerar am în ea în prezent în aur și monede, argint și aramă de diverse imprimări, cum apare scris pe fila *Inventarului* pus în cassă, în total atîția ducați de aur și atîția ducați monede, valorînd în total, la evaluarea (*modo*) noastră venețiană, în aur, anume *24 grossi per ducat* și *32 picioli per grosso* în lire de aur. L.s. gr. p.[58]
Apoi pentru a doua partidă vei spune așa :	2. *Per* bijuterii montate și nemontate, de diferite sorturi, în *Capitalul* zis, pentru atîtea rubine *balassi* montate, cîntărind... și pentru atîtea safire, rubine și diamante etc., cum apare în suszisul *Inventar*, pe care le socot a valora după cursul obișnuit : *balassi* atîtea etc. Și așa vei spune prețul obișnuit al fiecărui sort. Se ridică în total la ducați atîția etc., valorînd L.s. gr. p. Și după ce tu ai numit odată ziua, și debitorul și creditorul, neintercalîndu-se altă parti-

---

55. *Penndorf* traduce, *ausgeglichen* (= a solda un cont). La *Berni a la par* (= egalizată, de la egal la egal).

56. „... Aceasta vrea să spună că partida a fost trecută la *dare* în *Cartea mare* (*Hauptbuch*)" (*Penndorf*).

57. În original *Linea del die dare*. *Berni* traduce *Linea del dia e del debe* (= Linia zilei și a lui *„trebuie"* *să se dea*). Acel *die* nu înseamnă *deve* (*debe*)?

58. L.s.g.p. = *lire, soldi, grossi, piccioli*. 1 liră = 20 *soldi*, 1 soldo = 12 *grossi*, 1 *grosso* = 32 *piccioli*" (*Penndorf*).

dă, poți spune pe scurt: la ziua cutare, *Per* cutare (*Per ditto*), la zisul (*al ditto*)[59] etc.

3. *Per* argintărie lucrată *al ditto*, înțelegîndu-se prin aceasta *Capitalul*, de mai multe feluri, pe care îl am în prezent, adică atîtea cupe, atîtea ibrice, atîtea cești, atîtea furculițe și linguri etc., cîntărind în total atîta, în valoare de

L. s. gr. p.

Precizează punctual (*de ponto*) totul în aceste prime partide, cum ai făcut în *Inventar*, punînd tu (*per te*) prețul obișnuit. Și fă-l mai degrabă umflat (*grasso*) decît slab; adică dacă îți pare că valorează 20 tu pune 24 etc., pentru ca mai bine să-ți rezulte cîștigul[60].

Și așa, rînd pe rînd, vei pune toate celelalte lucruri, cu greutatea, numărul și valoarea lor etc.

4. *Per* stofe de lînă pentru căptușeală drept capital (*al ditto*) pentru atîtea haine, de cutare culoare, de cutare formă, căptușite, uzate sau noi etc., pentru mine, sau pentru soția mea, sau pentru copiii mei etc., socot că valorează după aprecierea de obște, una după alta, în total atîția ducați etc.; și pentru atîtea mantale, de cutare culoare etc., cum ai zis despre hainele tale, așa scriind totul despre toate stofele

L. s. gr. p.

5. *Per* pînzeturi de in drept capital (*al ditto*), pentru atîtea cearșafuri etc. Și scrie totul, așa cum se află în *Inventar*. Care se ridică și valorează

L. s. gr. p.

---

59. „*Per ditto și al ditto, ca pînă azi*" (Penndorf).

60. „Totuși practica urma principiul just al prețului minim (vezi mai sus p. 36 seq.)" (*Penndorf*). La *Berni* se află de asemenea, nota: „În epocă, se pare, cînd o marfă se achiziționa la o valoare mai mică decît cea obișnuită pe piață, era recomandabil să se evalueze, la această ultimă valoare, mai ales în cazul metalelor. Cîștigul, apoi, se arăta anticipat vînzării. Totuși, se crede că în acest caz Paciolo a suferit o confuzie de concepte, care se atribuie faptului că, după cum se știe, el nu era *condador*".

6. *Per* așternuturi de pene, drept capital, pentru atîtea așternuturi etc. Și aici scrie așa cum este trecut în *Inventar*. Care se ridică și valorează, după aprecierea de obște, atîția ducați etc.

L. s. gr. p.

7. *Per* ghimberi de Mecca, drept capital pentru atîtea lăzi etc. Arată ca la *Inventar*. Care se urcă și fac, după aprecierea comună, atîția ducați

L. s. gr. p.

Și așa apoi, tu singur vei continua să așezi toate celelalte partide ale celorlalte mărfuri, făcînd separat fiecăreia partida ei, așa cum s-a zis aici despre ghimberi, punîndu-le prețul după cursul obișnuit, cum s-a zis mai sus, precum și numărul, semnele (*segni*) și greutățile lor, întocmai cum se află pe foaia *Inventarului*, specificînd în partidă felul monedei pe care o vrei. Și, scoțînd afară, ele trebuie să fie toate de un fel, pentru că nu ar fi bine să scoți afară diferite sorturi de monede [61].

Iar pe toate aceste partide ale *Jurnalului*, le vei încheia, una după alta, trăgînd o linie de la întreagă scrierea ta explicativă, pînă la rubrica indicînd suma (*fin al termine che si tra fora*).

În același mod vei lucra la partidele *Memorialului*. Și după cum tu le vei trece din *Memorial* în *Jurnal*, una cîte una, tot așa le vei șterge în *Memorial*, cu o singură linie în de-a curmezișul astfel /, ceea ce va însemna că acea partidă tăiată a fost trecută în *Jurnal*. Iar dacă tu nu vei voi a tăia partida cu o linie, atunci vei însemna prima literă a începutului partidei, sau ultima, cu o lance [62], sau îți vei face tu singur, un alt semn care să te facă să înțelegi că acea partidă a fost trecută în *Jurnal*.

Iar dacă tu poți folosi feluriți termeni și semne, totuși trebuie să te străduiești întotdeauna a le folosi pe cele obișnuite de alți negustori, în respectiva regiune, ca să nu pară că tu ești deosebit de obișnuita normă negustorească.

---

61. *Trar fora* și *cavar fora*, traduse de noi ad verbum cu „a scoate afară", înseamnă „trecerea în rubrica (coloana) sumei" *(Penndorf)*.

62. „Aceasta înseamnă (↑). Cîrligul (bifarca) (V) se întrebuințează și astăzi" *(Penndorf)*.

CAPITOLUL XIII

Despre al treilea şi ultimul registru comercial principal numit Cartea mare. Cum trebuie scris şi despre alfabetul său[63]. Cum trebuie ţinut simplu (ugnolo) şi dublu (doppio).

După ce tu vei fi trecut în ordine toate partidele tale în *Jurnal*, atunci tu trebuie să le scoţi din el şi să le treci în al 3-lea registru numit *Cartea mare* (*Quaderno grande*), care se obişnuieşte a se face din de două ori atîtea foi ca *Jurnalul*. În el va trebui să fie un alfabet (*alfabeto*) sau repertoriu (*repertorio*), sau, după alţii, o călăuză (ghid) (*Trovarello*) care la modul florentin se numeşte *Extras* (*Stratto*).

În el vei trece toţi debitorii şi creditorii cu literele lor începătoare [iniţialele] cu numărul filelor lor, adică în aşa fel ca aceia care încep cu litera A să fie înregistraţi pe pagina însemnată cu A, şi cu dublu alfabet[64]. Şi această *Carte mare*, la fel cum am zis mai sus, trebuie să fie însemnată cu acelaşi semn ca *Jurnalul* şi *Memorialul*, numerotîndu-se filele, iar deasupra în marginea fiecărei pagini, indicîndu-se anul.

Şi pe prima filă, înlăuntru, vei trece debitoare *Cassa*. Căci aşa cum ea este prima în *Jurnal*, trebuie să fie prima şi în *Cartea mare*. Şi întreagă acea pagină se obişnuieşte a se lăsa rezervată pentru Cassa respectivă. Şi pentru a da (*in dare*) şi a avea (*in havere*) nu se trece nimic altceva, şi aceasta deoarece Cassa se mînuieşte, mai mult decît orice altă partidă, punîndu-se şi scoţîndu-se bani, oră de oră. De aceea i se lasă un spaţiu mare.

Şi această *Carte mare* trebuie să fie liniată cu atîtea linii [coloane] cu cîte feluri de monede vrei tu să operezi (*trar fore*). Dacă vei opera cu *lire*, *soldi*, *denari*, *piccioli*, vei trage 4 linii şi înainte de *lire*, vei mai trage una pentru a pune acolo numărul paginilor partidelor care s-au înlănţuit (*incatenato*) prin *dare* şi *havere*. Şi înainte vei trage 2 linii pentru a putea trece zilele, una după alta, cum ai văzut în celelalte registre (*quaderni*)[65] asupra cărui lucru nu mă extind mai mult, pentru a putea afla repede partidele. De asemenea şi *Cartea mare* se va însemna cu o cruce, ca şi celelalte.

---

63. „Unser heutiges Register" *(Penndorf)*; *Register* (= indice). Şi *Berni* traduce *alfabeto* prin *indice*.
64. „*Dublu* din cauză că şi în cuprinsul fiecărei litere numele urmează în ordine alfabetică" *(Penndorf)*.
65. *Penndorf* traduce *Hauptbücher* (= *Cărţi mari*), iar *Berni libros*.

CAPITOLUL XIV

Despre modul de a trece partidele din Jurnal în Cartea mare. Şi din ce cauză din una din Jurnal se fac două în Cartea mare. Şi despre modul de a şterge (depennare) partidele în Jurnal. Şi despre cele două numere ale filelor Cărţii mari, care se pun la marginea lui [66], şi din ce cauză.

Drept care, să ştii că pentru fiecare partidă pe care ai trecut-o în *Jurnal*, trebuie întotdeauna să faci două în *Cartea mare*, adică una *in dare* şi alta *in avere* [67], pentru că acolo debitorul se indică prin *Per* şi creditorul prin *A*, cum mai sus am arătat ; atît pentru unul cît şi pentru celălalt trebuie să se formeze cîte o partidă aparte : aceea a debitorului se pune la mîna stîngă şi cea a creditorului la mîna dreaptă. Iar în aceea a debitorului se indică fila unde se află partida creditorului său. Şi, la fel, în partida creditorului se indică fila unde se găseşte debitorul său. Şi în acest fel mereu se înlănţuiesc toate partidele zisei *Cărţi mari*, în care niciodată nu trebuie să se pună ceva *in dare* care să nu fie pus în acelaşi timp *in avere*. Şi tot astfel niciodată nu trebuie să se treacă ceva *in avere* care, cu aceeaşi sumă (*suo amontare*), să nu se treacă şi *in dare*.

De aici apoi se naşte balanţa care se face *Cărţii mari*, la încheierea ei ; atîta trebuie să fie *in dare* cît şi *in avere*, adică adunînd pe o filă, toate partidele care vor fi puse *in dare*, chiar dacă ele ar fi 10.000, şi pe urmă adunîndu-le de asemenea pe toate acelea care se află *in avere*, atît trebuie să facă o sumă cît şi cealaltă. Altcum ar arăta că există eroare în amintita *Carte mare*, după cum se va spune pe deplin cînd se va arăta felul în care se face balanţa. Şi aşa cum dintr-o partidă din *Jurnal*, formezi două în *Cartea mare*, tot astfel acelei partide, pe care o iei din *Jurnal*, îi vei trage două linii transversale, după cum iei ; adică, dacă mai întîi tu o treci *in dare*, atunci mai întîi vei trage o linie transversală spre începutul partidei, ceea ce înseamnă că ea a fost aşezată la *dare* în *Cartea mare*. Şi dacă tu o treci la *avere*, fie mai întîi, fie apoi (după cum se întîmplă uneori că face contabilul cînd, trebuind să scrie în locul, la care are să meargă de 2 sau de 3 ori la aceeaşi filă, pentru a nu fi nevoit să o întoarcă, le anulează atunci (*se ne spaza*) tăindu-le cu o linie, pe măsură ce trece

66. „In *Jurnal*" (*Penndorf*).
67. Adecă „una pentru *debit* şi alta pentru *credit*".

in avere)[68], vei trage cealaltă linie spre mîna dreaptă către colțul unde se sfîrșește partida, ceea ce va însemna că ea a fost trecută *in avere*, care linii vor sta după cum mai sus vezi figurat[69] în acest tratat, la partida întîia a Cassei, una zisă linia *lui dare* și cealaltă *a lui avere*.

Și tot astfel trebuie să pui, paralel, la margine, înainte, la început, două numere unul sub altul. Cel de sus va indica partida debitorului, la a cîta filă este ea pusă în *Cartea mare*, iar cel de jos va indica fila *Cărții mari*, unde este pus creditorul, după cum vezi la partida Cassei, de mai sus în acesta [Tractatus...], care stă astfel $\frac{1}{2}$, fără linie despărțitoare (*tramezzo*). Însă unii mai obișnuiesc cu linie despărțitoare (*con tramezzo*) $\frac{1}{2}$, în formă de fracții (*rotti*), dar nu face caz de acest amănunt. Însă este mai frumos fără linie despărțitoare pentru că, aceluia care va vedea, nu i se vor părea numerele fărîmate sau fracționate. Și acel 1 de deasupra va să spună că Cassa se află la prima filă a *Cărții mari*, iar [cifra de jos arată că] *Capitalul* se află în a doua filă a zisei *Cărți*, *in avere* și aceea *in dare* *.

Și notează că totdeauna, cu cît mai aproape vei putea pune creditorul de debitorul său, va fi mai plăcut, oricum, punîndu-l unde dorești, el să se ridice la egal. Însă din cauza datei, care uneori se interpune între prima partidă și cealaltă, se potrivește rău, și nu cu puțină osteneală se găsesc timpurile lor, după cum știe acel ce are practică; toate nu se pot spune [aici] pe deplin.

Ci tu trebuie să te ajuți puțin și cu judecata ta naturală. Pentru aceasta străduiește-te, întotdeauna, a așeza respectivul creditor imediat după (*apresso*) debitorul său pe aceeași pagină sau pe pagina imediat următoare, neinterpunînd între unul și celălalt altă partidă, pentru că în ziua în care se naște debitorul, în aceeași zi se naște și creditorul și din această cauză întotdeauna trebuie să-l pui pe unul aproape de celălalt.

---

68. Textul din paranteză se prezintă dificil în original, de aceea am căutat să-l punem de acord cu ambele traduceri străine, pe care le-am folosit în versiunea noastră. Iată respectivele traduceri:

„Y si la pones en el „haber", antes o después (como acontece a veces al encargado — *quadernieri* — quando teniendo que escribir en un lugar al cual tiene que volver dos o tres veces a una misma hoja y tacha dichas partidas una después de otra al pasarlas al „haber") *(Berni)*.

„Wenn du ihn (den Posten) ins „*Haben* stellst, sei es zuerst oder dann — wie es manchmal der Buchhalter tut, wenn er beim Übertragen sieht, dass er auf jenes Blatt zwei — oder dreimal gehen wird und sie, um nicht umwenden zu müssen, wegräumt und dorthin setzt, und daher, je nachdem er setzt, sie ausstreichen muss, um es ins „*Haben*" gesetzt zu haben — wirst du den anderen Strich... ziehen"... *(Penndorf)*.

69. Adecă, la Capitolul 12, al originalului. Cfr. acolo nota lui *Penndorf*.

* Textul originalului neclar (n. tr.).

CAPITOLUL XV

Despre felul în care se scriu partidele Cassei și ale Capitalului în Cartea mare la dare și avere, și despre anul care deasupra la începutul filei după moda veche se pune în ea, și despre schimbarea datei, și despre împărțirea spațiilor filelor, după partidele mici și mari, după trebuința afacerilor.

După ce am discutat aceste lucruri pentru învățătura ta, vom trece prima partidă a *Cassei in dare* și apoi aceea a *Capitalului in avere* în *Cartea mare*.

Ci, cum s-a spus, mai întîi sus în Cartea mare vei pune anul după alfabetul [scrierea] vechi, adică cu notația aceasta MCCCCLXXXXIII. Ziua nu se obișnuiește să se treacă deasupra în *Carte*, ca în *Jurnal*, pentru că o partidă în *Cartea mare* va avea diferite zile, și de aceea nu se va putea păstra ordinea zilelor, sus, cum se va spune pe larg în capitolul următor, ci se va pune înăuntrul partidei, cum vei înțelege acum pentru prima dată.

Și apoi se pune ziua, la margine, în spațiul, cum mai sus am zis, din fața partidei. Cînd acea partidă se va naște dintr-un alt an decît cel de la începutul filei, lucru ce obișnuiește să i se întîmple aceluia care din an în an nu reportează și încheie registrele sale, așa că acel an se va pune afară nud (*nudo*) la margine, exact în dreptul acelei partide născute acolo, cum vezi pus aici mai jos. Aceasta se întîmplă numai în *Cartea mare* și nu se întîmplă și în celelalte registre.

Deci, scoțînd-o afară, vei scrie după alfabetul vechi, pentru mai mare frumusețe, deși să nu faci caz de felul în care scrii, astfel :

Jesus MCCCCLXXXXIII

Cassa în numerar trebuie să dea (*die dare*) în ziua de 8 noiembrie *per Capital* în bani de mai multe feluri, în aur și monede, pe care îi am în ziua de azi, în total, fila 2. . . . . L. 10.0000, s.o, g.o, p.o.

Și aici nu trebuie să te extinzi prea mult, pentru că deja te-ai extins în *Jurnal*, ci întotdeauna caută să scrii scurt mai întîi, cînd începi, scrii cîteva lucruri, apoi pe aceeași pagină doar dacă spui atîta [70] : la ziua amintită, pentru cutare, fila cutare . . . . L. s. g. p.

Pe care, după ce ai pus-o astfel, vei tăia cu o linie în *Jurnal* partida *in dare*, cum ți-am spus mai sus, și apoi *in avere per Capital* vei spune astfel *videlicet :*

---

70. Am urmat în acest loc versiunea *Penndorf*. *Berni* clarifică astfel : „En la primera partida, empezando, puedes expresarte más ampliamente, pero para la misma cosa se acostumbra simplemente decir...".

Jesus MCCCCLXXXXIII

Capital, al meu, trebuie să am (*die havere*) în ziua de 8 noiembrie *per Cassa :* în numerar, am în aceea *[Cassă]* pînă în ziua de astăzi, în aur și monede, de mai multe feluri, în total, fila 1 .... L. 10.000, s. O, g. O, p. O.

Și astfel, și în aceasta, ajunge să scrii succint pentru motivul sus amintit. La altele apoi, care vor trebui să se pună aici sub aceeași partidă, pînă cînd foaia va fi completă, va ajunge să spunem : și la ziua cutare, pentru cutare lucru etc., după cum vezi însemnat aici alături și după cum vei avea exemplu la sfîrșitul acestui capitol. Astfel vei continua succint cu toate partidele, mai ales cu acele partide care te privesc pe tine singur, adică nu ai de dat cont nimănuia.

Însă în acelea, în care tu vei avea de dat cont altuia, va trebui să scrii ceva mai mult, deși întotdeauna se recurge, pentru claritate, la *Jurnal*.

Și apoi vei face altă tăiere în *Jurnal* la *in avere*, după cum ți-am spus mai sus în capitolul al 12-lea. Și în margine, în dreptul partidei vei pune cele două numere cum ți-am spus, de asemenea, în acel loc al filelor unde sînt debitorul și creditorul, adică pe acela al debitorului deasupra și pe acela al creditorului dedesubt, cum am făcut mai sus la partida Cassei.

Și apoi vei pune imediat în alfabetul, adică în repertoriul tău, acest debitor și acest creditor, fiecare la litera lui, cum știi că ți-am spus mai sus, anume Cassa la litera C, scriind înlăuntru în acest fel : Cassa în numerar, fila 1. De asemenea vei pune și *Capitalul* la C, scriind *Capital* al meu propriu, fila 2.

Și așa după mintea ta vei înregistra în ordine toate partidele și numele debitorilor, persoane și lucruri etc. Tot astfel vei trece creditorii în zisul repertoriu la literele lor, pentru ca apoi cu ușurință să poți imediat să-i găsești în *Cartea mare*.

Și notează că, pierzînd tu *Cartea mare* prin vreun oarecare caz de furt sau incendiu de foc sau naufragiu etc., și avînd tu unul din cele două registre, adică *Memorialul* sau *Jurnalul*, cu el vei putea întotdeauna reface o altă *Carte mare*, cu aceleași partide, zi de zi, și vei pune la același număr la care se aflau în *Cartea mare* pierdută, mai ales avînd tu *Jurnalul*, unde, cînd tu ai scos partidele și le-ai pus în *Cartea mare*, la margine ai pus cele două numere, ale debitorilor și creditorilor, unul deasupra altuia, care trimiteau la filele *Cărții mari*, unde erau situate. Tu vei putea-o reface, cu mintea ta, cuprinzînd exact același număr de file. Și aceasta ajunge în privința înregistrării unei partide.

Apoi, pentru a pune la locul cuvenit în *Cartea mare* a doua partidă, cea care a fost cu bijuteriile, vei scrie astfel. Și întotdeauna, mai

întîi, fără ca eu să-ți mai spun, vei pune deasupra la începutul filei, data, dacă nu a fost indicată deja mai înainte pentru o altă partidă primă; pentru că uneori în una și aceeași pagină înregistratorul pune două sau trei partide, după cum va cunoaște că spațiul este suficient la operarea aceleia, pentru că poate va vedea că acea respectivă partidă va fi folosită mereu, și de aceea îi va da un loc mai îngust decît acelora pe care adesea i se întîmplă să le opereze zilnic, cum s-a spus mai înainte la capitolul al 13-lea despre *Cassă* și *Capital*, pentru care se obișnuia să se lase loc o pagină întreagă registrului, pentru că foarte adesea, fiind mari afacerile, trebuie să le mînuiești. Și aceasta se face numai pentru acel motiv ca să nu ai atît de des a face report mai departe. Acum găsindu-i locul potrivit, vei trece astfel *in dare*, adică spre mîna stîngă, unde totdeauna se pune debitul: Bijuterii de mai multe feluri debit (*dienno dare*), în ziua de 8 noiembrie, *per* capital, pentru atîtea bucăți, cîntărind atîta, dintre care atîtea sînt rubine montate (*balassi*), atîtea safire și atîtea rubine sumar șlefuite (*coculegni*), și atîtea diamante brute, care în total sau pe sorturi socot că valorează, după aprecierea comună, în numerar atîția ducați etc., fila 2, valorînd . . . . L. 40, s.O, g.O, p.O

Apoi vei tăia partida în *Jurnal* la *in dare*, trăgînd o linie, cum ți-am spus mai sus în capitolul 12. Și apoi vei merge la Capital și vei pune aici aceeași partidă, de asemenea cu puține cuvinte, pentru motivele mai sus aduse în acest capitol și vei trece-o *in avere* sub prima, pusă deja acolo, care se referă la Cassă scriind așa, *videlicet*:

În ziua. . . ., pentru bijuterii de mai multe feluri, după cum apare acolo, la fila 3 . . . . L. 40, s.O, g.O, p.O.

Și după ce ai trecut astfel, vei face cealaltă tăiere în *Jurnal in avere*, cum ți-am arătat mai sus la capitolul 12. Și vei pune la margine numerele filelor în care ai pus partidele respective în *Cartea mare*, după cum am spus, unul deasupra celuilalt, cum se vede mai sus aici.

Să zicem că ai pus partida bijuterii la *in dare*, la fila 3, și aceea a *Capitalului* stă încă singură la locul ei, la fila 2, atîta vreme cît ea nu este plină, pe care o vei trece apoi înaintea celorlalte partide, după cum dedesubt, la reportări, vei înțelege complet. Și acest lucru, pentru această partidă și similare, să-ți ajungă.

Și după ce tu ai pus-o în *Cartea mare* și ai așezat-o în ordine în *Jurnal*, tu numaidecît o vei pune la repertoriu sau alfabet, cum a fost zis mai sus în acest capitol, adică la litera sa B (Bijuterii) după litera pe care vei prefera-o, după cum se vorbește în diferite regiuni. Căci aici în Veneția se obișnuiește mult să se pună Z acolo unde noi în Toscana punem *G*, așa că tu vei pune-o după aprecierea ta [71].

---

71. In dialectul toscan „bijuterie" se zice *gioia*, iar în dialectul venețian, *zoia*.

CAPITOLUL XVI

Cum trebuie să se scrie partidele mărfurilor pe care, după Inventar sau în alt mod, omul le are în Cartea mare in dare și in avere.

Celelalte 4 partide, următoare ale averii tale mobile adică argintărie, lenjerii, cuverturi de fulgi și îmbrăcăminte etc., tu singur apoi le vei trece ușor din *Inventar* în *Jurnal*, exact cum le-ai notat acolo, pentru că așa cum am spus mai sus la capitolul 6, acest *Inventar* nu se ia din *Memorial* pentru motivul acolo arătat. Și de aceea înregistrarea lui în *Jurnal* precum și în *Cartea mare in dare și in avere*, precum și punerea după alfabet, le voi lăsa acuma să le faci după mintea ta izvoditoare, în care mult mă bizui.

Și numai a 7-a partidă, aceea cu ghimberiul de Mecca [72], pe care-l ai, o vom așeza în *Jurnal*, și de asemenea în *Cartea mare*, ceea ce să-ți fie întru îndestulă învățătură, pentru toate celelalte mărfuri pe care tu le ai. Să ai totdeauna înaintea ochilor numărul, greutatea, măsura și valoarea, în toate cazurile posibile în care asemenea mărfuri se obișnuiesc a se vinde și a se cumpăra de negustori în Rialto [73] sau în altă parte, după țări.

Asupra căror lucruri aici nu este posibil să se dea exemple destule. Însă din acestea puține, aici succint aduse, vei putea să înveți cu ușurință despre ori care altul, îndeajuns, pentru că, dacă noi am voit să-ți dăm exemple despre modul și calea de a negustori la Trani, Lecce, Bari și Bitonto [74], cu numele respective pentru greutăți, măsuri etc., întrebuințate acolo, și tot astfel în Le Marche și în Toscana noastră, prea ar fi mare volumul, pe care pe scurt înțeleg să-l duc la capăt.

Și acea a 7-a partidă, de ghimberi, o înregistrăm în *Jurnal* astfel *videlicet* :

Per ghimberi de Mecca, *in monte*, neambalat [75] sau în pachete, vei spune cum îți pare ție, zisului, prin care se înțelege Capital, pentru că tu acolo deasupra, imediat, l-ai avut în ordinea din *Inventar*, cum am spus mai sus, în capitolul 12, la partida a 2-a, a bijuteriilor : pentru colete atîtea, cîntărind atîta, și pentru atîtea lire, dacă ghimberiul este vărsat *in monte* etc., pe care îl am în prezent, după cursul comun,

---

72. *Berni* traduce „*jengibre a granel*".
73. „Lîngă podul cu același nume era locul de adunare al negustorilor în Veneția" *(Penndorf)*.
74. *Berni* traduce cu *Bretona*.
75. *In monte* înseamnă deseori la Paciolo „die Gesamtheit" (totalitate). *La Manzoni in monte* se aplică pentru „clădiri, cereale, salarii, obiecte de aur, chirii", în Raguza se aplică la „cambii", așadar *in monte* are și sensul de „cont", conf. cap. 20 din *Tractatus* : „cont special" și „cont comun" *(Penndorf)*.

pentru chintal sau *libră*, atîția ducați etc. Suma totală ridicîndu-se la atîția ducați curați, valorînd . . . . L. s. g. p.

Și după ce ai trecut-o în Jurnal, tu tai-o din *Memorial* sau *Inventar* și bifeaz-o în felul arătat mai sus, la capitolul 12.

Și așa vei păzi pentru toate celelalte. Asupra acesteia, cum s-a spus, și asupra oricărei alteia care se pune în *Jurnal*, totdeauna în *Cartea mare* se fac două partide, adică una *in dare* și a doua *in avere*, cum am scris mai sus la capitolul 14.

Pe care apoi, în *Cartea mare* trecînd-o *in dare*, vei scrie în acest fel: se pune mai întîi întotdeauna anul, dacă nu este în capul filei, fără a pune ziua, deoarece, cum am spus la capitolul 15, ziua nu se obișnuiește să se pună deasupra la începutul filei *Cărții mari* din motivul că pe aceeași pagină ar putea să fie mai multe partide privind diverși debitori și creditori care, deși s-au ivit sub același an, însă vor fi în diverse luni și zile, după cum poți să afli parcurgînd [76] totul.

Și chiar dacă în zisa pagină a *Cărții mari* nu va fi altceva decît o singură partidă de Cassă sau de altceva, totuși ziua pusă deasupra în *Cartea mare* nu s-ar putea păstra, pentru că în zisa partidă va trebui să pui cazuri survenite în diferite luni și zile.

Așa se face că cei vechi, deasupra în *Cartea mare*, nu au obișnuit să pună ziua în registrele negustorești, pentru că nu au văzut în nici un fel modul în care să o așeze conform cu realitatea.

Pe care partidă *in dare* astfel o vei înregistra:

Ghimberi de Mecca vărsat (*in monte*) sau lăzi [77] (*colli*) în debit (*dien dare*) la ziua de 8 noiembrie *per Capital*: *per* atîtea lăzi...., cîntărind atîtea libre, pe care le am acasă sau în magazin în prezent, pe care după cursul obișnuit le socot a valora atîția ducați chintalul. Toate se ridică la ducați, valorînd, fila 2 . . . . L. s. g. p.

Și astfel tu vei tăia partida din *Jurnal in dare*, adică la mîna stîngă, după cum de mai multe ori ți-am spus. Apoi o vei așeza *in avere* la *Capital* în același fel, cum ți-am arătat mai sus la capitolul 15 că se pune aceea a bijuteriilor *videlicet*:

La ziua cutare, *o detto*, *per* ghimberi de Mecca, *in monte* sau *colli*, fila 3 . . . . L. s. g. p.

Și după ce vei fi așezat-o astfel, vei tăia partida din *Jurnal* la *in avere*, adică spre mîna dreaptă, cum vezi că s-a făcut mai înainte.

Și pune apoi numerele filelor în dreptul partidei la margine, unul deasupra altuia, adică numărul 3 deasupra numărului 2, pentru că tu

---

76. În original *discorrendo*. *Penndorf* traduce „in Gesprächen" și nu „parcurgînd" cum ar apare logic din context.

77. Textul lui Paciolo „zenzeri mechini in monte overo colli" este tradus de *Berni* cu „Jengibre en lotes o costales", adică „ghimberi în loturi sau saci".

ai pus debitorul la fila 3 în *Cartea mare*, creditorul la fila 2, adică la *Capital*.

Apoi imediat o așezi la alfabet sau repertoriu sub litera sa, adică Z [78], dacă îl scrii Z, sau la G, pentru motivul arătat în precedentul capitol, la acea partidă, a doua, a bijuteriilor.

CAPITOLUL XVII

Despre felul de a se ține contul cu Oficiile publice (Officii publici) și pentru ce. Și despre Camera de împrumuturi (Camera de l'imprestiti) în Veneția, care se guvernează pe cartiere. [79]

Acuma, despre celelalte partide, nu-ți mai dau norme adică despre aceea a pieilor pentru căptușeală, tăbăcite, netăbăcite și fine etc., pentru care vei forma pe rînd partide în *Jurnal* și *Cartea mare* ținîndu-le în ordine și însemnînd în toate locurile pentru ca să nu uiți, deoarece negustorului îi trebuie alt creier decît acela al măcelarului. Dacă ai de a face cu *Camera de l'imprestiti* sau cu o altă acumulare de capital cum este în Florența *Muntele dotelor* [80] iar în Genova, *Locurile* (*lochi*) sau alte oficii, oricare ar fi cu care tu ai avea a face pentru vreun motiv oarecare, fă așa ca tu întotdeauna cu acelea să ai o bună verificare (*scontro*) în *dare* și *avere*, în toate felurile și cu cea mai mare claritate posibilă, și de mîna scriitorilor locurilor acelora.

Pe acestea să le ții sub bună priveghere în felul în care despre scripte și scrisori îți voi spune, pentru că la amintitele oficii adeseori se obișnuiește să se schimbe scriitorii care, fiecare după fantazia lui, vrea să conducă registrele oficiului, criticînd mereu scriitorii din trecut, sub pretextul că nu le țineau în bună ordine. Și întotdeauna fiecare consideră ordinea sa mai bună ca a celorlalți, așa că uneori încrucișează (*incrociano*) partidele acelor oficii, încît nu corespund unele cu altele și vai să ai de-a face cu atari oameni!

Și de aceea fă așa fel ca să fii acasă [să cunoști totul] și cu mintea la prăvălie cu de al de aceștia. Și de bună seamă poate că ei o fac cu bună intenție. Cu toate acestea ei dovedesc ignoranță.

---

78. „Ghimberi" se spune în venețiană *zenzero*, iar în toscană *gengero*. De aceea Pacioli trimite la litera Z în repertoriu.

79. *Penndorf* traduce *camera d'imprestiti* cu „administrarea datoriilor publice", iar *via dei sestieri* cu „cele șase cartiere". La *Berni* se spune *Cámera de Empréstitos*; *sestieri* este redat prin „cartiere".

80. „Monte delle dote din Florența este o asigurare privind căsătoriile"... Împrumuturile forțate erau împărțite în *loca*, adică participări a 100 lire *(Penndorf)*.

Tot astfel vei ține cont cu încasatorii de impozite (*gabellari*) și cu agenții fiscali (*datiari*), asupra a ceea ce tu vinzi și cumperi, scoți sau pui în pămînturi, etc., cum se obișnuiește a se face în Veneția, că se ține de către cei mai mulți cont lung asupra pămîntului cu Oficiul mesetăriei (*Officio de la messetaria*) [81], unii cu 2 la sută, alții cu 3 la sută și alții cu 4 la sută etc., notînd registrul intermediarului tău (*sensaro*), care se interpune, și notînd în registrul tău chiar și matricea (*la mare*) în care el a făcut înregistrarea, adică registrul unde el comunică numitului oficiu tranzacțiile căci asfel numesc *la mare* în Veneția, deoarece fiecare intermediar are un registru sau un loc în vreun registru, la zisul oficiu, unde el se duce să dea în notă tranzacțiile pe care le face, atît locale cît și străine. Dacă ar face altfel, ar fi pasibili de pedeapsă, fiind privați.

Și bine face acea slăvită Signorie că îi pedepsește, atît pe ei cît și pe scriitorii care s-au purtat rău, cum îmi aduc aminte de mulți, în timpurile trecute, că au fost pedepsiți strașnic. Și de aceea sfînt fac, numind unul care are exclusiv grija de a controla toate oficiile, adică dacă registrele lor sînt bine sau rău ținute.

CAPITOLUL XVIII

Cum trebuie să se țină contul cu Oficiul mesetăriei în Veneția și despre scrierea partidelor în Memorial, Jurnal și Cartea mare și despre împrumuturi. [82]

Așa că, atunci cînd vei voi să ții cont cu aceste oficii, vei face debitoare Camera de împrumuturi pentru tot felul de capital, cu atîta suta, numind cartierele unde sînt puse.

Și tot astfel vei proceda dacă vei cumpăra zilnic mai multe [creanțe], decît mulți, avînd pentru tine sau pentru alții, cum știe acela care lucrează la *Rialto*. Notează bine pe cine sînt înscrise acestea, și locurile. Și astfel la încasarea dobînzilor, totdeauna vei face creditoare Camera, zi de zi, și cartier de cartier.

De asemenea cu Oficiul mesetăriei vei ține cont în acest mod, adică atunci cînd tu vei cumpăra vreo marfă prin intermediari, atunci, pentru întreaga sumă cu 2 sau 3 sau 4 la sută, vei face creditor zisul Oficiu al mesetăriei, și acea marfă pentru care tu plătești o vei face debitoare.

Și de aceea trebuie ca totdeauna cumpărătorul să rețină ceva vînzătorului, la plată, în numerar sau în alt mod care să-l satisfacă, nu

81. „Era un fel de Cameră sau Registru oficial de intermediari". (*Berni*).
82. „Die Verwaltung der Staatsschulden" (*Penndorf*).

importă, pentru că zisul Oficiu nu caută altceva decît rata care i se cuvine deoarece intermediarii notează tranzacția cum, ce și cînd a fost făcută, pentru evidența clară a contractanților, în cazul cînd între ei s-ar naște vreun diferend, cum se întîmplă.

Proverbul cunoscut spune: cine nu face nu greșește și cine nu greșește nu învață (*chi non fa non falla e chi non falla non impara*). În care diferende (*dre*), voind să se clarifice, părțile au recurs (*regresso*) la tranzacția notată de intermediar, căreia după decretele publice i se dă crezare, precum unui instrument public, de notar. Și după termenii aceleia de cele mai multe ori demnul oficiu al consulilor negustorilor [83] redactează sentințele lor juridice.

Spun deci, cumpărînd tu oarecare marfă, trebuie să știi cît este plata datorată mesetăriei. Și jumătate din ea reține-o vînzătorului. Adică dacă pentru marfă trebuie să se plătească 4 la sută acelui Oficiu, prin decret public al domeniului, tu îi reții lui 2 la sută, și cu atîta mai puțin (*manco*) îi plătești, și va avea dreptul său, și tu apoi rămîi obligat numitului Oficiu pentru depunerea întregii sume. Și vei avea să faci Oficiul creditor în registrul tău pentru întreaga sumă, socotindu-te cu el. Și respectiva marfă o vei face debitoare, cum am spus, pentru că zisul oficiu nu vrea să caute cine vinde, ci cine cumpără. De aceea apoi unor astfel de cumpărători le este permis de a scoate atîta din acea marfă cît au plătit mesetăria, dincolo de granița regiunii respective, potrivit recipiselor lor (*in loro bolette*) pe pagina de eșire (*a la tavola de l'uscita*), fie pe mare, fie pe uscat, cum vor ei să scoată zilnic [84].

Și de aceea negustorii trebuie să țină bine cont cu zisul Oficiu, ca să știe întotdeauna cît pot să scoată pentru că ei nu au voie a scoate mai mult decît cumpără, dacă nu plătesc din nou mesetăria în numerar. Asupra căror cumpărări îți dau exemplu aici mai la vale, precum și despre cum trebuie să se treacă în *Jurnal* și *Cartea mare*, și voi zice așa:

Mai întîi în *Memorial*, simplu, eu sau noi, în această zi, trecută mai sus, am cumpărat de la dl Zuan Antonio de la Messina zahăr palermin (de Palermo) un număr de atîtea lăzi, căpățîni (*pani*) [bucăți de

---

83. „*I consoli dei mercanti* erau o autoritate pentru clarificarea juridică a chestiunilor litigioase. În 1423 aceștia erau în număr de 3, apoi 4" *(Penndorf)*.

84. Aici *Berni* face nota: „Interpretarea acestui paragraf prezintă unele îndoieli; deoarece nu s-a precizat dacă amintita contribuție era de dedus în toate cazurile, sau numai atunci cînd marfa ieșea din țară. Se pare că se făcea în toate cazurile, fiindcă altfel s-ar dubla contribuția menționată".

zahăr în formă de pîini conice] atîtea, cîntărind în total net, fără ambalaj, lăzi, sfoară și paie, atîtea libre, pentru atîția ducați chintalul, urcîndu-se la atîția ducați. Scad pentru partea sa, a mesetăriei, în procent de atîta (*a ragion de tanto per cento*), atîția ducați. Intermediar a fost dl Zuan de Gagliardi, suma netă atîția ducați, pe care am plătit-o în numerar.

Aceeași, în *Jurnal*, o vei pune astfel :

Per zahăr de Palermo, la Cassă numărați dlui Zuan de Antonio da Messina, pentru lăzi atîtea, căpățîni atîtea, cîntărind net, fără lăzi, ambalaj, sfoară și paie, libre atîtea, atîția ducați chintalul, în sumă totală de atîția ducați. Scad pentru partea sa, a mesetăriei, la atîta la sută, ducați atîția. Rămîn net ducați atîția. Intermediar, Zuan Gagliardi. Valoarea... L. s. g. p.

Aceeași în *Cartea mare* o vei scrie așa :

Zahăr de Palermo, trebuie să dau la ziua cutare *per* Cassa, numărați dlui Zuan de Antonio da Messina, pentru atîtea căpățîni, cîntărind net atîtea libre, pentru ducați atîția chintalul. Se urcă net în total, la fila 1. Și vei face creditoare Cassa cu L. s. g. p.

Și totdeauna vei face Oficiul mesetăriei creditor pentru dublul sumei pe care tu ai reținut-o vînzătorului, adică pentru partea sa și partea ta.

Și întotdeauna, îndată ce ai notat marfa, imediat într-o altă partidă dedesubt, vei face creditor zisul Oficiu, pentru zisul zahăr, după cum vei vedea mai jos, iar zisa marfă vei face-o debitoare. Acesta este un exemplu de plată în numerar.

Acum ia un exemplu cu o parte din plată în numerar și altă parte la termen. Mai întîi, în *Memorial*, vei scrie așa :

În numerar și la termen în ziua cutare etc. : Eu am cumpărat la ziua zisă, de la dl Zuan Antonio da Messina, zahăr de Palermo, căpățini în număr de atîtea, cîntărind net atîtea libre, pentru ducați atîția chintalul, în total ducați atîția. Scad pentru partea sa de mesetărie, la atît la sută, ducați atîția, dintre care i-am numărat în prezent ducați atîția, pentru restul îmi face termen pînă la 31 august care vine etc. Intermediar dl. Zuan de Gagliardi, valorînd . . . . duc. g. p.

Și să știi, că pentru acele lucruri, care sînt anunțate Oficiului de către intermediar, nu trebuie să se facă scriere de mînă, pentru că tranzacția în sine ajunge. Totuși, pentru precauție, uneori se face.

În *Jurnal*, aceasta o vei trece astfel : mai întîi trebuie să-l faci pe cutare creditor, pentru întreaga sumă și apoi debitor pentru acea parte de bani pe care el a primit-o.

Jesus 1493, în ziua cutare, luna cutare etc.

Per zahăr palermitan, dlui Zuan de Antonio da Messina, pentru un număr de atâtea căpățini, cîntărind net, în total atîtea libre, cu procent atîta, în sumă de ducați atîția. Rămîn net ducați atîția, dintre care în prezent trebuie să-i număr atîția. Și pentru rest îmi face termen pînă la 31 august viitor. Intermediar dl Zuan de Gagliardi, valorînd . . . . L. s. g. p.

Fă creditor, imediat, Oficiul mesetăriei, pentru partea (*ratta*) sa :

Per cele spuse : Oficiul mesetăriei, pentru suma mai sus zisă, adică ducați atîția, la atîta la sută, pentru partea mea și aceea a debitorului, în total ducați... L. s. g. p.

Partea în numerar, debitor el și creditor Cassa, astfel :

Per dl Zuan de Antonio da Messina. La Cassă, plătiți lui, pentru partea sus zisului zahăr, după forma tranzacției, ducați atîția, după cum se vede din chitanța scrisă de mîna sa, valorînd . . . . . . L. s. g. p.

Aceeași în *Cartea mare* o vei scrie astfel :

Zahăr de Palermo, trebuie să dau, la ziua cutare a lui noiembrie, pentru dl Zuan Antonio da Messina, pentru căpățini atîtea, cîntărind net libre atîtea, pentru ducați atîția chintalul, face fără impozitul respectiv, fila 4, ... L. s. g. p.

Dacă vei voi să faci despre aceasta, partidă nouă, continuînd-o pe cea de mai înainte, ajunge să zici : la ziua cutare etc., pentru dl Zuan de Antonio da Messina, pentru un număr de atîtea căpățini, cîntărind atîtea libre, în sumă de, fila 4, ... L. s. g. p.

Aceeași partidă *in avere* o vei scrie așa :

Dl Zuan de Antonio da Messina trebuie să aibă la ziua cutare a a lui noiembrie, *per* zahăr de Palermo, căpățini în număr de atîtea, cîntărind net libre atîtea, pentru ducați atîția chintalul, ridicîndu-se, fără impozitul respectiv, la ducați atîția. Pentru rest îmi face termen pînă la 31 august viitor. Intermediar dl Zuan de Gagliardi, valorînd, fila 4 . . . . L. s. g. p.

La *in dare*, pentru partea în numerar, vei scrie astfel :

Dl Zuan, corespunzător (*all'incontro*), trebuie să dea în ziua cutare, per Cassa numărați lui, *per* partea de zahăr am avut de la el, potrivit înțelegerii noastre, ducați atîția, apărînd scris de mîna sa în libret (*libretto*)[85], valorînd, fila 1, ... L. s. g. p.

Aceeași partidă cu privire la impozit comercial (*m*) și pentru precedenta partidă, în *Cartea mare*, astfel :

---

85. „*Cfr. cap. 35*" (*Penndorf*).

Oficiul mesetăriei trebuie să aibă (*die haver*) în ziua cutare, *per* zahăr de Palermo, cumpărat de la dl Zuan de Antonio da Messina, în sumă de ducați atîția, la atîta chintalul. Intermediar dl Zuan de Gagliardi, urcîndu-se, fila etc. . . . . L. s. g. p.

CAPITOLUL XIX

Cum trebuie să se treacă (ordinare) plata pe care ai a o face prin bilet de credit și bancă (per ditta e banco de scritta) în registrele tale principale.

Așadar pentru asemenea cumpărări să-ți ajungă aceasta pentru a te călăuzi, adică : ori totul în numerar, sau parte în numerar și parte la termen, sau în numerar și bilet de credit, sau totul prin bancă (*in banco*) sau în numerar și *banco* sau în numerar și mărfuri, sau în mărfuri și bilet de credit, sau totul în bilet de credit, sau în marfă și termen, sau în marfă și *banco*, numerar, bilet de credit și marfă, deoarece în toate aceste moduri se obișnuiește să se cumpere. Pe care tu singur, după felul precedentei, le vei trece în *Memorial*, și în *Jurnal* și în *Cartea mare*.

Însă cînd ai de făcut plata, parte *banco* și parte în bilete de credit, fă în așa fel ca mai întîi să eliberezi (*consegni*) biletul de credit și apoi transcrie restul *in banco* pentru mai multă siguranță, căci încă se folosește această precauție, de către mulți, în chip întemeiat, cînd ei plătesc în numerar și fac restul *in banco*, pentru a împlini plata. Și plătind cumpărătorul parte *in banco* parte în marfă, parte în bilet de credit și parte în numerar, de toate acestea îl vei face debitor. Și acele atari lucruri (*e quelle tal cose*) [86] le vei face creditoare, fiecare la locul său. Și dacă în alte feluri ți s-ar întîmpla să cumperi, te condu asemănător.

Și după ce ai înțeles tu modul acesta de a cumpăra, tot în atîtea feluri vei face vînzarea ta altora, făcîndu-i debitori, și creditoare mărfurile tale, și debitoare Cassa, dacă ți se dă în numerar, deasemenea biletele de credit le vei face debitoare, dacă ți se consemnează ca plată, iar banca o faci creditoare, dacă îți dă asemenea bilete de credit. Și așa, despre toate, în ordine, după cum mai sus este spus despre cumpărător. Și tu pe el, de tot ceea ce îți dă ca plată, îl vei face creditor. Și aceasta să-ți ajungă pentru instruirea ta.

---

86. *Penndorf* traduce „quelle tal cose" prin „mijloace de plată" (*Zahlungsmittel*).

CAPITOLUL XX

Despre partidele renumite (famose) și speciale (particulari) în operațiile comerciale (traficante), cum sînt schimburi (baratti)[87], societăți (compagnie) etc. Cum trebuie să se așeze și să se sistematizeze în registrele comerciale. Și mai întîi despre schimburile simple, compuse și cu termen, cu exemple clare despre toate, în Memorial, Jurnal și Cartea mare.

Urmează să arăt cum trebuie să se scrie unele partide renumite, speciale, care în operațiile comerciale se obișnuiește de cele mai multe ori să se solemnizeze (*solennizare*) și să se înregistreze aparte, pentru ca să se poată recunoaște profitul și paguba care ar urma din ele, deosebit de celelalte, cum sînt schimburile și societățile, călătoriile pe cont străin (*viaggi recomandati*), călătoriile pe cont propriu (*in sua mano*) apoi alte comisioane (*commissioni*) primite de la alții, sau bănci de girare (*de scritta*) sau garanții (*ditta*), polițe reale (*cambi reali*) ale unui cont de prăvălie etc., despre care aici în continuare, în mod succint, pentru lămurirea ta, îți voi arăta, cum trebuie să te călăuzești și să te conduci în registrele tale, în bună ordine, pentru ca să nu greșești în afacerile tale.

Și mai întîi vom arăta cum trebuie să se înregistreze un schimb.

În general schimburile sînt de trei feluri, după cum mai sus a fost spus pe deplin, în *distinctio* IX-a, *tractatus* 3, fila 161 pînă la 167, așa că acolo du-te pentru a le înțelege.

Spun deci că, în toate felurile, în care ți s-ar întîmpla să scrii schimbul în registru, întotdeauna mai întîi trebuie să-l descrii în *Memorial ad literam* înlăuntrul partidei, cu toate felurile lui și condițiunile în care va fi fost făcut și încheiat, fie prin intermediari (*comezani*) fie numai între voi. Și după ce l-ai descris astfel, tu la sfîrșit îl poți traduce (*redurre*) în numerar. Și după cum acele anumite mărfuri le vei vedea valorînd în numerar atîta, vei trece valoarea respectivă în coloana valorică, la ce monedă vrei, în *Memorial*, nu importă moneda, deoarece apoi contabilul le va transforma (*redurà*) pe toate, autentic, în una singură și anume atunci cînd va face înregistrarea în *Jurnal* și *Cartea mare*.

Și aceasta se face pentru că, scoțînd tu valoarea mărfurilor pe care le schimbi, nu vei putea, în conturile și scriptele tale să cunoști, fără foarte mare dificultate, cîștigul (*utile*) tău sau pierderea rezultată. De aceea întotdeauna mărfurile trebuie să se traducă în numerar, pentru ca să cunoști bine rezultatul.

87. *Berni* traduce *baratti* prin *trueque* (= troc).

Şi dacă, tu vrei să ţii un cont deosebit asupra acestor mărfuri obţinute prin schimb, pentru a putea vedea beneficiul (*retratto*), în mod separat de celelalte mărfuri, de acelaşi sort, pe care le aveai mai înainte în casă, sau pe care le-ai cumpărat mai tîrziu, pentru a cunoaşte aşadar ce cumpărări (*incepta*) au fost mai bune, poţi s-o faci.

Tu poţi deasemenea să aduni (*acumulare*) toate mărfurile la un loc [88], după cum ai avut tu pentru tine mai întîi ghimberi, şi dacă tu vrei să înregistrezi în *Jurnal* acest cont obţinut prin schimb, împreună cu altele, vei scrie astfel :

Per ghimberi autohton vărsat sau în lăzi : *A* zahăr de cutare sort, pentru lăzi atîtea, cîntărind libre atîtea, am de la cutare, în schimb de zahăr, făcut în această formă, adică socotind chintalul de zahăr 24 ducaţi, ca să-mi dea 1/3 în numerar, şi socotind chintalul de ghimberi ducaţi atîţia, pentru care ghimberi eu calculez căpăţîni atîtea în contul zahărului, cîntărind libre atîtea, care, în numerar, valorează 20 ducaţi chintalul. Şi pentru zisul ghimberi el a primit atîtea libre zahăr, căpăţîni atîtea, valorînd fiecare. . . . . L. s. g. p.

Şi pentru că uneori nu vei şti exact numărul căpăţînilor care pentru zisul ghimberi, au intrat, nu face caz, pentru că apoi în partida următoare se completează ceea ce acolo va lipsi, şi ceea ce acolo va fi mai mult, în partida Cassei totuşi va lipsi, însă la partida zahărului (*all'incontro de zucari*) totdeauna vei avea datoria de a fi exact. Pentru că amîndouă merg la zahăr, în aşa fel că partida de zahăr nu pierde nici în ceea ce priveşte numărul căpăţînilor, nici în privinţa greutăţii, pentru că nu este totdeauna posibil să ţii cont deosebit pentru orice nimic (*fraschetta*). Acum tu vei face debitoare Cassa pentru acea parte a numerarului de care ai avut nevoie şi deasemenea vei face zisul zahăr creditor, pentru aceeaşi sumă scriind astfel :

Per Cassa, pentru cele zise, în numerar, am avut în zisul schimb, de la numitul, pentru un număr de atîtea căpăţîni, cîntărind libre atîtea, în valoare de . . . . L. s. g. p.

Şi asemenea partide se pun imediat, în *Jurnal*, după aceea a schimbului, în care ai avut conturile, aşa că în acest fel vei scrie, nevoind să ţii cont separat ; iar dacă voieşti să-l ţii separat, vei scrie aşa în *Jurnal :*

Per ghimberi autohton [89], *per conto* de schimb s-a avut de la cutare : *A* zahăr, povestind apoi totul ca mai sus.

---

88. „Adecă într-un singur cont" (*Penndorf*).

89. În text *zucari bellidi.* Şi *Penndorf* şi *Berni* pun ghimberi în loc de *zucari bellidi.*

Şi în *Cartea mare* vor avea apoi partidă separată (*distincta*). Şi aceasta vreau ca să-ţi fie de ajuns pentru toate celelalte schimburi, în care vei şti să te descurci singur, fără ca eu să mă mai extind.

CAPITOLUL XXI

Despre cealaltă partidă faimoasă (famosa) numită Societăţi (Compagnie). Cum trebuie să se formeze şi să se scrie, în fiecare registru, în toate cazurile ce se ivesc.

Cealaltă partidă faimoasă este societatea pe care vei face-o cu cineva pentru (*per ragione*) orice marfă, ca stofe, mătase, mirodenii, bumbac, vopsele, sau de poliţe (*cambi*) etc. Acestea întotdeauna cer partida lor separată, în toate cele trei registre amintite. După ce în primul registru adecă în *Memorial* ai trecut sus ziua, vei povesti simplu, cu toate formele şi condiţiile cu care aţi convenit, referindu-te la înscrisul (*scritto*) sau alte instrumente (*instrumento*), care au fost între voi. Specifică totodată timpul pentru care v-aţi înţeles, şi Capitalul (facultà) şi ajutoarele şi băieţii de prăvălie pe care ai să-i ţii, şi ceea ce pune fiecare pentru sine, fie mărfuri sau bani, debitori sau creditori, şi pentru totul, rînd pe rînd vei face creditori asociaţii (*li compagni*), pe fiecare pentru atîta cît pune pentru sine şi vei face debitoare Cassa zisei *compagnii*, dacă o ţii separată, căci mai bine se conduce traficul ţinînd-o separată de Cassa ta particulară, în cazul cînd tu eşti acela care conduci respectiva *compagnie*. Pentru care trebuie să ţii registre, aparte, cu acea ordine şi fel, despre care este spus mai sus, asupra întregii tale mînuiri, pentru ca să ai mai puţină grijă. Totuşi ai putea să treci totul în propriile tale registre, deschizînd noi partide care, după cum în acest capitol spunem că se numesc importante (*famose*), pentru că sînt separate de toate celelalte. Asupra cărora aici îţi dau modul succint, cum trebuie să le scrii în *Memorialul* tău, şi apoi în *Jurnal* şi în *Cartea mare*. Însă, dacă vei ţine asupra lor registre separate, nu îţi dau altă învăţătură (*documento*), decît să le ţii aşa cum ţi-am spus despre întreg traficul tău.

In *Memorial* vei scrie astfel :

În această zi am făcut *compagnie* cu cutare şi cutare, din breasla lînei, cu înţelegerea şi condiţiile cum apare în scris sau în instrument, pentru atîţia ani. În acest scop cutare a dat în numerar atîta, cutare a dat atîtea baloturi de lînă franceză (*franca*), cîntărind netto libre atîtea, socotit o mie libre atîţia ducaţi. Alt asociat a depus (*a sego*) atîtea creanţe bune, anume cutare atîţia ducaţi, cutare atîţia ducaţi. Şi eu am depus (*sborsai*) în prezent ducaţi atîţia, şi fac în sumă totală ducaţi atîţia.

Apoi în *Jurnalul* tău vei scrie în acest fel, așezînd toate lucrurile la locul lor. Închipuie-ți o *Cassă* a asociaților și un *Capital* al compagniei. Astfel tu, la toate partidele pe care tu le vei face, vei scrie întotdeauna: pentru contul compagniei, pentru ca tu să poți să le deosebești de celelalte ale tale partide particulare. Și mai întîi, cum ai făcut, de la *Cassă* vei începe, și apoi succesiv le vei așeza pe celelalte:

Per Cassa de compagnia: către cutare, în contul compagniei (*de ragion de compagnia*) pentru ca, dacă are alte conturi, cu tine, să nu se producă vre-o încurcătură, pentru numerar depus în această zi, pentru partea (*rata*) sa, potrivit cu înțelegerea noastră, după cum apare în scris sau în instrument, valorînd .... L. s. g. p.

Apoi tot așa vei înregistra mărfurile pe care le-ai depus:

Per lînă franceză a compagniei: către cutare, pentru baloturi atîtea, cîntărind netto în total libre atîtea, evaluîndu-le de acord cu toți la atîția ducați mia de libre (*el miaro*), după textul contractului (*contratto*) sau al înscrisului (*scripto*) între noi, în sumă totală de atîția ducați, valorînd .... L. s. g. p.

Și tot astfel vei trece toate partidele. La creanțele depuse vei scrie astfel:

Per cutare, în contul compagniei, către cutare care, după înțelegerea noastră, ne-a indicat ca bun debitor pentru ducați atîția, valorînd .... L. s. g. p.

Acuma, cînd întrucîtva ești introdus, nu mă îngrijesc să mă extind mai mult, așa cum am făcut la începutul acestui tratat, căci ar fi prea mult să voiesc să-ți explic din nou fiecare lucru. Și de aceea, despre modul de a le trece în *Cartea mare* nu mai vorbesc, pentru că știu că-ți va fi ușor, cunoscînd deja tu în *Jurnal* cine este debitor și cine creditor, așa că le vei așeza tu *in dare* și *in avere*, în acel mod în care mai sus în aceasta te-am învățat la cap. 15. Și le vei tăia în *Jurnal*, cum am zis mai sus, la capitolul 12, punînd întotdeauna înainte, la margine, numerele debitorului și al creditorului, la fila la care le-ai pus în *Cartea mare*. Și așa cum tu le pui în *Cartea mare*, tot așa așează-le în alfabet, cum mai sus de mai multe ori am arătat.

CAPITOLUL XXII

Despre ordinea partidelor pentru fiecare cheltuială, precum: de casă ordinare, extraordinare și de mărfuri, salariile băieților de prăvălie și ale salariaților. Cum au a se scrie și așeza în registre.

Pe lîngă toate lucrurile spuse, trebuie să ai în toate registrele tale următoarele partide, adică spese pentru mărfuri, spese de casă ordinare, spese extraordinare, una de intrare și ieșire și una de profit și pierdere

(*pro e danno*), sau de vrei să le spui, de prisosiri (*avanzi*) și pierderi (*desavanzi*), sau de folos (*utile*) și pagubă (*danno*) sau de cîștig și pierdere care tot una sînt. Care partide sînt foarte mult necesare, oricărui corp negustoresc, pentru a putea totdeauna cunoaște capitalul, și la sfîrșit, în încheiere, cît dă traficul etc. Aici în continuare îndeajuns vom lămuri, cum trebuie să se țină aceste registre.

Partida de spese pentru mărfuri se ține din cauză că nu totdeauna orice firișor de păr se poate trece imediat în partida mărfurilor pe care tu le vinzi sau le cumperi, cum se întîmplă, cînd pe urmă, după mai multe zile, vei trebui să plătești hamali, cîntăritori, legători, barcagii și purtători de greutăți și alte asemenea, unuia un ban altuia doi etc., asupra cărora voind să faci o partidă aparte, ar fi lung și nu merită cheltuială, pentru că *de minimis non curat praetor*[90].

Și apoi se întîmplă că tu vei întrebuința aceiași lucrători hamali, barcagii și legători, în același loc, pentru mai multe lucruri, după cum se întîmplă că tu în același loc te vei folosi de ei, la încărcatul sau descărcatul diferitelor feluri de mărfuri, și îi vei plăti pentru toate deodată, că nu vei putea să evaluezi spesa pentru orice marfă. Și de aceea se naște această partidă, numită spese de marfă, care totdeauna stă *in dare*, unde sînt înregistrate și toate celelalte spese. De asemenea salariile angajaților și ale băieților de prăvălie se pun la această partidă. Unii fac pentru aceasta partidă aparte, pentru a ști cît cheltuiesc anual. Și apoi aceste cheltuieli le soldează, în partida de mai sus. Aceste partide în nici un fel nu pot fi creditoare. Și dacă astfel le-ai afla, ar fi eroare în registru.

Și de aceea în *Memorial* vei scrie astfel :

În această zi am plătit la hamali, barcagii, legători, cîntăritori, care încarcă și descarcă etc., cutare și cutare lucruri etc., ducați atîția.

Apoi în *Jurnal* va trebui să scrii astfel :

Per spese de marfă, la *Cassă*, numărați : pentru barcagii și hamali, funii și legători ai cutăror mărfuri, în total ducați atîția, valorînd . . . . L. s. g. p.

În *Cartea mare* vei scrie astfel :

Spese de marfă, trebuie a da în ziua cutare, *per* cassa, fila..., valorînd . . . . L. s. g. p.

Nici partida speselor de casă ordinare, nu poate lipsi. Și înțeleagă-se prin spese de casă ordinare cheltuieli pentru : grîne, vinuri, uleiuri, sare, carne, încălțăminte, pălării, confecțiuni de haine, șube, ciorapi și croitori etc., bacșișuri (*beveraggi*, *benvestite*, *mance*, *bonemani*), bărbier, brutar, sacagii, spălatul lenjeriei etc., tacîmuri de bucătărie, vase, pahare, sticle, tot felul de căldări, putini, butoaie, deoarece mulți

90. De cele foarte mărunte nu se ocupă pretorul (trad. n.).

obișnuiesc să țină cont separat asupra unor asemenea obiecte de gospodărie, pentru a putea găsi contul respectiv. Și de aceea fac partide noi, după cum și tu poți face, nu numai despre acestea, dar despre orice ți se va părea. Însă eu te învăț asupra acelora de care nu se poate lipsi comerțul. Și atare partidă de cheltuieli de casă o vei scrie așa cum s-a spus despre aceea a mărfii.

Și după cum tu faci cheltuieli mari, zi de zi, treci în registre precum faci cu grîul, vinul, lemnele etc., pentru care încă mulți obișnuiesc să facă partidă aparte, pentru a putea apoi, la sfîrșitul anului, sau din timp în timp, să afle ușor cît consumă din acestea etc. Însă pentru spesele mici, cum sînt cumpărarea cărnii cu puținul, peștele, bărbieritul, trecerile cu barca, e bine să iei 1 sau 2 ducați deodată și să-i ții aparte într-un săculeț. Și din ei să cheltuiești cu de-amănuntul. Pentru că nu ar fi posibil să ții cont despre acestea, una cîte una.

Și să se scrie, pentru numerar, în *Jurnal*, astfel :

Per spese de gospodărie, *A* Cassa am luat pentru a cheltui cu de-amănuntul, într-un săculeț, ducați atîția etc., valorînd . . . . . L. s. g. p

Și apoi, dacă crezi, împreună cu aceste spese de gospodărie, poți pune spesele extraordinare, ca de pildă acele pe care le vei face atunci cînd vei merge să te distrezi, pentru a trage cu arcul sau arbaleta și la alte jocuri, sau ți s-ar întîmpla pierderi de lucruri sau bani, care ți-ar fi furați, sau i-ai pierde în mare sau foc etc. : toate acestea se înțeleg prin spese extraordinare. Pe care, deasemenea, dacă vrei, le poți ține aparte. Acest lucru mulți obișnuiesc să-l facă, pentru a ști net, la sfîrșitul anului, cît au cheltuit ca extraordinar, prin care deasemenea se înțeleg cadourile pe care le faci cutăruia, pentru o cauză oarecare etc.

Asupra căror cheltuieli nu mă ocup mai departe, pentru că sînt sigur că tu, avînd acuma în minte lucrurile zise mai sus, le vei aranja mai bine decît ai fi făcut-o înainte.

Așa că, lăsînd acestea, vom spune despre felul de a ține partidele unei prăvălii, atît în *Cartea mare* cît și în registrele obișnuite. Cum ar trebui să le ții, dacă tu ai dori să le ții singur, căci este frumos lucru de știut. Așa că notează-le.

CAPITOLUL XXIII

Despre ordinea și modul de a ține un cont de prăvălie, tu singur sau prin intermediul altuia, și cum trebuie să se treacă și să se așeze separat în registrele autentice ale patronului și în acelea de prăvălie.

Spun deci că, avînd o prăvălie pe care o ții aprovizionată zilnic, nu în casa ta și nu în scopul tău de casă, atunci pentru bună ordine vei urma acest mod, adică : pentru toate mărfurile tale, pe care tu le

vei introduce în ea, zi de zi, o vei face debitoare în registrele tale, și creditoare acele mărfuri pe care le pui în ea una cîte una. Și închipuie-ți că această prăvălie este o persoană, debitoare ție de ceea ce îi dai și cheltuiești pentru ea în toate felurile. Și tot astfel, invers, pentru tot ceea ce scoți din ea și primești, o vei face creditoare, ca și cînd ar fi un debitor care ți-ar plăti parte cu parte.

Și apoi ori de cîte ori vrei să te socotești cu ea, tu vei putea vedea cum ea îți dă, sau bine sau rău. Și astfel apoi vei ști ceea ce vei avea de făcut și în ce fel o vei avea de condus.

Și sînt mulți, care în registrele lor fac debitor pe șef, care dirijează zisa prăvălie, deși aceasta nu se admite să se facă fără voia sa, deoarece niciodată nu trebuie să fie pus cineva debitor în registru fără știrea lui, tot astfel nici creditor nu este voie să fie făcut cineva necondiționat, fără voința sa. Care lucruri făcîndu-le, tu nu vei face bine. Și registrele tale vor fi socotite false.

Și tot astfel și despre obiectele de mobilier pe care în ea le-ai pune, precum și lucrurile necesare zisei prăvălii, după caz, de pildă dacă ar fi o drogherie, îți va trebui să o aprovizionezi cu vase, căldări, scule de aramă etc. Pentru care, toate, vei face debitor pe acela care o conduce, după cum a fost spus, prin *Inventar* bun, unde le trece scrise cu mîna sa, sau cu mîna altuia din voința sa, astfel ca totul să fie foarte clar.

Și acestea vreau să-ți fie suficient pentru cazul cînd prăvălia ai avea-o încredințată (*consegnata*) altuia, care lucrează pentru tine, sau este comisul tău (*tuo commesso*). Însă, dacă vei vrea să ții acea prăvălie cu mîinele tale, vei urma următoarea ordine, și va fi bine :

Să zicem că tu cumperi și faci (*trafichi*) întreg comerțul pentru respectiva prăvălie, și nu ai alte afaceri. Atunci vei întocmi registrele așa cum s-a arătat. Și, pentru ceea ce vinzi și cumperi, vei face creditor pe acela care îți dă lucrurile cu un anumit termen, dacă tu cumperi cu termen, și creditoare *Cassa*, dacă tu cumperi cu numerar, și debitoare prăvălia.

Și dacă vei vinde cu amănuntul, adică nu te vei ridica la 4 sau 6 ducați etc., atunci toți banii respectivi îi vei pune într-o lădiță sau cutie cu gaură, de unde, după 8 sau 10 zile, îi vei scoate, și vei face asupra lor debitoare *Cassa* și creditoare prăvălia. Și în partida respectivă vei trece pentru mai multe lucruri vîndute, asupra cărora ai ținut deja contul, și multe alte lucruri, asupra cărora nu vreau să mă extind pentru că, așa cum mai sus pe larg am scris, acuma vei ști tu însu-ți să le înțelegi, știind bine că conturile nu sînt altceva decît o ordonare potrivită (*un debito ordine*) a fanteziei (*della fantasia*), pe care și-o face negustorul, prin care, dacă este uniform păstrată, ajunge la cunoașterea tuturor afacerilor sale, și cunoaște cu ușurință, prin aceasta, dacă lu-

crurile lui merg bine sau rău, pentru că proverbul spune : cine face negustorie și nu cunoaște, banii lui se prefac în muște (*chi fa mercantia e non cognosca li soi denari doventan mosca*).

Și după nevoie remediază. Și de aceea se pot adăuga partide, mai multe sau mai puține. Și cu aceasta mulțumește-te.

CAPITOLUL XXIV

Cum trebuie să se formeze în Jurnal și în Cartea mare partidele băncilor de girare (de scritta) și cum se înțeleg, și unde provin. Apoi despre cambii, dacă tu cu ele ai de a face ca negustor, și dacă tu cu alții ai de a face, dacă ești bancher. Și despre chitanțele (quietanze) care pentru cambii se fac, și de ce se fac două de același fel.

Acuma, cu privire la băncile *de scripta*, de care se găsesc în ziua de astăzi în Veneția, în *Bruggia [Bruges]*, Anvers și în Barcelona, și în anumite alte locuri faimoase și comerciale (*traficanti*), trebuie să știi tu cu registrele lor să te coordonezi (*scontare*) cu foarte mare grijă.

Și este de notat că poți cu banca în mod obișnuit intra în legături, depunînd acolo bani, pentru mai marea ta siguranță, sau pentru ca, zilnic să poți face plățile tale clare : lui Petru, lui Ioan sau Martin, pentru că biletele (*la ditta*) băncii sînt ca un instrument public scris de notar, deoarece sînt asigurate prin proprietarii lor (*per li domini*)[91], de aceea, punînd tu acolo de la tine bani, vei face zisa bancă debitoare, numind pe patronii sau societarii (*compagni*) băncii iar Cassa ta, creditoare trecînd astfel în *Jurnal :*

Per banca dlui Lipamani : *A Cassa* numerar de la mine, sau de la alții pentru mine în această zi, și în contul meu, plătit acolo în aur și monedă în total ducați... valorînd L. s. g. p.

Și vei pune să-ți facă bancherul două rînduri într-o foaie, pentru mai multă precauție. Și așa adăugînd acolo tu zilnic, vei face la fel ; însă ridicînd tu bani de acolo, te va pune să scrii primirea. Și astfel lucrurile se mențin întotdeauna clare.

Adevărat este că uneori asemenea scripte nu se obișnuiesc pentru că, precum s-a zis, registrele băncii sînt întotdeauna publice și autentice. Totuși este bună precauția pentru că, așa cum s-a zis mai sus, negustorului nu-i vor fi niciodată lucrurile prea clare.

---

91. *Penndorf* explică : „societarii băncii, dar s-ar putea înțelege și guvernul, din cauză că băncile ca și notarii trebuiau să depună o cauțiune". *Berni* constată : „Unii autori consideră drept rară această afirmație a lui Paciolo".

Iar dacă tu vei vrea să ții respectiva partidă cu patronii sau societarii băncii, poți deasemenea să o faci, căci tot atîta este pentru că, numind tu banca în felul de mai sus, se înțelege prin aceasta patronii și compagnia aceleia. Pentru patroni vei scrie așa :

Per messer Girolimo Lipamani, bancher și societari, dacă vor fi mai mulți, *A. Cassa*, ca mai sus urmînd totul.

Și întotdeauna în registrele tale vei menționa înțelegerile, pactele și condițiunile care vor interveni între voi, precum și înscrisurile de mînă, locul unde le păstrezi : în legătură, cu acte, cutie, tașcă sau casetă, ca să poți ușor să le găsești, deoarece asemenea scripte trebuie să se păstreze cu mare grijă, *ad perpetuam rei memoriam* [spre veșnica amintire a lucrului]. din cauza primejdiilor posibile.

Și, pentru că uneori cu bancherul ai putea să ai mai multe afaceri, și mînuiri în negustorie, tu sau prin altcineva, în calitate de comisionar etc., de aceea întotdeauna cu el trebuie să ții conturi diverse, pentru a nu amesteca lăncile cu coscarele (*lanze con ronchoni*) ceea ce ar naște mare confuzie.

Apoi tu să scrii în partidele tale, în ce cont intră ceva : dacă în contul dlui cutare, pentru contul de mărfuri sau de numerar, depus în numele tău sau al altuia, cum s-a spus. Pe care lucruri acuma le vei conduce singur după mintea ta.

Și asemănător te vei conduce, dacă altcineva ți-ar vira (*aconciasse*) ție bani pentru un cont oarecare : tu vei face debitoare banca în registrul tău pentru acel cont, adică pentru plată, scriind dacă această plată s-a făcut parțial (*per parte*) sau *per* rest. Și pe acea persoană o vei face creditoare pentru același cont, și va fi bine.

Iar cînd tu, din zisa bancă, vei scoate bani numerar, fie pentru a plăti pe alții parțial sau pentru rest, fie pentru a trimite bani altor persoane, în alte țări, atunci vei face contrarul a ceea ce pînă acuma a fost zis adică, dacă scoți numerar, vei face debitoare *Cassa* ta și creditoare banca sau patronii pentru atît cît ai scos. Și dacă tu remiți banii altora, atunci îi vei face debitor pe ei, și banca sau patronii îi vei face creditori, pentru suma respectivă, menționînd pentru ce. Plata în numerar o treci în *Jurnal* astfel :

Per Cassa, băncii sau domnului Girolimo Lipamani, *per* numerar la data cutare, sau în această zi, am scos pentru trebuința mea, în total atîția ducați valorînd . . . . L. s. g. p.

Și dacă îi vei remite (*scrivesse*) altora *ut puta* [de pildă] lui Martin, vei spune astfel :

Per Martino către numitul *ut supra* : pentru ducați atîția, pe care eu i-am remis lui *per parte* sau *per resto*, în bun cont, sau în împrumut (*per impresto*), în această zi, valorînd . . . . L. s. g. p.

Și astfel trecînd zisele partide din *Jurnal*, întotdeauna la locul lor în *Cartea mare*, le vei orîndui alfabetic, cum am arătat mai sus, tăindu-le, cum îți arăt, în *Memorial* și în *Jurnal*, mai multe sau mai puține cuvinte adăugînd pentru tine însuți întrucît nu este posibil ca să povestesc aici totul pe larg, astfel că trebuie din partea ta să fii vigilent.

Același fel va trebui să păstrezi pentru a remite cambii (*cambi*) în altă parte, precum la Londra, Bruges, Roma, Lyon etc., și pentru a le trage asupra altora, notînd scrisorile și termenele, adecă la vedere, sau altă dată, sau cum îți va place, cum se obișnuiește, menționînd dacă este prima a 2, a 3, etc., pentru ca să nu se nască eroare între tine și corespondentul tău, menționînd de asemenea monetele pe care tu le tragi și le remiți, și valorile lor, și proviziunile (*provisioni*) și cheltuielile, daunele, și dobînzile (*interessi*), care ar putea să se nască în urma protestelor. Astfel că, de totul trebuie să se facă mențiune, pentru ce și cum.

Și cum am spus că tu ai a face cu banca, așa să presupunem invers, dacă ai fi tu bancherul *mutatis mutandis*, care plătește, fă debitor pe cutare, iar *Cassa* ta creditoare. Și dacă creditorul tău fără să scoată banii i-ar remite altora, vei trece în *Jurnalul* tău : *per* cutare, creditor al tău, dlui cutare căruia îi remite banii. Și astfel ajungi să faci comutația (*commutazione*) unui creditor cu un altul, și tu rămîi totuși debitor, din cauză că, în această procedare tu ajungi să fii persoană intermediară și comună (*mezzana e communa*), ca un martor și factor (*testimonio e factore*) al părților. Pentru cerneală, hîrtia, chiria, oboseala și timpul tău, scoți o proviziune modestă, care este întotdeauna licită la acest schimb, chiar dacă niciodată nu sînt riscuri de călătorie, sau nu este vorba de remiteri în mîna a terțe persoane, după cum s-a spus în această lucrare pe larg la locul său în legătură cu cambia.

Însă, fiind bancher, amintește-ți ca, la încheierile cu creditorii tăi, să ți se trimită îndărăt hîrtiile polițe (*fogli polize*), sau alte scripte pe care le-ar avea de mîna ta. Dacă tu emiți asemenea hîrtii, atunci cînd faci, fă întotdeauna mențiune în registrul tău, pentru a-ți aminti să le ceri îndărăt și să le nimicești, pentru ca nu cumva într-o zi un altul să vie cu ele și să ceară plata de la tine. Și pune să ți se facă întotdeauna chitanțe bune (*bone quietanze*), cum obișnuiesc să facă cei care se ocupă cu cambiile, pentru că uzanța este ca, dacă tu vii *verbi gratia* [de exemplu] de la Genova, cu o cambie (*una di cambio*) aici în Veneția asupra lui messer Giovanni Francescobaldi din Florența și *compagnia*, care trebuie să plătească la vedere, sau la dată, sau după placul tău, să spunem 100 de ducați, pentru tot atîția pe care i-ai plătit în mîinile emitătorului, atunci numitul messer Giovanni și *compagnia*, acceptînd

polița și plătindu-ți zișii bani, te va pune să scrii, de mîna ta, două chitanțe, cu același text (*tenore*) și dacă tu nu vei ști să scrii, le va face o terță (*terzo*) persoană pentru tine, sau un notar. Nu se va mulțumi cu una, pentru că una trebuie să o trimită acelui bancher la Genova care i-a scris lui ca el să plătească în contul său zișii 100 ducați, pentru a dovedi că el a făcut prietenește aceasta pentru suma comunicată, pentru dovada cărei sume, el îi trimite una din chitanțele scrise de mîna ta. Și pe cealaltă o ține într-un pachețel (*in filza*), la sine, pentru ca, atunci cînd te vei socoti cu el, să nu poți a-i nega primirea sumei și întorcîndu-te tu, să nu te poți plînge nici de el, nici de messer Giovanni pentru că, dacă tu vei face-o, el îți va arăta zisa chitanță de mîna ta, și vei rămîne rușinat. Așa că toate aceste lucruri sînt precauții care trebuie din necesitate să se ia, din pricina puținei încrederei ce se află în ziua de astăzi.

Din care procedare se nasc două partide în *Cărțile mari* ale lor, una în aceea a lui messer Giovanni, făcînd debitor pe acel care îi emite polița și cealaltă partidă, în aceea a corespondentului din Genova, făcînd creditor pe messer Giovani pentru cei 100 ducați în virtutea amintitei tale chitanțe primite de el.

Și acesta este felul obișnuit și ordinea bancherilor din toată lumea, pentru ca lucrările lor să purceadă cu claritate. Așa că, obosindu-te puțin, vei putea orîndui orice lucru cu cea mai mare atenție.

CAPITOLUL XXV

Despre o altă partidă care se obișnuiește uneori să se țină în Cartea mare numită Intrare și Ieșire (entrata e uscita) și uneori din ea, se face registru aparte și pentru ce.

Sînt unii care obișnuiesc să țină în registrele lor o partidă, zisă Intrare și Ieșire, în care trec lucruri extraordinare, sau altele, după cum li se pare. Alții țin o partidă pentru spesele extraordinare și înregistrează, ca în partida de Intrare și Ieșire prezentele ce *verbi gratia* le-au fost făcute. Și astfel, după cum primesc, și dau, țin cont *in dare* și *in avere*, și apoi la sfîrșit, împreună cu celelalte le soldează, socotind profitul și pierderile cu contul de capital, cum vei înțelege din balanță.

Însă, în realitate, partida numită mai sus *Spese de casă* este suficientă pentru toate, dacă numai cineva nu va vrea, din curiozitate, să țină cont aparte asupra celor mai mici lucruri. Însă cu ce scop? Căci trebuie să se treacă lucrurile pe scurt. În alte locuri se obișnuiește să se

ţină pentru Intrare şi Ieşire un registru anume, şi apoi pe acela îl încheie, la vremea balanţei, în ultimul, autentic, împreună cu celelalte afaceri. Care lucru nu este de condamnat, chiar dacă cere mai multă osîrdire.

CAPITOLUL XXVI

Cum trebuie să se întocmească în registre partidele călătoriilor proprii şi cele ale călătoriilor încredinţate (recomandati) altora. Şi cum, din necesitate, din acestea se nasc două registre.

Călătoriile, se obişnuieşte să se facă în două feluri, adică personal (*in sua mano*) şi prin încredinţare (*recomandato*). De aici se nasc diverse feluri de a ţine conturile lor pentru că întotdeauna se presupun registre duble, fie că tu însuţi întreprinzi călătoria, fie că o încredinţezi. Pentru că o *Carte mare* rămîne în casă şi cealaltă trebuie să o faci în călătorie. De unde, dacă amintita călătorie o faci tu, atunci asupra a ceea ce tu porţi cu tine formează sistematic *Inventarul* tău, *Cartea mică* (*quaderneto*), *Jurnalul mic* (*giornaleto*) [diminutive, respective pentru *quaderno*, *giornale*] etc., totul cum mai sus a fost zis.

Şi, vînzînd, cumpărînd, schimbînd etc., pentru totul fă debitori şi creditori persoane, mărfuri, *Cassa*, *Capitalul* călătoriei şi profitul şi pierderea călătoriei. Şi acesta este procedeul cel mai clar, zică cine ce ar vrea. Tu ai putea ţine cont şi cu Casa de la care tu iei cu tine bunurile (*la facultà*) în zisa călătorie, făcînd-o creditoare, în micul registru (*libreto*) al călătoriei tale, iar mărfurile una cîte una, debitoare. Astfel vei forma Cassa ta, Capitalul tău etc., în chip ordonat ca în registrul tău important.

Şi întorcîndu-te sănătos, vei aduce înapoi Cassei alte mărfuri în schimb, sau bani, şi cu ea vei încheia contul, şi utilul sau dauna rezultate le vei trece la locul lor în *Cartea mare*, aşa că şi în acest fel afacerile tale vor deveni clare.

Însă în cazul cînd călătoria vei încredinţa-o altuia, atunci vei face debitor, pentru totul în registrul tău, pe acela căruia îi încredinţezi afacerea, scriind :

Per călătorie încredinţată cutăruia. Şi cu el vei ţinea cont, ca şi cînd ar fi un client al tău, de toate mărfurile şi banii, partidă de partidă etc. Şi el, la rîndul lui, va forma *quadernetul* său, şi în acela va trebui să te facă creditor pentru totul. Şi întorcîndu-se se va socoti cu tine. Şi dacă trimisul tău ar fi în închisoare (*in le bande*).[92]

---

92. Propoziţia nu este continuată. *In le bande* este tradus de *Berni* prin „în călătorie".

CAPITOLUL XXVII

Despre o altă partidă importantă numită profit și pierdere (pro e danno) sau avanzi e desavanzi. Cum trebuie să o ții în Cartea mare și pentru ce nu se trece în Jurnal ca celelalte partide.

Urmează, după orice altă partidă, una, numită profit și daună (*pro e danno*) sau folos și daună (*utile e danno*), plus (*avanzi*) și pagubă (*desavanzi*), după diferite regiuni, în care partidă, toate celelalte conturi ale *Cărții mari* trebuie să se soldeze întotdeauna după cum se va arăta la balanță.

Și aceasta nu trebuie să se treacă în *Jurnal*, ci ajunge să se găsească numai în *Cartea mare*, pentru că acolo ea se naște *in dare* și *avere*, în contul lucrărilor care prezintă prisosuri sau lipsuri pentru care vei înregistra profit și daună la debit, și profit și daună, la credit, adică atunci cînd tu ai pierdut la oarecare marfă, a cărei partidă rămîne în *Cartea* ta *mare* mai mult *in dare* decît *in avere*, atunci vei ajuta al său *avere*, pentru a o egala *cu dare* așa ca să se soldeze cu ceea ce îi va lipsi, scriind :

Trebuie a avea (*die dare*) pentru profit și daună, ceea ce trec aici ca sold al acestei partide pentru paguba întîmplată. Și tu vei însemna filele partidei de profit și pierdere, la transcrierea partidei. Și apoi te vei duce la pagina *in dare* a partidei de profit și daună, scriind: profit și daună trebuie a da la ziua etc., pentru cutare marfă. Pentru paguba rezultată atîta, trecută la fila cutare, la trebuie a avea al mărfii respective, ca soldul acestei pagube.

Și dacă amintita marfă va fi mai mult *in avere* decît *in dare*, atunci vei proceda invers. Și în felul acesta vei proceda, rînd pe rînd, cu toate mărfurile, fie că rezultatul este rău sau bun, cum au mers, pentru ca întotdeauna în *Cartea* ta *mare* să se găsească partide cu conturi egalate (*paro de partite*), adică tot atîtea să se găsească *in dare* cîte sînt *in avere*. Așa trebuie să se afle, stînd ele bine, cum se va scrie la capitolul despre balanță.

Și astfel, vei vedea tu, succint dacă ai cîștig sau pagubă, și cît anume.

Și această partidă, va trebui apoi să se echilibreze și ea cu aceea a *Capitalului*, care este ultima din toate *Cărțile mari* și în consecință primitoarea (*receptaculo*) tuturor celorlalte, cum vei afla.

CAPITOLUL XXVIII

Cum trebuie să se reporteze înainte (reportare innanze) partidele Cărții mari, după ce vor fi fost pline, și în ce loc trebuie să se treacă restul pentru ca să nu scape vreo lipsă (malitia) în Cartea mare.

Mai este de notat că atunci, cînd o partidă este plină [completată], fie *in dare* fie *in avere*, încît nu se mai poate scrie acolo nimic, trebuie să o trecem înainte imediat după toate celelalte nelăsînd nici un spațiu în *Cartea mare* între zisul report și celelalte partide, căci s-ar considera fraudă în registru. Și reportul trebuie să se facă așa fel după cum mai sus am arătat la încheierea partidei profit și daună.

Și în același fel trebuie făcute reporturile uneia și aceleiași partide *in dare* și *in avere*, fără a le trece în *Jurnal* pentru că reporturile nu trebuie să le pui în *Jurnal*, deși s-ar putea, dacă cineva ar voi, și chiar ar fi bine ; însă nu este nevoie pentru că ar fi o oboseală în plus, fără folos.

Așa că trebuie să ajuți cantitatea mai mică, adică, dacă zisa partidă este mai mult *in dare* decît *in avere*, ajută al ei *avere* cu diferența. Și spre exemplu, clar îți voi da aici una :

Să spunem că Martino ar avea cu tine un cont lung de mai multe partide, astfel că el (*la sua posta*) trebuie reportat. Și acest cont să zicem că este în *Cartea* ta *mare* la fila 30, iar ultimul cont al întregii *Cărți mari* se găsește la fila 60 (sus) și, pe aceeași față, este încă loc de a putea înregistra acolo partida lui Martino, iar numitul îți este dator cu L 80, s 15, g 15, p 24, din care ți-a dat în total L 72, s 9, g 3, p 17.

Dacă scădem al său *avere* din al său *dare*, adică L 72, s 9, g 3, p 17, atunci rămîn L 8, s 6, g 12, p 7.

Pentru această sumă trebuie să-l reportezi ca debitor înainte. Și cu exact aceea trebuie să ajuți partida *in avere*. Și vei spune astfel :

În ziua cutare, pentru același, cît duc (*porto*) înainte, în acesta, la trebuie să dea (*die dare*) *per resto*, cum pun aici ca sold L 8, s 6, g 12, p 7, fila 60 în valoare de L. s. g. p.

Și vei tăia partida *in dare* și *in avere* cu o linie de-a curmezișul. Și după ce ai făcut aceasta, vei merge la fila 60 *in dare*, și vei trece zisul rest, trecînd întotdeauna deasupra mai întîi anul, dacă nu va fi acolo, cum a fost spus mai înainte. Și vei scrie așa :

Martino trebuie să dea, la ziua cutare, pentru el însuși, ca rest, reportat din urmă în acest loc, la trebuie a avea, ca sold, la fila 30, în valoare de L 8, s 6, g 12, p 7.

Și acest fel vei păzi în toate partidele pe care le vei avea de reportat înainte, înlănțuindu-le în felul arătat, și fără nici un interval, pentru că întotdeauna partidele se vor pune cum se nasc, cu referire la loc, zi, și an, pentru ca nimeni să nu te poată calomnia.

CAPITOLUL XXIX

Despre modul de a ști să muți (mutare) anul în Cartea mare între partidele care survin zilnic, dacă nu încheiem anual registrele.

S-ar putea întîmpla cîteodată ca, în partidele tale să ai de a schimba în *Cartea mare* anul și să nu o fi soldat. Atunci zisul an trebuie să-l pui la margine, alături de respectiva partidă, care s-a născut așa cum a fost arătat mai sus în capitolul 15. Și toate celelalte partide, care o vor urma, se va înțelege că se referă la zisa dată.

Însă întotdeauna este bine să se soldeze fiecare an, mai ales cînd e vorba de *compagnie*, pentru că proverbul spune *ragion spessa mistà longa* [socoteala deasă aduce prietenie lungă]. Și astfel vei face în toate cazurile asemănătoare.

CAPITOLUL XXX

Cum trebuie să se ridice (levare) un cont [să se facă un extras de cont] pentru debitor, dacă debitorul îl cere. Și deasemenea pentru patronul său, fiind acesta factorul (fattore) și conducătorul (commesso) întregii administrații a mărfurilor.

Pe lîngă învățăturile date, trebuie să știi să extragi (*levare*) un cont pentru debitorul tău, la cererea sa. Care extras nu poate fi juridic refuzat *praesertim* [mai ales] atunci cînd cu tine a ținut cont lung, de mai mulți ani și mai multe luni. Atunci extrasul îl vei face de la început, de cînd împreună ați avut a lucra, sau de la un alt termen, pe care el l-ar voi, dacă între voi vor fi fost alte socoteli. Și vei face acest extras de fiecare dată cu plăcere.

Și pentru totul vei face o partidă într-o filă, în care să încapă. Și dacă într-o pagină nu va încăpea, vei solda tot ceea ce ai pus acolo și vei reporta pe cealaltă pagină a filei la *in dare* sau *in avere*, așa cum în capitolul 28 a fost arătat. Și continuă așa, iar la urmă transformă restul net într-o singură partidă *in dare*, sau după cum va rezulta. Și

aceste atari conturi se scot cu cea mai mare grijă. Și acest mod îl vei ține în afacerile tale proprii și cu clienții tăi.

Însă dacă tu vei administra pentru alții fie ca societar (*per via de acomande*)[93] sau ca însărcinat (*commissioni*), atunci vei extrage contul pentru patron, exact cum l-ai pus în registru, făcîndu-te[94], din timp în timp, creditorul proviziunii (*provisioni*) tale, potrivit înțelegerilor.

Și apoi în fine, pentru restul net obținut (*ritratto*), te vei face debitorul său, sau creditorul său, dacă ai pus dintr-al tău. Și el [patronul] apoi îl va revedea, și-l va compara (*portandolo*) cu registrele sale. Și văzîndu-l că stă bine, va ține la tine și mai mult și se va încrede în tine mai mult, pentru că pentru tot ceea ce ți-a dat sau trimis, precum și, potrivit documentelor scrise de mîna ta, trebuie să dai sistematic socoteală, aceasta *nota bene*.

Și de asemenea tu vei pune să procedeze corespunzător pe reprezentanții tăi, sau pe angajații tăi. Însă, mai înainte ca să se remită conturile, ele trebuie să se compare (*pontare*) bine cu toate partidele care se referă la ele din *Cartea mare*, *Jurnal*, și *Memorial*, precum și cu toate locurile [pozițiile] pe care le-ai scris, pentru ca să nu se nască eroare între părți.

CAPITOLUL XXXI

Despre felul și ordinea de știut să se retracteze (retrattare) sau storneze (istornare) una sau mai multe partide, care din eroare au fost puse în alt loc decît unde trebuiau să meargă, cum se întîmplă din zăuitală.

Este încă trebuitor și necesar pentru bunul contabil de a ști să retracteze sau să storneze (*stornare*) în felul florentinilor o partidă pe care din eroare a trecut-o în alt loc decît unde ea trebuia să meargă, ca de pildă cînd a trecut-o *in dare*, și trebuia să o treacă *in avere*, și invers, și cînd trebuia să o pună în contul lui Martino el a pus-o în contul lui Giovanni și invers.

Pentru că uneori nu putem să fim așa de atenți ca să nu greșim, cum spune proverbul, adică: cine nu lucrează nu greșește și cine nu greșește nu învață (*chi non fa non falla e chi non falla non impara*).

---

93. „Manzoni scrie aici mai bine *fattore* (=factor, reprezentant) ca dealtfel și Pacioli, la sfîrșitul capitolului" (*Penndorf*).

94. În text *facendole* (=făcîndu-le); am urmat traducerea lui *Penndorf*.

Şi atunci, cînd vei retracta o partidă, vei ţine acest fel : adică dacă ai pus partida să zicem *in dare* şi trebuia să meargă *in avere*, pentru a o retracta vei pune o altă partidă în partea cealaltă a ei *in avere*, exact cu aceeaşi sumă, şi vei scrie în acest fel : în ziua..., *Per* atîta..., sumă pusă faţă în faţă la trebuie să se dea (*die dare*) şi trebuia să o pun aici *in avere*, valoare..., şi la fila etc. Şi scoate afară aceleaşi L. s. g. p., pe care le-ai pus din eroare.

Şi înaintea zisei partide vei face o cruce sau alt semn, pentru ca, făcînd tu extrasul contului, să n-o incluzi. Şi îndată ce ai stornat-o pe aceasta, care înseamnă ca şi cînd nu ai fi trecut deloc bani la *dare*, tu o repui la respectivul *avere*, cum trebuie să meargă. Şi va fi bine.

CAPITOLUL XXXII

Cum trebuie să se facă balanţa Cărţii mari *. Şi despre felul de a reporta un registru în altul, adică vechea Carte mare în Cartea mare nouă. Şi despre modul de a o pune de acord (pontare) cu Jurnalul şi cu Memorialul său, şi cu alte conturi de control (scontri) înăuntru şi în afara zisei Cărţi mari.

După ce acestea de pînă aici, le-am notat bine, trebuie acum să arăt modalitatea reportării unui registru în altul, cînd vrei să schimbi registrul, din cauză, că s-a umplut, sau începe un nou an, cum se obişnuieşte de cele mai multe ori să se facă în localităţi renumite, care obicei în fiecare an, mai ales la început de an nou marii negustori întotdeauna îl observă. Şi acest procedeu, împreună cu următoarele, este numit balanţa registrului. Care lucru trebuind a-l face, vei avea foarte mare grijă. Şi în ordine, vei ţine acesta fel :

Mai întîi vei face să ai un tovarăş, căci greu vei putea tu singur să faci aceasta. Şi îi vei da lui în mînă *Jurnalul*, pentru mai marea ta precauţiune. Şi tu vei ţinea *Cartea mare* şi îi vei spune lui, începînd de la prima partidă a *Jurnalului*, să indice filele *Cărţii* tale, unde ea este pusă, mai întîi *in dare* şi apoi *in avere*. Şi astfel tu îl vei asculta şi vei găsi întotdeauna unde te trimite. Şi el îţi va spune partida, despre ce sau pentru cine va fi, şi cît de mare este suma sa scoasă. Astfel tu vei vedea în acel cutare loc, unde te trimite, dacă tu ai acelaşi conţinut, aceeaşi persoană, şi exact ceea ce s-a scos afară. Şi găsind-o stînd exact ca în *Jurnal*, o vei însemna (*lanzarala*) adică o vei puncta sau îi vei face vre-un semn, după plac, deasupra lirelor, sau în altă parte, semne care să nu-ţi încurce vederea. Şi acel anume semn sau

* Ceea ce Paciolo înţelege prin „bilancio“ nu este decît balanţa de verificare. Prof. dr. D Voina citează în acest sens şi opinia lui F. Hügli, vezi *Faze din evoluţia contabilităţii*, Cluj, 1932, p. 61.

vîrfușor de lance (*lanzata*), căci astfel se obișnuiește a se zice în alte locuri, vei spune ca să-l facă și tovarășul tău în *Jurnal*, la aceeași partidă. Și bagă de seamă ca niciodată tu fără el nici el fără tine, să nu pontați sau să bifați (*lanzare*) vre-o partidă, pentru că ar putea să se nască mari erori, pentru că partida pontată înseamnă că stă bine în ordinea cuvenită.

Și aceasta de asemenea o vei respecta la întocmirea extraselor de conturi pentru debitori. Înainte de a le înmîna lor trebuie să le compari și să le punctezi, cu locurile *Cărții mari* și ale *Jurnalului* sau cu alte registre, unde ai notat zisele partide, după cum mai sus a fost arătat la capitolul 3.[95] Și după ce ai făcut aceasta, în ordine în întreaga *Carte mare* și în *Jurnal*, și aflînd tu exact ca el la *dare* și *avere*, partidele vor fi juste și bine așezate. Notează că el, în *Jurnal*, pentru bună memorie, va face două semne sau puncte, la fiecare în parte, iar tu în *Cartea mare* vei face numai cîte un semn la fiecare partidă.

Cum dintr-o partidă a *Jurnalului*, în *Cartea mare* se fac două, de aceea se fac două puncte. Și de asemenea la punctarea balanței în *Jurnal*, este bine să faci două puncte, unul sub altul, la *L*, sau două *lanzate*, una sub cealaltă. Aceasta denotă că zisa partidă stă bine *in dare* și *in avere* în *Cartea mare*. Unii în *Jurnal*, pentru *dare* ponteează înaintea lui *Per* și pentru *havere* după *L*; oricum sînt bune amîndouă procedeele.

Cu toate acestea în *Jurnal* s-ar putea face o singură pontare, adică numai pentru *dare*, pentru că, mai pe urmă tu singur vei putea să compari *lo havere* cu partida pe care o ai *in dare* în *Cartea mare*. Pentru că acolo tu ai imediat numărul filelor unde este *lo avere*, chiar dacă n-ai avea și indicația numărului din *Jurnal*, astfel că, verificîndu-te tu cu el numai *in dare*, tu singur vei putea să urmărești *lo avere*, însă mai comod îți va fi cu tovarășul, în felul arătat mai sus.

Iar dacă ai terminat pontarea în *Jurnal* și ți-a mai rămas în *Cartea mare* vreo partidă care nu a fost pontată *in dare* sau *in avere*, aceasta va denota că în *Cartea mare* este eroare, adecă acea partidă a fost pusă acolo superfluu (*superflua*) în acel *dare* sau *avere*. Pe care eroare tu numaidecît o vei înlătura (*retrattarai*), înregistrînd aceeași sumă pe fila opusă, adică dacă ea va fi mai mult *in dare*, tu tot pe atîta vei pune *in avere*, și invers, care lucru, cum trebuie să se scrie, mai sus ți-a fost zis la capitolul precedent. Și așa vei fi lecuit totul.

Același lucru ar trebui să se facă, dacă ajutorul tău ar avea în *Jurnal* o partidă superfluă, care ție în *Cartea mare* ți-ar lipsi *in dare* sau *in avere*: ar denota de asemenea greșeală în *Cartea mare*, ceea ce trebuie să se repare în felul opus a ceea ce este superfluu. Adică tu

95. In text 3°. *Penndorf* trimite la cap. 30. Idem. *Berni*.

atunci zisa partidă numaidecît o vei pune *in dare* și *in avere* în *Cartea mare*, făcînd mențiunea deosebirii (*varietà*) de dată, pentru că ea se va naște în *Cartea mare* mult mai tîrziu decît trebuia. De care divergențe (*varietà*) bunul contabil trebuie să facă întotdeauna mențiune, pentru ce ele s-au ivit, pentru a înlătura suspectarea registrului, în felul unui bun notar, care în ale sale documente (*instrumenti*) nu poate nici adăuga nici micșora, fără menționarea specială a acelor adăogări sau eliminări. De asemenea va ține aceeași seamă (*respeto*) întotdeauna și bunul înregistrator, pentru ca realitatea (*rialità*) negustorească să se mențină cum trebuie. Dar dacă zisa partidă ar lipsi numai la *dare* sau la *avere*, atunci ajunge ca să o pui o singură dată, în acea parte unde ea lipsește, cu mențiunea că din eroare ai făcut-o etc.

După ce astfel vei avea toate partidele tale ajustate, și dacă pe toate le vei găsi corespunzînd una cu alta, așa cum s-a vorbit mai sus, denotă că a ta *Carte mare* a fost just și bine ținută.

Totuși, notează, că în zisa *Carte mare* vor fi uneori multe partide nepontate la compararea cu *Jurnalul* pentru că nu se găseau în el. Și acestea vor fi resturile puse la trebuie să se dea (*die dare*) sau *in avere* ca solduri ale partidelor, la reportarea lor, cum am zis în capitolul 28. Atunci vei găsi tu însuți pentru acele resturi, corespondentele lor în zisa *Carte mare*, adică *in dare* și *in avere*, conducîndu-te după numărul filelor, care vor fi notate la zisa partidă. Și dacă partida opusă se află la locul ei, judecă de asemenea că atunci, *Cartea mare* este în ordine.

Și ceea ce pînă acuma s-a zis despre compararea *Cărții mari* cu *Jurnalul*, tot astfel înțelege că trebuie să faci comparînd *Memorialul* sau *Squartafoglio* cu *Jurnalul*, zi de zi, dacă obișnuiești să ții *Memorialul*, cum aici la începutul acestui tratat despre el ți-am spus. Și astfel toate celelalte registre să se țină. Însă ultimul trebuie să fie *Cartea mare* și penultimul *Jurnalul*.

CAPITOLUL XXXIII

Despre modul și ordinea în care să se scrie afacerile care ar surveni în vremea cînd se face balanța, adică atunci cînd se încheie registrele. Și cum în registrele vechi nu trebuie să se scrie nici să se inoveze nici un lucru în acea vreme, și pricina pentru care.

Odată ce ai făcut și ai respectat toate aceste lucruri în mod ordonat, cată să nu formezi nici o partidă mai mult în nici un registru anterior *Cărții mari*, adică în *Memorial* și *Jurnal*, pentru că încheie-

rea întreagă a tuturor registrelor, totdeauna trebuie să se facă în una și aceeași zi.

Dar dacă îți vor surveni afaceri în vremea aceea în care faci încheierea ta sau balanța, le vei trece în registre noi, în care înțelegi să le reportezi, adică în *Memorial* sau în *Jurnal*, nu însă în *Cartea mare*, pînă cînd nu vei fi trecut în aceasta resturile primei *Cărți mari*.

Și dacă încă nu ai pregătit registre noi, vei trece afacerile cu zilele lor aparte, pe o foaie, pînă cînd vor fi făcute zisele registre, și abia atunci le vei trece după ce vor fi fost însemnate toate cu un semn nou. Adică, dacă acelea pe care le închei le vei fi însemnat cu o cruce, pe acestea însemnează-le cu *A* etc.

CAPITOLUL XXXIV

Cum trebuie să se încheie toate partidele Cărții mari vechi, și cu cine și de ce. Și despre summa summarum a lui dare și a lui avere, ultima verificare a balanței.

După ce ai făcut aceasta cu grijă, tu personal vei încheia toată *Cartea mare* partidă cu partidă, în acest fel că mai întîi vei începe cu Cassa, debitorii, mărfurile și clienții, și pe acelea le vei trece în registrul *A*, adică în *Cartea mare* nouă, căci nu trebuie, cum s-a spus mai sus, ca să treci resturile în *Jurnal*.

Vei face suma tuturor partidelor lor *in dare* și *in avere* ajutînd întotdeauna pe cea mai mică, cum ți-am mai arătat mai sus la reportare înainte, căci această reportare dintr-o *Carte mare* în alta este punctual asemănătoare cu acea reportare, și între ele nu există altă deosebire, decît faptul că în aceea restul se reportează înainte, în aceeași *Carte mare* iar în aceasta dintr-un registru în altul, și pe cînd în aceea arătai filele aceluiași registru, în acesta se arată filele registrului următor, în așa fel că, la reportarea unui registru în altul, înregistrarea partidei se face numai o singură dată pentru fiecare *Carte mare*. Această prerogativă o are totdeauna ultima partidă a *Cărților mari*, pe care nici una niciodată nu poate să o aibă, după cum ai notat din procedarea arătată.

Și trebuie, această reportare, să se facă astfel: Să zicem că tu îl ai pe Martino ca debitor pentru rest, în *Cartea mare*, însemnată cu cruce la fila 60, cu L 12, s 15, g 10, p 26, și trebuie să-l reportezi în *Cartea mare A*, la fila 8, *in dare*. Trebuie, în *Cartea mare*, cu cruce, să completezi *l'havere*, unde vei trece astfel dedesubtul tuturor celorlalte partide: la ziua cutare, punînd întotdeauna aceeași zi în care

faci balanța, reportez eu pentru dînsul în *Cartea mare A*, la trebuie să se dea pentru restul, pe care aici îl pun ca sold al acesteia, valoare, la fila 8, adică L 12, s 15, g 10, p 26.

Și vei tăia diametral zisa partidă *in dare* și *avere*, după cum te-am învățat la reportare, punînd suma întregii partide dedesubt, în cîmpul liber al zisei partide *in dare* și *in avere*, adică atîta de o parte cît de cealaltă parte, ca să apară ochiului imediat că este corect. Acolo să înregistrezi și la extragere, după cum se cere soldului bun, numărul filei *Cărții mari A*, unde tu zisul rest îl reportezi.

Și apoi în *Cartea mare A*, la *dare* vei spune așa, mai întîi punînd sus, în fruntea paginei, anul, iar la partidă ziua, pentru motivul arătat mai sus, la cap. 15, adică : Martino al cutăruia... trebuie să dea în ziua..., pentru el însuși per rest scos din *Cartea mare* cu cruce, pus la trebuie să se aibă ca sold al său, valoare, fila 60 : L 12, s 15, g 10, p. 26.

Și așa vei solda toate partidele în *Cartea mare* cu cruce, pe care tu înțelegi să le treci în *Cartea mare A*, precum Cassă, capital, mărfuri, mobile, imobile, debitori, creditori, oficii, intermediari, cîntăritori obișnuiți etc., cu care se obișnuiește cîteodată să se facă cont lung.

Însă acele partide, pe care tu nu vrei să le reportezi în zisa *Carte mare A*, ca de pildă acelea care numai ție îți aparțin, și nu ești obligat să dai cont (*signare*) nimănuia, precum sînt cheltuieli de negustorie, spese de casă, intrări neobișnuite (*intrate insita*), și tot felul de spese extraordinare, închirieri, *penscioni*, *feudi* sau *livelli*[96] și similare, trebuie să se încheie în aceeași *Carte mare* cu cruce, în partida profitului și a daunei, sau *avanzi* și *desavanzi*, sau dacă vrei *util* și *daună*, în așa fel că al lor *dare* îl vei trece *in dare*[97], căci rar se pot avea în credit acele spese. La sold vei spune, ajutînd, după cum de mai multe ori s-a spus, întotdeauna suma minoră, *in dare* sau *in avere per* profit și daună, la cutare filă a acestui registru. Și astfel după ce le-ai soldat pe toate cu contul de profit și pierdere, unde imediat apoi, adunînd *il dare* și *lo avere*, vei putea cunoaște cîștigul și pierderea ta, pentru că, în respectiva balanță, totul va fi soldat, adică lucrurile care trebuiau să se defalce (*diffalcare*) au fost defalcate, acelea ce trebuiau adăugate, au fost proporționat adăugate la locurile lor.

Și dacă în această partidă va fi mai mult *il dare* decît *l'havere*, tu vei fi pierdut tot pe atîta, în al tău trafic, de cînd l-ai început. Și dacă va fi mai mult *lo avere*, atunci vei spune că atîta ai cîștigat în zisul timp. Și după ce ai văzut, prin această partidă, utilul și dauna rezultată ție, atunci această partidă o vei solda cu partida Capitalului,

---

96. *Penndorf* traduce „chirii, arendă, impozite feudale, impozite pe arendă". În notă adaugă „toate avînd același înțeles, cf. *Summa* 159 a".

97. *Penndorf* explică „*in dare* al contului de cîștig și pierderi."

unde la începutul operaţiilor tale ai trecut inventarul întregii tale averi. Şi o vei solda în acest fel încît, dacă dauna rezultată va fi mai mult, fereşte-ne doamne pe fiecare! după cum realmente bunul creştin spune, atunci vei ajuta *lo avere* în felul obişnuit, scriind: în ziua cutare, *per* Capital. Dauna rezultată pentru sine aici, fila... valorînd... Şi vei tăia partida *diametraliter in dare* şi *avere*, ca mai sus, punînd suma jos în spaţiu liber la *dare* şi *avere*, care trebuie să consune, amîndouă. Şi apoi, la partida *Capitalului in dare*, vei scrie: *Capital* trebuie să se dea, în ziua cutare, *per* profit şi pierdere, pentru dauna produsă, care a fost trecută acolo la *die avere* ca soldul său, valoarea..., la fila... L. s. g. p.

Şi tot astfel trebuie procedat dacă a urmat cîştig care caz ar fi atunci cînd contul de profit şi pierdere s-ar găsi mai mult *in avere* decît *in dare*. Atunci vei adăuga la *dare* pentru echilibrare atîta, indicînd contul de Capital cu filele respective unde tu îl vei pune la *avere*, împreună cu alte mărfuri mobile şi imobile.

Şi din nou în acest cont de Capital, care trebuie să fie mereu ultima partidă a tuturor *Cărţilor mari*, vei putea întotdeauna cunoaşte toată averea ta, adăugînd debitele şi creditele, pe care le-ai trecut în *Cartea mare*.

Şi vei solda de asemenea acest cont al Capitalului din *Cartea mare* cu cruce, şi îl vei reporta ca şi pe celelalte, în *Cartea mare A*, la rest şi sumă, sau dacă vrei partidă de partidă, cum poţi de asemenea face. Însă se obişnuieşte să se facă în sumă, pentru că astfel apare deodată întreg inventarul tău. Şi nu uita să indici filele sale.

Şi vei trece apoi toate partidele *Cărţii mari A*, după alfabet, fiecare la locul său, după cum mai sus ţi-am spus în capitolul 5 [98], pentru ca întotdeauna să poţi găsi cu uşurinţă afacerile tale, după trebuinţă. Şi astfel va fi soldată întreagă prima *Carte mare* cu *Jurnalul* şi cu *Memorialul* ei.

Şi pentru ca să fii mai clarificat asupra zisului sold, îl vei mai confrunta şi astfel: adică vei suma pe o foaie întreg *il dare* al *Cărţii mari* cu cruce, scriindu-l la mîna stîngă, apoi vei aduna tot al său *avere* şi-l vei pune la mîna dreaptă. Pe urmă aceste sume ultime le vei aduna din nou. Şi vei face din toate sumele lui *dare* o sumă care se va chema *summa summarum*. Şi tot astfel vei face o sumă pentru toate acelea ale lui *avere*, care se va chema şi ea o *summa summarum*. Însă prima va fi *summa summarum* a lui *dare* şi a doua se va chema *summa summarum* a lui *avere*. Or, dacă aceste două *summae summarum* vor fi egale (*pare*), adică atîta va fi una cît şi cealaltă, adică acea a lui *dare* şi acea

98. *Berni* crede că nu este vorba de cap. 5, ci de 13.

a lui *avere*, vei conclude că a ta *Carte mare* a fost bine condusă, ţinută şi soldată, pentru motivul care în capitolul 14, mai sus, a fost spus. Dar dacă una din amintitele *summae summarum* va întrece pe cealaltă, va denota eroare în *Cartea* ta *mare*, care eroare apoi cu grijă va trebui să o găseşti, cu pătrunderea (*industria*) intelectului, pe care dumnezeu ţi l-a dat, şi cu artificiul socotitului (*de le ragioni*) pe care l-ai învăţat bine.

Care parte, cum la începutul prezentului tratat am spus, este foarte necesară bunului negustor. Altcum, nefiind bun socotitor, vei merge pe pipăite în afacerile tale, precum orbul (*andarà a tastoni come cieco*). Şi de aici va putea să urmeze multă daună.

Deci dară, cu toată năzuinţa şi grija, te vei osîrdi, înainte de toate, de a fi bun *regioniere*, deoarece pentru uşurinţa ta, în această sublimă operă, din plin spre ajungerea ta, ţi-am dat modul [de a fi bun *ragioniere*], cu toate regulile, la toate locurile lor potrivit puse, aşa cum totul, cu uşurinţă, prin indicele (tabla de materii) la începutul acestei opere aşezat, vei putea să găseşti.

Şi de asemenea, pentru lucrurile spuse, aici următor, după cum în capitolul 12 ţi-am promis, pentru mai multa ta memorare, voi face un epilog, adică o adunare esenţială a întregului prezent *tractat*, care mult, fără îndoială, îţi va fi folositor.

Şi pentru mine, îţi vei aminti, să te rogi la prea înaltul (*altissimo*), ca, spre lauda şi gloria lui, eu să pot, din bine în mai bine lucrînd, să păşesc înainte.

CAPITOLUL XXXV

Despre modul şi ordinea de a ţine Scriptele mărunte (menute), cum sînt scriptele de mînă, scrisorile familiale, poliţe, acte procesuale, sentinţe şi alte instrumente. Şi despre Registrul scrisorilor importante.

Urmează modul şi ordinea de a şti să ţii scriptele şi dovezile mărunte cum sînt scriptele de mînă, de plăţi făcute, chitanţe de schimburi, de mărfuri date, scrisori familiale, care lucruri sînt printre negustori de foarte mare preţ şi de multă importanţă, din care cauză este mare primejdie a le pierde şi a le rătăci.

Dar mai întîi despre scrisorile familiale, de care adesea pot să se ivească între tine şi clienţii tăi. Pe acestea întotdeauna să le împătureşti şi păstrează-le într-un pupitru mic (*banchetto*) pînă la sfîrşitul lunii. Şi după ce luna s-a sfîrşit, leagă-le într-un pachet, şi pune-le deoparte, însemnînd pe fiecare, deasupra, ziua cînd ai primit-o şi ziua cînd ai

răspuns. Şi aşa fă lună de lună. Şi la sfîrşitul anului, din toate aceste pachete vei face un pachet mare şi-l vei pune deoparte însemnînd pe el anul. Şi cînd ai nevoie de vreo scrisoare, scoate pachetul acela.

Vei mai avea în biroul tău sau în odăiţa ta de scris, o taşcă, în care vei pune scrisorile pe care ţi le-au dat prietenii, pentru ca să le trimiţi împreună cu ale tale. Dacă unul zice să o trimiţi la Roma, pune-o în tăşcuţa de Roma şi dacă la Florenţa, în aceea pentru Florenţa etc.

Apoi trimiţînd curierul (*el fante*) ia-le împreună cu ale tale, ca el (curierul) să le ducă la corespondentul tău în locul respectiv, pentru că a servi întotdeauna este bine. Şi deasemenea se obişnuieşte să se dea un bacşiş pentru a fi bine servit.

Scrisorile pot fi împărţite în serie de mai multe tăşcuţe, adică în atîtea, cîte sînt ţările şi locurile în care îţi faci afacerile tale : Roma, Florenţa, Neapole, Milano, Genova, Lyon, Londra, Bruges etc. Şi deasupra ziselor tăşcuţe în ordine vei scrie numele respectiv, adică pe una Roma, pe alta Florenţa etc., în care vei pune apoi scrisorile pe care ţi le-au încredinţat prietenii, ca să le expediezi la acele locuri.

După ce ai făcut răspuns la o scrisoare şi ai trimis-o, menţionează aceasta pe ea, precum ai făcut la primirea ei, şi prin cine. Tot aşa vei menţiona dacă s-a răspuns şi prin cine şi în ce zi a fost trimisă. Să ai grijă ca menţionarea zilei să nu lipsească niciodată în afacerile tale, fie mici sau mari, cum vor fi, mai ales în scrisori, în care întotdeauna trebuie să se pună anul, ziua, locul şi numele tău. Care nume se obişnuieşte a se pune în scrisoare jos la mîna dreaptă a scrisorii, într-un colţ. Anul, cu ziua şi locul se obişnuieşte, între negustori, a se pune sus, la începutul scrisorii. Însă mai întîi, ca un bun creştin, vei avea întotdeauna aminte să pui slăvitul nume al mîntuirii noastre, adică dulcele nume al lui Isus, sau în locul lui, semnul sfintei cruci, în al cărei nume totdeauna toate lucrările noastre trebuie să pornească.

Vei face deci în felul următor : + (cruce) 1494, în ziua 17 aprilie, în Veneţia, şi apoi poate urma ceea ce vrei să spui de exemplu : mult iubite etc. Însă oamenii de litere şi alţi oameni cum sînt clericii etc., care nu fac comerţ, obişnuiesc să pună jos locul unde scrisoarea a fost făcută, ziua şi anul. Iar negustorii obişnuiesc să scrie acestea sus, în modul arătat.

Altfel, dacă nu indică acolo ziua, s-ar produce confuziune şi s-ar face despre tine glume, pentru că se zice că scrisoarea, care nu are notată ziua, a fost făcută noaptea, iar aceea care nu are notat locul, se spune că a fost scrisă pe lumea cealaltă şi nu în aceasta. Şi, în afară de aceste glume, ceea ce este mai rău, s-ar produce şi supărări, după cum am spus. După ce ai expediat răspunsul la ea, pune-o la locul sta-

bilit, cum ai învățat. Și ceea ce am spus despre una singură, aplică la toate.

Mai este de notat că, atunci cînd scrisorile pe care tu le trimiți, vor fi de importanță, acele scrisori trebuie mai întîi să fie înregistrate într-un registru aparte, destinat anume pentru aceasta, în care registru trebuie să se treacă scrisoarea cuvînt cu cuvînt, dacă ea este de mai mare importanță, cum sînt scrisorile despre polițe, sau despre mărfuri trimise sau despre bani etc. Se poate să se înregistreze numai cuprinsul esențial, ca în *Memorial*, scriindu-se: în această zi... am scris cutăruia..., cum prin cutare, i-am trimis lucrurile cutare, după cum ne-a comandat și cerut, prin scrisoarea sa din cutare zi, pe care am pus-o în tașcă,

Și după ce ai pecetluit pe dinafară scrisoarea pe care o trimiți, și ai scris pe ea adresa, se obișnuiește de mulți să se pună semnul firmei pe ea, ca să se recunoască că este vorba de scrisoarea unor comercianți, căci față de ei trebuie să se aibă considerație deosebită, pentru că ei sînt aceia care, cum am spus la începutul acestui tratat, țin statele (*mantengono le republiche*).

Din același motiv de respect, și reverendissimii cardinali, menționează pe partea exterioară a scrisorii înaltul lor nume, pentru ca nimeni să nu se poată scuza că n-a știut de la cine este scrisoarea. Într-un mod și mai vădit scrie sfîntul părinte scrisorile sale deschise, cum sînt bulele, scrisorile de grațiere, etc., totuși cînd e vorba de anumite chestiuni foarte confidențiale, aplică jos pecetea pescarului.

Pe care scrisori apoi, lună de lună sau an de an le vei aduna în pachete sau șiruri, și pune-le în ordine bună într-un dulap sau într-o încăpere sigură. Și așa cum ele se ivesc zilnic, așa așează-le, ca să le poți afla mai ușor la nevoie.

Despre care lucru nu spun mai mult, deoarece a fost înțeles deajuns.

Dovezile scrise de mînă, neplătite, ale debitorilor tăi, așa cum ți-am arătat mai sus în cap. 17, le vei păstra la alt loc mai secret, cum sînt sipete și casete private. Așișderi și chitanțele păstrează-le în loc sigur în orice privință.

Iar cînd tu vei plăti altuia, vei pune să se confirme primirea într-un libret de plăți (*libretto de pagamenti*), cum ți-am spus la început, ca să nu se poată lesne rătăci și pierde ceva. Și tot astfel vei proceda cu documentele mai mici, dar importante, cum sînt listele misiților comerciali sau ale cîntăritorilor, autorizațiile de tranzit a mărfurilor, depuse sau scoase de la vama maritimă ori terestră, și sentințele sau actele consulilor, sau ale altor autorități sau alte instrumente ale notarilor, pe pergament, care trebuie să se păstreze într-un loc aparte. Și tot astfel copii după documente și actele proceselor, ale mandatarilor și avocaților.

De asemenea este bine să se țină un registru separat pentru însemnări scurte, numit *Memento*[1] (*Recordanze*), în care zilnic vei trece spre a le ține minte, lucrurile pe care le-ai putea uita, ceea ce ar putea ușor să-ți aducă daune. În acest registru, în fiecare zi, seara înainte de culcare, vei controla spre a vedea dacă un lucru, care trebuia expediat sau făcut, a fost expediat sau nu. Și ceea ce s-a săvîrșit vei anula trăgînd o linie. De asemenea vei face aici însemnare de lucrurile pe care le-ai împrumutat vecinului și prietenului, pentru o zi sau două, cum sînt vase de prăvălie, căldări și alte obiecte.

Asemenea documente le vei păstra cu celelalte, foarte utile, mai sus amintite, înmulțindu-le sau reducîndu-le mai mult ori mai puțin, cum se va părea minții tale, după loc și timp, pentru că nu este posibil în negustorie să dai regule și învățături complet despre toate, punct cu punct, întrucît, cum s-a zis altădată, sînt necesare mai multe puncte ca să faci un negustor decît un doctor în legi (*vol più ponti a fare un mercatante che un dottore de leggi*).

Ideo, lucrurile care au fost spuse pînă acum, dacă bine le vei învăța, sînt sigur că te vei conduce în toate afacerile tale, cu ajutorul minții tale căutătoare.

CAPITOLUL XXXVI

Sumar de reguli și moduri pentru ținerea unei Cărți mari de comerț (di mercanti).

Toți creditorii trebuie să fie trecuți în *Cartea mare*, la mîna ta dreaptă și debitorii la mîna ta stîngă. Toate partidele care se trec în registru au a fi duble; adică tu dacă faci un creditor, trebuie să faci și un debitor.

Fiecare partidă, fie *in dare*, fie *in avere*, trebuie să conțină în ea 3 lucruri, adică ziua plății, suma plății și motivul plății.

Ultimul nume al partidei debitului trebuie să fie primul nume al partidei creditului.

În ziua în care s-a înregistrat partida debitului, în aceeași zi trebuie să fie și aceea a creditului.

Prin balanța *Cărții mari* se înțelege o foaie îndoită de-a lungul pe care, la mîna dreaptă se scriu (si copiano) creditorii registrului și la mîna stîngă, debitorii. Și cînd vezi că suma lui *dare* este egală cu aceea a lui *avere*, atunci *Cartea mare* este în ordine.

---

1. Memento ar putea fi strața. Strața servește sau a servit pentru notarea cronologică a operațiunilor. Vezi și prof. D. Voina, *Contabilitate generală*, Brașov, 1947, Editura Academiei, pag. 192.

Balanța *Cărții mari* (*libro*) trebuie să fie la paritate (*pari*) adică atît trebuie să fie suma, nu zic a creditorilor, nici a debitorilor, ci suma creditului, cît suma debitului. Și, nefiind așa, va exista eroare în registru.

Contul *Cassei* trebuie să fie întotdeauna debitor, sau la paritate. Iar dacă va fi altfel, va exista eroare în registru.

Nu trebuie și nu poate să se facă un debitor în *Cartea mare*, fără permisiunea (*licentia*) și voința (*voluntà*) celui care are a fi debitor. Iar, dacă totuși se va face acea înregistrare, va fi falsă. De asemenea nu se pot face nici limitări nici condițiuni (*ne patti ne conditioni*) unei partide de credit, fără permisiunea și voința creditorului. Iar dacă aceasta totuși se va face, acea înregistrare va fi falsă.

Toată *Cartea mare* trebuie ținută (*tratto fuori*) după o singură monedă. Însă înăuntrul ei[99] poți foarte bine să treci banii ce vor surveni: fie ducați, fie lire, florini, taleri de aur, sau orice ar fi. Însă la consemnarea în coloana valorică trebuie ca totul să fie după aceeași monedă: cum ai început registrul, așa trebuie să continui.

Partida debitului sau a creditului, care se face în contul de Cassă, se poate abrevia, dacă vrei, adică fără a spune motivul, ci spunînd numai: de la cutare al lui cutare, sau către cutare al lui cutare, pentru că motivul se vede (*si viene a dechiarar*) în partida opusă.

Avînd de făcut un cont nou, trebuie să se scrie pe o filă nouă, fără să te întorci în urmă, chiar dacă în urmă ai găsi spațiu pentru o trecere.

Nu trebuie să se scrie în urmă, ci mereu înainte, în ordine, așa cum merg zilele timpului, care niciodată nu se întorc înapoi. Și dacă aceasta totuși se va face, acel registru va fi socotit fals.

Dacă o partidă va fi fost pusă, din eroare, în *Cartea mare* unde n-ar trebui să figureze, cum se întîmplă adesea din zăuitare, și tu vei vrea să o stornezi, vei face la marginea acelei partide semnul unei cruci sau a unui *H*. Și apoi formează o partidă în dreptul ei, adică în partea opusă aceleia, în același cont adică, dacă pardida greșită va fi creditoare, să zicem de L 50, s 10, d 6, tu vei face-o debitoare și vei scrie: este de dat L 50, s 10, d 6, pentru partida opusă, însemnată cu cruce, care se stornează fiindcă era greșită și nu trebuia să fie. Și această partidă însemn-o cu cruce, ca pe cealaltă, și lucrul s-a făcut.

Cînd spațiul unui cont va fi completat, așa că nu vei putea trece acolo mai multe partide, iar tu vei vrea să duci contul acela înainte, fă astfel: constată ceea ce este restul zisului cont, și vezi dacă se referă la *havere* sau la *dare*.

---

99. *Penndorf*: „în fața coloanei valorice a textului curent"; *Berni*: „în corpul partidei".

Să presupunem, de pildă că acel cont prisosește *în havere* cu L 28, s 4, d 2. Atunci tu trebuie să faci un singur rînd (*un verso soletto*), în partea opusă, fără a pune ziua, și vei scrie astfel : este de dat L 28, s 4, d 2, pentru restul acestui cont, pus *avere*, în acest registru, la fila ... și lucrul s-a făcut. Și zisul rînd trebuie marcat (*segnare*), la margine în față cu *R°*, ceea ce înseamnă rest, adică zisul rînd nu este debitor, chiar dacă se află pe partea debitorului. Iar acea partidă de credit a fost transportată (*transportato*) cu ajutorul unei partide de debit. Și acum trebuie să întorci filele și să mergi înainte atîta, pînă ce vei găsi o filă nouă, și acolo să faci zisul cont creditor, și să-l denumești, și să faci o partidă nouă, fără a pune ziua, scriind astfel : cutare al lui cutare, credit *avere* L 28, s 4, d 2, sînt rest al unui cont al său, reportat în acesta de la fila. Iar această partidă trebuie însemnată, la margine, adică răspund (*respondo*) ceea ce înseamnă rest (*respondo che significa resto*). Și s-a făcut. Și așa cum eu îți arăt cînd contul prezintă un rest la *avere*, tot așa vei face la un rest în debit, adică ceea ce ai trecut în partea creditului, vei pune și în partea debitului. [100]

Dacă *Cartea mare* va fi completată sau veche, și tu vrei să o preschimbi cu o altă *Carte mare* nouă, fă așa : mai întîi trebuie să vezi dacă *Cartea mare* veche este însemnată pe copertă, să zicem cu *A*. În acest caz, pe coperta *Cărții mari* noi, cu care vrei să o preschimbi vei pune semnul *B*, pentru că registrele comerciale merg în ordine, unul după celălalt, după literele alfabetului : a, b, c. După aceea reportează balanța *Cărții mari* vechi, în așa fel ca ea să fie justă și *pari*, cum trebuie să fie, și din acea balanță copiază toți creditorii și debitorii în *Cartea mare* nouă, toți la rînd, cum stau în balanță. Și fă tuturor debitori și creditori, fiecăruia în parte, o partidă, și lasă fiecăruia în parte, o partidă, și lasă fiecăruia atîta spațiu cît socoți tu că vei avea de lucrat (*a travagliare*) cu ei. Și în fiecare partidă a unui debitor vei spune : *per* atît ca prisos la *dare* în *Cartea mare* veche, însemnată cu *A*, la fila. Și la fiecare partidă a creditorului vei scrie : pentru atîta prisos la *avere*, în *Cartea mare veche* însemnată cu *A*, la fila... Și în acest fel este trecut în *Cartea mea nouă*. Acuma, pentru a șterge vechea *Carte mare*, trebuie ca fiecare cont deschis (*acceso* „*aprins*") să-l stingi (*inspengerlo*) cu balanța sus numită, adică dacă un cont al *Cărții mari* vechi va fi creditor, fapt pe care îl vei vedea prin balanță, îl vei face debitor, și vei zice [101] : pentru atîta prisos la creditul (*resta havere*) acestui cont, pus la creditul *Cărții noi* însemnate cu *B*, fila... Și în felul acesta ai stins (*ispento*) toată *Cartea*

100. *Penndorf* adaugă „noului cont".
101. *Penndorf* adaugă „la debit".

mare veche, și ai deschis (*acceso*) noua *Carte mare*. Și așa cum eu ți-am arătat despre un creditor, tot astfel vei face și cu un debitor, cu deosebirea că faci o înregistrare la credit și reportezi la debitul *Cărții mari* noi. Și lucrul s-a făcut.

CAZURI CARE SE VOR TRECE ÎN CARTEA MARE A COMERCIANȚILOR

Pentru tot numerarul pe care îl ai și care este proprietatea ta, adică banii pe care i-ai cîștigat la diverse dăți, în trecut, sau ți-au fost lăsați de rudele tale decedate, sau ți-au fost donați de oarecare principe, te vei face creditor pe tine însuți și debitoare Cassa.

Toate bijuteriile și mărfurile care sînt ale tale proprii, pe care le-ai cîștigat sau ți-au fost lăsate prin testament, sau ți-au fost dăruite, toate acestea se evaluează deosebit una de alta, cît valorează în bani peșin. Și pentru toate lucrurile cîte sînt, se vor face tot atîtea partide în *Cartea mare*, și fiecare lucru îl vei face debitor, scriind: *per* atîta, posed eu, evaluat în această zi, la atîția bani, eu însumi sînt trecut ca creditor, în aceasta, la fila. Și vei face creditor contul tău, adică pe tine însuți, la fiecare partidă. Însă notează că aceste partide se înțeleg a nu fi mai puțin de zece ducați una, deoarece lucrurile mărunte, de puțină valoare, nu le treceau în *Cartea mare*.

Pentru toate lucrurile imobile pe care le posezi și sînt proprietatea ta, precum case, terenuri, prăvălii, tu vei face debitoare amintita Cassă, și le vei prețui cît valorează în bani, după aprecierea ta. Și fă-te creditor pe tine însuți, în contul tău, mai sus amintit. Apoi vei face debitoare fiecare posesiune, și vei aprecia-o, cum s-a arătat, și te vei face creditor pe tine însuți, în contul tău sus amintit.

Și, cum ți-am spus în regulile de mai sus, toate partidele trebuie să aibă în ele trei lucruri, adică ziua și cantitatea banilor și motivul.

La cumpărăturile de mărfuri, sau orice ar fi, pe bani peșin, trebuie să faci debitoare acea marfă sau acel lucru, și creditoare Cassa. Și dacă tu ai spune: am cumpărat-o cu bani peșin, cum s-a zis, însă de fapt, pentru mine i-a plătit o bancă sau un amic de al meu i-a plătit pentru mine, eu îți răspund că în orice caz tu trebuie să faci debitoare acea marfă, cum s-a spus mai înainte. Însă, spunîndu-ți eu să faci creditoare Cassa, tu trebuie să faci creditoare acea bancă, sau pe acel amic al tău, care i-a plătit pentru tine.

La cumpărările de mărfuri, sau de orice, la un anumit termen, vei face debitoare acea marfă, și creditor pe acela la care ai cumpărat-o la acel termen.

La toate vînzările de mărfuri, sau de orice, vei face ca mai sus, cu plata parte în bani și parte la termen, trebuie să faci debitoare acea

marfă și creditor pe acela de la care ai cumpărat-o la acel termen, cu această înțelegere ca el să trebuiască a avea, să zicem, o treime în numerar, și restul peste șase luni. După aceasta vei face o altă partidă, și anume vei face debitor pe acela de la care tu ai cumpărat-o, pentru acea cantitate de numerar care se ridică la acea a treia parte care a fost, potrivit înțelegerii, plătită în numerar, și creditoare Cassa sau banca aceea, care i-a plătit pentru respectiva parte.

La toate vînzările de mărfuri, sau de orice, vei face ca mai sus, cu deosebirea că trebuie să treci invers: mai sus ți-am spus să faci întotdeauna debitoare marfa, aici la vînzări trebuie întotdeauna să faci creditoare marfa, și debitoare Cassa dacă este vîndută pe bani, sau debitoare banca aceea, care ți i-a promis. Iar dacă a fost vîndută la termen, ai a face debitor pe acela, căruia i-ai vîndut-o, la acel termen și dacă a fost vîndută, parte în numerar și parte la termen, ai de făcut cum ți-am arătat mai sus, la cumpărare, acele două partide.

Dacă tu vei vinde o marfă, pe schimb, să zicem: eu am vîndut o mie funți de lînă de Anglia, pe schimb de piper, adică pe două mii funți de piper, întreb cum trebuie făcută această înregistrare în *Cartea mare*? Fă astfel: apreciază cît valorează piperul, după chibzuința ta, în bani. Să spunem că tu îl evaluezi la 12 ducați chintalul. Atunci cele două mii de funți fac 240 ducați numărați; și pentru aceasta vei face creditoare lîna pentru 240 ducați, cu cît ai vîndut-o.

Și acest mod ține-l întotdeauna în toate partidele de schimburi, din care tu ai obținut două mii de libre de piper, evaluate la 240 ducați. Punînd zisul piper, la debit, în aceasta, la fila... faci debitor piperul.

Pentru banii lichizi cu care vei împrumuta vre-un prieten, ai a face creditoare Cassa și debitor prietenul. Dacă vei primi în împrumut bani lichizi de la vre-un prieten, vei face debitoare Cassa și creditor prietenul.

Dacă tu ai pus opt, sau zece, sau douăzeci de ducați pentru a asigura nave sau galere, sau altceva, trebuie să faci creditor contul de asigurarea (*sicurtà*) navigației și vei explica: ce și cum, și cînd, și unde, și cît la sută, iar debitor vei face contul Cassei.

Dacă îți vor fi trimise de altcineva mărfuri cu însărcinarea (*commissione*) de a le vinde sau a le schimba, pentru care tu vei avea de primit cota (*provisione*) ta, spun că tu trebuie să faci debitoare, în *Cartea mare*, respectiva marfă, aparținînd cutăruia al lui cutare, pentru *porto*, sau pentru impozit (gabella) sau pentru navlu (nolo), sau pentru păstrarea în magazin, iar creditor contul de Cassă.

Pentru toate spesele negustorești, pe care le vei face, în bani, sau pentru navlu sau pentru impozit, sau pentru trăsuri, sau pentru intermediari, sau transporturi, fă creditoare Cassa, și debitoare respectiva marfă, pentru care tu i-ai cheltuit.

CAZURI A SE PUNE LA MEMENTO (RECORDANZE) AL NEGUSTORULUI

Toate lucrurile din casă sau din prăvălie, pe care le ai, trebuie să fie înregistrate în ordine, anume toate obiectele din fier, aparte, cu un spaţiu liber pentru a se putea adăuga dacă va fi nevoie, tot aşa să se noteze la margine cele ce s-au pierdut, vîndut, dăruit, ori stricat; nu însă, se înţelege, lucrurile mărunte, de puţină valoare. Şi vei face însemnare de toate obiectele de alamă, aparte, cum s-a spus, de asemenea şi de obiectele de cositor, de lemn, şi de aramă, de argint şi de aur, întotdeauna lăsînd spaţiu de cîteva file, spre a putea adăuga la nevoie, şi a nota ceea ce va lipsi.

Vei nota clar, ce şi cum, toate garanţiile (*malleverie*), sau obligaţiile, sau promisiunile pe care le-ai făcut pentru vreun prieten.

La fel toate mărfurile, sau alte lucruri, care ţi-au fost lăsate în pază, sau în păstrare, orice împrumut de la vreun prieten asişderea toate lucrurile pe care le-ai împrumutat altor prieteni.

De asemenea toate tranzacţiile condiţionate, fie cumpărări sau vînzări, ca de pildă un contract (*contrato*), adică: tu îmi trimiţi cu proximele corăbii, ce se vor întoarce din Anglia, atîtea măsuri (*cantara* [102]) de lînă pură (*dilimistri*), în cazul cînd este bună şi adevovată, iar eu îţi voi da atîta, pentru un *cantaro* sau un chintal, sau îţi voi trimite în schimb atîtea măsuri de bumbac.

La fel toate casele, sau posesiunile, sau prăvăliile, sau bijuteriile, pe care tu le-ai închiriat cu atîţia ducaţi, sau cu atîtea lire pe an. Şi după ce tu vei primi chiria, atunci acei bani au a se trece în *Cartea mare*, cum ţi-am spus mai sus.

Dacă însă ai dat cu împrumut vreo bijuterie, sau vase de argint sau de aur, vreunui prieten, pentru opt sau cincisprezece zile, aceste obiecte nu se trec în *Cartea mare*, ci se menţionează în *Ricordanze*, pentru că în puţine zile le vei reavea. De asemenea invers, dacă ţie ţi se vor împrumuta atari lucruri, nu trebuie să le treci la *Cartea mare*, ci vei face de ele însemnare în *Ricordanze*, întrucît degrabă i le vei înapoia.

Cum se scriu lire şi soldi şi denari şi picioli şi alte abrevieri: Lire, soldi, denari, picioli, libbre, once, danarpesi, grani, carati, ducati, fiorini larghi [103].

---

102. *Penndorf*: „150 de funţi = 1 *cantara* sau 47,7 kg."
103. Vezi *Lista de sigle şi abrevieri*.

ANEXĂ

Cum se scriu partidele creditorilor
1493

Lodovico di Piero Forestani trebuie a da la 14 noiembrie 1493, L 44, s 1, d 8, porto numerar împrumut pus (posto) *Cassa* avere, fila 2 . . . . . L 44, s 1, d 8, și la 18 detto L 18, s 11, d 6, am promis noi pentru el lui Martino di Piero Foraboschi, la plăcerea sa, pus *avere* în aceasta, la fila 2 . . . . . . L 18, s 11, d 6.

Cassa în mîna lui Simone da Lesso Bonbeni să dea (*dare*) la 14 noiembrie 1493, L 62, s 13, d 2, de la Francesco d'Antonio Cavalcanti, în acesta, la fila 2 . . . . . . L 62, s 13, d 6.

Martino di Piero Foraboschi trebuie a da la 20 noiembrie 1493, L 18, s 11, d 6, el însuși a adus numerar, pus Cassa la fila 2 . . . . L 18, s 11, d 6.

Francesco D'Antonio Cavalcanti trebuie a da la 12 noiembrie 1493, L 20, s 4, d 2, promise nouă, la plăcerea noastră pentru Lodovico di Piero Forestani, la fila 2 . . . . . L 20, s 4, d 2.

Cum se scriu partidele debitorilor
1493

Lodovico di Piero Forestani trebuie a avea la 22 noiembrie 1493, L 20, s 4, d 2, ca plată parțială. Și pentru el ni i-a promis la plăcerea noastră Francesco d'Antonio Cavalcanti, pus dare la fila 2 . . . . L 20, s 4, d 2.

Cassa în mîna lui Simone da Lesso Bonbeni trebuie a avea la 14 noiembrie 1493, L 44, s 1, d 8, lui Lodovico di Piero Forestani în acesta la fila 2 . . . L 44, s 1, d 8.

Și la 22 noiembrie 1493, L 18, s 11, d 6, lui Martino di Piero Foraboschi, la fila 2 . . . L 18, s 11, d 6.

Martino di Piero Foraboschi trebuie a avea în 18 noiembrie 1493, L 18, s 11, d 6, pe care i-am promis la plăcerea sa pentru Lodovico di Piero Forestani, pus trebuie a avea, la acesta, la fila 2 . . . L 18, s 11, d 6.

Francesco d'Antonio Cavalcanti trebuie a avea la 14 noiembrie 1493, L 62, s 13, d 6, aduși de el însuși în numerar, pus *Cassa dare* la fila 2 . . . . L 62, s 13, d 6.

NOTA: Penndorf atrage atenția că *Anexa* de mai sus nu este a lui Paciolo, ci un exemplu model, folosit în învățămîntul contabilicesc din Toscana. „Din nenorocire Pacioli l-a tipărit fără să-l controleze... căci cuprinde multe greșeli, referitoare la dată, la paginație, la sume, odată chiar se găsește în locul debitului creditul". Iată aceeași *Anexă* corectată de *Penndorf*:

Lodovico

Dare			*Avere*		
14.XI.	Cassei, fila 2	L.44.I.8	22.XI.	De la Francesco, fila 4	L.20.4.2.
18.XI.	Lui Martino, fila 3	L.18.II.6		Soldo, fila 4 . . .	L.42.9
		L.62.13.2			L.62.13.2

Martino

Dare			*Avere*		
22.XI.	Cassei, fila 2 . . .	L.18.II.6	18.II.	De la Lodovico, fila 1	L.18.II.6

Cassa

Dare			*Avere*		
14.XI.	Lui Francesco, fila 2	L.62.13.2	14.II.	De la Lodovico, fila 3	L.44. I.8
			22.II.	De la Martino, fila 3	L.18.II.6
					L.62.13.2

Francesco

Dare			*Avere*		
22.XI.	Lui Lodovico, fila 1	L.20.4.2.	14.II.	De la Cassa, fila 2	62. 13. 2
	Soldo, fila	42.9			
		62.13.2			

¶ Cose che accade mettere ale recordanse del mercante.

Tutte le masseritie di casa o di botega che tu te troui. Ma vogliono essere per ordine: cioe tutte le cose di ferro da per se con spatio da potere agiongere se bisognasse. E cosi da segnare in margine quelle che fussino perdutte: o vendutte: o donatte o guaste. Ma non se intende masseritie minute di poco valore. E fare ricordo di tutte le cose dottone da per se come e detto. E simile tutte le cose di stagno. E simile tutte le cose de legno. E cosi tutte le cose di rame. E cosi tutte le cose dariento: e de oro zc. Sempre con spatio di qualche carta da potere arrogere se bisognasse: e cosi da dare notitia di quello che mancasse. Tutte le malleuarie: o obligationi: o promesse che promettesti per qualche amico: e chiarire bene che e come.

Tutte le mercantie: o altre cose che ti fossino lasate in guardia: o a serbo: o in prestanza da qualche amico: e cosi tutte le cose che tu prestasti a altri tuoi amici. Tutti li mercati condictionati cioe compre o vendite: como per exemplo vno contratto: cioe che tu mi mandi con le prossime galee che tornerano de Inghilterra tanti cantara di lane dilimistri a caso che le sieno buone e recipienti. Jo ti daro tanto del cantaro: o del cento: o veramente ti mandaro a lincontro tanti cantara di cottoni. Tutte le case o possessioni: o botteghe: o gioie che tu affittasti a tanti ducati o a tante lire lanno. E quando tu riscoterai il fitto alora quelli denari sanno a mettere al libro commo di sopra ti dissi. Prestando qualche gioia o vasellamenti dariento o doro a qualche tuo amico per otto: o quindeci giorni di queste tale cose non si mettono al libro ma se ne fa ricordo ale ricordanse: perche fra pochi giorni lai a hauere. E cosi per contra se a te fossi prestato simili cose non li debbi mettere al libro. Ma farne memoria ale ricordanse perche presto lai a rendere.

¶ Commo se seriuono lire: e soldi: e denari: e picioli: e altre abreuiature.

Lire. soldi. danari. picioli. libbre. once. danarpesi. grani. carati. duc. fiori larghi.
₤ ß d p libbre ℥ dp g k duc. fio. lar.

Comme si debbe dettare le partite de debitori.

MCCCCLXXXXIII°	
Lodouico di piero forestani de dare adi. 14. nouembre 1493. ₤ 44 ß 1 d 8. porto contanti in prestanza posto cassa hauere a car. 2.	₤ 44 ß 1 d 8.
E a di. 18. detto. ₤ 18 ß 11 d 6. promettamo per lui a martino di piero foraboschi a suo piacere posto hauere in questo a c. 2.	₤ 18 ß 11 d 6.
Cassa in mano di simone dalesso bombeni de dare adi. 14. nouembre. 1493. ₤ 62 ß 13 d 1. da francesco dantonio caualcanti in questo a c. 2	₤ 62 ß 13 d 6.
Martino di piero foraboschi de dare a di. 20. nouembre. 1493. ₤ 18 ß 11 d 6. porto lui medesimo contanti posto cassa a car. 2.	₤ 18 ß 11 d 6.
Francescho dantonio caualcanti de dare a di. 12. di nouembre. 1493. ₤ 20 ß 4 d 2. el promisse nostro piacere per lodouico di piero forestani a carti. 2.	₤ 20 ß 4 d 2.

Comme si debbe dittare le partite di creditori.

MCCCCLXXXXIII°	
Lodouico di piero forestani de hauere a di. 22. nouembre. 1493. ₤ 20 ß 4 d 2. sono per parte di pagamento. E per lui ce li apromisse a nostro piacere francescho dantonio caualcanti posto dare a c. 2.	₤ 20 ß 4 d 2.
Cassa in mano di simone dalesso bombeni de hauere a di. 14. nouembre. 1493. ₤ 44. ß 1 d 8. a lodouico di piero forestani in questo a car. 2.	₤ 44 ß 1 d 8.
E a di. 22. nouembre. 1493. ₤ 18 ß 11 d 6. a martino di piero foraboschi a car. 2.	₤ 18 ß 11 d 6.
Martino di piero foraboschi di hauere a di. 18. nouembre. 1493. ₤ 18 ß 11 d 6. li promettemo a suo piacere per lodouico di piero forestani posto debbi hauere in questo a c. 2	₤ 18 ß 11 d 6.
Francescho dantonio caualcanti de hauere a di. 14. nouembre. 1493. ₤ 62 ß 13 d 6. reco lui medesimo contanti. posto Cassa dare a carti. 2.	₤ 62 ß 13 d 6 1.

Quello

Debitor 1
Creditor 2
Poi per la secõda partita dirai cosi.
Linea del dar e del hauer

Forma de mettere in giornale. M cccc Lxxxxiij a dì 8. Nouembre in Venetia ₱.

Per cassa de cõtanti. A cauedal de mi tale ꝛc. p cõtanti mi trouo in q̃lla al pñte fra oro e monete: arźeto e ramo de diuersi cogni: cõe appar in lo foglio de lo inuẽtario posto in cassa ꝛc. in tutto duč. tanti doro. E monete duč. tanti: val i tutto al modo nostro venetiano a oro: cioe a grossi 24. per duč. e picioli 32. per grosso a ₶ a oro. 1. ₶ ß g ₱

Per gioie ligate e desligate de piu sorte. A cauedal ditto: per balassi tanti ligati ꝛc. pesano ꝛc. E safili tanti ꝛc. E rubini e diamanti ꝛc. Cõme appar e al sopradito inuentario. Quali metto valere a cõmun corso. Li balassi tãto ꝛc. E cosi dirai de ciascuna sorte lor pgio cõmunamẽte: montano in tutto ducati tanti ꝛc. vagliano. ₶ ß g ₱

E hauẽdo tu nominato vnauolta el dì. E ancora el debitore. E ancora el creditore: nõ mutandose altra ptita poi dire. A dì ditto. Per ditto. E al ditto ꝛc. per piu breuita. 3ª.

Per arienti lauorati: Al ditto che sintende pur el cauedal per piu sorte arienti chal pñte mi trouo: cioe Bacili tanti ꝛc. E ramini tanti ꝛc. E taze tante ꝛc. E pironi tanti ꝛc. E cuslieri tanti ꝛc. pesano in tutto tanto ꝛc. val. ₶ ß g ₱

Distinguendo de ponto per queste prime partite ogni cosa: cõme festi in lo inuentario. Ponẽdoli tu per te vn cõmun pregio. E fallo grosso piu presto che magro: cioe Se te par che vaglino. 20. e tu dì. 24. ꝛc. Acio che meglio te habia reussire el guadagno. E cosi de mano in mano porrai tutte laltre cose con lor pesi numero e valute ꝛc. 4ª.

Per pãni de lana de dosso: Al ditto p veste tãte de tal color ꝛc. E a tal foza ꝛc. Foderate ꝛc. vsate ouero noue ꝛc. a mio dosso: ouero de la mia dõna: ouero de figlioli ꝛc. Metto valere a cõmune stima luna per laltra in tutto duč. tanti ꝛc. E per mantelli tanti de tal color ꝛc. Cõme dicesti de le veste: e cosi dirai de tutti ditti pãni p tutto. 5ª. ₶ ß g ₱

Per panni de lino: Al ditto per linzoli tanti ꝛc. E tutto narra comme sta in lo inuentario: montassono e vagliano ꝛc. 6ª. ₶ ß g ₱

Per letti de piuma: Al ditto ꝛc. p piume tante ꝛc. E qui narra commo sta in lo inuentario. montono e vagliano a cõmune stima duč. tanti ꝛc. 7ª. ₶ ß g ₱

Per zenzer mechin: Al ditto per colli tanti ꝛc. narra cõmo in lo inuentario si contiene: montano e vagliano a cõmune stima duč. tanti ꝛc. ₶ ß g ₱

E cosi poi tu p te stesso seguirai de porre tutte laltre ptite de q̃lle altre robbe de ciascuna faciẽdo sua ptita separata: cõmo q de sopra se ditto. Ponẽdoli pgio de cõmun corso: cõmo disopra e ditto. E lor nº segni e pesi: cõmo de ponto stanno in ditto foglio dinuentario. Chiamãdo dentro la ptita: che moneta che tu voli. E nel trar fora: cõuien poi che siano a vna sorte. Perche non staria bene a cauar fora a diuerse sorte ꝛc. E tutte ditte ptite de giornale serrarai a vna a vna: tirando la riga de q̃sto dura tua scriptura narratiua: fin al termine che si tra fora. El medesimo modo seruarai alle ptite del memoriale ꝛc. E secõdo che tu del memoriale metterai in giornale: cosi a vna a vna: andarai depenãdo in lo memoriale: con vna sola riga a trauerso: cosi / che denotara q̃lla tale ptita esser posta in lo giornale ꝛc. E se tu non volesse trauersare la ptita con vna lineatura: tu lãcerarai la pª lra del pñcipio de la ptita ouero lultima: cõmo al capo de q̃sta e fatto. Ouero farate tu da te q̃lche altro segno tale che tu intenda per q̃lla ditta ptita esser stata messa in giornale. E auẽga che tu da te possi vsare molti varii e diuersi termini e segni: nõ dimeno te debi semp studiare de vsare li cõmuni che p li altri traficãti i tal paese si costuma de fare. Acio non para tu sia discrepante da lusitato modo mercantesco ꝛc.

¶ Del terzo e vltimo libro principale mercantesco: ditto el quaderno: cõmo deba esser fatto: e del suo alfabeto: commo se debia ordinare vgnolo e doppio. Caplo 13.

Oposte che tu harai ordinatamẽte tutte le tuoi ptite al giornale: poi bisogna ch di q̃llo le caui. E portale in lo 3º libro ditto q̃derno grãde. El q̃l cõmunamẽte si costuma far ò doi tãte carte chel giornale. In loq̃le conuerra esser vno alfabeto: ouero repertorio ò vuoi dire Trouarello so alcuni: ala fiorẽtina se dice lo stratto. Nel q̃l porrai tutti debitori e creditori. Per le lr̃e che comẽsano con lo nº de le sue carti: cioe q̃lli che comẽsan p a in a ꝛc. Ò in dopio alfabeto. E q̃sto simelmẽte cõmo sopra dicemo cõuien ch sia segnato del medemo segno chel giornale e memoriale. Postoui el nº de le sue carti. E disopra i margine da luna banda e laltra el millesimo. E in la pª sua carta dentro porrai debitrice la cassa: si cõmo ella e la pª nel giornale: cosi deue esser pª nel q̃derno. E tutta q̃lla faciata si costuma lasarla stare p ditta cassa. E in dare ne i hauere nõ si pone altro. E q̃sto p che la cassa se manegia piu che ptita ch sia: per ora p ora i metter e cauar dinari. E po li se lasa el cãpo largo. E q̃sto q̃derno cõuien che sia rigato de tante righe quante che sorte monete voli trar fore. Se trarai ₶ ß g ₱. Farai 4 righe: e denanti alle ₶. farane vnaltra per metterui el nº de le carti de le ptite ch iñenu ĩ dare. E h

Zoe Dumitrescu-Bușulenga *explică: „Cu o mai mare gravitate a oficiat între corpurile geometrice în care vedea perfecțiunea, călugărul Luca Paccioli di Borgo San Sepolcro (în Toscana). În tabloul care-l reprezintă (în muzeul Capodimonte la Napoli) fratele geometru, îmbrăcat în rasa cenușie a ordinului său, cu gluga pe cap, este așezat la o masă verde pe care se distinge un compas și cîteva corpuri, cîteva poliedre. Urmărind cu mîna stîngă un rînd de pe o carte, Fra Luca desenează cu dreapta pe o tăbliță pe care se vede un triunghi, înscris într-un cerc. În dreapta sa dodecaedrul, corpul între toate cel mai nobil cum ziceau ei [matematicienii], strălucе dulce cu cristalul său pur. Un tînăr discipol [ducele de Urbino] stă aproape de magistrul său în partea stîngă".*

TRACTATUS
DE
COMPUTIS ET SCRIPTURIS

TAVOLA DEL QUADERNO

Cap. 12 — Del modo a saper ponere e dittare le partite in lo giornale, del dare e de l'avere con molti exempli, e de li doi altri termini nel quaderno usitati, l'uno ditto cassa, e l'altro cavedale, e quello che per essi se habia a intendere.

Cap. 13 — Del terzo e ultimo libro principale mercantesco detto el quaderno, commo debbe esser fatto, e del suo alfabeto, commo se debbia ordinare ugniolo e doppio.

Cap. 14 — Del modo a portare le partite del giornale in quaderno, e perchè de una in giornale se ne facia doi in quaderno e del modo a depennare le partite in ditto giornale, e de li doi numeri de le carti del quaderno che in le sue margine si pone, e perchè.

Cap. 15 — Del modo a sapere dittare le partite de la cassa e cavedale nel quaderno in dare e havere, e del milesimo che di sopra nel principio de la carta a l'antico si mette in esso, e de la sua mutatione, e del compartir li spacij de le carti secondo le partite piccole e grandi secondo el bi[so]gno de le facende.

Cap. 16 — Commo se debino dittare le partite de le mercantie che per inventario o altro modo l'homo se ritrova nel quaderno in dare e in havere.

Cap. 17 — Del modo a tener conto con li officij publici, e perchè, e de la camera de l'impresteti in Venetia che si governa per via de sextieri.

Cap. 18 — Commo se debia tener conto con l'officio de la messetaria in Venetia, e del dittare le sue partite in memoriale, giornale e quaderno, e ancora de l'impresti.

Cap. 19 — Del modo a sapere notare e dittare una partita de robba comperata a contanti in tutti 3 li libri, cioè memoriale, giornale e quaderno, e comme a parte contanti e parte tempo al medesimo capitolo.

Commo se debia ordinare el pagamento che havesse a fare per ditta, e bancho de scripta ne li toi libri principali.

Cap. 20 — De le partite famose e particulari nel maneggio traficante commo sonno baratti, compagnie etc., commo li se habino asettare e ordinare ne li libri mercanteschi, e prima de li baratti semplici, composti e col tempo, con aperti exempli de tutti in memoriale, giornale e quaderno.

Cap. 21 — De l'altra partita famosa ditta Compagnie, commo se debino ordinare e dittare in tutti li modi occurenti in ciascuno libro.

Cap. 22 — De l'ordine de le partite de ciascuna spesa, commo de casa ordinarie, straordinarie e di mercantia, salarij de garzoni e factori, commo s'abino a scrivere e dittare ne li libri.

Cap. 23 — De l'ordine e modo a saper tenere un conto de botega in tua mano, o d'altri recommandata, e commo se debino ne li libri autentici del patrone, e anche in quelli de botega separatamente scrivere e dittare.

Cap. 24 — Commo se habino assetare nel giornale e quaderno le partite de li banchi de scritta, e quali se intendino e dove ne sia, o de cambi, tu con loro siando mercatante, e tu con altri quando fosse banchieri, e de le quietanze che per li cambi si fanno, e perchè se ne facia doi de medesimo tenore.

Cap. 25 — De un'altra partita che a le volte se costuma nel quaderno tenere, detta entrata e uscita, e a le volte se ne fa libro particulare, e perchè.

Cap. 26 — Commo se habino asettare ne li libri le partite de li viaggi in sua mano, e quelle de li viaggi recomandati, e commo de necessità de tali nascono doi quaderni.

Cap. 27 — De un'altra partita famosa ditta pro e danno, overo avanzi e desavanzi, commo la s'abia a tenere nel quaderno e perchè ella non si metta nel giornale commo le altre partite.

Cap. 28 — Commo se debino reportare inanze le partite del quaderno, quando fossero piene, e in che luogo s'abbi a portarle el resto, aciò non sia presa malitia nel quaderno.

Cap. 29 — Del modo a saper mutare el milesimo nel quaderno fra le partite che a la giornata acascano, quando ogni anno non se saldasse li libri.

Cap. 30 — Commo se debia levare un conto al debitore che lo domandasse, e ancora al suo patrone siando factore e commesso de tutta la aministratione de le robbe.

Cap. 31 — Del modo e ordine a sapere retractare overo istornare una o più partite che per errore havesse poste in altro luogo che dovessero andare, commo advene per smemoragine.

Cap. 32 — Commo se debia fare el bilancio del libro, e del modo a reportare un libro in l'altro, cioè el quaderno vechio nel quaderno nuovo, e del modo a pontarlo con lo suo giornale e memoriale, e altri scontri dentro e di fuor del ditto quaderno.

Cap. 33 — Del modo e ordine a scrivere le facende che occurresseno nel tempo che si fa el bilancio, cioè che si saldano li libri, e

commmo ne li libri vechi non si debia scrivere nè innovare cosa alcuna, in ditto tempo, e la cagione perchè.

Cap. 34 — Commo se debiano saldare tutte le partite del quaderno vechio, e in chi e perchè e de la summa summarum del dare e de l'avere, ultimo scontro del bilancio.

Cap. 35 — Del modo e ordine a saper tenere le scripture menute commo sonno scripti de mano, litere familiari, polize, processi, sententie e altri instrumenti, e del registro de le lettere importanti.

Cap. 36 — Epilogo overo summaria recolta de tutto el presente tractato, aciò con breve substantia se habia mandare a memoria le cose dette.

CAPITOLO I

De quelle cose che sonno necessarie al vero mercatante, e de l'ordine a sapere ben tenere un quaderno con suo giornale in Venegia e anche per ognaltro luogo.

Li reverenti subditi de V.D.S. Magnanimo D., aciò apieno de tutto l'ordine mercantesco habino el bisogno, deliberai (oltra le cose dinanze in questa nostra opera ditte) ancora particular tractato grandemente necessario compillare. E in questo solo l'ho inserto, perchè a ogni loro occurenza el presente libro li possa servire. Sì del modo a conti, e e scripture, commo de ragioni. E per esso intendo darli norme sufficiente e bastante in tenere ordinatamente tutti lor conti e libri.

Perochè (commo si san) tre cose maxime sonno oportune, a chi vole con debita diligentia mercantare:

De la quale la potissima è la pecunia numerata e ogni altra facultà substantiale. Juxta illud phy. unum aliquid necessariorum est substantia. Senza el cui suffragio mal si pò el manegio traficante exercitare. Avenga che molti già nudi con bona fede commenzando, de gran facende habino fatto. E mediante lo credito fidelmente servato in magne richezze sieno pervenuti. Che asai per Italia discurrendo n'abiamo cognosciuti. E più già ne le gran republiche non si poteva dire, che la fede del bon mecatante. E a quella si fermava lor giuramento, dicendo „A la fede de real mercatante". E ciò non dev'essere admiratione, conciosia che in la fede catolicamente ogniuno si salvi, e senza lei sia impossibile piacere a dio.

La seconda cosa che si recerca al debito trafico si è che sia buon ragioneri, e prompto computista. E per questo consequire (disopra commo s'è veduto) dal principio a la fine, havemo inducto regole e canoni, a ciascuna operatione requisiti. In modo che da sè, ogni diligente lectore, tutto potrà imprendere. E chi di questa non fosse bene armato, la sequente in vano li serebbe.

La terza, e ultima cosa oportuna si è, che con bello ordine tutte sue facende debitamente disponga, aciò con brevità possa de ciascuna haver notitia, quanto a lor debito, e anche credito, che circa altro non s' atende el trafico. E questa parte fra l'altre è a loro utilissima, chè in lor facende altramente regerse seria impossibile, senza debito ordine di scripture. E senza alcun reposo la lor mente sempre staria in gran travagli. E però aciò con l'altre questa possino havere, el presente tractato ordinai. Nel quale se dà el modo a tutte sorti de scripture, a capitulo per capitulo, procedendo. E benchè non si possa così aponto tutto el bisogno scrivere, nondimeno per quel che se dirà, el peregrino ingegno a qualunche altro l' aplicarà.

E servaremo in esso el modo di Venegia, quale certamente fra gli altri è molto da commendare. E mediante quello in ogni altro se porrà guidare.

E questo divideremmo in doi parti principali: l'una chiamata inventario, e l'altra dispositione. E prima de l'una e poi de l'altra successivamente se dirà secondo l'ordine in la preposta tavola contenuto. Per la qual facilmente el lectore porrà le occurrentie trovare secondo el numero de suoi capitoli e carti.

Chi con lo debito ordine che s'aspecta vol saper ben tenere un quaderno con lo suo giornale a quel che qui se dirà con diligentia stia atento. E aciò ben s'intenda el processo, indurremo in campo uno che mo di novo comenzi a traficare, commo per ordine deba procedere nel tenere soi conti a scripture, aciochè succintamente ogni cosa possi ritrovare posta al suo luogo, perchè non assetando le cose debitamente a li suoi luoghi verebbe in grandissimi travagli e confusioni de tutte sue facende. Juxta comune dictum „ubi non est ordo, ibi est confusio".

E però a perfeto documento d'ogni mercatante de tutto nostro processo, faremo commo di sopra è ditto 2 parti principali. Le quali apertamente qui sequente chiariremo, aciò fructo salutifero s'abia imprendere. E prima dimostrando che cosa sia inventario, e commo s'abia fare.

CAPITOLO II

De la prima parte principale de questo tractato detta inventario. E che cosa sia inventario, e comme fra mercatanti s'abia fare.

Conviense adonca primamente prosupponere e imaginare che ogni operante è mosso dal fine. E per poter quello debitamente consequire, fa ogni suo sforzo nel suo processo, unde el fine de qualunche trafficante è de consequire licito e competente guadagno pro sua substenta-

tione. E però sempre con lo nome de meser domenedio debiano comenzare loro facende. E nel principio d'ogni lor scripture, el suo sancto nome haverà [in] mente.

E però prima conven che facia suo diligente inventario, in questo modo che sempre prima scriva in un foglio overo libro da parte, cioche se ritrova haver al mondo, de mobile, e de stabile, comenzando sempre da le cose che sonno in più pregio, e più labili al perdere, commo son li denari contanti, gioie, argenti etc. Perchè li stabili, commo sonno casi, terreni, lacune, valle, pesciere e simili, non si possano smarire, commo le cose mobili. E successivamente poi de mano in mano scrivase e'altre, ponendo sempre prima el dì, e milesimo, el luogo, el nome suo nel ditto inventario. E tutto ditto inventario si deve tenere in un medesimo giorno, perchè altramente darebe travaglio nel manegio futuro. E però a tuo exemplo, porre qui un principio commo se debia fare. Per lo qual tu per te porrai in ogni luogo al proposito sequire, videlicet :

CAPITOLO III

Forma exemplare con tutte sue solennità in lo inventario requisite.

Al nome de dio, 1493, adì 8 novembre in Venetia.

Questo sequente sie lo inventario de mi A, da Vinegia, de la contrada de sancto Apostolo, el quale ordinatamente io de mia mano ho scripto, overo fatto scrivere dal tale, de tutti li mei beni, mobili e stabili, debiti e crediti che al mondo mi ritrovo, fin questo presente giorno sopra ditto.

1. Prima partita : *In prima mi trovo de contanti fra oro e moneta : ducati tanti..., di quali tanti sonno d'oro venetiani, e tanti d'oro ongari, e tanti fiorini larghi, fra papali, senesi e fiorentini etc. L'avanzo monete d'argento e rame de più sorti, cioè : troni, marcelli, carlini de re e de papa, e grossi fiorentini, testoni milanesi etc.*

2. Seconda pantita : *Item mi trovo in zoie ligate, e desligate, pezzi no tanti, de li quali tanti sono balassi in tavola ligati, in oro anelli pesano once e carati grani etc., l'uno overo in summa. Qui poi dire a tuo modo ; e tanti sono safili pur a tavola in formagli da dona, pesano..., e tanti sonno rubini coculegni desligadi, pesano... ; li altri sonno diamanti grezzi a tavola, e pontidi etc., narrando le sorti e pesi a tua voglia.*

3. Terza partita : *Item mi trovo veste de più sorte, tante de la tale, narrando suo conditioni, colori, fodre e fogie.*

4. Quarta partita : *Item mi trovo argenti lavorati de più sorti commo : tazze, bacili, ramini, cosileri, pironi... E qui narra tutto le sorti a una per una. E pesa ciascuna sorta dapersè sotilmente, e tien conto de pezzi, e de pesi, e de leghe, o venetiana, o ragusea etc. E anche stampo, overo segno che havessero farne mentione.*

5. Quinta partita : *Item mi trovo in massaria de panni lini, cioè lenzoli, tovaglij, camise, fazuli etc. capi no. tanti ; lenzuoli de 3 teli, overo 2,50..., tele padovane o altre, novi o usati, longhi tanti bracci etc., e camise tante..., tovaglie de rense..., fazuoli grandi no. tanti... e piccoli tanti. . . novi, usati. . ., a tuo modo narra le sorti.*

6. Sesta partita : *Item mi trovo lecti de piuma, no. tanti... con soi cavezali de piuma nova overo usata, fodra nova, quali pesano in tutto, overo uno per uno libbre tante..., segnate del mio segno o d'altro, commo si costuma.*

7. Settima partita : *Item mi trovo de mercantie in casa, ove[ro] in magazeni, de più sorti pa. [prima ?], colli tanti de zenzeri mibini, pesano libbre tante..., segnati del tal segno... ; e così andarai narrando a sorte per sorte ditte mercantie con tutti contrasegni sia possibile, e con quanta più chiarezza si possa, de peso, no., e misura.*

8. Ottava partita : *Item mi trovo colli tanti de zenzeri bellidi..., e carchi tanti pe piper, piper longo over tondo, secondo che serà... ; e fardi tanti di canelle, pesano... ; e colli tanti garofani, pesano, con fusti, polvere e capelleti, overo senza ; e pezzi tanti de uncini, pesano... e pezi tanti sani grossi o bianchi, pesano... E così andarai mettendo per ordine, uno sotto l'altro.*

9. Nona partita : *Item mi trovo pelami da fodre, cioè agneli bianche, e albertoni pugliesi o marchiani etc., no. tanti, de la tal sorte etc., e volpe marchiane, no. tante conze, e no. tante crude etc., e camoze conze e crude, no. tante.*

10. Decima partita : *Item mi trovo pelle fi-e, fo-e, arme-i [fine, fodre, armenti ?], dossi vari zebelini, no. tanti, de la tal sorte, e no. tanti de la tale, così destinguendo a una a una, diligentemente con tutta verità aciò el vero te habia a guidare, avendo sempre avertenza*

a le cose che vanno a no. e a quelle che vanno a peso, e a quelle che vanno a misura; perochè di queste tre sorti si costuma fare el trafico per tutto. E alcune si mercano a miaro, altre a centenaro, altre a libbre, altre a once, altre a numero, cioè a conto, commo pellami, altre a pezzi commo zoie e perle fine; sì che di tutte fa ben notta a cosa per cosa... E queste te bastano a tua guida. L'altre per te poi sequirai sempre.

11. Undicesima partita: *Item mi trovo de stabile prima una casa a tanti solari..., a tante camere, carte, pozzo, orto..., posta in la contrada de sancto Apostolo, fora canale..., apresso el tale..., nominando li confini, e referendoti a li instrumenti se vi sonno antichi più veri. E così se più n'avesse de le case in diversi luoghi, nominarle a simili.*

12. Dodicesima partita: *Item mi trovo tereni lavorativi, campi overo staiore overo panora..., nominandoli secondo l'uso del paese dove te trovi, overo dove sonno situati..., no. tanti, intendendo el campo overo staiora de tavole tante o canne o pertiche o bevolche etc., posti in la tal vila de padovana o altronde..., apresso li beni del tale, chiamando li confini..., e instrumenti overo partita de catasti, per li quali paghi le fationi in communo. Quali li lavora el tale, rendano l'anno de fitto communo, stara tanti, e denaro tanti. E così per te va narrando tuoi possessioni, bestiame, socide.*

13. Tredicesima partita: *Item mi trovo havere a la camera d'imprestiti over altro monete in uno [?] ducati tanti de cavedale, nel sextier de Canaregio; overo parte in uno sextieri e parte in un altro, narrando ancora in nome de chi sonno scripti, e chiamando el libro de quello officio, el numero de le carti dove è la tua partita, el nome del scrivano che tien ditto libro, aciò con più tua facilità, quando vai a scotere, li possi trovar. Perochè in tali officij bisogna havere molti scontri, a le volte per la gran multitudine che ci interviene. E nota el milesimo chè respondano a tempo per tempo, aciò sapi a quando vengano li so pro. e quanto per cento respondino etc.*

14. Quattordicesima partita: *Item mi trovo debitori numero tanti, l'uno è ser tale del tale, che me deve dare ducati tanti..., l'altro è el tale del tale; e così narrali a uno a uno, con boni contrasegni, e cognomi, e luoghi, e quanto te debano dare, e perchè. E così se vi son scripti de man o instrumenti de notari, fra voi fanne mentione. In summa debo scotere ducati tanti..., de boni denari, se seranno persone da bene. Altramente dirai de tristi denari et cetera.*

15. Quindicesima partita: *Item mi trovo essere debito in tutto ducati tanti, tanti al tale e tanti al tale, nominando li toi creditori a uno a uno. E se vi sono chiarezze fra voi, o de scripti o de instrumenti, nominarli: e chi, e commo, el dì, el luogo, per molti casi poterienno occorrere in iudicio, e for de iudicio.*

CAPITOLO IV

Utilissima exortatione, e salutiferi documenti al bono mercatante pertinenti.

E così discorro con diligentia: tutte le cose che te ritrovi immobile e stabile, commo è deto a una per una, se fosser ben deciemilia [sic], di che conditioni e facultà se sia, e banche e imprestiti etc., tutte al buono ordine conviense nominarle, in ditto inventario, con tutti contrasegni, nomi e cognomi, quanto sia possibile. Perchè al mercatante non possiano [sic] mai le cose essere troppo chiare, per l'infiniti casi che nel trafico possano occorrere, commo a la giornata sa chi in esso se exercita. E però ben dici el proverbio che bisogna più ponti a fare un bon mercatante che a fare un doctore de leggi. Chi è colui che possa numerare li partiti e casi che a le mani vengono a li mercatanti, ora per mare, ora per terra, ora a tempi de pace e d'abondantia, ora a tempi de guerre e carestie, ora a tempi de sanità e morbi? neli quali tempi e ocurrentie li conviene saper prendere soi partiti, sì per li mercati commo per li fieri, che ora in una patria e cità si fanno, e ora in l'altra. E però ben se figura e asimiglia el mercatante al gallo, quale è fra gli altri el più vigilante animale che sia, e d'inverno e di state fa le sue noturne vigilie, che mai per alcun tempo resta. Avenga che de philomena se dica, cioè del rosignolo che tutta la notte canti, nondimeno questo si pò d'estate al caldo tempo verificare, ma non d'inverno, commo la experientia è imprompto a dimostrarlo. E ancho sia simigliata la sua testa a una che habia cento ochi, chè ancora non li sonno bastanti, nè in dir nè in fare. Le qual cose solo le dica chi le prova. Narrinolo: venetiani, fiorentini, genovesi, napolitani, milanesi, anconitani, bressani, bergamaschi, aquilani, senesi, luchesi, perusini, urbinati, forosimproniani, cagliesi, eugubini, castellani, borghesi e fulignati, con pisani, bolognesi e feraresi, mantoani, veronesi, vingentini e padoani, Trani, Lecia, Bari, con Betonta. Le qual republiche fra gli

altri in Italia del trafico tengano el principato. Maxime la excelsa cità de Venetia con Fiorenza, norma e regola d'ogni partito ch'al bisogno a prender s'abia. Sì che ben dicano le legi municipali, videlicet „vigilantibus, et non dormientibus, jura subveniunt", cioè a chi vegghia e non a chi dorme le leggi sovengano. E così ne li divini officij se canta da la sancta Chiesa che idio a li vigilanti à promesso la corona. E per questo fo el documento di Virgilio dato a Dante, commo a suo figliolo, quando, nel canto 4 de lo Inferno li dici, exortandolo a la fatiga, per la quale al monte de la virtù se perviene :

Ormai convien figliolo che tu spoltri,
Disse el maestro mio, chè pur in piuma
In fama non si viene, nè sotto coltre.

Sotto la qual chi sua vita consuma,
Cotal vestigio di sè in terra lascia
Qual fumo in aire e in acqua la schiuma.

E un altro vulgar poeta al medesimo ci conforta dicendo :

Non te para strania la fatica
Chè Marte non concesse mai bataglia
A quelli che possando sè nutrica etc.

Lo exemplo ancora del sapiente molto fo aciò conveniente, dicendo al pigro che si specchiasse nella formicha. E Paulo apostolo dici che niun serà degno di corona, salvo che chi harà legitimamente combattuto.

Questi recordi li ho voluti adure per tua utilità, aciò non te para grave la cotidiana solicitudine in tue facende, maxime in tenere la penna in carta, e tutto scrivere a dì per dì, quel che te occorre, commo se dirà nel sequente.

Ma sempre sopra tutto prima idio el proximo te sia avanti agli ochi. E mai non manchi da al dire la messa la matina, recordandote che per lei mai non si perde camino. Nè per la carità si scema richezze, commo per questo sancto verso se dici : „Nec caritas opes, nec missa minuit iter". E questo ci exorta el Salvatore in sancto Matheo, quando dici : „Primum quaerite regnum dei, et haec omnia adijcientur vobis", cercate christiani primamente el reame de li cieli e poi l'altre cose temporali e spirituali facilmente consequirete. Però che'l padre vostro celestiale sa molto bene vostro bisogno. E questo voglio te sia bastante a tuo amaestramento d'inventario e altri boni documenti al benfare.

CAPITOLO V

De la 2-a parte principale del presente tractato, ditta dispositione. Comme la se habia a intendere, e in che consiste circa al trafico. E di li 3 libri principali del corpo mercantesco.

Sequita ora la seconda parte principale del presente tractato, la qual dicemmo essere la dispositione, di la quale alquanto più longo convien ch'io sia che in la precedente, a ben chiarirla.

E però di lei faremo doi parti: l'una ditta corpo overo monte de tutto el trafico, l'altra ditta corpo overo monte sie botega. E prima diremmo del corpo generale de tutto el manegio, le sue exigentie, al quale dico prima immediate doppo suo inventario bisognare tre libri, per più sua destrezza e commodità: l'uno è ditto memoriale, e l'altro detto giornale, l'altro detto quaderno, avenga che molti per le poche lor facende facino solo con li doi secondi, cioè giornale e quaderno.

E però prima diremo di l'uno cioè memoriale, e poi, subsequentemente de li altri doi, de lor modi, versi e vie commo debiano essere tenuti. E primo daremo sua deffinitione.

CAPITOLO VI

Del primo libro ditto memoriale over squartafoglio o vachetta. Quel che se intenda e commo in esso se habia a scrivere, e per chi.

Onde memoriale, overo secondo alcuni vachetta overo squartafoglio è un libro nel quale tutte le facende sue el mercadante, piccoli e grandi, che a man li vengano, a giorno per giorno, e ora per ora, scrive. Nel quale diffusamente ogni cosa di vendere e comprare (e altri manegi) scrivendo se dechiara non lasando un iota: el chi, el che, el quando, el dove, con tutte sue chiarezze e mentioni, commo apieno disopra in lo inventario te dissi, senza più oltra te le replichi.

E in questo tal libro molti costumano ponere loro inventario. Ma perchè el pervene a molte mani e ochi, non laudo de li mobili e stabili soi apieno porre. E questo libro sol si fa per la furia de le facende che si fesse, nel quale deve scrivere el patrone, li fattori garzoni, le donne (se sanno), in absenza l'un de l'altro, però che'l gran mercadante non terrà sempre fermi li garzoni nè fattori, ma ora li manda in qua, ora li manda in là, in modo che a le volte lui con loro sonno fora, chi a fiere, chi a mercati etc., e solo le donne o altri garzoni restano a casa, che forse apena sanno scrivere. E pur loro, per non exviare li

aventori, convengano vendere e scotere, pagare e comprare, secondo l'ordine che dal principale li sia imposto. E loro, secondo loro potere, ogni cosa debono scrivere in ditto memoriale, nominando simplicemente le monete e pesi che fanno, e trar fore a tutte sorte de monete che vendano e comprano overo pagano e scotano, perochè in questo tale non fa caso a che moneta si cavi fore, commo nel giornale e quaderno, che disotto se dirà el quadernieri asetta tutto poi lui, quando de lì pone in giornale.

Di che, tornando poi lo principale, vede tutte sue facende, e rasettale, se li pare altramente. E però è necessario ditto libro a chi fa asai facende, perché sarebe fatica bellegiare, e per ordine e ogni cosa la prima volta mettere in li libri auctentici, e con diligentia tenuti.

E in questo e in tutti altri, prima ponere el segno difora in su la coperta, aciò nel successo de le facende, siando pieno de scriptura, overo fornito certo tempo, per la qual cosa tu vorrai un altro libro prendere, overo de necessità te converrà, quando questo fosse pieno. Ma a le volte molti costumano in diversi parti, benchè non sia pieno, anoalmente far saldi, e anche li libri nuovi, commo desotto intenderai. E in ditto secondo libro per debito ordine bisogna renovare signale differente dal primo, aciò de tempo in tempo si possa con prestezza trovare loro facende, per tal vie ancora milesimo.

E però bene si costuma fra li veri catolici segnare li primi loro libri de quel glorioso segno dal qual fuge ogni nostro infernal nemico, e la caterva tutta infernal meritamente trema del segno, cioè de la sancta croce, dal quale ancora ne li teneri anni a imparar de legere l'alfabeto commenzasti. E poi li sequenti libri segnarai per ordine d'alfabeto, cioè de A, *e poi li terzi del* B *etc., discorrendo per ordine d'alfabeto. E chiamanse poi libri croci, cioè Memorial croci, Giornal croci, cioè Quaderno croci, cioè Alfabeto overo extratto croci, cioè.*

E poi a li secondi libri se dici Memorial A, *Giornal* A, *Quaderno* A *etc.*

E de tutti questi libri el numero de lor carti si conven segnare per molti respecti e cautele che al operante fanno de bisogno, avenga che molti dichino nel giornale e memoriale non bisognare, perchè le cose se guidano infilzate a dì per dì, una sotto l'altra, che sia bastante a lor ritrovare.

Questi tali direbono el vero, se le facende de una giornata non passassero una carta. Ma noi vedemo che molti grossi trafeganti, non che una carta, ma doi e tre n'empirano in un giorno, de la qual poi (che [chi] volesse far male) ne potrebe tagliare e cavare una. La qual fraude non si potrebe poi per via de li giorni cognoscere nè discernere, perchè li dì son quelli che senza dubio possano successivamente sequire,

non dimanco el mancamento serà fatto. Sichè per questo e altri assai respecti sempre è buono numerare e signare in tutti li libri mercanteschi, e di casa e di botega tutte le carti.

CAPITOLO VII

Del modo commo in molti luoghi se habiano autenticare tutti li libri mercanteschi. E perchè e da chi.

Questi tali libri convengonsi, secondo l'usanze bone, de diversi paesi, ne li quali luoghi mi son retrovato, portarli e apresentarli a certo officio de mercatanti, commo sonno consoli ne la cità de Perosa, e a loro narrare commo questi sonno li toi libri, in li quali tu intendi scrivere over far scrivere de man del tale. . ., ogni tua facenda ordinatamente, e dire a che monete tu li voli tenere, cioè a lire de picioli, overo a lire de grossi, overo a ducati e lire etc., overo a fiorini e soldi, danari, overo a once, tari grani, danari etc. Le qual cose sempre el real mercatante, nel principio d'ogni suo libro, deve ponere nella prima cartha.

E quando mane se mutasse nella scriptura de altri, che nel principio se dicesse, convense per via del ditto officio chiarirlo. El scrivan poi de tutto ciò fa mentione in registri de ditto officio, commo in tal dì, tu presentasti tali e tali libri, segnati del tal segno, chiamato l'un così e l'altro così etc. Di quali el tale tante carti, el tale tante, li quali disse dovere essere tenuti per man sua o del tale. Ma in uno (ditto memoriale overo vachetta, o secondo alcuni ditto squartafacio) ciascuno di soi familiari de casa a la giornata poteva scrivere per le regioni sopra assegnate. E allora el ditto scrivan, de sua propria mano, in nome de lo officio scriverà el medesimo nella prima carta de li toi libri, e farà fede de tutto, e bolerallí del segno del ditto officio, in fede autentica per tutti li iudicij che acadesse produrli.

E questa tal usanza merita sumamente essere commendata, e così li luoghi che la observano, però che molti tengano li loro libri dopij; uno ne mostrano al compratore e l'altro al venditore e, che pegio è, secondo quello giurano e spergiurano. Che malission fanno! E però, per tal via d'officio degno andando, non possano così de facili dir buscia, nè fraudare el proximo.

Li quali poi con diligentia segnati e ordinatamente disposti, tu te ne vai con lo nome de dio a casa a comenzare a scrivere tue facende. E prima nel giornale ponere per ordine tutte le partite de lo inventario nel modo che sequente intenderai. Ma prima intendi comme nel memoriale se costuma a dire.

CAPITOLO VIII

Commo se debino dittare le partite in ditto memoriale, con exempli.

Già è ditto, se bene hai a mente, commo in ditto memoriale, overo vachetta, overo squartafacio, secondo altri, che ogniuno di toi pò scrivere.

E però del dittare tal partite in esso non si pò dare piena doctrina, però che chi intenderà, e chi non, di toi di casa.

Ma el commun costume è questo: cioè metamo che tu habi comprate alquante pezze de panno (ut puta 20 bianchi bressani) per ducati 12 l'una. Basta che semplicemente ponga la partita, così dicendo cioè: in questo dì habiamo, overo io ò comprato da ser Philippo de Rufoni da Bressa panni no. 20 bianchi bressani, posti in su la volta de ser Stephano Tagliapietra, longa l'una de le pezze di convento bracci tanti, per ducati tanti l'una, segnate del tal no., notando se sonno a tre lici, overa a la piana, bassi o alti, fini o mezani, bergamaschi o vesentini, o veronesi, padoani, fiorentini o mantoani etc., e similiter notar se ci fosse sensale, e narrar se'l mercato fo a contanti tutto, overo parte contanti e parte termine, e dir quanto tempo, overo notar se fosse parte de contanti e parte robbe, e specificare che robbe, o de no., peso e misura, e a che pregio el miaro, o el centenaro, overo libbre, overo a rason de conto, overo, se fossero tutti a tempo, e narrare che termine, o de galíe de Barutto, o de galíe de Fiandra, o de retorni de navi etc. E specificare la venuta de ditte galíe, o de navi etc., o se fosse termine de fiere, o altre solenità, commo per la Sensa proxima futura, overo per la Pascha, da Natale, overo da Resurexi, overo Carnevale etc., più e manco secondo che voi concludeste el mercato.

E finaliter in ditto memoriale non si converría lassare ponto alcuno e, se possibile fosse, dir quante parolle vi s'interpossero, perchè (commo ne lo inventario sopra fo detto) al mercante le chiarezze mai foror troppo.

CAPITOLO IX

De li 9 modi per i quali communamente si costuma, fra li mercanti, comprare, e de le mercantie quali al più de le volte de necessità, a tempo si comprano.

E poichè al comprare siemo, nota che quello che tu compri pò acadere communamente in 9 modi, cioè a denari contanti, overo a termine, overo a l'incontro dar robba.

Qual acto communamente è dicto baratto, overo a parte denari e parte termine, overo a parte contanti e parte robbe, overo a parte robbe e parte termine, overo per assegnatione de ditta, overo parte in ditta e parte termine a te, overo parte ditta e parte robba. In li quali nove modi el più de le volte se costuma comprare. E se per altro verso facesse investita in quel modo proprio, fa che tu e gli altri per te nel memoriale le narri aponto con verità, e farai bene.

E così quando tu facesse le tue compre a tempo. Commo se costuma a le volte farsi de guati, overo biade, vini, sali, e curami de becari, e seghi che se obliga el venditore al compratore de dar tutto el guato, che per quel tempo barà. E così el becaio te vende e promete tutti li cori, pelle, sego, che per quello anno in sua becaria farà. La tal sorta per tanto la libbra etc. E la tale per tanto. E così de li seghi de manzo, castroni etc. E le pelle montonine negre per tanto el centenaro aconto, e tanto le montonine bianche etc. E così de li guati, o biave specificar tanto el miaro, e tanto lo staro, o el moggio o la corba de le biade, commo in sul Chiusi de Peroscia si costuma. E de guati al Borgo Sansepulchro nostro mercatello, Santangelo, Città de Castello, Furlì etcetera.

Sichè de ponto in ponto far mentione di tutto a pieno in ditto memoriale, o per te, o per altri che se scriva. E narra la cosa semplicemente, commo l'è nasciuta. E dapoi el bono quadernieri in capo de 4 o 5 overo 8 giorni, più e manco che stesse del ditto memoriale metterle in giornale, a dì per dì, tutte comme le sonno nasciute. Ma solo in questo differente che non bisogna che in ditto giornale se distenda, con tante filastoche de parolle, commo s'è fatto in ditto memoriale. Però che basta a lui una volta havere la cosa ben digesta, in ditto memoriale. Al qual poi el giornale sempre s'à a referire. Però che quelli che costumano tenere tre libri (a modo ditto) mai debano ponere cosa in giornale, che prima non l'abiano in ditto memoriale.

E questo basti quanto a l'ordine de ditto memoriale. O per te o per altri toi sia tenuto. E nota che per quanti modi tu da altri poi comprare, così tu per tanti poi vendere. E per consequente altri pò comprare da te. Nel qual vendere non mi stendo altramente, però che tu per te habiando questa forma de comparare, porrai asetarlo.

CAPITOLO X

Del secondo libro principale mercantescho, ditto giornale. Quel ch'el sia, e commo se debia disponere ordinatamente.

El secondo libro ordinario mercantesco è ditto giornale. Nel quale (commo è ditto) deve essere el medesimo segno che in lo memoriale, e

carti segnate, commo di sopra del memoriale è ditto. Per le ditti cagioni. E sempre nel principio de cadauna carta se deve mettere el milesimo, e dì. E di poi mano in mano ponere prima le partite tutte del tuo inventario. Nel qual giornale (per essere tuo libro secreto) porrai a pieno narrare e dire tutto quello che di mobile e stabile te ritrovi, referendote sempre al ditto foglio che per te o per altri fosse scritto. El quale in qualche cassa, o scatola, o filza, o mazzo, o tasca, chè così se usa, el servarai. Commo te dirò de le lettere, e scripture menute. Ma le partite del ditto giornale si convengono formare e dittare per altro modo, più ligiadro non superfluo, nè anche tropo diminuto commo qui sequente de alquante partite te darò exemplo. Ma prima è da notare el bisogno de doi termini, che in ditto giornale si costuma usare, ne la cità, maxime excelsa de Venetia. Di quali immediate diremmo.

CAPITOLO XI

De li 2 termini nel ditto giornale usitati, maxime in Venetia, l'uno ditto PER e l'altro ditto A. E quello che per loro se habia a denotare.

Doi sonno (commo è ditto) li termini usitati in ditto giornale. L'uno è ditto Per *e l'altro è ditto* A. *Li quali hanno loro significati, ciascuno separato. Per lo* Per *sempre se dinota el debitore, o uno o più che se sienno. E per lo* A, *se dinota lo creditore, o uno o più che se sienno. E mai si mette partita ordinaria in giornale (che al libro grande s'abia a porre) che non se denoti prima per li ditti doi termini. De li quali sempre nel principio de ciascuna partita si mette el* Per. *Perochè prima se deve specificare el debitore, e di poi immediate el suo creditore, diviso l'un da l'altro per doi virgolete, cosi* // . *Commo ne lo exemplo disotto te serà noto.*

CAPITOLO XII

Del modo a sapere ponere e dittare le partite in lo giornale del dare e del havere, con molti exempli. E de li doi termini, nel quaderno usitati, l'uno detto Cassa e l'altro Cavedale. E quello che per essi se habia intendere.

Adonca con lo nome de dio comenzarai a ponere nel tuo giornale. La prima partita del tuo inventario, cioè la quantità de li denari contanti, che te ritrovi. E per saper ponere ditto inventario al libro

e giornale, bisogna che tu imagini doi altri termini, l'uno ditto Cassa e l'altro ditto Cavedale. Per la cassa s'intende la tua parte [?], overo borscia.

Per lo cavedale se intende tutto el tuo monte corpo de facultà presente. El quale cavedale, in tutti li principij de quaderni, e giornali mercanteschi, sempre deve essere posto creditore. E la ditta cassa sempre deve esser posta debitrici, e mai per nullo tempo nel manegio mercanteschо la cassa pò essere creditrici, ma solo debitrici, overo para. Perochè quando nel bilancio del libro si trovasse creditrici, denotarebe errore nel libro, commo disotto a suo loco te darò summaria recordanza. Ora nel giornale ditta partita de contanti si deve metere e dittare in questo modo videlicet :

Debitore	1	*Linea del die dare*	Forma de mettere in giornale : MCCCCLXXXXIII a dì 8 novembre in Venetia
Creditore	2		

1. Per cassa de contanti. A cavedal de mi tale, per contanti mi trovo in quella al presente, fra oro e monete, arzento e ramo de diversi cogni, comme apare in lo foglio de lo inventario, posto in cassa, in tutto ducati tanti d'oro, e monete ducati tanti, val. in tutto al modo nostro venetiano a oro, cioè a grossi 24 per ducati e picioli 32 per grosso a lire a oro . . . . L.s.g.p.

2. Poi per la seconda partita dirai così :

Per gioie ligate e desligate de più sorte. A cavedal ditto, per balassi tanti ligati... pesano... E safili tanti... E rubini e diamanti..., comme appare al sopraditto inventario. Quali metto valere a commun corso. Li balassi tanto... E così dirai de ciascuna sorte suo pregio communo ; montano in tutto ducati tanti ; vagliano . . . . L.s.g.p.

E havendo tu nominato una volta el dì, e ancora el debitore, e ancora el creditore, non tramezandose altra partita, poi dire : A dì ditto. per ditto, e al ditto per più brevità. . . . . .

3. Per arzenti lavorati, al ditto che s'intende pur el cavedal, per più sorte, arzenti ch'al presente mi trovo, cioè : bacili tanti... e ramini tanti... e tazze tante... e pironi tanti... e cuselieri tanti ; pesano in tutto tanto... val. . . . . L.s.g.p.

Distinguendo de ponto per queste prime partite ogni cosa, come festi in lo inventario. Ponendoli tu per te un commun pregio. E fallo grasso più presto che magro, cioè, se te pare che vagliano 20, e tu dì 24, aciò che meglio te habia reuscire el guadagno. E così de mano in mano porrai tutte l'altre cose con soi pesi, numero e valute.

4. Per panni de lana de dosso, al ditto per veste, tante de tal colore, e a tal fozza..., foderate, usate overo nove, a mio dosso, overo de la mia donna, overo de figlioli... Metto valere a commune stima l'una per l'altra, in tutto ducati tanti. E per manteli tanti, de tal colore. Comme dicesti de le veste, e così dirai de tutti ditti panni, per tutto . . . . L.s.g.p.

5. Per panni de lino, al ditto, per lenzoli tanti... E tutto narra comme sta in lo inventario ; montasseno e vagliano . . . . . . L.s.g.p.

6. Per letti de piuma, al ditto, per piume tante... E qui narra commo sta in lo inventario ; montano o vaglia, a commune stima, ducati tanti . . . . L.s.g.p.

7. Per zenzer mechini, al ditto, per colli tanti... Narra commo in lo inventario si contiene ; montano e vagliano, a commune stima, ducati tanti . . . . L.s.g.p.

E così poi tu per te stesso sequirai de porre tutte l'altre partite de quelle altre robbe de ciascuna faciendo sua partita separata, commo qui de zenzer s'e ditto, ponendoli pregio de commun corso, commo disopra è ditto. E lor numero, segni e pesi, commo de ponto stanno in ditto foglio d'inventario, chiamando dentro la partita, che moneta che tu voli. E nel trar fora convien poi che siano a una sorte. Perchè non staria bene a cavar fora a diverse sorte.

E tutte ditte partite de giornale sererai a una a una, tirando la riga de quanto dura tua scriptura narrativa, sin al termine che sì tra fora. El medesimo modo servarai alle partite del memoriale. E secondo che tu del memoriale metterai in giornale, così a una a una andarai depenando in lo memoriale, con una sola riga a traverso, così, che denotarà quella tale partita esser posta in lo giornale. E se tu non volesse traversare la partita con una linea, e tu lanciarai la prima lettera del principio de la partita overo l'ultima, commo al capo de questa è fatto. Overo farate tu da te qualche altro segno, tale che tu intenda per quella ditta partita esser stata messa in giornale. E avenga che tu da te possi usare molti varij e diversi termini e segni,

nondimeno te debi semper studiare de usare li communi che per li altri traficanti in tal paese si costuma de fare. Aciò non para tu sia discrepante da l'usitato modo mercantesco.

CAPITOLO XIII

Del terzo e ultimo libro principale mercantesco, ditto el quaderno. Commo deba esser fatto, e del suo alfabeto, commo se debia ordinare ugnolo e doppio.

Poste che tu harai ordinatamente tutte le tuoi partite al giornale, poi bisogna che di quello le cavi. E portale in lo 3 libro ditto quaderno grande. El quale communamente si costuma far de doi tante carte ch'el giornale. In lo quale converrà esser uno alfabeto, overo repertorio o voi dire trovarello, secondo alcuni ; a la fiorentina, se dice lo stratto. Nel quale porrai tutti debitori e creditori. Per le lettere che commenzano con lo numero de le sue carti, cioè quelli che comenzano per A in A, e del dopio alfabeto. E questo similmente commo, sopra dicemo convien che sia segnato del medesimo segno ch'el giornale e memoriale, postovi el no. de le sue carti, e disopra in margine da l'una banda e l'altra el milesimo.

E in la prima sua carta dentro porrai debitrici la cassa, sì commo ella è la prima nel giornale, così deve essere prima nel quaderno. E tutta quella faciata si costuma lasarla stare per ditta casa. E in dare nè in havere non si pone altro. E questo perchè la cassa se manegia più che partita che sia, e ora per ora in metter e cavar denari. E però lì se lassa el campo largo.

E questo quaderno convien che sia rigato de tante righe quante che sorte monete voli trar fore. Se trarai lire, soldi, denari, spicioli, farai 4 righe, e denanzi alle lire, farane un'altra per mettervi el no. de le carti de le partite che insiemi devi dare e havere se incatenato. E dinanze farai 2 righe per potere mettere li dì de mano in mano, commo ne li altri quaderni hai visto, chè più non mi stendo in questo per poter trovar presto le partite. E pur serà segnato croci commo li altri.

CAPITOLO XIV

Del modo a portar le partite de giornale in quaderno e perchè de una in giornale se ne facia doi in quaderno, e del modo a depennare le partite in giornale e de li doi numeri de le carti del quaderno che in le sue margine si pone, e perchè.

Per la qual cosa sappi che di tutte le partite che tu harai poste in lo giornale al quaderno grande, te ne conven sompre fare doi, cioè una

in dare e l'altra in havere, perchè lì se chiama debitore per lo Per, e lo creditore per lo A, commo di sopra dicemmo che de l'uno e de l'altro si deve da per sè fare una partita, quella del debitore ponere a la man sinistra, e quella del creditore, a la man dextra. E in quella del debitore chiamare la carta, dove sia quella del suo creditore. E così in quella del creditore chiamare la carta di quella dove sia el suo debitore. E in questo sempre vengano incattenate tutte le partite del ditto quaderno grande, nel qual mai si deve mettere cosa in dare che quella ancora non si ponga in havere. E così mai si deve mettere cosa in havere che ancora quella modesima con suo amontare non si metta in dare. Ei di qua nasci poi al bilancio che del libro si fa nel suo saldo tanto convien che sia el dare quanto l'avere. Cioè summate tutte le partite che seranno poste in dare, se fossero bene 10000, da parte in su un foglio. E di poi, summate similmente tutte quelle che in havere si trovano, tanto debbe fare l'una summa quanto l'altra. Altramente demostrarebbe essere errore nel ditto quaderno, comme nel modo del far suo bilancio se dirà a pieno. E così comme d'una de giornale ne fai 2 al quaderno, così a quella partita che del giornale levi farai doi righe atraverso, secondo che vai levando, cioè se prima tu la metti in dare, prima farai una riga a traverso verso al principio de la partita che dinota esser posta in dare al quaderno. E se la metti in havere, o prima o poi, comme acade a le volte fare al quadernieri, quando li acade scrivere in luogo, che lì in quella carta lì n'anderà 2 o 3, per non vi havere a tornare, se ne spaza di metterle lì alora. E però secondo che mette così deve depennare, per haverla messa in havere, farai l'altra depennatura, verso man dextra, dal canto dove finisci la partita che denoterà esser messa in havere. Le quali linee staranno comme disopra in questo vedi figurato a la partita prima de la cassa l'una ditta linea de dare e l'altra de havere. E così da lato in margine dinanze al principio bisogna che ponghi 2 numeri, l'uno sotto l'altro, quello di sopra che denoti la partita del debitore, a quante carti che la sia posta in lo quaderno. E quello de sotto che denoti le carti de ditto quaderno, dove sia posto el creditore, comme vedi a la partita de la cassa di sopra in questo, che sta così $\frac{1}{2}$ senza tramezzo. E ancora alcuni costumano così con tramezzo $\frac{1}{2}$ a guisa de rotti, che non fa caso. Ma è più bello senza tramezzo, aciò a chi vede non paressero spezzati, overo rotti. E vol dire quello 1 di sopra che la cassa è ne la prima carta del quaderno, el cavedale è nella seconda carta de ditto quaderno in havere e quella in dare. E nota che sempre che quanto più presso tu porrai mettere el creditore al suo debitore, sarà più lizadro, avenga che posto dove si voglia, tanto monti. Ma per rispetto del milesimo che a le volte se interpone fra prima partita e l'altra responde male. E con fatiga non poca se ritrovano lor tempi,

comme sa chi prova chè ogni cosa così apieno non si pò dire. Ma bisogna che ancora tu alquanto con tuo natale ingenio te aiuti. E però sempre studia d'asettar ditto creditore immediate apresso el suo debitore in la medesima faciata, overo in la immediate sequente, non interponendovi fra l'uno e l'altro altra partita, perochè nel proprio giorno che nasci el debitore, in quello medesimo nasci el creditore. E per questo rispetto sempre se deve acostar l'uno a l'altro.

CAPITOLO XV

Del modo a saper dittare le partite de la cassa e cavedale nel quaderno, in dare e havere, e del milesimo che disopra nel principio de la carta a l'antico si mette in esso, e de la sua mutatione e del compartir li spacij de le carti, secondo le partite piccole e grandi, secondo el bisogno de le facende.

Hor queste cose discorse a tuo amaestramento, ormai ditamo la prima partita de la cassa in dare, e poi quella del cavedal in havere, in loro libro. Grande. Ma come è ditto, prima desopra nel quaderno porrai el milesimo al'abacco antico, cioè per alfabeto così MCCCCLXXXXIII. El dì non se costuma metterlo disopra in lo quaderno, come in lo giornale, perchè una partita in quaderno harà diversi dì. E però non si porrà servar ordine de li dì disopra, come apieno nel sequente capitolo se dirà. Ma dentro de la partita come intenderai la prima volta. E poi così da lato in lo spatio che disopra dicemmo dinanze a la partita, quando tal partita nascesse d'altro milesimo che disopra nel principio de la carta fosse scritto che sole avenire a chi de anno in anno non riporta e salda suoi libri. Sichè tal milesimo si porrà di fuora nudo in margine, rimpetto aponto a quella partita lì nata, come vedi posto qui desotto. Questo solo avene in libro grande, chè in li altri non pò avenire. Donca dirai così, traendola fore pure a l'abaco antico, per più bellezza, nondimeno a qual che tu te cavi non fa caso. Donca dirai così :

Jesus MCCCCLXXXXIII

Cassa de contanti die dare a dì 8 novembre per cavedal per contanti de più sorte, fra oro e monete me trovo havere in quella in questo presente dì in tutto... car. 2 . . . . L. s. g. p.

E qui non bisogna che troppo te stenda, per haver ben già steso in giornale. Ma sempre studia dir breve. La prima nel comenzare se dici alquanto a le sequenti in la medesima sol se dici : e a dì ditto ...per lo tale... car. . . . . L. s. g. p.

La qual così posta che l'harai, depennarai in giornale in dare, comme sopra te dissi. E poi in haver per lo cavedal dirai così videlicet :

Jesus MCCCCLXXXXIII

Cavedal de mi tale, die havere a dì 8 novembre per cassa per contanti, me trovo in quella sin al dì presente in ori e monete de più sorte in tutto... car. 1 . . . . L. s. g. p.

E così ancora in questa basta succintamente dire, per la cagion sopra ditta, altre poi che qui sotto a la medesima partita se haveranno a porre sin che la sia piena, bastarà a dire : E a dì tanti... per la tal cosa... come vedi acennato qui de canto, e anco in fin di questo harai exemplo. Così sequirai con brevità in tutte, maxime in quelle partite che a te solo aspettano, cioè che non hai a rendere conto ad alcuno. Ma in quelle che tu haverai a rendere conto ad altri, alquanto più ti converrà dire, avenga che sempre se recorre per le chiarezze al giornale. E poi dirai l'altra depennatura a quella del giornale in havere, comme sopra ti dissi in 12 capitolo. E in la margine davanti a la partita porrai li doi numeri, come dissi pur in ditto loco de le carti dove sonno el debitore, el creditore, cioè quello del debitore desopra e quello del creditore de sotto, come facemmo disopra a la partita de la cassa. E poi subito porrai in lo tuo alfabeto, cioè repertorio questo debitore e creditore, ognuno a la sua lettera, come sai che disopra dissi. Cioè la cassa a la lettera C, dicendo dentro in questo modo cioè : cassa de contanti..., car. 1.

E ancora el cavedal porrai al C. dicendo Cavedal de mi proprio..., car. 2. E così per tuo ingegno andarai assetando tutte le partite e ditto repertorio a le sue littere, aciò poi con facilità possi subito retrovarli in ditto quaderno grande etc.

E nota che, havendo tu perduto el tuo quaderno per alcun caso de robaria o incendio di foco o naufragio etc, e havendo tu l'uno de li altri doi libri, cioè memoriale overo giornale, con esso porrai sempre refare un altro quaderno con le medesime partite, a dì per dì. E ponererle [sic] al numero de la medesima che in quel perso si retrovavano. Maxime havendo tu el giornale, dove quando ne levasti le partite, e ponesti al libro, tu in margine ponesti li doi numeri de li debitori e creditori l'uno sovra l'altro che chiamavano le carti del quaderno dov'erano situati, di ponto a tante carti, li porrai fare ritornar con tuo ingegno. E questo basti quanto a una partita posta. Poi la seconda partita, che tu de le zoie, al quaderno ponendola a suo condecente luogo, dittarai così. E prima sempre, senza più te replichi, porrai disopra nel principio de la carta el milesimo, se non vi fosse posto per altra partita prima, perochè a le volte in una medesima facia el quadernieri asettarà 2 o 3 partite, secondo che cognoscerà lo spatio esser bastante al manegio

di quella, perchè forse vedarà quella tale partita haverse chiare fiade adoperar. E per questo li darà un luoco più angusto che a quelle che spesso li acade adoperare a la giornata, come disopra al capitolo 13 de la cassa e cavedal fo detto, qual si costumava lasarli tutta la faciata del libro, perchè spesissime fiade, per essere grandi le facende, si convengano manegiare. E questo sol si fa per non haver tanto spesso a far reporto inanze ora al proposito, trovatoli el loco, come se dici, dirai così in dare cioè verso man sinistra, così sempre s'à a porre el debito: gioie de più sorte dienno dare a dì 8 novembre per cavedale per pezzi no. tanti.... pesano tanto... de quali tanti sonno balassi ligati, e tanti safili, e tanti rubini coculegni, e tanti diamanti crezi, le quali in tutto overo a sorte per sorte metto valere a comun pregio, de contanti ducati tanti... val... car. 2 . . . . L.40 s.o g.o p.o.

E così depennarai la partita in giornale nel dare, tirando la linea, comme de sopra, 12 capitolo, te dissi. E poi andarai al cavedal. E porrai questa medesima con manco parole, per le ragioni già disopra adutte in questo capitolo, e porrala in havere sotto quella prima che già li hai posto la cassa. E dirai così videlicet:

A dì.... o.... detto, per zoie de più sorte, commo lì apare, car. 3... L. 40 s.o g.o p.o

E così posta, farai l'altra depennatura al giornale in havere, come te mostrai disopra al 12 capitolo. E porrai in margine li numeri de le carti, dove tal partite al quaderno ponesti, commo dicemo uno sopra l'altro, come qui denanze apare, che metto habi posta la partita in dar a carti 3, e quella del cavedal sta pure a luogo suo a carti 2, per fin tanto ch'ela non è piena, che di poi inanze a tutte l'altre la portarai, comme disotto ne reporti intenderai apieno. E questo, per questa e a sue simili, te sia bastante.

E, posta che l'arai al ditto quaderno, e asettata in giornale, e tu subito la porrai al repertorio overo alfabeto, comme disopra in questo capitolo fo detto, cioè a la sua littera G overo Z, secondo per che littera la preferirai, comme in diversi paesi acade. Chè qui in Venetia molto si costuma ponere el Z, dove noi in Toscana ponemo el G, sichè acordarala tu a tuo judicio.

CAPITOLO XVI

Come se debino dittare le partite de le mercantie che per inventario o altro modo l'homo se ritrova nel quanderno in dare e in havere.

Le altre 4 partite poi susequenti del tuo mobile, cioè argenti, panni, lini, letti de piuma, e veste de dosso etc., poi per te stesso facilmente

mettarai del inventario in giornale de ponto come lì le ponesti denotate, perchè come dicemmo di sopra cap. 6, questo tal inventario non si cava del memoriale, per la ragione lì asegnata. E però suo dictare in giornale e ancora nel gran libro in dare e havere, e di porre all'alfabeto, lasciarò ormai sequire al tuo peregrin ingegno, del quale molto me confido.

E solo la 7-a partita de zenzer mechini che ti trovi asettaremo in giornale, e ancora al quaderno, la quale te sia bastante e sufficiente amaestramento a tutte le altre che di mercantia alcuna ti trovasse, havendo sempre tu da te inanze gli ochi lor no., pesi e misure e valute in tutti li modi che tal mercantie se costumasse vendere e comprare fra mercanti in Rialto o fora, secondo li paesi.

De le quali cose qui apieno non è possibile ponere exempli. Ma con facilità, da questi pochi qui compendiosamente posti, porrai di qualunc'altri imprendere, a tua sufficientia, perochè se noi volemo darte exemplo del modo, verso e via di mercare a Trani, Lecia, Bari e Betonta, cioè a lor nomi, di pesi loro e misure loro etc., e così de la Marca, e anche de la nostra Toscana, troppo serebbe grande el volume, che con brevità intendo concludere.

E per quella 7-a, de zenzer, nel giornale direm così videlicet :

Per zenzeri mechini in monte, a refuso, o in colli, dirai come a te pare, al ditto che s'intende cavedal, perchè lì disopra immediate l'arai per ordine de ditto inventario, come dicemo disopra, cap. 12°, in la partita seconda, de le zoie : per colli tanti, pesano..., e per libbre tante, quando fossero a refuso in monte etc., quali me retrovo havere in le mani, al dì presente, metto di comun corso valere el centenaro, overo la libbra, ducati tanti etc. Montano in tutto netti ducati tanti... val . . . . L. s. g. p.

E così posta che l'arai nel giornale, e tu al memoriale overo inventario la dipenna, e lanza al modo ditto sopra, al 12 cap.

E così observarai per tutte l'altre. Di questa, come fo detto, e de qualunche altra che in giornale si metta, sempre al gran libro si fanno dopie, cioè una in dare e l'altra in havere, come disopra dicemmo cap. 14.

La qual poi nel quaderno in dare ponendola, dittarala in questo modo : posto prima sempre el milesimo, se non vi fosse in capo de la carta, senza mettervi el giorno disopra, perochè come dicemmo cap. 15, el dì non si costuma porre sopra nel principio de la carta del quaderno, per rispetto che in quella medesima facia potrebono essere più partite de diversi debitori e creditori le quali, benchè le naschino sotto un milesimo, ma seranno in diversi mesi e zorni, come discorendo per tutto poi aprendere.

E quando bene ancora in ditta facia del libro grande non vi fosse altro che una sola partita di cassa o d'altro ancora, el zorno, posto

disopra nel quaderno, non si potrebe servare, perchè in ditta partita ocorirà di mettere casi ocorsi in diversi mesi e dì. E per questo è che li antichi disopra nel quaderno non hano, in libri mercanteschi, usitato mettere el giorno, perchè non hano veduto verso nè via nè modo che con verità si possa asettarcilo.

La qual partita in dare così porrai, dicendo :

Zenzeri mechini in monte overo colli, dien dare a dì 8 novembre per cavedal per colli tanti..., pesano libbre tante, quali mi trovo havere in casa overo magazen al presente, qual de comun corso stimo valere el cento ducati tanti. E per tutti monta ducati, g., p., val., carti 2 . . . . .L. s. g. p.

E così depennarai la partita del zornale in dare, cioè a man sinistra, come più volte t'ò ditto.

E poi in havere asettarala in questo modo, al cavedal comme te monstrai ponere quella de le zoie, sopra al capitolo 15, così videlicet : A dì o detto, per zenzeri mechini in monte overo colli, carti 3 . . . L. s. g. p.

E così posta che l'harai, depennarai la partita del giornale in havere, cioè verso man destra, come dinanze vedi fatto.

E poni li numeri de le carte dinanze a lei, in margine, uno sopra l'altro cioè el 3 disopra el 2 disotto, perchè tu hai messo el debitore a carti 3, nel quaderno, el creditore, è a 2, cioè el capital, e subito poi la metti in alfabeto, overo repertorio, a la sua lettera, cioè al Z, se per Z la compiti overo al G, per la rason ditta in lo precedente cap., a quella partita seconda de le zoie.

CAPITOLO XVII

Del modo a tenere conto con li officij publici, e perchè, e de la camera de l'imprestiti in Venetia che se governa per via de sestieri.

Hora de l'altro non te ne do altra norma cioè di quella de pellami da fodre conze e crude e fine, de le quali a una per una formarai la partita in giornale e quaderno per ordine depenando e segnando in tutti li lochi chè non te scordi perchè al mercante bisogna altro cervello che de beccaria. Quella de la camera d'imprestito d'altro monte come in Firenza, el monte de le dote in Genoa li lochi overo altri officij che si fossero, con li quali tu havesse a fare per alcuna cagione, fa che sempre con loro tu habia buono scontro de dare e de havere in tutti li modi con qualche chiarezza s'è possibile e de man de li scrivani de li lochi, qual tien sotto bona custodia al modo che de le scritture e lettere te dirò perchè a questi tali officij spesso se sogliano mutare scrivani, li quali ognuno a sua fantasia vole guidare li libri de lo officio

biasimando sempre li scrivani passati che non tenivan bon ordine. E sempre ognun persuade el suo ordine megliore de li altri in modo che a le volte incrociano le partite de tali officij che non se ne tien una con l'altra. E guai che con tali à a fare.

E però fa che sia a casa, e col capo a botega con questi tali. E certamente forsi el fanno a bon fine, nondimeno monstrano ignoranza.

E così tirrai conto con li gabellari e datiari de robbe che tu vendi e compri, cavi e metti ne le terre. Come si costuma fare in Vinegia che si tiene per li più de la terra conto longo con lo officio de la messetaria, chi a 2 per cento, e chi a uno per cento e chi a 4 per cento, chiamando el libro del sensaro che vi s'interpone, e notare al tuo libro. E anche la mare in su che fa, cioè el libro dove dà in nota li mercati al ditto officio che così lo chiamano in Venetia perochè ciascuno sensaro à uno libro overo luogo in qualche libro al ditto officio dove lui va a dare in nota li mercati che fa, sì con terrieri come forestieri, altramente cazano in pena s'altramente facessaro. E sonno privati.

E bene quella excelsa Signoria li castiga, e loro e scrivani che mal si portassero, come de molti me ricordo già ne li tempi passati essere puniti stramamente. E però santamente fanno a constituire uno el quale à solo cura in revedere tutti li officij cioè se li loro libri sonno bene overo male tenuti.

CAPITOLO XVIII

Comme se debia tener conto con lo officio de la messetaria in Venetia, e del dittare le sue partite in memoriale, zornale e quaderno, e ancora de li imprestiti.

Sì che quando vorai con tali officij tener conto, la camera de imprestiti farai debitrici de tutta la sorte de cavedali a tanto el cento. Nominando li sestieri dove son posti.

E similmente, se più a la giornata ne comprasse, chè molti se ne vendano per te o per altri come sa chi Rialto usa. Nota bene in chi sonno scritti e luoghi. E così nel scotere li loro pro sempre farala creditrici a dì per dì, e sestier per sestieri.

E così con lo officio de la messetaria el conto tirrai in questo modo cioè quando tu comprarai alcuna mercantia per mezzo de sensari, alora de tutto lo amontare a rasone de 2 o 3 o de 4 per cento farane creditore el ditto officio de la messetaria, e debitrici quella tale mercantia per la qual cagione tu paghi.

E però convene ch'el compratore sempre ritenga al venditore nel pagamento de contanti overo per altro modo che l'abia a satisfare,

non fa caso perch'el ditto officio non vol andar cercando altro se non la rata che li aspetta, avenga che li sensari reportino el mercato in nota, commo e che e cho, l'è stato fatto per chiareze evidente de contraenti, quando fra loro nascesse differenza alcuna, come acade.

El comun proverbio dici, chi non fa non falla e chi non falla non impara, de le quali dovere volendose le parti chiarire, hanno regresso al mercato notato per lo sensaro, al quale secondo li decreti publici li si presta fede come a publico instrumento de nota. E secondo la forma di quello, el più de le volte, el degno officio de consoli de mercanti formano le loro iuridiche sentenze.

Dico adonca, comprando tu alcuna robba, tu die sapere quello ch'è la paga de messetaria. E per la mità retieni al venditore. Cioé se la robba paga 4 per cento, a quello officio per decreto publico del dominio, e tu a lui retieni 2 per cento. E tanto manco li conta. E harà el suo dovere. E tu poi del tutto resti obligato al ditto officio e del tutto l'arai a far creditore al tuo libro, contando con lui. E quella tal mercantia farai debitrici, come dicemo, perchè el ditto officio non vol cercare chi vende ma chi compra. E però poi a tal compratori li è concesso di cavare tanto di quella mercantia per quanto à pagato la messetaria fora de la terra in loro bolette a la tavola de l'uscita o per mare o per terra che la vogliono cavare a la giornata.

E però convengano li mercanti tenere ben conto con lo ditto officio, aciò sempre sapino quanto possino cavare, perchè non si lassano cavar per più che si comprino se di novo non paghino la messetaria de contanti, de le quali compre qui sequente ti pongo exemplo e così del detto officio, comme se habino a dittare in giornale e anche in libro grande, e dirò così :

Prima in memoriale simplicemente. Io, overo noi, in questo dì posto disopra ò comprato da s. Zuan Antonio da Messina zucari palermini cassi numero tante, pani numero tanti, pesano in tutto netti de panelle, cassi, corde e paglie libbre tante, per ducati tanti el cento, montano ducati tanti. Abatto per la sua parte de la messetaria, a ragion de tanto per cento, ducati, grani, picioli, tanti, sensaro s. Zovan de Gagliardi, vale netti ducati, grani, picioli, tanti, pagammo contanti.

La medesima in giornale dirai così — a contanti :

Per zucari de Palermo. A cassa contati a s. Zuan de Antonio da Messina, per cassi no. tante, pani, no. tanti, pesano netti de cassi, panelle, corde e paglie, libbre tante, a ducati tanti el cento, montano ducati tanti. Abatto per la sua parte de la messetaria, a rason de tanti per cento, ducati tanti. Restano netti ducati tanti. Sensar s. Zuan de Gaiardi, val. . . . . L. s. g. p.

La medesima in quaderno dirai così :

Zucari de Palermo, dien dare a dì tale, per *cassa contati a s. Zuan d'Antonio de Messina, per panni [=pani] numero tanti, pesano netti libbre tante, per ducati tanti el cento, montano netti in tutto, a carti 1. E farai creditrice la cassa di quel tanto, val . . . . . . L. s. g. p.*

E sempre farai l'officio de la mesetaria creditore del doppio che tu retenesti al venditore, cioè per la sua e per la tua parte.

E sempre, subito notato la robba, immediate in un'altra partita, sotto faral creditore ditto officio, per ditto zucaro, comme farai disotto, e debitrice ditta robba.

Per exemplo d'una pagata a contanti. Ora prendine una parte a contanti e parte a tempo. Prima, in memoriale così dirai :

A contanti e tempo, a dì tanti etc. Io ò comprato a dì detto, da s. Zuan d'Antonio da Messina, zucari de Palermo, pani no. tanti, pesano netti libbre tante, per ducati tanti el cento ; montano ducati, tanti. Abatto per sua parte de messetaria, a rason de tanti per cento, ducati tanti, di quali al presente gli n'ho contati ducati tanti ; per parte del resto mi fa tempo fin tutto agosto proximo che vien. Sensar s. Zuan Gaiardi val . . . . ducati g. p. E sappi che, de quelle cose, che se scrive mercato per lo sensaro a l'officio, non bisogna far scritto de man, perchè el mercato basta. Ma pure a cautela a le volte si fa.

In giornale la medema dirai così : prima quel tal de tutto creditore, e poi debitore de quella parte de denari che lui have :

Jesus 1493, a dì tanti, del tal mese.

Per *zucari palermini, a s. Zuan d'Antonio de Mesina, per pani numero tanti ; pesano netti in tutto, libbre tante, a ducati tanti el cento ; montano ducati tanti. Abatto per la sua parte de messetaria, a rason de tanti per cento, ducati tanti. Resta netto ducati tanti. Di quali al presente dì ne debo contar tanti. E del resto mi fa termine fin tutto agosto proximo che vien. Sensaro s. Zuan de Gaiardi, val . . . L. s. g. p.*

Fame creditore subito, l'officio de la messetaria de la sua ratta :

Per li ditti, al officio de la messetaria, per l'amontar sopra ditto, cioè de ducati tanti, a rason de tanti per cento, per la mia parte e quella del debitore, in tutto monta ducati, g. p. tanti, val. . . L. s. g. p.

La parte de contanti debitore lui, e creditore la cassa così ;

Per s. Zuan d'Antonio de Messina. A cassa contanti, a lui per parte de li sopra ditti zucari, secondo la forma del mercato ducati tanti ; apare del recevere scritto de sua mano, val. . . . . . L. s. g. p.

La medema in quaderno dirai così : Zucari de Palermo, dien dare, a dì tal de novembre, per s. Zuan d'Antonio da Messina, per pani no. tanti ; pesano netti libbre tante, per ducati tanti el cento ; montano, netti de m., carti 4 . . . . L. s. g. p.

Quando volesse farne partita nova, ma volendo sequitare la preposta, bastava dire : a dì tanti, per s. Zuan d'Antonio da Messina, per pani no. tanti ; pesano libbre tante ; monta, carti 4, ... L. s. g. p.

La medema in havere dirai così : ser Zuan d'Antonio de Messina die havere, a dì tanti de novembre, per zucari de Palermo, pani no. tanti ; pesano netti libbre tante, per ducati tanti el cento ; montano netti de m. ducati tanti, di quali al presente li ne debo dar contanti ducati tanti. Del avanzo mi fa tempo per tutto agosto, proximo futuro. Sensar s. Zuan de Gaiardi, val. carti 4 . . . . L. s. g. p.

In dare la medema. Per *la parte de li contanti dirai così : ser Zuan al'incontro die dare, a dì tale* per *cassa contati a lui per parte de zucari hebi da lui, secondo nostri patti, ducati tanti : apare per suo scritto de man in libretto val. carti 1 . . . . L. s. g. p.*

La medema alla m., e anche per la precedente in quaderno così :

Officio de la messetaria [m.] die haver, a dì tal., per zucari de Palermo, comprai da s. Zuan d'Antonio de Messina, per l'amontare de ducati tanti, a tanti el cento. Sensar s. Zuan de Gaiardi ; monta, carti . . . . L. s. g. p.

CAPITOLO XIX

Commo se debia ordinare el pagamento che havesse a fare per ditta e banco de scritta ne li tuoi libri principali.

Così, per tal compre, questa ti basta a guidarte, o sia a tutti contanti, o a parte contanti e parte tempo, o contanti e ditta, o tutti in banco, o contanti e banco, o contanti e robbe, o robba e ditta, o tutta ditta, o robbe e tempo, o robba e banco, o banco e tempo, o banco e ditta, o banco, contanti ditta e robbe. Perochè in tutti questi modi se costuma comprare. Le quali tu per te al senso de la precedente metterale in memoriale, e drizarale in giornale e quaderno.

Ma quando hai a far pagamento a parte banco e ditta, fa che prima consegni la ditta, e poi per resto [?] scrivi in banco per più sigurtà. Unde ancora questa cautela s'usa per molti e bene, quando ben pagassero a contanti de far per resto in bancho, e per compito pagamento. E pagandolo parte bancho, parte robba, parte ditta e parte contanti, de tutte queste faralo debitore. E quelle tal cose farale creditrici, ognuna al suo luogo. E se per altri modi te acadesse comprare, per simili te governa.

E, havendo inteso el verso del comprare, per tanti versi prenderai el vendere tuo ad altri, facendoli debitori e creditrici le tue robbe, e

debitrici la cassa, se ti dà contanti, debitrici le ditte, se te le consegna in pagamento, e creditore el bancho, se tel dà. E così de tutto per ordine, comme disopra è ditto del comprare, e lui de tutto quello ti dà in pagamento faralo creditore. E questo ti basti a questa teria [?] a tua instructione.

CAPITOLO XX

De le partite famose e particulari nel maneggio traficante, comme sonno baratti, compagnie. Comme le se habbino a settare e ordinare nelli libri mercanteschi. E prima de li baratti semplici, composti e col tempo, con aperti exempli de tutti in memoriale, giornale e quaderno.

Sequita dover dar modo, comme se habbino a settar alcune partite famose particulari, che nelli maneggij traficanti si sogliano el più de le volte solennizare e metterle dapersè, aciò di quelle distinte da l'altre se ne possa cognoscere el profitto e danno, che di quelle sequisse, comme sonno li baratti e le compagnie, viaggi recomandati, viaggi in sua mano, commissione havute per altri banchi de scritta, overo ditta, cambi reali, d'un conto, de botega, de li quali qui sequente succintamente a tua bastanza te darò notitia, comme le debbi guidare e reggere nelli tuoi libri, ordinatamente ; aciò non te abagli [sbagli] in tue facende.

E prima mostraremo comme se debia asettare uno baratto.

Sono li baratti communamente de 3 sorte, comme disopra in la ragion fo ditto, Distinctio 9, Tra. 3, carti 161 fin in 167 apieno, sichè lì recorri a intenderli.

Dico adonca che in tutti i versi che te acadesse scrivere in libro el baratto, sempre puramente, prima in lo memoriale debi narrarlo ad litteram, dentro dalla partita con tutti suoi modi e conditioni ch'el serà stato fatto, e concluso, o comenzani o fra voi soli. E quando l'arai così narrato, e tu poi alla fine reduralo in su li contanti. E secondo che quelle tal robbe vederai valere a contanti per tanto, tirarai fora la partita, a che moneta se voglia in memoriale, che non fa caso, perochè poi el quadernieri la redurà tutta in una sorta al autentico, cioè quando la metterà al giornale e al quaderno grande.

E questo si fa perchè, cavando tu fori le valute delle robbe a quel che ti stanno a baratto, non potresti nelli tuoi conti e scripture cognoscere senza grandissima difficultà tuo utile, overo perdita sequita, le quali sempre conviensi redure a contanti, per volerele ben cognoscere.

E se de tali mercantie havute per baratti volessi da parte particularmente tenerne conto, per poder veder il suo retratto, separatamente

da l'altre robbe, che di tal sorta havesse, prima in casa, o che dapoi comprasse per cognoscere quale sia stata megliore incepta, lo poi fare. E ancora acumulare tutte mercantie infimi, comme se havesse prima zenzeri da te, e ora questi recevessi del baratto, li quali voler metter con li altri nel giornale, dirai così, cioè :

Per *zenzeri bellidi in monte,, overo in colli :* A *zucari de la tal sorte... per colli tanti, pesano libbre tante, havi dal tal a baratto de zucari, fatto in questa forma, cioè che me li misse el centinaro de zucari ducati 24, con questo che mi desse el* 1/3 *de contanti, e metesse el centinaro di zenzeri ducati tanti, per li quali zenzeri li conti zucari pani, no tanti, pesan libbre tante, che a contanti el centinaro val. ducati 20. E per li ditti zenzeri n'ebbe libbre tante, pani no. tanti, vagliano ciascuno* . . . . L. *s. g. p.*

E perchè alle volte non saprai aponto lo numero delli pani che per ditti senzeri intrasse, non fa caso, perochè poi nella partita sequente si suplisci quello che li mancasse ; e quel che li fosse più in quella della cassa, mancarà nondimeno al'incontro de zucari, sempre harai el dovere aponto, perchè tutte dua vanno a zucari, in modo che la partita de zucari non perde el no di pani nè del peso, perchè non è sempre possibile d'ogni fraschetta da persè tener conto. Ora de quella parte de contanti che vi sonno corsi farane debitrici la cassa, e pure el simile creditori ditti zucari, dicendo così, cioè.

Per *cassa,* A *li ditti.* Per *contanti hebbi nel ditto baratto, dal ditto, per pani no. tanti : pesano libbre tante, val.* . . . . L. *s. g. p.*

E simili partite subito quelli mettano immediate nel giornale apresso quella del baratto, nel quale havesti li conti sì che a questo modo dittaresti, non volendone tener separato conto. Ma, se separato lo voi tener, nel giornale dirai così, cioè :

Per *zucari bellidi, per conto de baratto, s'ebbero, dal tale.* A *zucari etc., narrando tutto poi a ponto commo di sopra. E in lo quaderno poi haranno loro partita, distincta etc. E questo voglio che ti basti per tutti li altri baratti che so per te, senza che più mi stenda, li saperai guidare, val.* . . . . L. *s. g. p.*

CAPITOLO XXI

De l'altra partita famosa ditta Compagnie. Comme se debbino ordinare e dittare in tutti li modi occurenti in ciascuno libro.

L'altra partita famosa è la compagnia che con alcuno facesse per ragione di qualunche cosa si facesse, o di panni o de sete o de spetiarie o de gottoni e de tentoria o de cambi etc. Queste tali simili sempre se

vogliano sua partita separata in tutti li 3 libri detti nel primo, cioè memoriale, posto che tu harai el dì de sopra, narrarala simplicemente tutta con modi e conditioni che l'avete fatta, alegando scritto over altro instrumento che fra voi fosse, e nominando el tempo quanto la s'intende, e di che facultà si fa, e li fatori e garzoni che s'avesse a tenere, e quello che mette ciascuno per sè, o de roba o de denari, o debitori o creditori. E di tutto, a uno a uno, farane creditori li compagni, ognuno di quel tanto che mette da persè, e debitrici la casa [cassa] de la ditta compagnia, se da persè la tieni, chè meglio se reggi el trafico tenendola separata da la cassa tua particulare, quanto tu fosse quel che tal compagnia guidasse, de la quale te conven fare libri dapersè, con quello ordine, modo e via che di sopra è ditto de tutto el tuo maneggio, per men briga. Nondimeno potresti tutta tenerla neli medesimi toi libri derizando nove partite, commo al presente dicemo che si chiamano famose, per essere separate da tutte l'altre, de quali qui te do el modo succinto, commo l'abi a dittare in tuo memoriale, e di poi in giornale e quaderno. Ma, tenendo di lei libri separati, non ti do altro documento se non che li guidi sì commo de tutto el tuo trafico e dco [?]. Dirolla così in me [memoriale]. In questo dì hiamo fatto Compagnia con li tali e tali all'arte de la lana, con pacti e conditioni, commo apare per scritto o instrumento, per anni tanti, onde el tal dete contanti tanti, l'altro balle tante lana franca, pesa netta libbre tante, messa conto ducati tanti el moggio, e l'altro à segnato [?] tanti veri debitori cioè el tal de ducati tanti, el tal de tanti. E così io sborsai de presente ducati tanti, e son in summa tutto el corpo ducati tanti.

Poi in tuo giornale dirai in questo modo, asettando tutte le cose a suo luogo. Imagina una cassa de compagnia e un cavedal di compagnia, e così a tutte le partite che tu metterai dirai sempre per conto de compagnia, aciò l'abi cognoscere d'altre toi partite particolari. E prima, comme festi, da la cassa comenzarai, e poi successivamente asettrai l'altre.

Per *cassa de compagnia, al tale, de ragion de compagnia, aciò si havesse altri conti, con teco non s'impacino, per contanti mise in questo dì, per la sua rata, secondo li nostri patti, commo apare per scritto over instrumento val. . . . . L. s. g. p.*

Poi similmente dirai de le robbe che hanno messe, così:

Per lana franca de la compagnia, al tale, per balle tante, pesano nette in tutto libbre tante, fo conta d'acordo con tutti, ducati tanti el miaro, secondo la forma del contratto over scripto fra noi, monta in tutto ducati..., val. . . . . L. s. g. p.

E così andarai ponendo tutte per li debitori consegnati dirai così:

Per *lo tale, de ragion de compagnia, al tale, qual secondo nostri patti, ci consegno, per vero debitore, de ducati tanti, val. . . . . . L. s. g. p.*

Ormai che alquanto sei introdutto, non mi curo stenderme più, sì como in lo principio di questo trattato feci, chè troppo seria a volerte ogni cosa di nuovo replicare. E però del modo de metterle al quaderno grande non ne dico perchè so te sia facile, cognoscendo già tu in lo giornale, qual va debitore e qual creditore, sichè asettarale tu in dare e havere in quel modo che disopra in questo te insegnai a capitolo 15, e depennarale in giornale, commo dissi di sopra al capitolo 12, ponendo sempre dinanze in margine li numeri del debitore e creditore, a quante carti li harai posti al libro. E così commo tu li metti al libro grande, così li asetta in alfabeto, commo di sopra più fiade havemo mostrato.

CAPITOLO XXII

De l'ordine de le partite de ciascuna spesa, commo de casa ordinarie, straordinarie e di mercantie salarij de garzoni e factori, commo s'abino a scrivere e dittare nelli libri.

Oltra tutte le cose ditte te convien havere in tutti toi libri queste partite cioé : spesi de mercantia, spesi de la casa ordinarie, spese straordinarie, una de intrata e uscita, e una de pro e danno, o voi dire avanzi e desavanzi, o utile e danno, o guadagno e perdita, che tanto vale. Le quali partite sonno summamente necessarie in ogni corpo mercantesco per potere sempre cognoscere suo capitale, e a la fine nel saldo commo getta el trafico. Le quali qui sequente a bastanza chiariremo, commo se debino guidare ne li libri.

Unde quella de spese mercantesche si tene per rispetto che non sempre ogni peluzo si pò mettere subito in la partita de la robba che tu vendi o compri, commo acade che da poi più dì per quella ti converrà pagare fachini e pesadori e ligadori e barcha e bastagi e simil, a chi un soldo a chi 2 etc. De lo quali volendone far particular partita, serebe longo o non meritano la spesa, perochè de minimis non curat pretor.

E ancora acade che tu adoprarai quelli medesimi bastagi, fachini, barca e ligatori, in un ponto, per più diverse cose, commo intervene che in un ponto scarcando o carcando diverse sorte mercantie li afatiggarai. E tu li paghi per tutte a un tratto, chè non potresti a ogni mercantia carattare la sua spesa. E però nasci questa partita chiamata spese de mercantia, la quale sempre sta acesa in dare, commo tutte l'altre spesi fanno. Salarij ancora de factori e garzoni de botega si mettano in queste,

e alcuni ne fa partita a so posta, per sapere in ditti che spendano l'anno. E poi in questa la saldano, chè per niun modo non possano essere creditrici. E quando così le trovassi, seria errore nel libro.

E però in memoriale el dirai così :

In questo dì habiam pagato a bastagi, barcaroli, ligadori, pesadori etc., che carcaro e scarcaro le tali e tali cose, ducati tanti.

Poi in lo giornale converrà dir così :

Per spese de mercantie, A cassa contati : per barche e bastagi, corde e ligatori de le tal cose, in tutto ducati tanti, etc. val. . . . L. s. g. p.

In lo quaderno dirai così :

Spesi de mercantia dien dare a dì tanti per cassa, val. caratti . . . . L. s. g. p.

Quella de le spesi di casa ordinarie non si pò far senza. E intendanse spesi di casa ordinarie commo formenti, vini, legne, ogli, sale, carne, scarpe, zopelli, facture de veste, giupponi, calze e sartori etc., beveraggi, benvestite, mance over bonemani... barbieri, fornaro aquaruoli, lavature de panni... masarie de cocina, vasi, bichieri e vetri, tutti sechi, mastelli, botti... avenga che molti de simili masarie usino tener conto separato, per poter presto trovar suo conto, e fanno partita nova, commo ancora tu poi fare, non che di queste ma di qaulunche altra ti parrà. Ma io te amaestro di quelle ch'el trafico non pò far senza. E tal partita di spesi di casa dittarala sì commo è ditto de quella de la mercantia.

E secondo che tu vai facendo spese grosse, a dì per dì metti in li libri, commo del formento e vigne, legne..., de le quali ancora molti costumano fare partita da persè, per poter poi a la fine de l'anno, o a tempo per tempo, facilmente sapere quanto de tali consumano. Ma per le spesi piccole, commo sonno a menuto, comprar carne e pesci, barbieri e traghetti, si vol torre o uno over doi ducati, a un tratto, e tenerli da parte in uno sachetto e di quelli andar spendendo a menuto. Perchè non seria possibile a una a una di tali tener conto.

E così dicano per li contanti in giornale :

Per spesi di casa, A cassa quali trassi, per spendere a menuto, in uno sachetto, ducati tanti etc., val. . . . . L. s. g. p.

E poi, se ti pare, ancora con queste spesi de casa metervi le spesi straordinarie, che non fa caso, commo quando spendesse per andare a solazzo e per trazere al'arco, o balestro e altri giochi o perdite che ti cascassero, e perdesse robbe o denari, o che te fossero tolte, o perdesse in mare o per fuochi etc., chè tutti simili s'intendano spese straordinarie.Le quali ancora, se le voli tenere da parte, similmente lo poi fare, e molti l'usano per saper netto a la fin de l'anno quanto hano

speso de straordinario, per le quali anco s'intende doni e presenti, che tu facesse ad alcuno per alcuna cagione.

De le quali spese non mi curo più oltra stenderme, perochè so certo che tu per te meglio ormai, havendo a mente le cose dette dinanze, asettarai, che prima non haresti fatto.

Sichè, queste lasciando, diremo del modo da settare le partite de una botega, sì nel tuo quaderno e libri ordinarij commo se tu la volesse tener tu da te, commo l'aresti a tenere che sia bella cosa a sapere, sì che notale.

CAPITOLO XXIII

De l'ordine e modo a saper tener un conto de botega, in tua mano, o ad altri recomandata, e commo se debino nelli libri autentici del patrone, e anche in quelli de botega, separatamente scrivere e dittare.

Dico adonca, quando havesse una botega, la qual tenesse fornita a la giornata, for de casa tua, e fore del tuo corpo di casa, alora per bono ordine tirrai questo modo: cioè, de tutte le robbe che tu vi mettérai a dì per dì, farala debitrici a li toi libri, e credetrici quelle tal robe che vi metti a una per una, e fa tua imaginatione che questa botega sia una persona, tua debitrici di quel tanto che li dai e per lei spendi in tutti li modi. E così per l'adverso, de tutto quello che ne cavi e recevi farala creditrici, commo se fosse un debitore che ti pagasse a parte a parte.

E poi, ogni volta che tu voli con lei contare, tu porrai vedere commo ella te butta, o bene o male. E così poi saprai quello arai a fare, e in che modo, l'arai a governare.

E molti sonno che a li soi libri fano debitore el principale che li atende a ditta botega, benchè questo non si possa debitamente senza voluntà di quel tale, perochè mai si deve mettere, nè ancora de ragion si può porre un debitore al libro senza sua saputa, nè anche creditore, con conditioni alcune, senza sua voluntà. Le qual cose facendole, tu seresti manco che da bene. E li toi libri serieno reputati falsi.

E così de le masarie che in quella metesse, e ordeni necessarij a la ditta botega, secondo sua occurenza, commo se fosse speciaria ti converrà fornirla de vasi caldieri, ramini da lavorare etc. Di quali tutti farala debitrici o colui che li attende commo è ditto per bello inventario, li le asegna scripto de sua mano od altri di sua voluntà, aciò de tutto sia ben chiaro.

E questo voglio sia bastante, quando la botega havesse consegnata a un altro che per te la facesse, o fosse tuo commesso. Ma, se la ditta botega, vorrai tenere a tuoi mani questo ordine servarai, e starà bene.

E metiamo che compri e trafichi tutto per la ditta botega e non havi altro maneggio, alora formarai li libri commo è ditto. E di ciò che vendi e compri, farai creditori chi te dà le robbe per tanto tempo, se compri a tempo, e creditrici la cassa, se compri a contanti, e debitrici la botega.

E quando tu vendesse a menuto, cioè che non arivasse a 4 o 6 ducati etc., alora tuti ditti denari reporrai in una cassetta over salvadenaro, donde in capo de 8 o 10 giorni, li ne cavarai, e alora farane debitrici la cassa e creditrici la botega, di quel tanto ; e in la partita dirai, per più robbe vendute, de le quali già haverai tenuto el conto e molte altre cose in le quali non mi voglio tropo distendere perchè so, commo disopra diffusamente habiamo ditto, ormai saprai per te intenderle, conciosiachè conti non sonno altro che uno debito ordine de la phantasia, che si fa el mercatante, per el qual, uniforme servato, pervene a la notitia de tutte sue facende, e cognosci facilmente, per quello, se le sue cose vanno bene o male, perchè el proverbio dici : chi fa mercantia e non la cognosca, li soi denari doventan mosca.

E secondo le occurenze li fa remedio e però più e manco li si pò sempre agiongere, in numero e in multitudine de partite. E però de questo t'acontenta.

CAPITOLO XXIV

Commo se habino asettare nel giornale e quaderno le partite de li banchi de scritta, e quali se intendino, e dove ne sia o de cambi, tu con loro siando mercatante, e tu con altri, quando fosse banchieri. E de le quientanze che per li cambi se fanno, e perchè se ne facia doi de medesimo tenore.

Ora, per li banchi de scripta, de quali se ne trovan oggi dì in Venetia, in Bruggia, in Anversa e Barzelona, e certi altri luochi famosi e traficanti, ti convien saper con loro libri scontrare con grandissima diligentia.

E però è da notar che con lo bancho te poi communamente impaciare da te ponendovi denari per più tua segurezza overo per modo

de diposito, a la giornata poter con quelli far tuoi pagamenti chiari: a Piero Giovanni e Martino, perchè la ditta del bancho è comme publico instrumento de notaro, perchè son per li dominij ascigurati, unde ponendovi tu da te denari, farai debitore ditto bancho, nominando patroni overo compagni del bancho, e creditrici la tua cassa, così dicendo in giornale:

Per *bancho de Lipamani, A cassa per contanti, li misi con tali io o altri che per me fosse in questo dì de mio conto fra oro e moneta, in tutto ducati..., val.* . . . . *L.s.g.p.*

E farate fare dal banchieri doi versi in uno foglio, per più cautela. E così giongendogline tu a la giornata farai el simile, cavandone tu lui te farà scrivere a te el recevere, e così le cose si vengano sempre a mantener chiare.

Vero è che a le volte tal scritte non si costumano perchè, commo è ditto, li libri del bancho sempre sonno publichi e autentichi. Ma pur è buono la cautela perchè, commo di sopra fo detto, al mercante le cose mai foron troppo chiare.

Ma se tu voleste tal partita tenerla con li patroni overo compagni del bancho, ancora lo poi fare, chè tanto vale, perochè nominando tu el bancho a modo disopra, s'intende li patroni e compagnia de quello. Per li patroni diresti così:

Per *miser Girolimo Lipamani dal bancho e compagni, quando fossero più,* A *cassa ut supra sequita tutto.*

E sempre farai ne li tuoi libri mentione de le chiarezze, patti e conditioni che fra voi nascessero, commo de scripti de man e del luogo dove li reponi in filza, scatola, tascha o cassa, aciò possi facilmente retrovarle, perochè con bona diligentia simili scipture si debono servare ad perpetuam rei memoriam, per li pericoli occorrano.

E perchè a le volte con lo banchieri porresti havervi più facende e maneggi in mercantia, per te o per altri, commo commesso, però sempre cun lui ti convien tener conti diversi per non intrigare lanze con ronchoni, chè nasceria gran confusione.

E dire in le tue partite per conto de la tal cosa, o per conto del tal, o per ragion de mercantia, o per ragion de contanti depositati in tuo nome o d'altri, commo è detto. Le quali cose so per tuo ingegno ormai reggerai.

E similmente te reggerai, se altri te aconciase denaro a te, per che conto si volesse, faralo debitore al tuo libro per quel tal conto, cioè de pagamento, nominando per parte o per resto. E quel tale farai creditore per lo medesimo conto, e starà bene.

E quando tu de ditto bancho cavasse denaro in contanti o per pagamenti che ad altri facesse per parte o resto overo per remetter ad altri in altri paesi, alora farai el contrario de quel che finora è ditto. Cioè se cavi contanti farai debitrici la tua cassa e creditore el bancho over patroni di quel tanto che ne cavasti. E se tu li scrivesse ad altri farai debitore quel tale creditore, detto bancho o patroni di quel tanto, nominando el perchè, dicendo in giornale per li contanti così :

Per cassa al bancho, over miser Girolimo Lipamani per contanti in tal dì o in questo dì ne trassi a mio bisogno, in tutto ducati tanti, val. . . . . L.s.g.p.

E se ad altri li scrivesse, ut puta a Martino, diresti così :

Per Martino del tale, al ditto, ut supra, per ducati tanti, li scrissi per parte o per resto a bon conto, o per impresto, in questo dì, val . . . . L.s.g.p.

E così levando ditte partite del giornale, sempre a suo logo in quaderno asettarale, e in alfabeto commo di sopra dati, e depennandole, commo te mostro in memoriale e giornale più e mancho per te stesso giongendo parolle, perochè non è possibile qui de tutto a pieno narrare, sì che convien dal tuo canto sia vigilante.

El medesimo modo te converrà observare per remettere cambi altrove, comme Londra, Brugia, Roma, Lion etc. e per ritrar d'altro, nominando lettere, termini etc., o a la vista, o a la data, o al suo piacere, commo se costuma, facendo mentione de prima 2,3 etc., aciò non nasca errore fra te e'l tuo respondente, e de le monete che tu trai e rimetti, e le loro valute e provisioni e spesi, danni e interessi, che con li protesti poterebbono nascere. Sichè di tutto si vol far mentione el perchè e comme.

E comme ò messo che tu habi e fare con bancho, così versa vice, prendi se fosse tu el banchieri mutatis mutandis, chè quando paghi, fa debitore quel tale, e la tua cassa creditrici e se'l tuo creditore, senza cavare denari, ad altri, li scrivesse, dirai nel tuo giornale, per quel tale tuo creditore, a quel tale a chi lui li aconcia, e così vieni a far commutatione da uno creditore a un altro, e tu rimani pure debitore e vieni in questo atto essere persona mezzana e communa, commo testimonio e factore de le parti a tuo inchiostro, carta, fitto, fatiga e tempo, sichè di qua si cava la honesta previsione nel cambio essere sempre licita, quando mai non vi corrisse pericolo de viaggio altre sempre in mano de terze persone, commo ne li cambi reali in questo a suo logo è stato a pieno detto.

Ma siando banchieri, ricordate nelli saldi con toi creditori farte tornare fogli polize o altri scripti che di tua mano havesse, de le quali quando ne fai, sempre fanne nel tuo libro mentione, aciò te ricordi a

fartele tornare e strazarli, aciò non venisse a tempo con quelli altri a domandarte, e fatte fare sempre bone quietanze, commo costumano fare chi attende al cambio, perochè l'usanza è che se tu vieni verbi grazia da Ginevera con una di cambio qui in Venezia a miser Giovani Franceschobaldi da Fiorenza e compagnia, che a la vista o data o a tuo piacere te dovesse pagare, metiamo ducati 100 per altre tanti che di là havesse ne le man de chi li scrive consegnati, alora el ditto miser Giovani e compagnia, acceptando la lettera e sborsciandote ditti denari, te farà scrivere de tua mano doi quietanze de un medesimo tenore. Se tu non sapesse scrivere, le farà un terzo per te overo notaro. Non se contentarà d'una perchè l'una convien che rimandi a quel banchieri a Ginevera che li scrive che a te per suo conto paghi li ditti ducati 100, in farli fede commo cortesemente à fatto quel tanto che li scrisse, in cui fede in una sua li manda la quietanza di tua mano e l'altra tene in filza apresso di sè, aciò quando contasse con lui, non potesse negargilo, e di là ancora tu tornando non potesse lamentarte di lui nè de miser Giovani, però che se tu lo fesse, el te mostraria detta quietanza di tua mano e remaresti confuso. Sichè tutte queste cose sonno cautele che si convengano de necessità fare per la poca fede si trova oggi dì.

Del qual atto nascano doi partite in lo quaderno loro, una in quel di meser Giovani, facendo debitore quel che li scrive per vigore de la di cambio e l'altra in quello del respondente a Ginevera, facendo creditore miser Giovanni di quelli ducati 100 per virtù de ditta tua quietanza recevuta.

E questo è el debito modo e ordine de cambiatori per tutto el mondo, aciò le lor cose vadino con chiarezze, sì che dal tuo lato, alquanto affatigando, te porrai ogni cosa con summa diligentia asettare.

CAPITOLO XXV

De un'altra partita che a le volte se costuma nel quaderno tenere, detta entrata e uscita, e a le volte se ne fa libro particulare, e perchè.

Sonno alcuni che ne lor libri usano tenere una partita detta entrata e uscita, in la qual pongano cose straordinarie o altre, commo a la phantasia pare. Altri ne tirrà una de spese straordinarie, e in simili mettano commo in quella d'intrata insita presenti che li fosse fatti, verbi grazia, e così secondo che ricevano e danno, e tengano conto in dare e havere, e poi a la fine con l'altre le saldano in profitto e danno e cavedale, commo intenderai nel bilancio. Ma in vero quella detta disopra

spese di cassa per tutte è bastante, se non chi volesse per sua curiosità tener conto da per sè, fin a un pontale de stringa che lo porria fare ma a che fine, e però si debba a le cose con brevità asettarse. Altri luoghi costuma de l'intrata e uscita tenere un libro a sua posta, e poi quello saldano a tempo del bilancio nel ultimo autentico, insiemi con le altre facende, la qual cosa non è da biasmare, avenga sia de più fatica.

CAPITOLO XXVI

Commo se habino asettare neli libri le partite de li viaggi in sua mano e quelle de li viaggi recomandati, e commo de necessità de tali nascono doi quaderni.

Li viaggi si costumano fare in doi modi cioè in sua mano e recomandato, unde nascano diversi modi in tener lor conti, perochè sempre si prosupongano libri doppi, o sia in tua mano o sia recomandato. Perchè l'un quaderno resta in cassa e l'altro ti conven fare in viaggio, unde se'l ditto viaggio sia in tua mano, per bon ordine de ciò che tu porti, forma tuo inventario, quaderneto, giornaleto etc. Tutto commo di sopra s'è detto.

E vendendo, comprando, baratando etc., de tutto fa debitori e creditori persone, robbe, cassa, cavedal de viaggio e profitto e danno de viaggio etc. E questo è lo più schietto, e dica che si voglia altri, avenga che porresti tener conto con la casa da la qual tu togli la facultà che al ditto viaggio porti, facendola nel libretto del tuo viaggio creditrici e le robbe debitrici, a una per una, e così formaresti tua cassa, tuo cavedale. Ordinatamente commo nel tuo famoso.

E tornando a salvamento renderesti a la cassa altre robbe al'incontro overo denari, e con lei saldaresti conto, e l'utile o danno sequito asettaresti a suo luogho nel quaderno grande sichè a questo modo ancora le tue facende verebono chiare.

Ma se'l viaggio recomandasse ad altri, alora faresti de tutto nel tuo libro debitore quel tale, a chi la recomandi, dicendo per viaggio recomandato al tale etc. E con lui terresti conto, comme se fosse un tuo aventore, de tutte robbe e denari, a partita per partita. E lui dal canto suo formarà suo quaderneto e in quello te converrà fare creditore de tutto. E retornando saldarà con teco. E se'l tuo commesso fosse in le bande [...].

CAPITOLO XXVII

De una partita famosa ditta pro e danno overo avanzi e desavanzi. Comme la s'abia a tenere nel quaderno, e perchè ella non si metta nel zornale comme le altre partite.

Sequita, doppo ogn'altra partita, una chiamata de pro e danno o voi dire utile e danno sequito, overo avanzi e desavanzi secondo alcuno paese, in la quale tutte l'altre del tuo quaderno sempre se hanno a saldare come nel bilancio se dirà.

E questa non bisogna si metta in giornale, ma basta solo nel quaderno, perchè la nasci in quello delle cose avanzate overo mancate in dare e havere, per la quale dirai pro e danno die dare, e pro e danno die havere cioè quando d'alcuna roba havesse perduto, la cui partita più nel tuo quaderno restasse in dare che in havere, alora aiutarai el suo havere per peregiarla al dare, aciò se saldi de quel tanto che li mancasse, dicendo :

E die havere per pro e danno, qual qui metto per saldo de questa per danno sequito, e segnarai le carti del pro e danno nel trar fora la partita. E al pro e danno andarai in dare, dicendo pro e danno die dare a dì, per la tal robba, per danno sequito tanto, posto in quella al die havere, per suo saldo, apare a carti...

E se la fosse più in havere ditta robba che in dare, alora faresti per lo adverso. E così andarai facendo a una per una de tutte robbe finite, o male o bene che sieno andate, aciò sempre el tuo quaderno se ritrovi paro de partite, cioè che tante se ne trovi in dare quante in havere, perchè così se deve ritrovare a star bene, come se dirà nel bilancio.

E così succintamente vederai se guadagni overo perdi e quanto.

E questa partita poi ancora lei si converrà saldare in quella del cavedale. La quale è ultima de tutti li quaderni e, per consequente, receptaculo de tutte le altre come intenderai.

CAPITOLO XXVIII

Come se debino reportare inanze le partite del quaderno, quando fossero piene, e in che luogo s'abi a portare el resto, aciò non sia presa malitia nel quaderno.

Ancora è da notare, quando una partita è piena o in dare o in havere, che non vi si ni pò metter più, bisogna portarla innanze imme-

diate a tutte l'altre non lasciando spacio nel quaderno fra el ditto reporto e l'altre partite, chè se reputaria fraude nel libro. E devese portare in questo modo come disopra dicemmo de saldarie in pro e danno.

E così ne li reporti in lor medesime conviense observare in dare e in havere, senza metterle in zornale, perchè li reporti non bisogna ponerli in zornale, benchè si potrebe a chi volesse, e verria a responder ancor bene, ma non fa bisogno, perchè se haveria quella fatica più senza frutto.

Sichè bisogna aiutar la minor quantità, cioè s'el'è più in dare che in havere, ditta partita di quel tanto aiuta el suo havere. E per exemplo chiaro te ne mettarò qui una :

E mettiamo che Martino habia fatto con teco conto longo de più partite in modo che la sua posta sia da reportare, e sia nel tuo quaderno a car. 30, e l'ultima partita de tutto el quaderno sia a car. 60 in cima, e a la medesima fazata sia luogo da potervi ancora locare quella de Martino, e siate debito el ditto . . . . . L.80 s.15 g.15 p.24, de li quali in tutto te n'abia dato L.72 s.9 g.3 p.17.

Dico che batta el suo havere del suo dare, cioè 72.9.3.17. resta L.8 s.6 g.5 p.7.

E de tanto lo devi portar debitore avanti. E de quello medesimo devi aiutare la partita in havere. E dirai così :

A dì, per lui medemo, qual porto avanti in questo al die dare per resto qual pongo qui per saldo L.8 s.6 g.5 p.7, val. a carti 60 : L. s.g. p.

E depennerai la partita in dare e in havere con una linea diametraliter. E, fatto questo, andarai a car. 60 in dare. E porrai ditto resto ponendo sempre disopra partita.

Se non ci fosse el milesimo, come dinanze fo ditto. E dirai così :

Martino die dare a dì, per lui medemo, per resto tratto da drieto in questo posto al die havere per saldo de quella, val. a cart. 30 : L.8 s.6 g.5 p.7.

E questo medesimo modo observarai in tutte partite che havesse a reportare avanti, incatenandole al modo ditto, e senza intervallo alcuno. Però che sempre le partite si vogliano ponere come nascano de luogo, sito, dì e milesimo, aciò nisun te possi caluniare.

CAPITOLO XXIX

Del modo a sapere mutare el milesimo nel quaderno, fra le partite che la zornata acascano, quando ogni anno non si saldassi li libri.

Porria esser a le volte che nelle tue partite in quaderno tu havessi a mutar milesimo. E non havesse saldato alora ditto milesimo, devi

ponere in margine arimpetto ditta partita chè così è nata come fo detto sopra in cap. 15. E tutte l'altre che la sequiteranno se intenderanno al ditto milesimo.

Ma sempre è buono de saldare ogn'anno, maxime chi è in compagnia, perchè el proverbio dici: ragion spessa mistà longa. E così farai a tutte simili.

CAPITOLO XXX

Comme se debia levare un conto al debitore che lo domandasse, e ancora al suo patrone siando fatore e commesso de tutta la aministratione de le robbe.

Bisogna, oltra li dati documenti, sapere levare un conto al tuo debitore, che te lo domandasse. El quale non si pò de ragion negare praesertim quando con teco havesse tenuto conto longo, de più anni e mesi. Alora farate da principio che insiemi haveste a fare, o da altro termine che lui el volesse, quando fra voi fossero stati altri saldi da quel tempo che lo vole per una volta volentieri si le leva. E de tutto farai una partita in un foglio che vi capa. E quando in una facia non capisse, saldarai tutto quello che lì haverai posto. E porterai el resto da l'altro lato del foglio in dare overo havere, commo nel capitulo 28 fo detto. E va continuando. E a l'ultimo redullo in resto netto d'una sola partita in dare, over secondo che la nascerà. E questi tali conti si vogliano levare con grandissima diligentia.

E questo modo observarai ne li fatti tuoi propri, e tuoi aventori.

Ma se tu administrasse per altri per via de acomande, o de commissioni, alora similmente così lo levarai al patrone, come de ponto l'harai posto al libro, facendole creditore de tempo, in tempo, de le toi provisioni, secondo vostri patti.

E poi in fine per resto netto del ritratto farate suo debitore, o creditore, quando del tuo li havesse messo. E lui poi lo revederà, portandolo con li suoi, e trovandolo star bene, te vorrà meglio, e più te fidarà perchè bisogna che de tutto quello te à dato, o mandato, che del recevere a lettere di tua mano li ne asegni aministration ordinatamente, e però nota bene.

E per l'averso, farai tu levarlo a tuoi fattori, overo commessi, similiter. Ma prima che fora se dieno li conti, si vogliano ben pontare con tutte loro partite in quaderno, in giornale e memoriale, e con tutti luoghi che l'avesse scritte, aciò non nascesse errore fra le parti.

CAPITOLO XXXI

Del modo, e ordine a sapere retrattare, overo istornare una o più partite, che per errore havesse poste in altro logo che dovessero andare, comme avene per smemoragine.

Ancora, necessario al bon quadernieri sapere retrattare, o voi dire stornare a la fiorentina una partita che per errore havesse posta in altro luogo, che ella dovesse andare, comme se l'avesse messa in dare, e doviala ponere in havere, e contra, e quando dovia porla a conto de Martino, e lui la misse a conto de Zovani, e contra.

Però che a le volte non si pò tanto essere atento che non si falli, comme el proverbio sona, cioè chi non fa non falla, e chi non falla non impara.

E però in retractarla tenerai questo modo. Cioè quando havesse messa la partita, poniamo in dare, e dovia andare in havere, per retrarla porraine un'altra al'incontro d'essa, in havere, de quel tanto de ponto. E dirai in questo modo : a dì... Per altretanto, posto d'incontro al die dare, e dovia metterla qui in havere val. a carti... E tra fora quelle medesime L. s. g. p., che ponesti per errore.

E denanze a ditta partita farai prima croci, o altro segno, aciò, levando tu el conto, la venga a lassare. E subito, posta questa per ratracto, che e quanto, se nulla havesse scritto del denere. E tu poi la reponi in ditto havere, comme dovia andare, e starà bene.

CAPITOLO XXXII

Commo se debbia fare el bilancio del libro. E del modo a raportare un libro in l'altro, cioè el quanderno vechio nel quaderno nuovo. E del modo a pontarlo con lo suo giornale, e memoriale, e altri scontri dentro, e di fuore del ditto quaderno.

Queste cose fin hora ben notate, bisogna hora dar modo al reporto de un libro in l'altro, quando volesse mutar libro per cagione che fosse pieno, overo per ordine annuale de milesimo, comme el più si costuma fare per luochi famosi che ogni anno, maxime a milesimi novi, li gran mercatanti sempre lo observano. E questo atto, insiemi con li sequenti, è detto bilancio del libro. La qual cosa voler sequire, bisogna grandissima diligentia, e per ordine tenerai questo modo, cioè :

Prima farai de havere un compagno, chè mal porresti per te solo farlo, e a lui darai in mano el giornale, per più tua cautella. E tu tene-

rai el quaderno grande, e dirai a lui comenzando da la prima partita del giornale che chiami le carti del tuo quaderno, dove quella sia posta prima in dare, e poi in havere. E così tu l'ubbidirai, e troverai sempre dove te manda, e quel te dirà la partita de che, o de chi la serà, e quanto sia el suo tratto fore, e così tu vederai in quel tal luogo dove te manda, se haverai quel che, o quel chi, e quel tanto aponto tratto fore. E trovandola stare aponto comme in giornale lanzarala, cioè pontarala, overo farali qualche segno alibito, in su le L. o altrove, chè non ti abaglisase, e quel tal segno, overo lanzata, che così in altri luochi si costuma dir, dirai che faza el compagno nel giornale a la medesima partita. E guarda che mai tu senza lui, nè lui senza te pontasse, overo lanzasse partita alcuna, perchè porrebe nascere grandi errori, perochè la partita pontata che sia vol dire star bene col debito modo.

E questo ancora se observa in levare deconti a debitori, nanze che li daghi in mano haverlo scontrato, e pontato con li luochi del quaderno, e del giornale, o d'altri luochi che havesse notate ditte partite, comme sopra al 3° capitolo fo detto. E fatto questo per ordine a tutto el quaderno e giornale, e trovando tu aponto comme lui in dare e havere, le partite seran giuste, e ben poste. Nota che lui nel giornale, per bona memoria, farà doi lanzate overo ponti a una sola partita. E tu nel quaderno vien solo a farne una per partita. Sì comme d'una partita de giornale, in quaderno se ne fa doi, così si fa doi ponti. E però nel pontare del bilancio in giornale a che buono far doi ponti, l'uno sotto l'altro, a le L., overo doi lanzate, una sotto l'altra, che dinota ditta partita star bene in dare e havere al quaderno. Alcuni nel giornale per lo dare pontano davanti al Per, *e per lo havere drieto a le L., comme se sia l'uno e l'altro, sta bene.*

Nondimeno si porria far ancora con una pontatura sola in giornale, cioè solo per lo dare, perchè tu poi per te stesso porresti pontare l'havere a qual partita che hai in dare nel quaderno, sempre te manda, perchè subito tu hai quivi el numero de le carti dove sia lo havere, quando bene quelo del giornale non te mandasse, sichè scontrandote tu con lui solo in dare, per te stesso porresti sequire lo havere, ma più commodo te sia con lo compagno a modo ditto.

Ma, se fornito el giornale de pontare, a te avanzasse in quaderno partita alcuna che non venisse pontata in dare o in havere, denotaria nel quaderno esser errore, cioè che quella serave posta superflua in quel dare, overo havere, el qual errore tu subito retrattarai, dando la medesima quantità a l'incontro, cioè se la serà de più in dare, e tu altretanto porrai in havere, e contra la quale cosa comme s'abia a dittare di sopra te fo detto, al capitolo precedente, e così harai medicato tutto.

El medesimo seria quando lui havesse in giornale partita superflua, che a te nel quaderno mancasse in dare, o in havere, che pur fallo nel quaderno denotarebe, el quale si deve reparare al modo contrario del superfluo. Cioè che tu alora ditta partita subito la ponghi in dare, e in havere in quaderno, facendo mentione de la varietà del giorno, perchè la nascerà molto più tarda in quaderno che non dovia. De le quali varietà, sempre el bon quaderniero deve farne mentione, perchè le naschino per levar il suspetto del libro a modo el bon notaro ne li suoi instrumenti ne quali non pò nè giongere, nè sminuire, senza particulare mentione de tal augumento, o vero decremento, così sempre tal respeto convien che sia nel bon quadernieri, aciò la rialità mercantesca debitamente se venga a mantenere. Ma se la ditta partita, solo mancasse dal dare, o dal havere, alora basta la ponghi una sola volta da quel tal lato dove la mancasse, con ditte mentioni, cioè commo per errore l'ai fatto.

E così harai tutte zustate tue partite, le quali trovandole a soi scontri, comme è discorso, denota el tuo quaderno esser giusto, e ben tenuto.

Unde nota che nel ditto quaderno seranno a le volte molte partite non pontate con lo scontro del giornale, perchè non si hanno a ritrovare in esso, e queste seranno li resti posti al die dare, o in havere, per saldi de le partite nel portarle avanti, comme dicemo in lo capitolo 28. Alora da sè stesso di quelli tali resti troverai in ditto quaderno suoi scontri, cioè, in dare, e in havere, regendote per lo no. de le carti che in la ditta partita notate seranno, e trovando scontro a suoi luoghi, giudica similmente el quaderno star bene.

E quello che fin hora s'è ditto del scontro del quaderno con lo giornale, el simile intendi prima doversi fare del memoriale overo squartafoglio con lo giornale a dì per dì, quando usassi tener memoriale, a modo che in principio di questo tractato de lui ti dixi, e così con tutti altri libri tenesse. Ma l'ultimo conven essere el quaderno e lo penultimo el giornale ideo.

CAPITOLO XXXIII

Del modo, e ordine a scrivere le facende che occuressero nel tempo che si fa el bilancio, cioé che si saldano li libri. E comme ne li libri vechi non si debia scrivere ne innovare cosa alcuna in ditto tempo, e la cagione perchè.

Tutte queste cose ordinatamente fatte, o observate, quarda non innovasse più partita in alcun libro antiano el quaderno, cioè in memo-

riale e giornale, perchè el saldo tutto de tutti li libri sempre si deve intendere fatto in un medesimo giorno.

Ma se facende te acadesse in quel mezo che fai el tuo saldo, overo bilancio, porrale in libri nuovi ne quali intendi fare reporto, cioè in lo memoriale, overo giornale, ma non in quaderno per fin tanto che non li hai portati li resti del primo quaderno.

E se ancora non havesse ordinati libri nuovi, porrai le facende con li soi giorni da parte in un sfoglio, per fin seran fatti ditti libri, e alora li porrai signati che seran tutti de nuovo segno. Cioè se quelli che saldi seran segnati croci, questi segna de A.

CAPITOLO XXXIV

Commo se debino saldare tutte le partite del quaderno vechio, e in chi, e perchè. E de la summa summarum del dare e del havere, ultimo scontro del bilancio.

Fatto che harai questo con diligentia, e tu da te saldarai tutto el tuo quaderno a partita per partita, in questo modo, che prima comenzarai da la cassa debitori robbe, e aventori. E quelle portarai in libro. A, cioè in quaderno novo, chè, non bisogna, comme fo ditto disopra, li resti ponere in giornale.

Sumarai tutte lor partite, in dare e in havere, aiutando sempre la menore, commo te dissi sopra, del portare avanti che questo atto de un quaderno in l'altro, e de ponto simile quello, e fra loro non è altra differentia se non che in quello el resto si porta avanti nel medesimo quaderno, e in questo de un libro in l'altro, e dove in quello chiamavi le carti de quel libro proprio in questo si chiama le carti del libro sequente, in modo che nel reporto de un libro in l'altro, solo una volta per ciascuno quaderno se mette la partita, e questa prerogativa à l'ultima partita sempre de li quaderni che null'altra mai pò havere, comme nel processo dato hai notato.

E devesse tal riporto così dittare, cioè mettiamo che tu habia Martino debitore per resto ne lo tuo quaderno croci, a carti 60, de L.12, s. 15, g.10, p.26, e habilo a portare in quaderno A, a carti 8 in dare, te convien nel libro croci aiutare l'havere dove dirai così de sotto a tutte l'altre partite, e a dì ponendo sempre el medesimo dì che fai el bilancio per lui medemo porto in quaderno A, al die dare per resto qual qui pongo per saldo de questa, val. a carti 8 L.12, s.15, g.10, p.26.

E depennarai la ditta partita in dare e havere diametraliter, comme nel reporto te insegnai, ponendo la summa de tutta la partita sotto

nel campo de ditta partita in dare e in havere, cioè tanto de l'uno lato, quanto da l'altro, aciò para a l'ochio subito star bene, e in quale, comme si recerca al bon saldo, ponendo nel trar fuora el numero de le carti del quaderno A., dove tal resto porti.

E poi in lo quaderno A, in de dare, dirai così, prima ponendo sopra in cima de la carta, el suo milesimo, el giorno ne la partita, per la casone detta sopra, in lo capitolo 15 cioè, Martino del tale, die dare a dì..., per lui medemo per resto tratto del libro croci, posto al die havere per saldo de quella, val., a car. 60 : L.12, s. 14, g.10, p. 26.

E così andarai saldando tutte le partite nel libro croci, che tu intendi portare in quaderno A, de cassa, cavedal, robbe mobili e stabili, debitori, creditori, officij, sensarie, pesadori de comun etc., con li quali se usa alle volte andare a conto longo.

Ma quelle partite che non volesse portare in ditto quaderno A, che porienno essere quelle che solo a te s'apartengano, e non sei obligato a signare conto al alcuno, comme son spesi de mercantia, spesi de casa, intrata insita, e tutte spese straordinarie, fitti, penscioni, feudi, o livelli etc., queste simili convengonse saldare in lo medesimo libro croci, nella partita del pro e danno, overo avanzi e desavanzi, o voi dire utile e danno, in questo modo che loro dare portarai in dare. Chè raro si possano havere in credito quelle de le spesi, dicendo nel saldo, aiutando, comme più volte è ditto, sempre la menore quantità in dare o in havere per pro e danno, in questo a car. tante. E così tutte le haverai saldate in questa del pro e danno, dove subito poi summando suo dare e havere porrai cognoscere tuo guadagno e perdita, per che serà in tal bilancio fatto la partita, cioè che le cose che se dovian diffalcare seranno diffalcate, quelle che se doviano agiongere seranno proportionatamente a suoi luochi agionte.

E se de questa partita serà più el dare che el havere, e tu haverà perduto quel tanto in tuo trafico, da che lo comenzasti. E se sia più lo havere, alora dirai che quel tanto habia in ditto tempo guadagnato. E veduto che harai per questa l'utile e danno tuo sequito, alora questa saldarai in la partita del cavedale, dove nel principio del tuo manegio ponesti lo inventario de tutta la tua facultà. E saldarala in questo modo, chè se'l danno serà più, — che dio ne guardi ciascuno, che realmente secondo buon christiano se adopra, — alora aiutarai lo havere a modo usato, dicendo : e a dì, per cavedal in questo per danno sequito, a carti..., val... E depennarai la partita diametraliter in dare e havere, ut supra, ponendo pure la summa nel campo in dare e havere, che deve battere para. E poi alla partita del cavedale in dare

dirai: cavedale die dare a dì... per pro e danno, per danno sequito, posto in quella al die havere per saldo suo. val. a carti . . . . L. s. g. p.

E così se ne fosse sequito utile, che serebbe quando quella del pro e danno se retrovasse più in havere che in dare. Alora sugiongiaresti al dare per saldo quel tanto, chiamando el cavedale alle carti suoi.

E a lui la porresti in havere, insiemi con altre robbe mobili e stabili.

E di novo in questo cavedal, quale convien essere sempre l'ultima partita de tutti li quaderni, porrai sempre cognoscere tutta tua facultà, giongendo li debiti e crediti che in libro A portasti.

E questa del cavedal del quaderno croci saldarai ancora e portarala, comme l'altre, nel quaderno A, in resto e summa, o voi a partita per partita, chè lo poi anche fare. Ma si costuma farla in summa, perchè una volta tutto tuo inventario apare; e recordate chiamare sue carti.

E assettarai poi tutte le partite del quaderno A, nel alfabeto, ognuna al suo luogo, comme di sopra te dissi, cap. 5, aciò sempre possi con facilità trovare le tue facende, secondo loro occurenze.

E così sia saldo tutto el primo quaderno con suo giornale e memoriale.

E aciò sia più chiaro, de ditto saldo farai questo altro scontro; cioè summarai in uno foglio tutto el dare del quaderno croci. E ponlo a man sinistra; e summarai tutto suo havere, e ponlo a man dextra. E poi queste ultime summe ressumarai, e faranne de tutte quelle del dare una summa, che si chiamarà summa summarum. E così farai una summa de tutte quelle del havere, che si chiamarà ancora lei una summa summarum. Ma la prima serà summa summarum del dare, la seconda si chiama summa summarum de lo havere. Or se queste doi summe summarum seranno pare, cioè che tanto sia l'una quanto l'altra, videlicet quella del dare e quella de lo havere, arguirai el tuo quaderno essere ben guidato, tenuto e saldato, per la cagione che disopra nel capitolo 14 fo ditto. Ma se l'una de ditte summe summarum avanzasse l'altra, denotarebbe errore nel tuo quaderno, el qual poi con diligentia te converà trovarlo, con la industria de lo intelletto che dio te ha datto, e con l'arteficio de le ragioni che harai bene imparato.

La qual parte, comme nel principio del presente dicemmo, è summamente necessaria al bon mercadante. Altramente, non siando bono ragioneri, nelli soi fatti andarà a tastoni, come ciecho. E poralline sequire molto danno.

Adonca con ogni studio e cura sforzarati sopra tutto essere bono ragioneri, chè'l modo, a tua commodità, in questa sublima opera a pieno a tua bastanza te l'ò dato, con tutte sue regole, a tutti suoi luoghi debitamente poste, sì comme tutto facilmente per la tavola nel principio di questa opera posta porrai trovare.

E ancora per le cose dette qui sequente, comme disopra nel capitolo 12 te promissi, a più tuo recordo, farò uno epilogo, cioè summaria recolta essentiale de tutto el presente Tractato che molto, senza dubio, te sia utile.

E per me recordarati l'altissimo pregare che a sue laude e gloria, io possa de bene in meglio operando procedere.

CAPITOLO XXXV

Del modo e ordine a saper tenere le scripture menute, comme sonno scritti de mano, littere familiari, pollize, processi, sententie e altri instrumenti. E del registro de le littere importanti.

Sequita el modo e ordine de saper tenere le scripture e chiarezze menute, comme sonno scritti de mano, de pagamenti fatti, quietanze de cambi, de robbe datte, littere familiari, qual cose sonno fra mercadanti de grandissima stima e molta importanza, de grande periculo in perderle e smarrirle.

E prima de le lettere familiari, quali spesso fra te e li toi aventori possano acadere, queste sempre stendi, e serba in un banchetto, a la fin del mese. E, finito el mese legale, in un mazzo, e ripolle da parte, segnando ognuna de fore el dì che la recevi, el dì che li respondi. E così fa a mese per mese. E poi a la fin de l'anno de tutti questi mazzi farai un mazzo grande, e luoga e segna suo milesimo. E quando voi alcuna littera, a quel ricorri.

Haverai in tuo studio, overo scritoio una tascha ne la qual reporrai littere che li amici te dessero, che tu con le tuoi mandasse alora, se dici che la mandi a Roma, mettila in tasca di Roma e se a Firenza, in quella de Firenza.

E poi nel spaciare del fante pigliale con le tuoi al tuo respondente in quel tal luogo le manda, perchè el servire sempre è buono, e anche s'usa dar suo beveragio per esser servito. Atorno esso cinta compartita, comme si fa in più taschette, cioè in tante quante sonno le terre, e luoghi in le quali fai le toe facende comme diciamo: Roma, Firenze, Napoli, Milano, Zenoa, Lion, Londra, Bruza etc. E sopra ditte taschette, per ordine scriverai il suo nome, cioè a l'una dirai Roma, al'altra Firenza etc., in le quali poi reporrai le littere che per quelli luoghi te fossero mandate, da qualche amico che la mandasse. E fatta che li harai resposta, e mandatta pure in ditta littera de fora, comme

festi del suo recevere, e per chi, così similiter porrai mentione de la resposta, e per chi la mandasti, con lo suo giorno. El qual dì, mai in alcuna tua facenda fa che manchi, o piccola, o grande che la sia, maxime in litere, in le quali sempre si deve porre il milesimo, el dì, el luogo, il nome tuo, el qual nome si costuma meterlo da pede a man dextra de la lettera in un cantone, el milesimo con lo dì, e luogo fra mercanti se usa ponere di sopra nel principio de la lettera. Ma prima a modo bon christiano harai sempre a mente de ponere el glorioso segno, nome de nostra salute, cioè el dolce nome de Gesù, overo in suo cambio la figura de la sacra croci, nel cui nome semper tutte le nostre operationi debano esser principiate.

E farai così croci, 1494 a dì 17 aprile in Vinegia e poi sequita tuo dire, cioè carissimo etc. ma li studianti altri genti, comme sonno religiosi, che non traficano, usano nel luogo dove la lettera è fatta poner disotto, con lo dì e milesimo. E li mercanti costumano disopra a modo ditto.

Altramente non vi ponendo el dì, serebe confusione, e di te seria fatto beffe, perchè se dici la litera che non ha il dì notato che l'è fatta de notte, e quella che non à notato el luogo se dici che l'è fatta in l'altro mondo, e non in questo. E oltra le beffe, che pegio è, ne seque scandalo ut dixi. Expedita che harai sua resposta, poscia al deputato luogo la poni, comme hai inteso, e quello che ditto habiamo de una sola, intendilo per tutte.

Unde è ancora da nottare che quando le lettere che tu mandi fossero de importanza, quelle tale se vogliano prima registrarle in un libro da parte, solo a questo deputato, nel qual registro si deve ponere la lettera de verbo ad verbum s'ella sia de grande importanza, comme sonno lettere de cambio, o de robe mandate o denaro, overo registrare solo la substantia, comme memoriale, dicendo: in questo dì habiamo scritto al tale..., comme per lo tale li mandamo le tal cose, secondo per una sua de dì tanti, ci commise, e richiese, la qual ponemmo in tascha.

E di fuore sigilata che harai la tua che mandi, e fatto la soprascrita, s'usa per molti ponervi el suo segno di fuore, aciò si cognosca che sia de mercanti, ai quali molto se deve havere riguardo, perchè son quelli, comme in principio di questo tractato dicemmo, che mantegano le repubbliche. E a questo fine de reverentia el simile li reverendissimi cardinali pongano de fore el loro distinto nome, aciò nisun se possi scusare de non sapere de chi la fosse. E molto più apertamente el sancto padre fa le sue patentamente a parte, comme sono bolle, previlegi etc., avenga che alcune cose più intrinseche, ponga sotto el sigillo del pescatore.

Le quali lettere poi a mese per mese, overo anno per anno recorrai in mazi, overo filze, e da parte le poni ordinatamente in uno armaro o sularetto securo, e comme nascano a la zornata, così l'asetta, aciò possi più presto a tue occurrenze retrovarle.

De la qual cosa non curo più dire, perchè fo abastanza mai inteso.

Scritti de mano non pagati de tuoi debitori, comme te acennai disopra nel capitolo 17, servarai in un altro luogo più secreto, comme son cassi, e scatole private. E le quietanze similiter serva in luogo securo per ogni respetto.

Ma quando tu pagasse tu ad altri, el ricevere, faralo scrivere in uno libretto de pagamenti, comme in principio te dissi, aciò non si possa così facilmente smarire e perdere. E così observarai de le polizze che importano, comme sonno notole de sensaria de mercati, o pesadori, o bolette de robe messe o tratte de dogane da mare o da terra, e sentenze o cartuline de consoli, o altri officij, o altri instrumenti de notari in pergamena, quali se debano reporre in un luogo da parte.

E così copie scritture e processi de lite de procuratori e avocati, e similmente è bono havere un libro separato per li recordi che si chiami recordanze, nel qual a la giornata farai le tue memorie de le cose che dubitasse non recordarte, chè te porrien tornar danno, nel qual ogni dì al manco la sera nanze vadi a dormire, darai ochio se cosa fosse da spedire, o da fare, che non fusse expedita, a le qual spazata darai de penna, e così qui farai memoria de cose che al vicino, e amico per uno o doi dì prestasse, comme sonno vasi di botega, caldare, e altri ordeni.

E questi simili documenti con gli altri utilissimi sopra datti reporrai, più e manco zonzendo, e sminuendo secondo luoghi, e tempi a te per tuo ingegno parerà, perochè non è possibile apieno de tutto a ponto per ponto in mercantia dare norma e notitia perochè, comme altre volte s'è ditto, vol più ponti a fare uno mercatante che un dottore de leggi.

Ideo, cose che fin hora sonno dette, se bene la prenderai, son certo, in tutte tue facende bene te regerai, mediante el to peregrino ingegno.

CAPITOLO XXXVI

Summario de regole, e modi sopra il tenere uno libro di mercanti.

Tutti li creditori si debono mettere al libro de la tua mano destra, e li debitori da la tua mano sinistra. Tutte le partite che se mettano al libro hano a essere doppie, cioè se tu fai un creditore al sì fare un debitore.

Ciascuna partita, così in dare commo in havere, debbe contenere in sè 3 cose, cioè: il giorno del pagamento, la summa del pagamento, e la cagione del pagamento.

L'ultimo nome de la partita del debito debbe essere il primo de la partita del credito.

In quello medesimo giorno che s'è scritta la partita del debito, in quello medesimo giorno debbe essere quella del credito.

Lo bilancio del libro s'intende uno foglio piegato per lo longo, sul quale da la mano destra si copiano li creditori del libro e da la sinistra li debitori. E vede se la summa del dare è quanto quella de l'avere. E allora il libro sta bene.

El bilancio del libro debbe essere pari, cioè che tanto debbe esser la summa, non dico de creditori, nè debitori, ma dico la summa del credito quanto la summa del debito. E, non essendo, saria errore nel libro.

El conto di cassa conviene che sempre sia debitrice, o veramente pari. E si altramente fusse, saria errore nel libro.

Non si debe, e non si pò fare uno debitore al libro senza licentia, e voluntà di quello tale che à essere debitore, e se pure si facesse, quella scritura seria falsa. Nè similmente non si pò porre nè patti ne conditioni a uno credito senza licentia e voluntà del creditore. E se pure si facesse quella scritura saria falsa.

El libro comviene che sia tutto tratto fuori a una medisima moneta. Ma dentro poi bene nominare quello che acadesse, o ducati, o lire, o fiorini, o scudi d'oro o quello che fussi. Ma nel trare fuori, conviene che sia tutti a una medesima moneta; commo principiasti il libro, così conviene seguire.

La partita del debito o del credito che si fa in conto de cassa, si pò abreviare, chi vuole, cioè senza dire la cagione, solamente dire da tale di tale, o a tale di tale, perchè la cagione si viene a dechiarar nella partita opposita.

Havendo a fare uno conto novo, si debbe scrivere in carta nova, senza tornare a dietro, ancora chè a drietro vi trovassi spacio da metterla.

Non si die scrivere indrietro. Ma sempre avanti, per ordine, commo vanno li giorni del tempo, che mai non ritornano indrieto, e se pure si facesse, saria da reputare quello libro falso.

Se una partita fosse al libro messa per errore, che non dovessi essere, comme adviene a le volte per ismemoragine, e tu la volessi istor-

nare, farai così: segna quella tale partita, in margine, d'una croci, o d'una H. E. dipoi scrivi una partita al'incontro, cioè a lo opposito di quella nel medesimo conto, cioè se la partita errata fusse creditrice, poniamo di L.50. s.10. d.6, e tu la farai debitrice e dirai: è de dare L.50. s.10 d.6; sonno per la partita d'incontro segnata croci, che si storna perchè era errata, e non haveva a essere. E questa partita segnala croci, comme e l'altra ed è fatto.

Quando lo spacio d'uno conto fusse pieno, in modo che non vi potesse mettere più partite, e tu volessi tirare quello conto inanzi, fa così: guarda quello che è in resto del ditto conto, cioè se li resta havere, o a dare.

Ora poniamo che quello conto resti havere L. 28. s. 4, d. 2, dico che tu debbi fare un verso soletto da la parte opposita, senza metere giorno, e dirai così: è de dare L.28, s.4, d.2, per resto di questo conto, posto havere, in questo a car... ed è fatto. E lo detto verso si debbe segnare in margine davanti così cioè: Ro, che significa resto, cioè ch'el detto verso non n'è debitrice, ancor chè sia da la banda del debitore. Ma viene a essere transportato quello credito per la via del debito. Ora ti conviene volgere carta, e andare tanto avanti che trovi una carta nuova, e quivi fare creditore il detto conto, e nominarlo, e fare partita nuova, senza mettervi il giorno. E dirai così: tale di tale de tali de havere L.18, s.4, d.2; sonno per resto d'uno suo conto levato in questo a ca. E questa partita si debbi segnare in margine così cioè: Respondo che significa resto. E fatta. E così comme io te mostro, quando il conto resta a havere, così ancora hai a fare, quando restassi a dare, cioè quello che hai messo da la banda del credito metter da la banda del debito.

Quando el libro fusse tutto pieno o vechio,e tu volessi ridullo a uno altro libro nuovo, fa così: prima ti conviene vedere che se'l tuo libro vechio è segnato in su la coverta, poniamo per caso A, bisogna che in sul libro nuovo, dove lo voi ridure, sia segnato in su la coverta B. Perchè li libri de mercanti vanno per ordine l'uno doppo l'altro, secondo le litere de lo a.b.c. etc. E dipoi levare il bilancio del libro vechio, che sia giusto e pari comme debba essere, e da quello bilancio copiare tutti li creditori e debitori in sul libro novo, tutti per ordine, comme elli stanno in sul bilancio. E fare tutti li debitori e creditori, ciascuno da per sè, e lascia a ciascuno tanto spatio, quanto tu arbitri havere a travagliare con seco, e in ciascuna partita del debitore hai a dire, per tanti resta a dare al libro vechio, segnato A, a car..., e in ciascuna partita del creditore hai a dire, per tanti resta a havere al libro vechio segnato A, a car... E, così è ridutto al libro nuovo. Ora per cancellare in libro vechio, ti conviene a ciascuno conto acceso inspengerlo con

lo bilancio sopra ditto, cioè : se uno conto del libro vechio sarà creditore, che lo vederai per lo bilancio, faralo debitore, e dirai per tanti resta havere a questo conto, posto, debbi havere al libro novo segnato B, a car... E così harai ispento tutto il libro vechio e acceso al libro nuovo. E così commo io t'ò mostro d'uno creditore, così hai a fare d'uno debitore. Salvo che al creditore si fa debitore posto debbi havere. E tu hai a fare creditore, posto debbi dare, ed è fatto.

CASI CHE APERTIENE A METTERE AL LIBRO DE MERCANTI

Tutti li denari contanti che tu ti trovassi, che fussino tui propri, cioè che havessi quadagnati in diversi tempi per passato, o che ti fussino stati lassati da toi parenti morti,o donati da qualche principe, farai creditor te medemmo, e debitore cassa.

Tutte le gioie, e mercantie che fussino tue proprie, che tu havessi quadagnate, o che ti fussino state lassate per testamento, o che ti fussino state donate, e queste tale si vogliono stimare da per sè l'una da l'altra, quello che vagliano a denari contanti. E tante quante cose elle sonno, tante partite fare al libro e fare ciascuna debitrice, e dire : per tante mi trovo stimate, e questo di tanto denari. Posto medesimo creditore in questo a car... E farai creditore il tuo conto, cioè te medesimo di ciascuna partita. Ma nota che queste partite s'intende che non sienno manco di dieci ducati l'una, però che le cose minute di poco valore non li metteano al libro.

Tutte le cose stabile che tu ti trovassi, che fussino tue proprie, comme sonno case, possessioni, botteghe hai a fare debitore detta casa, e stimare quello che la vale a tua descretione, a denari contanti, e fanne creditore te medemmo al tuo sopra detto conto. E di poi fare debitore la possessione da per sè, e stimarla commo è ditto, e fane creditore te medemmo al tuo sopra detto conto.

E commo nelle regole t'ò ditto, tutte le partite vogliono havere in loro tre cose, cioè il giorno, e la quantità de la pecunia e la cagione.

Compre che tu facessi di mercantie o di che cosa si fusse, per li denari contanti debbi fare debitore quella tale mercantia o quella tale cosa, e creditore la cassa. E se tu dicessi : io la comprai a denari contanti, commo è ditto, ma uno banco gli pagò per me, o veramente uno mio amico gli pagò per me, rispondoti che a ogni modo hai a fare debitore quella tale mercantia, commo di sopra ò ditto. Ma dove io ti dissi, farai creditore la cassa, tu hai o fare creditore quel banco, o quello tuo amico che per te gli à pagati.

Compre che tu facessi di mercantie, o di che cosa si sia a termine d'alcuno tempo, debi fare debitore quella tale mercantia, e creditore colui da cui tu l'ài comperata, per quello tempo.

Compre che tu facessi di mercantia, o di che cosa si sia, a parte denaro e parte tempo, debbi fare debitori quella tale mercantia e creditore colui da cui tu l'ài comperata, per quello tempo, con questi patti che li habbi havere, diciamo d'il terzo in denari contanti, e lo resto fra mesi proximi futuri. E doppo questo, fare un'altra partita, cioè debitore colui da cui tu l'ài comperata, di quella quantità di denari contanti, che monta quella terza parte, che fu di patto di contanti, e creditore la cassa, o quello banco che gli pagasse per te.

Tutte le vendite che tu facessi di mercantie o d'altre cose, hai a fare tutto come di sopra, salvo ch'ài a mettere per lo opposito, cioè che disopra ti dissi, che sempre facessi debitore la mercantia, qui nelle vendite hai a fare sempre creditore la mercantia, e debitore cassa, se è venduta a denari contanti o debitore quel bancho, che te li havesse promessi. E se è venduta a termine, hai a fare debitore colui a cui tu l'hai venduta per quello termine, e se fusse venduta a parte denari e parte tempo, hai a fare, commo disopra te mostrai ne le compre, quelle due partite.

Se tu vendessi una mercantia a baratto, diciamo: Io ho venduto libbre mille di lana d'Inglitera a baratto di pevere cioè a libbre dumilia di pevere, domando: commo se à conciare questa scrittura al libro? Fa così: istima quello che vale el pipere a tua discretione, a denari contanti. Or, poniamo che tu lo stimi ducati 12 il cento, adonque le duemilia libbre vagliano ducati 240 contanti, e però farai creditore la lana de ducati 240, per quanto l'ài venduta.

E questo modo observa sempre in le partite tutte de li baratti de quali se n'è havuto libbre duamilia di pevere, stimato 240 ducati. Posto detto pevere debbi dare, in questo, a car..., e fane debitore il pevere.

Danari contanti, che tu prestassi a qualche tuo amico, hai a fare debitore l'amico a chi tu li hai prestati, e creditore cassa. Se tu ricevessi de contanti in prestanza da qualche amico, hai a fare debitore cassa, e creditore lo amico.

Se tu havessi perso otto, o dieci, o vinti ducati, per assicurare nave o galee, o altra cosa, debbi fare creditore sicurtà di navilij, a chiarezze che e come e quando e dove e quanto per cento, e debitore conto di cassa.

Mercantie che ti fussino mandate da altri con comissione di venderle o baratarle, de le quali tu havessi havere la tua provisione. Dico che tu debbi fare debitore al libro quella tale mercantia apartenente al

tale, di tale, per lo porto, o per gabella, o per nolo, o per mettere in magazino, e creditore conto di cassa.

Tutte le spese di mercantie, di denari contanti, che tu farai, o per nolo, o per gabelle, o vetture, o senserie, o portature, fa creditore la cassa, e debitore quella tale mercantia per la quale tu gli hai ispesi.

CASI CHE ACCADE METTERE A LE RECORDANZE DEL MERCANTE

Tutte le massaritie di casa o di botega che tu ti trovi, ma vogliono essere per ordine, cioè tutte le cose di ferro, da per sè, con spatio, da potere agiongere se bisognasse. E così da segnare in margine quelle che fussino perdutte, o vendutte, o donatte, o guaste. Ma non se intende masseritie minute di poco valore. E fare ricordo di tutte le cose d'ottone, da per sè, commo è detto. E simile tutte le cose di stagno. E simile tutte la cose de legno. E così tutte le cose di rame. E così tutte le cose d'ariento, e de oro etc. Sempre con spatio di qualche carta da potere arrogerre, se bisognasse, e così da dare notitia di quello che mancasse.

Tutte le malleverie, o obbrighi, o promesse che promettessi per qualche amico, e chiarire bene che e comme.

Tutte le mercantie, o altre cose che ti fosseno lassate in guardia, o a serbo, ogni prestanza da qualche amico, e così tutte le cose che tu prestassi a altri tuoi amici.

Tutti li mercati conditionati, cioè compre o vendite, commo per exemplo uno contrato, cioè che tu mi mandi con le prossime galee che torneranno de Inghiltera, tanti cantara di lane dilimistri, a caso che le sieno buone e recipienti. Io ti darò tanto del cantaro, o del cento, o veramente ti mandarò a l'incontro tanti cantara di cottoni.

Tutte le case o possessioni, o botteghe, o gioie, che tu affitassi, a tanti ducati o a tante lire l'anno. E quando tu riscoterai il fitto, alora quelli denari s'ànno a mettere al libro, commo disopra ti dissi.

Prestando qualche gioia o vasellamenti d'ariento o d'oro a qualche tuo amico per otto o quindeci giorni, di queste tale cose non si mettono al libro, ma se ne fa ricordo a le ricordanze, perchè fra pochi giorni l'ài a riavere. E così per contra, se a te fossi prestato simili cose, non li debbi mettere al libro, ma farne memoria a le ricordanze, perchè presto l'ài a rendere.

Commo si scrivono lire e soldi e denari e picioli e altre abreviature:

Lire, soldi, danari, picioli, libbre, once, danarpesi, grani, carati, ducati, fiorini larghi.

ANNESSO

Comme si debbe dettare le partite de debitori :

MCCCCLXXXXIII

Lodovico di Piero Forestani de dare a dì XIIII novembre 1493 L.44 s.1 d.8 porto contanti in prestanza, posto cassa havere, a car. 2 . . . . . . L.44 s.1 d. 8, *e a dì 18 detto L.18 s.11 d.6, promettamo per lui a Martino di Piero Foraboschi a suo piacere, posto havere in questo a c. 2*

L.18 s.11 d.6.

Cassa in mano di Simone da Lesso Bombeni de dare a dì 14 novembre 1493, L.62 s.13 d.2 da Francesco d'Antonio Cavalcanti in questo a car. 2 . . . L.62 s.13 d.6

Martino di Piero Foraboschi de dare a dì 20 novembre 1493 L.18 s.11 d.6, porto lui medesimo contanti, posto cassa a car. 2

L. 18 s. 11 d. 6.

Francesco d'Antonio Cavalcanti de dare a dì 12 di novembre 1493 L.20 s.4 d.2, ci promisse nostro piacere per Lodovico di Piero Forestani a carti 2 . . . L.20 s.4 d.2.

Comme si debbe dittare le partite di! creditori :

MCCCCLXXXXIII

Lodovico di Piero Forestani de havere a dì 22 novembre 1493 L.20 s.4 d.2, sonno per parte di pagamento. E per lui ce li à promissi, a nostro piacere Francesco d'Antonio Cavalcanti, posto a dare a c.2

L.20 s.4 d.2

Cassa in mano di Simone da Lesso Bombeni de havere a dì 14 novembre 1493 L.44 s.1 d.8 a Lodovico di Piero Forestani in questo a car. 2

L.44 s.1 d.8

E a dì 22 novembre 1493, L.18 s.11 d.6 a Martino di Piero Foraboschi, a car. 2

L.18 s.11 d.6

Martino di Piero Foraboschi de havere a dì 18 novembre 1493 L.18 s.11 d.6. li promettemo a suo piacere per Lodovico di Piero Forestani, posto debbi havere in questo a c.2

L.18 s.11 d.6

Francesco d'Antonio Cavalcanti de havere a dì 14 novembre 1493 L.62 s.13 d.6, recò lui medesimo contanti, posto cassa dare a carti 2

L.62 s.13 d.6.

POSTFAȚĂ
la
SUMMA DE ARITHMETICA GEOMETRIA PROPORTIONI ET PROPORTIONALITA

(numerotată cu pag. 76)
— traducere —

Ajunși (*lăudat fie Domnul, și seraficul patriarh al sfintei sărăcii, părintele și întemeietorul sacrului nostru ordin, binecuvîntatul San Francesco*) *la doritul sfîrșit al țelului nostru din această foarte folositoare operă, prea supusul serv altceva nu cere de la lăudabila voastră dovedită caritate, drept răsplată pentru marea sa străduință, decît să vă placă a-l ruga pe Cel de sus ca să-l cheme la dînsul cu acel fericit sfîrșit pe care și-l dorește orice bun creștin iar, pînă atunci* (interim) *să-i călăuzească pașii, cu harul său, în trecerea acestei vieți pline de necazuri. Și nu mai puțin, pentru distinsul reverend prepozit de la sf. Apostol din Veneția, messer* Ysidoro Bagnuoli. *Așijderea pentru înaltul și nobilul patrițiu al strălucitei* Republici *a Veneției, foarte erudit în științele matematice, Messer* Marco Sannuto quondam magnifici domini Francisci. *Pentru că mulțumită ajutorului și favoarei lor, un asemenea volum a fost dat lumii, cu cheutuiala și osîrdia și în atelierele bărbatului înțelept* Paganino di Paganini *din Brescia, în strălucita cetate a Veneției, cu favoarea primită de la înalta ei stăpînire ca, în următorii zece ani nimeni să nu o poată retipări în această cetate sau, tipărind-o aiurea, să o aducă pe teritoriul republicii, sub pedeapsa prevăzută în zisul privilegiu. În anii de la mîntuirea noastră 1494, în ziua de 10 noiembrie, sub preafericita conducere a Domnului venețienilor* Augustino Barbadico, *serenisimul principe, fratele Luca din Borgo San Sepolcro, din ordinul minoriților, și umil mărturisitor al sacrei teologii, cu puțina sa minte, avînd milă de cei neștiutori, a tipărit această* Summa *a Aritmeticii, Geometriei, Proporției și Proporționalităților. Și, asistînd pe impresori, ziua, și noaptea, spre a izbîndi, a îndreptat cu propria-i mînă.*

Și de către același Paganino *a fost din nou tipărită, în Tusculano, pe malul lacului Benacens, în acela loc și acea așezare unde odinioară se ridica nobila cetate numită Benaco, sub domnia Serenisimului principe Dl* Andrea Gritti, *slăvitul duce al Veneției. Terminată în 20 decembrie 1523.* Laus deo.

Peruenuti dunq̃ ideo laudato e il Seraphyco patriarca de sancta pouerta padre e fondator del nostro sacro ordine Meser san Francesco benedetto al desiderato fine de lo intento nostro in questa vtilissima opera contenuto. Altro de vostre laudabili exercitanti charita in remuneratione de tante fadighe. Cumul fermo di quelle non dimandade non per tui laltissimo li piacera pregare: che con quel fedel fine che ogni buon xpiano desidera a se lo chiami. E interim in lo curriculo di questa calamitosa vita con sua gratia lo governi e guidi. E non mãco per lo degno e pendo prelato de sancto Apostolo di venegia Meser pre Isidoro Bagnuoli. Et simile per lo Magnifico e Nobile de la excelsa Republica di venegia Patritio e in le scientie Mathematica fondatissimo. E de tutti virtuosi colonna firmissima Meser Marco Sanuto quondam Magnifici domini Francisci. Perche mediante loro aiuto e fauor fu fatta commodita de volumi a lumiuerso e consequita. Con spesa e diligentia. E opificio del prudente homo Paganino de Paganini da Bressia. Nella excelsa cita di Venegia cõ gratia del suo excelso Dominio che per anni. 10. proximi nullaltro in quello la possi restampare ne altroue stampata in quello portala sotto pena in ditta gratia contenuta. Nelli anni de nostra Salute. M.cccclxxxxiiij. adi. 10. de Nouembre. Sotto el felicissimo Gouerno del. D. D. de Venitiani Augustino Barbadico Serenissimo principe di quello. Frater Lucas de Burgo sancti Sepulchri Ordinis minorum. Et sacre theologie humilis professor suo paruo ingenio ignaro compatiens hanc summam Arithmetice e Geometrie Proportionumq̃ e proportionalitatum edidit. Ac impressoribus assistens die noctuq̃ propose manu propria castigauit.

Et per esso paganino di nouo impressa. In Tusculano sula riua del laco Benacense: nel proprio luoco et Sito: doue gia eser solea la nobile cita ditta Benaco. Regnante il Serenissimo principe. D. D. Andrea Gritti Inclito duce di Venetia. Finita adi. xx. Decembre. 1523.

LAUS DEO.

Registrum Geometrie.

A	C	E	G	I
Tractatus	equali agiõ	hauere	con la linea	obscura
Ogni linea	pero ciascuna	Sia il cerchio	Distinctio. 7ª.	3. che me
Tutti i trian	illato bñe	E se larea	Se tu fosse	quasto e quel
Denanze in	tetragono	Al triangolo	e. a b. che	gia cõ la 3ª.
e simile	to ho. o n.	de la. 4.	Ma dicendo	
B	**D**	**F**	**H**	**K**
d e f.	sia el diame	se multiplicarai	Per la ditta.	c. 48000.
E sel tri	agiongerarai	quadrilatero	e ditti cerchi	se sia. 400.
hauendo mo	Se vno cer	detta propo:	e pche lo la	E glie vna
Onde origo	Dico che glie	Se vno solido	da luna alal	rote inequali
Ancora pi	Per la. 10ª.	il feratile	po grosso	

GLOSAR

I. Regionalisme — Arhaisme

A

abino = abbiano
acordarala = accorderai + la
adonca = (a)dunque
adutte = addotte
afatiggarai = affaticherai
affatigando = affaticando
agiongere = aggiungere
altramente = altrimenti
anco = anche
andarai = andrai
andera = andrà
aplicara = applicherà
aquaroli = acquaiuoli
arai = avrai
ariento = argento
arzento = argento
asciguradi = assicurati
avesse = avessi

B

balasso = balascio
banchieri = banchiere
barcaroli = barcaiuoli
Barzelona = Barcellona
bastara = basterà
bellidi = belliti
bolleralli = bollerà + li
bon = buon
bressa = Brescia
bressani = bresciani
bressano = bresciano
buscia = bugia

C

cadauna = ciascuna
camise = camice
camoze = camosce
cantara = misure
carcando = caricando
carchi = carichi
cartuline = cartoline
casone = cagione
cavedale = capitale
cavezzale = capezzale
cazano = cadano
centenaro = centinaio
cocina = cucina
comenzando = cominciando
comenzare = cominciare
comenzasti = cominciasti
comenzarai = comincerai
comenzi = cominci
comunamente = comunemente
contentara = contenterà
convense = conviensi
converría = converrebbe
conven = convien (e)
coverta = coperta

conze = conce
corrisse = corresse
creditrici = creditrice
crezi = greggi
croci = croce

D

daghi = da + gli
de = di
debbe = deve
debbia = debba
debi = devi
debiano = debbano
debino = debbano
debitrici = debitrice
dechiara = dichiara
dechiarar = dichiarar(e)
de mi = mio
denere = denaro
denotaria = denoterebbe
depennarai = depennerai
derizando = drizzando
dici = dice
dichino = dicano
die = deve
dienno = devono
dieno = diano
dinota = denota
direbono = direbbero
discorse = discorre + si
ditto, a = detto, a
doi = due
donca = dunque
dosso = dorso
dote = doti
doventan = diventan(o)
dovia = doveva
drieto = dietro
drietro = dietro
drizarale = drizzerai + le
dua = due

F

facessaro = facessero
facino = facciano
fame = fammi
faralo = farai + lo
farane = farai + ne
farate = farai + ti
fasse = facesse
fatiga = fatica
faza = faccia
fazata = facciata
festi = facesti
fiade = fiate
filastoche = filastrocche
firenza = Firenze
fo = fu
foco = fuoco
fodra = fodera
fora = fuori
fore = fuori
formarai = formerai
foron = furon(o)
forsi = forse
fosseno = fossero
fozza = foggia
fulignati = folignati
furli = Forlì
fusse = fosse
fussino = fossero

G

gaiardi = gagliardi
Genoa = Genova
grezzi = greggi

H

habi = abbia(tu)
habiando = avendo
habino = abbiano
hara = avrà

harai = avrai
haresti = avresti
have = ha + vi
haveranno = avranno
heria = avrebbe

I

inanze = innanzi
intendino = intendano
insiemi = insieme

L

lanciarai = lancerai
lanza = lancia
lanzarala = lancerai + la
lanzata = lanciata
l'arai = l'avrai
l'aresti = l'avresti
lasando = lasciando
lassati = lasciati
Lecia = Lecce
legi = leggi
lenzoli = lenzuoli
le toe = le tue
le tuoi = le tue
ligadori = ligatori
ligate = legate
ligiadro = leggiadro
loco = luogo
loghi = luoghi
longhi = lunghi
luoco = luogo

M

mancara = mancherà
magazeno = magazzino
malission = malizione
mancho = manco
mantoani = mantovani
massaritie = masserizie
mazi = mazzi
menute = minute
mercadante = mercatante
metamo = mettiamo
me, te, se, de = mi, ti, si, di
mettarai = metterai
metterale = metterai + le
miaro = migliaio
milesimo = millesimo
miser = messer
mista = (a) mistà
mita = metà
mo = ora
montasseno = montassero
mostraremo = mostreremo
mostraria = mostrerebbe

N

narrarala = narrerai + la
nascano = nascono
nasci = nasce
naschino = nascano
negargilo = negarglielo
notaro = notaio
nottare = notare
nova = nuova

O

obbrighi = obblighi
occurresseno = occorressero
ocorira = occorrerà
oltra = oltre
ordeni = ordini

P

padoani = padovani
para = paia
para = pari
parera = parrà
paro = pari

peluzo = peluzzo
peregiarla = pareggiarla
Perosa = Perugia
Peroscia = Perugia
perusini = perugini
pervene = perviene
pevere = pepe
pesadori = pesatori
pesciere = peschiere
pescioni = pensioni
po = può
poder = potere
poi = puoi
ponghi (tu) = ponga (subj.)
ponto = punto
poralline = potrà + gli + ne
porresti = potresti
porieno = potrebbero
porrai = potrai
porrebe = potrebbe
porria = potrebbe
possi (tu) = possa
possino = possano
poterienno = potrebbero
pontidi = puntiti

Q

quaderniero, i = quaderniere

R

raso = ragione
rasone = ragione
ratta = rata
realto = Rialto
recevere = ricevere
recevi = ricevi
recordi = ricordi
redura = ridurrà
reduralo = ridurrai + lo
refare = rifare
reputaria = riputerebbe
resposta = risposta
retenesti = ritenesti
retrovato = ritrovato
reuscire = riuscire
revedera = rivedrà
rialita = realtà
ridullo = ridur + lo
ridutto = ridotto
ripolle = riponi + li
robaria = ruberia
rosignolo = rossignuolo

S

safili = safiri
saldara = salderà
sapino = sappiano
saria = sarebbe
scarcando = scaricando
scarcaro = scaricarono
scotere = scuotere
se = si
segnati = signati
segurezza = sicurezza
sensaro = sensale
sera = sarà
seranno = saranno
serebe = sarebbe
sererai = serrerai
seria = sarebbe
siando = essendo
sigurta = sicurtà
siemo = siamo
sien(n)o = siano
simigliata = assomigliata
so = suo, suoi
so = sono
sogiungiaresti = soggiungeresti
soi = suoi
solari = solai
sona = suona

sonno = sono
spacio = spazio
speciaria = spezieria
spetiarie = spezierie
staria = starebbe
stramamete = estremamente
strazarli = stracciarli

T

tenerai = terrai
tenivan = tenevan(o)
tirarai = tirerai
tirrai = terrai
toi = tuoi
tra(si) = trae(si)
tra = trai (imper.)
trafeganti = trafficanti

U

ugniolo = unico

V

vadino-vadano
vedara = vedrà
vederai = vedrai
vegghia = veglia
Venegia = Venezia
verebono = verrebbero
verria = verrebbe
vesentini = vicentini
Vinegia = Venezia
vigentini = vicentini
voi = vuoi
vol = vuol(e)
volemo = volemmo
volerele = volere + le
voli = vuoi

Z

Zenoa = Genova
zoie = gioie (gioielli)
zonzendo = giungendo
zopelli = capelli
zornale = giornale
zornata = giornata
Zovan = Giovanni
zucari = zuccheri
zustate = aggiustate

II. Latinisme — Semilatinisme

acceptando = accettando
acto = atto
administrasse = amministrasse
admiratione = ammirazione
advene = avviene
adverso = avverso
alibito = ad libitum
arbitri (vb) = conti
auctentici = autentici
augmento = aumento

capitulo = capitolo
cognoscera = conoscerà
cognosciuti = conosciuti
computista = ragioniere
consequire = conseguire
constituire = costituire
contra = al contrario

de = despre
descripta = descritta
dextra = destra
diligentia = diligenza
dixi = dissi
de verbo ad verbum = parola per parola
doctore = dottore
doctrina = dottrina
donca = dunque

eugubini = agubini
excelsa = eccelsa
exemplare = esemplare
exempli = esempi
exercita = esercita
exercitare = esercitare
exigentie = esigenze
exortatione = esortazione
expedita = spedita
extratto = estratto
exviare = sviare

faciendo = facendo
factore = fattore
faculta = facoltà
familiare = famigliare
fidelmente = fedelmente
finaliter = finalmente
fraude = frode
fructo = frutto

havere = avere
homo = uomo
honesta = onestà
hora = ora

ideo = perciò
immediate = immediatamente
inducto = indotto
industria = ricerca intellettuale
inserto = inserito
intrata = entrata
introducto = introdotto
item = ugualmente
iudicij = giudizi
iuridiche = giuridiche

juxta = conformemente

laude = lode
lecti = letti
lectore = lettore
licentia = licenza

licita = lecita
littere = lettere

magne = grandi
maxime = massime
monstrai = mostrai
multitudine = moltitudine

observano = osservano
observarai = osserverai
osbervare = osservare
opposita = opposta

pacti = patti
patrone = padrone
pecunia numerata =soldi contati
periculo = pericolo
philomena = rossignuolo
piper = pepe
ponere = porre
potissima = potentissima
presertim = specialmente
presupponere = presupporre
prompto = pronto
proximo = prossimo

receptaculo = ricettacolo
recolta = raccolta
remedio = rimedio
respecti = rispetti
responde = risponde
resurexio = resurrezione
retractare = ritrattare

salutiferi = salvatori
sancto = santo
satisfare = soddisfare
scripti = scritti
scripto = scritto
scripture = scritture
secreto = segreto
servato = conservato
sextieri = sestieri

similiter = similmente
simplicemente = semplicemente
speciarie = spezierie
subditi = sudditi
subsequentemente = susseguentemente
substantia = sostanza
substentatione = sostentazione
summate = sommate

tractato = trattato

unde = onde
ut dixi = come dissi
ut supra = come sopra

verbi gratia = per esempio
videlicet = cioè
vigilantibus = ai veglianti
vigilie = veglie
volunta = volontà
vulgar = volgar

SIGLE ȘI ABREVIERI*
în textul original

Siglă		Semnificație
ꝁ	=	*caratto-i* *carta-e*
C°	=	*cento* *centenaro*
ꝯ	=	*con-*
δ'p	=	*danarpesi*
δ	=	*denaro-i*
d'	=	*di, de*
δuc̃	=	*ducato-i*
&	=	*e, et*
&c̃	=	*etcetera*
fio.	=	*fiorini*
fio. lar̃	=	*fiorini larghi*
g	=	*grano-i*
g	=	*grosso-i* *lira-e* *libbra-e*
m̃.	=	*messetaria*
M°	=	*miaro* *migliaro*
mõ	=	*modo*
m°	=	*moggio*
σ	=	*oncia-e*
ꝑ	=	*per-, par*
p̃	=	*pre-, più*
ꝑc°	=	*per cento*
ꝑo	=	*però*
ꝑ	=	*picciolo-i*
1ª	=	*prima*
p'a	=	*prima*
ꝓ	=	*pro* *profitto*
ꝓꝓ'a	=	*propria*
ꝓꝓj	=	*propri*
ꝓꝓo	=	*proprio*
ꝓx°	=	*proximo*
q̃	=	*qu-* *qua-* *que-*
ꝗ	=	*qui*
q3	=	*-que*
q̃3	=	*quan-*
q̃3ª	=	*quantità*
ꝝ	=	*-rum*
ſo	=	*secondo*
ß	=	*soldo-i*
tp̃õ	=	*tempo*
ꝟa	=	*una*
ꝟcini	=	*uncini*
ꝟo	=	*uno*
ꝟ gr̃a	=	*verbi gratia*
vi gr̃a	=	*verbi gratia*
ꝟso	=	*verso*
v3	=	*videlicet*

* Acest tabel de sigle și abrevieri se cere a fi coroborat cu GLOSARUL de arhaisme, regionalisme și latinisme, precum și cu OBSERVAȚIILE asupra limbii TRATATULUI.

POSTFAȚĂ

Cultura economică nu este un lux ci o necesitate. De problemele economice sînt legate, indisolubil, cele mai arzătoare chestiuni ale istoriei. Cultura economică a ocupat întotdeauna un loc important în dezvoltarea societății umane, în conștiința popoarelor. Ea nu a fost niciodată și nu ar putea fi ceva de prisos.

Nimeni nu-și poate imagina o societate din trecut, nici epoca lui homo economicus, nici perioada lui homo cosmicus sau o societate care va fi în viitor, fără acest bun social, *cum ar spune sociologul Durkheim,* cultura economică.

În cultura economică cunoștințele de contabilitate ocupă o arie întinsă. *De la vestitul cod de legi al regelui Hamurabi, pînă la contabilitatea publică, contabilitatea argentariilor, ori contabilitatea domestică, ținută de romani, pînă mai aproape în orașele italiene și pînă în zilele noastre, informațiile contabilității, cu fondul lor real, riguros, au constituit temeiul elaborării deciziilor de mare randament la nivel micro- și macroeconomic.*

Un semimileniu cu o vastă literatură de specialitate, cu cercetări fundamentale și aplicative, pe toate meridianele globului, atestă puterea de cunoaștere, de prevedere și utilitatea contabilității în toate organismele economice și sociale în care se concretizează activități creatoare de valori.

Contabilitatea este o știință milenară cu resorturi calculatorice adaptabile la exigențele cunoașterii plenare a economiei [1].

Se cuvine să aducem prinos de recunoștință cărturarilor români, marilor înaintași, care au avut în preocupările lor grija pentru problemele de contabilitate, pentru teoriile care se elaborau în acest domeniu, pentru extinderea calculelor contabilității în practică și pentru propagarea lor de la catedră.

Calculul cronologic finalizat prin bilanț, calculul costurilor, analiza comparativă, calcule previzionale și prognoze economico-financiare constituie, toate la un loc, conceptul modern de contabilitate.

Contabilitatea, ca știință, are un domeniu întins și variat. Teoriile ei sînt acceptate de toată lumea civilizată. Aplicate, teoriile științei noastre deschid poarta ordinei și a echilibrului financiar.

---

[1] Vezi Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" Iași, Tom. XX — 1974.

Este o mîndrie pentru știința noastră românească să aflăm pe prof. dr. Dumitru Voina, titularul Catedrei de contabilitate generală de la Academia de înalte studii comerciale și industriale din Cluj—Brașov, între cei dintîi cărturari de renume mondial care au elaborat o periodizare în istoria și doctrinele contabilității [1].

Într-adevăr, în anul 1932 apare la Cluj, vestita lucrare „Faze din evoluția contabilității" și abia după 18 ani aflăm în Italia „Storia della Ragioneria" a celebrului Federigo Melis, sau cu 24 de ani în urmă întîlnim la Bruxelles cartea „Histoire et doctrines de la comptabilité", scrisă de Dr. Joseph H. Vlaemminck.

Profesorul I. C. Panțu, eruditul dascăl de la Școala Superioară de Comerț din orașul de la poalele Tîmpei, scria, în 1907, minunata lui lucrare „Știința conturilor", mărturisind deschis că este adeptul teoriei materialiste cu două serii de conturi.

În deceniul al doilea al secolului nostru, savantul Spiridon Iacobescu, în celebrul lui Curs de contabilitate, prezintă, la Academia de înalte studii comerciale și industriale din București, conceptul bilanțului european privind magnitudinea efortului uman și contribuția participanților în primul război mondial, creează teoria juridico-economică patrimonialistă și delimitează sferele cunoașterii în universul patrimonial.

Trei decenii mai tîrziu apar tratate și lucrări de contabilitate națională și modele de politică economică, scrise de Jean Benard, Alain Pichot, J. Marczevschi ș.a.

Întîlnim multe opinii pentru dezvoltarea conceptului de contabilitate națională în economia socialistă și elaborări cu privire la sistemul conturilor naționale.

Pretutindeni, în viața social-economică, contabilitatea a contribuit și contribuie, plenar, la progresul omenirii.

Preocupările gînditorilor economiști contabili se manifestă în diferite țări cu aceleași tendințe de a preciza poziția contabilității, obiectul ei și legile care guvernează prelucrarea materiei contabile. Se va oferi astfel prilejul unificării tehnicii contabile, în condițiile folosirii echipamentelor electronice de calcul, *fapt de la care viața economică, în uriaș progres și, mai ales, comunitățile sociale de muncă, vor dobîndi un real folos.*

Exploratorii domeniului mișcărilor de valori au transformat contabilitatea într-o știință vie, într-o disciplină de mare utilitate. Știința contabilității îmbină, într-o perfectă armonie, teoria speculativă abstractă, cu realitatea fenomenelor ce le studiază, oferind prin această dualitate, cunoaștere și eficiență. Iată verificarea științei contabile!

De asemenea, aflăm contabilitatea între obiectele de studii din programa învățămîntului secundar și la un loc de frunte în programul cursurilor la Universitățile și Academiile cu preocupări economice [2].

Henry Fayol a văzut în contabilitate „organul prevederii", iar Johann Fr. Schär i-a atribuit calitatea de „judecătoare, fără părtinire a trecutului, ghid excelent al pre-

---

[1] Dumitru Voina, *Faze din evoluția contabilității*, Cluj, 1932.
[2] D. Rusu, *Contabilitatea în programul de studiu la Universitățile din străinătate*, tip. „Cartea Ardeleană", Brașov, 1948.

zentului și consiliera indispensabilă a viitorului". Managementul contabil-financiar este un fapt împlinit. Date și informații contabile pluridimensionale formează acel feed-back în economia modernă, menit să fundamenteze strategiile și tactica la nivel micro și macroeconomic.

1. Contabilitatea, factor de progres în mediul social-economic antic

Contabilitatea observă ansamblul mișcărilor de valori exprimate în bani, într-un perimetru de mică sau de mare întindere — întreprindere, instituție, centrală sau trust, ramură etc. — precum și raporturile economico-juridice care iau naștere între unitățile economiei naționale și care provoacă decontări bănești între ele: calculele contabilității reflectă deodată mișcarea și transformarea mijloacelor economice, precum și resursele în ordinea lor de formare și după destinația lor în procesul de reproducție. În întregul ei conținut, contabilitatea îmbină armonios teoria abstractă cu realitatea fenomenelor pe care le studiază și prin mecanismul sistemului de conturi furnizează informații multiple asupra dinamicii activității economice. Contabilitatea este o disciplină științifică cu începuturile ei întinse în trecutul îndepărtat ce se confundă cu primele stadii de dezvoltare ale culturii și civilizației umane. „De fapt — în toate orînduirile sociale s-a făcut simțită nevoia controlului și evidenței — realizate desigur în raport cu dezvoltarea pe care au cunoscut-o în perioada respectivă forțele de producție, societatea în general" [1].

De milenii [2]*, omul a simțit nevoia să-și facă anumite calcule prin care a măsurat rezultatele activității sale, sprijinul deciziilor și acțiunile viitoare tocmai pe indicațiile ce le-a desprins din sinteezle prezentului.*

Încă de la începutul vremurilor istorice, existența templelor este însoțită pretutindeni de o organizare sacerdotală pe care o menționează cele mai vechi documente scrise. Ne îngăduim să credem că același lucru se petrece și în pragul istoriei scrise, de îndată ce în Sumer apare primul templu și primul zigurat. Așa cum va reieși mai tîrziu din documentele scrise, preoții sînt administratorii bunurilor aparținînd zeului. „Dar gestiunea bogățiilor templului a impus sarcini cu totul noi celor care aveau misiunea să se îndeplinească și putem presupune că s-a încercat aflarea unui procedeu care să permită ținerea unui registru exact al ofrandelor și întrebuințării lor, de teamă ca nu cumva divinitatea să ceară să i se dea socoteală în cazul unui deficit. Această ipoteză este coroborată de fapte. În sanctuarul ziguratului, săpăturile arheologice au scos la iveală o tăbliță purtînd urma unei peceți și avînd crestături care, desigur, au semnificație numerică. Aceasta este primul registru de conturi cunoscut și precursorul imediat al unei serii de documente contabile".

---

[1] *Nicolae Ceaușescu, Expunere la deschiderea colocviului privind problemele științei conducerii societății, Ed. politică, 1972, pag. 29.*

[2] *Federigo Melis, Storia della Ragioneria. Dett. Cesare Zuffi, 1950, Bologna, Idem. V. Cordon Childe, Făurirea civilizației, C. A. Watts § Co Ltd. London, 1965 trad. lb. română, Ed. științifică, București, 1966, p. 135, ș.u.*

„În rezumat, primul templu din Uruk semnalează promovarea unei comunități rurale la rangul de cetate. El atestă că această comunitate dispune de un surplus de bogății care se acumulează în mîinile divinității și care sînt administrate de cler. Construcțiile monumentale implică o vastă organizare a muncii, industrii specializate și o organizare rudimentară a comerțului și a transporturilor". În acest moment crucial se inventează contabilitatea și scrierea (v. Gordon Childe, op. cit.).

Există astăzi dovezi grăitoare că semințiile lumii vechi, care și-au cîștigat renumele prin cuceriri războinice, dar și prin starea lor de înflorire materială la care au ajuns grație unui comerț dezvoltat, nu au nesocotit binefacerile și foloasele reale ale contabilității. Agricultura și industria Egiptului, recoltele bogate de cereale și fructe de pe solul roditor al Mesopotamiei, precum și minunatele produse ale industriei textile au dat naștere unor mișcări de valori și s-a creat astfel un cîmp fertil pentru dezvoltarea comerțului la nivelul la care el a ajuns cu milenii î.e.n.

Literatura economică de specialitate aduce în prim plan, de la babilonieni, cea mai veche carte de legi a lumii care atestă și existența însemnărilor contabile cu peste 2000 ani î.e.n. [1].

Țara minunată și misterioasă, pe care grecii au numit-o Mesopotamia, „țara dintre rîuri" a fost mult timp arie de bătălii și cuceriri războinice, dar și un factor al culturii și civilizației umane. Acadienii au fost supuși de hamoriți, un trib semitic al cărui rege, Hammurabi, a făcut din Babilon o cetate puternică, a dat poporului un cod de legi, care a făcut din regatul babilon cel mai temut imperiu antic și cel mai bine administrat. În acest străvechii monument juridic [2] *există texte care confirmă utilizarea contului și a unei anumite forme de contabilitate.*

În Egipt, registre, calcule și însemnări contabile avea nu numai administrația publică ci și comerțul. „În așa numitul mormînt al numerelor din apropierea piramidelor Giseh [3], *s-a descoperit consemnarea averii unui om bogat, care se poate considera cel mai vechi inventar".*

Mai tîrziu, în Egipt, în epoca helenistică, la celebra Universitate din Alexandria, printre disciplinele de învățămînt predate de cei mai distinși profesori, se afla și

---

1 Le code d'Hammourabi est la plus ancienn'e collection de lois connue à ce four.

2 Hammourabi, fut le plus important des monarques amorréens, et le sixième roi de la première dynastie de Babylone. Certains savants le supposent etre Amraphel de la Genèse. La cronologie de cette dynastie reste controversée. Selon Thureau-Dangin le règne d'Hammourabi se placerait de 2002 à 1960 (Cfr. notamment, „Chronique d'Egypte", Bruxelles, nr. 41, Janvier 1946). Ce fut Hammourabi qui fit de Babylone la capitale de tous les pays d'Euphrate, qu'il tenta d'unifier en un seul corps politique. C'est dans la quarantième année de son règne qu'il fit graver ses „decisions d'équité". Déjà dans le monument juridique d'Hammourabi, on trouve des textes qui attestent la tenue de comptes, tel celui qui est relatif au contrat de commission et qui semble bien constituer l'obligation légale, sinon de la tenue d'une véritable, comptabilité, tout au moins, de l'enregistrement en forme de comptes de transactions, Conf. Dr. Joseph H. Vlaemminck, Histoire et doctrines de la comptabilité, Titre premier, La Comptabilité dans l'antiquité, p. 14—15.

3 Nu departe de Memphis, Piramidele de la Giseh au fost construite sub regii Cheops Cheprehem și Mencherinus, de la 3427 î.e.n. citat după D. Voina, Faze din evoluția contabilității, Cluj, Librăria R. Cioflec, 1932, p. 11.

contabilitatea, pusă pe picior de egalitate cu filosofia, muzica, astronomia, filologia etc. [1].

În fine, aria culturii și civilizației se strămută. Popoarele Mării Egee aduc vechea civilizație în Europa. Cetățile grecești și-au educat cetățenii să exceleze în toate domeniile, au creat forme de guvernămînt, noi genuri literare și noi idealuri artistice, sub lozinca „Totul cu măsură". Grecii întrețineau prin orașele lor comerciale, care au întemeiat pe țărmurile Mediteranei Occidentale numeroase colonii, un comerț bine dezvoltat. Drept urmare, s-a dezvoltat comerțul. Își fac apariția un fel de negustori cu numele de trapeziți a căror ocupație era schimbul de monede și operațiunile bancare.

Ocupîndu-se de dezvoltarea contabilității în Grecia, dr. Joseph Vlaemminck afirmă că trapeziții aveau două registre de contabilitate: efemeridele sau jurnalele și trapezitika grammata — registru de conturi [2].

La romani comerțul cu bani era liber. Lipsa de bani și mai ales schimbul de monede provenite din numărul mare de provincii supuse cerea o instituție de schimb. Ocupația aceasta, de schimbători, au îndeplinit-o bancherii care, se crede, au venit tot din Grecia. De la operațiunile de schimb, s-a trecut apoi la cele de intermediere, plasînd fonduri și efectuînd plăți din ordinul și pentru contul altor persoane. Cu timpul ei luară numele de argentarii. Argintariile primeau depozitele în numerar și mai tîrziu acordă și împrumuturi pe dobîndă. Este bine să subliniem că una din puternicile arme cu care romanii au stăpînit lumea a fost legea. Actele cetățeanului roman, întreaga lui conviețuire în societate era precis fixată în lege. Pe lîngă necesitatea ce o simțeau bancherii de a-și ține regulat socotelile, era la mijloc și o cerință legală care-i obliga să consemneze activitatea lor pentru a fi în stare să probeze, în fața justiției, eventualele litigii cu deponenții ori cu debitorii și să facă dovada, ori de cîte ori va fi nevoie, cerințelor de ordin fiscal.

Registrele pe care le țineau argintariile erau: adversaria, codex accepti et expensi și codex rationum. Cele trei registre ținute de bancherii romani arată evoluția unei concepții privind metoda ținerii socotelilor și perfecționarea contabilității într-un sector așa de însemnat cum era sistemul financiar bancar.

Dreptul roman prezintă o notă de superioritate față de toate legiuirile antichității și este „cea mai originală contribuție a poporului roman la bunul comun al civilizației" [3]. *Legiuirile romane învederează un deosebit spirit inventiv, ieșit din nevoia de a se adapta dreptul vechi „jus civile", din legea celor 12 table, la viața economică intensă a poporului care, printr-un imperativ politic, prin succesele sale războinice, ajunge tot mai mult în contact cu străinii.*

Instituția dreptului roman, imitată în bună parte de societatea contemporană, a fost obiectul unei atente gîndiri organizatorice, atît pentru viața individuală cît și pentru colectivitatea antică romană. Fixînd capacitatea juridică a individului legată de status libertatis, status civitatis *și* status familiae, *jurisconsulții romani au ajuns să*

---

[1] Dr. Joseph H. Vlaemminck, Histoire et doctrines de la comptabilité, 1956, p. 21.
[2] Ibidem, p. 31.
[3] I. Cătuneanu, Dreptul roman, prelegerea din 17.XI.1919, ținută la Universitatea din Cluj.

definească ceea ce poate fi subiect de drept. Și cu secole înainte de era noastră se legiferează în dreptul roman, proprietatea. Împărțind bunurile în res extra patrimonium *și* res quae in patrimonium nostrum sunt, *se fixează obiectul la care se poate aplica dreptul unei persoane. Legîndu-se apoi participarea la viața publică romană de mărimea patrimoniului, de contribuția individului la sarcinile statului, legiuitorul include, cu timpul, în noțiunea de patrimoniu, drepturile de creanță și obligațiunile unei persoane, apreciabile în bani. Din aceste prevederi ale legiuitorului roman a izvorît, în parte, îndemnul spre contabilizarea patrimoniului.*

Contabilitatea domestică și contabilitatea publică la romani erau organizate temeinic. Liber patrimonium, codex accepti et expensi, adversaria *și* codex rationum *erau registrele fundamentale pe care le ținea* pater familias *(capul familiei romane), în organizarea așa-numitei contabilități domestice. Funcțiunea mecanismului fiscal, așezarea, perceperea și întrebuințarea impozitelor și a veniturilor publice de tot felul nu se poate concepe fără calcule sistematice și fără o bună organizare a contabilității. Cele mai importante registre ale contabiliățiii publice erau:* breviarium, tabulae publicae, codex accepti et expensi *și* calendarium [1].

2. Momentul Paciolo în cultura economică

Rîul în cîmpie este liber, lin și albia lui bine formată. Dar numai urmărindu-i cursul pînă la izvor și observînd lupta cu muntele și cataractele ce le formează prin desișuri și printre stînci, ne putem face o idee clară asupra întregului său parcurs [2].

Contabilitatea are o istorie milenară. Cercetarea și cunoașterea felului cum a luat naștere și cum a evoluat în cursul vremii reprezintă, fără îndoială, un mijloc indispensabil pentru deplina înțelegere și pentru aprofundarea ei. Prin metoda sa caracteristică, știința contabilității oferă cunoașterea trecutului în procesul de formare și de circulație a valorilor și este în măsură să determine judecăți noi, modificări în acțiunile economico-financiare întreprinse și chiar să provoace intervenții de remediere în caz de necesitate.

Operațiunile sistematice de calcul ale contabilității, sintezele ei de calcul exact, aduc lumină în labirintul vieții social-economice de pretutindeni.

Un semimileniu îi atestă puterea de cunoaștere și marea ei utilitate.

„Contabilitatea, în calitate de mijloc de control și de sintetizare ideală a procesului, devine cu atît mai necesară, cu cît procesul de producție se efectuează mai mult pe scară socială și își pierde caracterul pur individual; prin urmare, ea este mai necesară în producția capitalistă decît în producția meșteșugărească sau țărănească fărâmițată, este mai necesară în producția socializată decît în producția capitalistă. Cheltuielile pe care le reclamă contabilitatea se reduc însă odată cu concentrarea

---

[1] D. Voina, *Faze din evoluția contabilității*, Cluj, 1932, p. 28.
[2] D. Rusu, *Teorii și sisteme de conducere a contabilității pe plan mondial*, Litografia Universității „Al. I. Cuza" Iași, 1975.

producției, și se reduc cu atît mai mult cu cît ea se transformă mai mult în contabilitate socială" [1].

Literatura de specialitate nu cunoaște vreun autor care să fi fost atît de mult comentat cum a fost Luca Paciolo și nici nu întîlnim vreo lucrare care să se bucure de favoarea de a găsi atîția admiratori, cum a găsit Tratatul model al acestui autor clasic. Doctor J. Vlaemminck evaluează la peste 1700 de autori, comentatorii celebrului tratat. Este semnificativă și aprecierea făcută de Göethe, în opera sa educativă „Wilhelm Meisters Lehrjahre", asupra contabilității, în sensul că este admirabilă creație a sufletului omenesc. Unii autori s-au considerat îndreptățiți să pună, cu legitimă mirare, întrebarea : cum de s-a întîmplat ca tocmai Paciolo, un slujitor și reprezentant al bisericii să se coboare în treburile negustorești și să încerce sintetizarea unor reguli ce călăuzeau firul afacerilor prin calcule meticuloase de contabilitate ?

„...Trebuie să știm că acest erudit călugăr ieșise din atmosfera liniștită a meditațiilor religioase, cutreierase multă lume și cu prilejul deselor lui călătorii își asimilase, din domeniul comerțului vaste și temeinice cunoștințe de specialitate. Mai tîrziu, liniștea chiliilor mănăstirești ferite de frământările lumii din afară, îi servi mediul priincios cercetărilor sale și nimeni n-a avut, n'ar fi fost în măsură să aibă mai mult răgaz pentru scrieri decît un călugăr și nu era mai bine indicat pentru pătrunderea secretului contabilității decît un matematician" [2].

Teoria calculului digrafic a fost și rămîne o teorie progresistă, deosebit de valoroasă și folositoare, fiind izvorîtă din același spirit ca sistemele lui Newton sau Galilei ori ca teoriile fizicii și chimiei moderne. Era firesc ca pe pămîntul Italiei, din bogata succesiune romană, să se nască un avînt spre concepții noi, nu numai în literatură și artă, ci și în domeniul relațiilor social-economice. Măreața epocă a Renașterii a lărgit orizontul oamenilor și l-a deschis către forme mai înalte de viață. Activitatea profesională și producția manufacturieră, organizarea întreprinderilor și intensa viață comercială, toate solicitau ajutorul științelor și al tehnicii științifice. În aceste împrejurări vedem creată necesitatea apariției unui studiu de economie concretă, acum o jumătate de mileniu, o generalizare a practicii cum a făcut-o învățatul Luca Paciolo.

Numele lui Paciolo a rămas și va rămîne mare, peste secole, pentru că el a știut să prezinte cu înțelepciune și genialitate sîmburele rațional al contabilității în partidă dublă. Sistemul nou de calcul digrafic a înlăturat empirismul și practicismul îngust. S-au statornicit reguli și modele pentru cunoașterea și prevederea fenomenelor economice și a relațiilor juridice care provoacă mișcări de valori. Cel dintîi model economic a fost contul. Inventarea contului „ca mijloc de calcul economic" și Scrittura Doppia, *cu mănunchiul de reguli cristalizate într-un sistem, coincide cu marile călătorii, cu marile descoperiri științifice și geografice dar și cu un început de viață economică nouă. Epoca modernă primește în rîndul mijloacelor de progres și cultură,*

---

1 *Karl Marx și F. Engels, Opere, vol. 24, București, Ed. politică, 1967, p. 143.*
2 *D. Voina, Faze din evoluția contabilității, E. Librăria R. Cioflec, str. Universității 3, Cluj, 1932, p. 64.*

pe lîngă alte multe cuceriri, şi un sistem de calcul aplicat la realităţile economice, cu referire specială la cunoaşterea ansamblului mişcărilor de valori şi la stabilirea eficienţei activităţii economice.

*

* *

3. *De-a lungul secolelor ştiinţa contabilităţii s-a constituit factor de progres, cu valoare educativă în mediul social-economic. „Cu atît mai mult astăzi în condiţiile uriaşului progres al tehnicii — ca rezultat al revoluţiei ştiinţifice moderne — şi ale complexităţii crescînde a sarcinilor ce se pun în opera de edificare a socialismului, problema controlului şi a evidenţei devine esenţială pentru a realiza o conducere adecvată, cu rezultate bune a activităţii economico-sociale“* [1].

După Edmond Degrange, în Franţa, firul cercetărilor teoretice este reluat pe un plan superior de P.R. Coffy. Definiţia savantă concepută de Coffy asupra obiectului a deschis noi orizonturi şi au fost abordate noi puncte de vedere în tratarea fundamentelor contabilităţii. Paternitatea unor noi modele de gîndire şi de creativitate se cuvine a fi atribuită, în secolul trecut, autorilor G.D. Augspurg, Fr. Hügli şi Johann Fr. Schär. Nu pot fi excluse şcolile italiene: lombardă, toscană şi veneţiană cu excepţionala contribuţie a reprezentanţilor lor Francesco Villa, Giuseppe Cerboni şi Fabio Besta. Numele profesorului român Teodor Ştefănescu trebuie aşezat în secolul al XIX-lea la loc de frunte printre aceşti savanţi. Iată concepţia lui: „Ordinea este lumina: unde se administrează fonduri fără contabilitate — care nu e decît ştiinţa ordinei — acolo nu e decît întuneric“.

Tratatul lui Paciolo se încadrează în acele preocupări care alimentau cu entuziasm creaţiile strălucite ale Renaşterii şi vulgarizau cunoştinţele utile vieţii. Această carte model a fost cerută de realităţile vremii, deoarece ordinea pe care Scrittura Doppia *o punea în economie se împletea cu tendinţele dominante ale noii orînduiri social-economice, ale cărei începuturi se afirmau prin sfera întinsă a capitalului comercial.*

Evoluţia gîndirii contabile se îndreaptă astăzi pe plan mondial în direcţia stabilirii principiilor teoretice fundamentale care să îngăduie raţionalizarea lucrărilor practice şi folosirea echipamentelor electronice la nivel micro- şi macroeconomic. In sfera de preocupări a contabilităţii întîlnim astăzi cercetări fundamentale şi aplicative. Ea este teorie şi practică. Obiectul ei înfăţişează un simbol de gîndire iar prin metoda sa a fost cimentată în economie prevederea şi echilibrul financiar.

Politica României socialiste de dezvoltare a ştiinţei şi culturii a pus în valoare legitatea legăturii dintre cercetarea fundamentală şi creaţia ştiinţifică şi tehnică în toate domeniile de activitate. Găsim, de asemenea, în documentele Congresului al XII-lea

---

1 Nicolae Ceauşescu, Expunere la deschiderea colocviului privind problemele ştiinţei conducerii societăţii, Bucureşti, Ed. Politică, 1972, p. 29.

al P.C.R. o reformulare novatoare și realistă față de cercetarea fundamentală în sensul stimulării eforturilor capabile să asigure rezervele de idei și soluțiile pentru viitor.

Privită sub raport epistemologic, știința contabilității are o mare putere de reflectare informațională a realităților economice, sociale și financiare. Nu numai mutațiile avuției naționale ori modelele venitului național, ci și unele modele de politică economică precum și deciziile de mare randament economic își au temeiul elaborării lor în sistemul de calcul digrafic, în sintezele contabilității. Rolul acesta îl îndeplinește contabilitatea în partidă dublă de foarte multă vreme și el se amplifică tot mai mult în universul mișcărilor de valori.

Pentru autorii acestei lucrări cercetarea întreprinsă a fost îndelungată, dusă cu pasiune și dăruire. Au fost întîmpinate și unele greutăți. Confruntările multiple, incursiunile în vasta literatură economică de specialitate și selecționarea opiniilor științifice despre Luca Paciolo — omul și opera — au fost acțiuni care ne-au prilejuit satisfacții deosebite.

Felix qui potuit rerum cognoscere causas!

O temeinică colaborare între doi specialiști, un economist și un filolog italienist, face ca tratatul Paciolian să fie mai bine ancorat în cultura economică și cunoscut pe scară largă, de către români. Prin reeditarea, cu serioase criterii lingvistice, a textului, el va putea căpăta și circulație peste hotarele țării noastre.

RIASSUNTO

Il fondo del libro della Biblioteca centrale universitaria „M. Eminescu" di Iași (colloc. V-CR-11-19339) si è arricchito negli ultimi tempi della SUMMA de Arithmetica, Geometria, Proportioni e Proportionalità *(Venezia, 1523) di* Luca Paciolo. *Tale felice evento*[1] *ci offerse la possibilità di adoperarci per dare ai lettori romeni interessati la prima versione del celebre* Tractatus XI particularis de computis et scripturis, *con il quale si è iniziata nella storia della ragioneria l'epoca della letteratura di specialità*[2].

Prima di accingerci al lavoro di traduzione ci siamo naturalmente informati sulla vita e le opere dell'insigne scienziato che, dopo il Fibonacci, venne a riaffermare vigorosamente il progresso del pensiero matematico nel Rinascimento italiano. Frutto dei nostri ragguagli in merito è stato il saggio che precede la traduzione. Vi abbiamo considerato l'uomo e la sua opera nel quadro del movimento generale del Rinascimento, sociale, economico, culturale, soffermandoci particolarmente sull'importanza e la grande novità del Tractatus de computis et scripturis *che abbiamo in seguito adeguatamente analizzato, servendoci di non pochi dati tolti dalla monumentale* Storia della ragioneria, *con l'invio della quale ci onorò e ci coadiuvò il suo illustre autore Prof.* Federigo Melis[2].

Alla fine del saggio introduttivo abbiamo creduto utile aggiungere un capitolo speciale contenente osservazioni sulla lingua e sullo stile di Fra Luca di Borgo. Così, movendo particolarmente da due poderose opere e cioè Le origini neolatine *(ed. 4, Bologna 1964, Casa ed. Prof. Riccardo Pàtron) del compianto Prof.* Carlo Tagliavini, *illustre glottologo e noto romenista, ex honoris causa dell'Università di Bucarest, e da* La storia della lingua italiana *(ed. 3, Firenze, 1961, Casa ed. Sansoni) dell'insigne Prof.* Bruno Migliorini, *abbiamo indicato al lettore romeno le vie per individuare le peculiarità venete e in generale settentrionali nonchè le contingenze toscane della „vernacula" usata da Fra Luca nel suo Tractatus.*

---

[1] *I, profesori* Ramon Cardenas e Giorgio Berni dell'Università di Monterrey. che nel 1962 tradussero il Tractatus, espressero nella Dedicatoria la stessa nostra esultazione allorquando dopo molti anni di attesa, ebbero finalmente il famoso originale (del 1523, come noi) onde subito si misero a voltarlo in lingura spagnuola.

[2] *Cfr.* Federigo Melis, Storia della ragioneria, „*Cesare Zuffi*", Bologna 1950, *div.* III.

Il testo italiano del Tractatus è seguito da un glossarietto di arcaismi, regionalismi e latinismi, — vocaboli e forme, — che gioveranno ugualmente al lettore nel suo sforzo di seguire con maggior prontezza il contenuto dell'opera che, in alcuni passi non risulta completamente chiaro. Inoltre l'avervi aggiunto un elenco di sigle e abbreviazioni favorirà, speriamo, il lavoro del ricercatore che desidererà informarsi direttamente sull'originale.

Quanto allo stile del Trattato, ci sia permesso di non andar del tutto d'accordo con quelli che lo hanno biasimato. Agli autori sembra che quel suo carattere sostanzialmente orale, didascalico, cui non manca l'appoggio dei detti e delle massime, tratte dall'uso comune ma anche dal latino, inoltre il procedere chiaro e sistematico dell'autore, rendano al Trattato attrattiva e forza di persuasione. Quanto all'aspetto „composito" della lingua, non ci pare che esso ne sminuisca il valore letterario certo, a patto che il lettore abbia la necessaria cultura filologica.

Per la versione romena del Trattato abbiamo avuto a disposizione, grazie alla nobile comprensione del Prof. Federigo Melis, *la versione spagnuola dei Professori* G. Berni e R. Cardenas. *Inoltre ci siamo copiosamente serviti della versione in lingua tedesca del Prof.* B. Penndorf *(Stoccarda 1933).*

Conservando l'aria antica del testo, nella misura in cui ciò è possibile nella nostra lingua, abbiamo cercato di renderlo facile alla lettura dei connazionali. Abbiamo segnalato in nota i vocaboli difficili, i passi non abbastanza chiari ed i relativi lapsus.

Traducendo altresì il testo della coperta interiore dtlla SUMMA, il suo riepilogo nonchè la bella Epistola a Guidobaldo da Montefeltro, e riproducendo alcune pagine della Summa e del Tractatus de computis et scripturis, gli autori hanno voluto introdurre il lettore nell'atmosfera dell'epoca mediante la parola stessa del Paciolo, e comunicargli oltre il contenuto di tutta la SUMMA, il suo aspetto editoriale e grafico.

Parallelamente alla versione romena abbiamo riprodotto il testo pacioliano, tale quale. Il nostro intervento si è limitato alla punteggiatura, alla separazione delle parole e alla lettura delle sigle e abbreviazioni, lasciando al lettore tutta la facoltà di studiare non solo la lingua ma anche l'ortografia del Trattato.

Gli autori esprimono la loro convinzione che la versione romena del TRACTATUS pacioliano, fornita da commenti, studi linguistici, inquadramenti storici generali nonchè dal suo esito in Romania, corrisponderà al desiderio del Presidente della Repubblica Socialista di Romania, espresso in occasione della solennità del suo incontro con il Presidente della Repubblica Italiana: è necessario „che si diano nuove dimensioni alle tradizionali relazioni fra i popoli romeno e italiano".

POSTFACE

Economic culture is not a luxury but a social need. The economic problems are closely linked with the most ardent matters of history. Economic culture has always held an important place in the development of the human society and in the peoples' consciousness. Neither has it been nor could it be something superfluous. No one could imagine a society in the past or a homo economicus epoch or a homo cosmicus era or even a future society without this social asset *or as the sociologist Durkheim has called it,* the economic *culture.*

In the economic culture the knowledge of accountancy covers a large area. *Since the time of the famous code of laws of Hammurabi up to the public accountancy, the argentarii accountancy of the Silverhouses or the Roman domestic bookkeeping, up to the more recent one in the Italian towns and also up to the present time, the information provided by accountancy with its real and accurate substance has represented the basis for establishing the most efficient decisions at a micro- and macro-economic level.*

A half millenium with a wide specialized literature, with fundamental and applied researches all over the world has proved the power of knowledge and forecasting of accountancy as well as its utility in all social and economic organisms where there are created values.

Accountancy is a millenial science with calculating potentials adaptable to the complex knowledge exigency of economy. It is worth mentioning the Romanian scholars, our great forerunners who were concerned with accountancy, who elaborated theories in this field and put them into practice and taught them in schools.

The choronological calculating accomplished by balance sheet, the calculating of costs, the comparative analysis, forecasting calculations and economico-financial prognoses, all make up the modern concept of accountancy.

Accountancy, as a science, has a wide and manifold field. Its theories are accepted all over the civilised world. Put into practice, these theories open the door towards financial order and equilibrium.

We are proud to have in our Romanian science Professor Dr. Dumitru Voina, the Head of the General Accountancy Department at the Academy of Trade and Industrial Studies in Cluj — Brașov, who is among the first

scholars of world-wide importance who have worked out a division into periods in the accountancy history and doctrines [1].

In 1932 there appeared the famous work Phases in the Evolution of Accountancy *in Cluj and only eighteen years later, Federigo Melis published* Storia della Ragioneria *in Italy and twenty-four years ago, in Brussels, there appeared* Histoire et doctrines de la comptabilité, *written by Dr. Joseph H. Vlaemminck.*

Professor I. C. Panțu, the learned professor of the High Trade School in the town that lies at the foot of Tîmpa, wrote The Science of Accounts *in 1907, proving to be a supporter of the materialistic theory with two series of accounts. In the second decade of our century, the scientist Spiridon Iacobescu in his well-known* Lectures of Accountancy *delivered at the Academy of High Industrial and Trade Studies in Bucharest established the concept of European balance concerning the magnitude of the human effort and the contribution brought by the participants in the World War I and created the juridical-economic patrimonial theory and, at the same time he established the areas of knowledge in the patrimonial field. Three decades later, there appeared national accountancy treatises and papers as well as models of economic policy written by Jean Benard, Alain Pichot, J. Marczevschi etc.*

We meet with many opinions concerning the development of the concept of national accountancy in the socialist economy and theories about the system of national accounts. Everywhere in the social-economic life, accountancy has plentifully contributed and still contributes to the progress of mankind. The accountant economists in different countries have tried to establish the place held by accountancy, its subject matter and the laws governing the working of the bookkeeping substance. Using the electronic calculating equipment, *it is possible to unify the bookkeeping technique, a very profitable consequence for the economic life and the* social work *communities. The explorers in the field of the value motion have transformed accountancy from a very useful branch of knowledge into a living science. The science of accountancy unites harmoniously the abstract speculative theory with the reality of the studied phenomena providing, by means of this duality, knowledge and efficiency. This is the verification of the accountancy science.*

We can also find accountancy as a subject in school programs and it is taught in universities and academies with economic concerns [2]. *Henry Fayol considered accountancy to be „a means of foreseeing" and Johann Fr. Schär thought it to be „an impartial judge of the past, an excellent guide for the present and an essential adviser for the future". The financial-accountant ma-*

---

[1] Dumitru Voina, Faze din evoluția contabilității, *Cluj*, 1932.
[2] D. Rusu, Contabilitatea în programul de studiu la Universitățile din străinătate, tip. „Cartea ardeleană", Brașov, 1948.

nagement is an established fact. The pluridimensional accountant data and information make up the feed-back *in modern economy, intended to substantiate the strategies and the tactics at a micro- and macro-economic level.*

1. *Accountancy, an element of progress in the ancient social-economic epoch*

Accountancy is concernd with all the movements of values expressed in money in a large or restricted area — industrial unit, institution, central or trust, branch etc. — as well as with the economico-juridical relations that are established among the units of the national economy and which give rise to money discounts among them: the accountancy calculations reflect at once the movement and the change of the economic means, as well as the resources following their order of formation and their destination in the process of production. As a whole, accountancy combines harmoniously the abstract theory with the reality of the studied phenomena and, by the mechanism of the discount system, provides multiple information concerning the dynamics of the economic activity. Accountancy is a scientific discipline with its beginnings in the remote past which corresponds to the first stages of the development of the human culture and civilization. „In fact, in all social systems there was a necessity of control and book-keeping, of course, in accordance with the development known by the productive forces of that time, with the society, in general“ [1].

For millenia [2] *man has felt the need to make certain calculations in order to evaluate the results of his activity, thus planning his future decisions and actions on the indications drawn from the present syntheses. Even from the beginning of history, the existence of temples was accompanied everywhere by a sacerdotal organization mentioned by the oldest written documents. We are inclined to believe that the same thing took place at the onset of the written history, as soon as the first temple and the first ziggurat appeared in Sumer. As it is evident in the later written documents, the priests were managers of the gods' goods. „But the administration of the temple riches imposed completely new tasks upon those called to fulfill them and one can suppose that there were trials to find out a way of recording exactly the offerings and their use, for fear the divinity could call to account in case of deficit. This hypothesis is confirmed by facts. In the ziggurat sanctuary the archaeological diggings brought to light a plate bearing a stamp with indentures which, of course, had a numerical significance. This is the first known account-book and the immediate predecessor of a series of accontancy documents“.*

---

[1] *Nicolae Ceaușescu*, Expunere la deschiderea colocviului privind problemele științei conducerii societății, *Ed. Politică, București, 1972, p. 29.*

[2] *Federigo Melis*, Storia della Ragioneria. *Dott. Cesare Zuffi, 1950, Bologna, Idem, V. Cordon childe*, Făurirea civilizației, C. A. Watts Co Ltd. *London, 1965, trad. lb. română, Ed. Științifică, București, 1966, p. 135, ș.u.*

„In summary, the first temple in Uruk signaled the rise of a rural community to the rank of a walled city. It certified that this community had excess of riches gathering in the hands of gods and which are administered by the clergy. Monumental buildings imply a vast organization of work, specialized industries and a rudimentary organization of trade and transport. „At this decisive moment, accountancy and writing come into being (v. Gordon Childe, op. cit.).

Today there is convincing evidence that the peoples of the ancient world, who gained fame by war conquests, but, at the same time, had a flourishing material condition due to a developed trade, did not overlook the benefits from accountancy. The agriculture and industry of Egypt, the rich crops of cereals and fruits in the fertile soil of Mesopotamia as well as the wonderful products of the textile industry gave rise to a movement of values, thus, creating the conditions for the development of trade known in the millenia B.C.

The economic literature brings into the forefront from the Babilonians the oldest book of laws in the world to certify the existence of accountant notes dating from 2000 B.C.[1].

The wonderful and mysterious land called by the Greeks Mesopotamia, „the country between rivers", was a field of battles for a long time, but also a centre of human culture and civilization. The Acadians were defeated by Amorites, a Semitic tribe whose king, Hammurabi, made Babylon a powerful fortress, gave his people a code of laws and made his Babylon a most dreaded ancient empire and the best organized one. In this old juridical monument there are texts which prove the use of the discount and of a certain form of accountancy[2].

In Egypt there were account books and calculating not only in the public administration but in trade as well. „In the so-called tomb of figures near the pyramids of Giseh[3]*, there was discovered the record of a rich man's fortune, which can be considered the oldest inventory". Later on, in Egypt, during the*

---

[1] Le code d'Hammourabi est la plus ancienne collection de lois connue *à ce jour.*

[2] *Hammourabi, le plus important des monarques amorréens est le sixième roi de la première dynastie de Babylone. Certain savants le supposent être Amraphel de la Genèse. La chronologie de cette dynastie reste controversée. Selon Thureau-Dangin, le règne d'Hammourabi se placerait de 2002 à 1960 a.n.e. (cf. nottament* Chronique d'Egypte, *Bruxelles, nr. 41, janvier 1946). Ce fut Hammourabi qui fit de Babylone la capitale de tous les pays d'Euphrate, qu'il tenta d'unifier en un seul corps politique. C'est dans la quarantième année de son règne qu'il fit graver ses „décisions d'équité". Déjà dans le moment juridique d'Hammourabi, on trouve des textes qui attestent la tenue de comptes, tel celui qui est relatif au contrast de commision et qui semble bien constituer l'obligation légale sinon de la tenue d'une véritable comptabilité, tout au moins, de l'enregistrement en forme de comptes de transactions. Conf. Dr. Joseph H. Vlaemminck,* Histoire et doctrines de la comptabilité, *Titre premier,* La Comptabilité dans l'antiquité *p. 14—15.*

[3] *Nu departe de Memphis, piramidele de la Giseh au fost construite sub regii Cheops, Cheprehem și Mencherinus, de la 3427 î.e.n., citat după D. Voina,* Faze din evoluția contabilității, *Cluj, Librăria R. Cioflec, 1932, p. 11.*

Helenistic epoch, at the university of Alexandria, some of the most distinguished professors taught accountancy which had an equal position with Philosophy, Music, Astronomy, Philology etc. [1].

At last, the area of culture and civilization changes its place. The Aegean peoples brought the old civilization in Europe. The Greek cities had their citizens educated in all domains. They created new forms of governing, new literary genres and new artistic ideals under the saying „Everything with measure". The Greeks who founded many colonies on the Western Mediteranian coast, carried on a well developed trade by means of their commercial towns. Thus there appeared a kind of merchants called trapezites, who dealt with exchange of coins and bank transactions.

Studying the development of accountancy in Greece, Dr. Joseph Vlaemminck says that the trapezites had two kinds of accountancy books : ephemerides or diaries and trapezitika grammata — account books [2].

With the Romans, the trade with money was free. The shortage of money and especially the exchange of coins which came from the numerous subjected provinces, required an exchange office. This task of exchanging was fulfilled by bankers who, it is thought, came from Greece too. After the exchange transactions there followed the intermediary ones, i.e. investing funds and making payments to somebody's order or on somebody's account. With time, they came to be called jewellers. *The silverhouses received cash deposit and later on, they gave loans bearing interest. It is well to know that one of the powerful weapons used by Romans to conquer the world was the law. The Roman citizen's acts and behaviour in society were established by law. Besides the need the bankers felt to keep their accounts in order, in view of the varied exchange, deposit and loan transactions, a legal requirement was also involved, which obliged them to record their activity so that they could demonstrate, before the law, possible litigations with their depositors or debtors and offer evidence, in fiscal matters, whenever required to do so.*

The registres kept in silverhouses were : adversaria, codex accepti et expensi and codex rationum. These three registers kept by the Roman bankers show the evolution of a concept in the very important domain as that of the banking financial system.

Roman law is superior to all the other ancient laws and is „the most original contribution of the Romans to civilization" [3]. *The Roman laws reveal a particularly inventive spirit, generated by the need to adapt the old law" jus civile" from the law of the 12 tables to the intense economic life of the people who, owing to political reasons and by successful war enterprises, comes more and more in touch with foreigners.*

---

[1] *Dr. Joseph H. Vlamminck,* Histoire et doctrines de la comptabilité, *1956, p. 21.*

[2] *Ibidem, p. 31.*

[3] *I. Cătuneanu,* Dreptul roman, *prelegerea din 17.XI.1919, ținută la Universitatea din Cluj.*

The institution of the Roman law, largely copied by the contemporary society, was the subject of a careful organizational thinking both for the individual life and for the ancient Roman community. Establishing the juridical capacity of the individual linked to status libertatis, civitatis *and* status familiae, *the Roman jurists had come to define what can be subject of the law. Several centuries B.C. the Roman law legislated property. Dividing the goods into* res extra patrimonium *and* res quae in patrimonium nostrum sunt, *it is established the object which lawfully belonged to a person. Then, linking the participation to the Roman public life with size of the patrimony, with the individual's contribution to the state duties, the legislator included, with time, into the notion of patrimony, person's debts and obligations which could be estimated in money. Out of these has partly sprung the impulse towards the patrimony.*

The Roman private accountancy and the public one were carefully organized. Liber patrimonium, codex accepti et expensi, adversaria *and* codex rationum *were the fundamental registers kept by pater familias (head of the family) in the so-called private accountancy. The functioning of the fiscal mechanism, the establishing, levying and using of taxes and public income can't be conceived without systematic calculations and without a good organization of the accountancy. The most important registers of the public accountancy were:* breviarum, tabulae publicae, codex accepti et expensi *and* calendatium [1].

2. The Paciolo moment in the economic culture

A river in the plain runs freely and smoothly and its bed is well formed. But only following its way up to its spring and seeing its fight with the mountain and the cataracts created among the rocks can we make a clear idea about its whole course [2].

Accountancy has a millenary history. Investigating and knowing the way in which it came into being and has developed is without doubt a necessity for its complete understanding and for a profound study of this science. Owing to its characteristic method, the science of accountancy offers information of the past concerning the process by which values were created and were in circulation and it is able to create new judgements, modifications in economico-financial actions and even to interfere to create remedies when necessary.

The systematic operations of accountancy, its synthesis of close calculation bring light in the socio-economic life all over the world.

One half of a millenium proves its power of knowledge and its great utility.

---

[1] D. Voina, *Din evoluția contabilității, Cluj*, 1932, p. 28.
[2] D. Rusu, Teorii și sisteme de conducere a contabilității pe plan mondial, *Litografia Universității „Al. I. Cuza" Iași*, 1975.

„Accountancy, as a means of control and ideal synthesis of the process becomes so much the more necessary as the process of production takes place more on a social scale and loses its individual character : therefore, it is more necessary in the capitalist production than in the handicraft wares or in the small-scale farm production, it is more necessary in the socialized production than in the capitalist one. The expenses required by accountancy diminish however, as the production concentrates itself, and diminish even more as it becomes more and more a social accountancy" [1].

The specialized literature has never had an author more commented upon than Luca Paciolo, neither has it had a more admired work than his Model Treatise. Doctor J. Vlaemminck thinks that this famous treatise has over 1,700 commentators. It is also worth mentioning that Goethe, in his work Wilhelm Meisters Lehrjahre, *says that accountancy is an admirable creation of the human soul. Some authors rightly wondered how Paciolo, a representative of the church, could go down to merchant's business and try to synthesize some rules in order to guide business by meticulous accounting calculations.*

„...We should know that this learned monk had come out of the peaceful atmosphere of religious meditations, travelled a lot and got from the domain of commerce much and solid specialized knowledge. Later on, the peace provided by the monastery cells which were not in contact with the worries of the outside world, helped him with his researches and nobody could have more time for writing than a monk and nobody could be a better person to study the secrets of accountancy than a mathematician" [2].

The theory of digraphic calculation was and has remained a progressive theory, it is extremely valuable and useful as it has come out of the same spirit as the systems of Newton and Galilei or as the theories of modern Physics and Chemistry. It was natural that one of the rich Roman succession there should be born on the soil of Italy an impetus towards new conceptions, not only in literature and the arts, but also in the field of socio-economic relations. The great epoch of the Renaissance broadened the scope of human knowledge opening it towards higher forms of life. The professional activity and the manufacturing production, the organization of factories and the intense commercial life, all needed the help of sciences and of the scientific techniques. Under these circumstances there was created the necessity for a study of concrete economy, a half millenium ago, a generalization of practice as did the scholar Luca Paciolo.

Paciolo's name has remained an important one and it will be so in the centuries to come, because he knew how to present wisely and with genius the rational core of accountancy in a double way. The new system of digra-

---

[1] *Karl Marx și Fr. Engels.* Opere, *vol. 24,* București, *Ed.* Politică, *1967, p. 143.*

[2] D. *Voina,* Faze din evoluția contabilității, *Ed. Librăria R. Cioflec, Str. Universității 3, Cluj, 1932, p. 64.*

phic calculation eliminated the empiricism and narrow practicalness. There were established rules and models for knowing and foreseeing the economic phenomena and the juridical relations which cause movements of values. The first economic model was the account. The discovery of the account „as a means of economic calculation“ and Scrittura Doppia, *with the bundle of rules centered into a system coincides with the great scientific and geographical discoveries but at the same time, with the beginning of a new economic life. The modern epoch receives among its means of progress and culture a system of calculation applied to the economic realities with special reference to the knowledge of the whole movement of values and to the establishment of the efficiency of the economic acitivity.*

★

In the course of centuries the science of accountancy has become a factor of progress, with educative significance in the social economic environment. The more so today, under the conditions of the great technical progress — as a result of the modern scientific revolution — and with the growing complexity of the tasks involved in the work of building socialism, the problem of control and bookkeping becomes essential in achieving an adequate management with good results in the socio-economic activity“ [1].

According to Edmond Degrange, in France, the course of the theoretical researches in taken up again at a superior level by P. R. Coffy. The learned definiton given by Coffy about the subject has new prospects and new points of view have been adopted in treating the fundamentals of accountancy. The paternity of some new models of thinking and creativity should be attributed to G. D. Augsburg, Fr. Hügli and Johann Fr. Schär in the last century. The Italian schools cannot be forgotten: the Lombard, the Toscan and the Venetian schools with the exceptional contribution of their representavise Francesco Villa, Giuseppe Cerboni and Fabio Besta. In the 19th century, the name of the Romanian professor Teodor Stefănescu had a prominent place among these scholars. Here is his conception „Order is light: where there are administered funds without accountancy which is the science of order — there is only darkness“.

Paciolo's treatise came in the line of preoccupations which continued enthusiastically the brilliant creations of the Renaissance and popularized the knowledge useful for life. This book was required by the needs of the time, because the order established by Scrittura Doppia *in economy was connected with the prevailing tendencies of the new social economic system, whose beginnings became evident by means of the large sphere of the commercial capital.*

---

[1] *Nicolae Ceaușescu,* Expunere la deschiderea colocviului privind problemele științei conducerii societății, *București, Ed. Politică,* 1972, p. 29.

Today, the evolution of the accountancy thinking goes towards establishing the fundamental theoretical principles necessary to rationalize the practical works and the use of electronic equipment at a micro- and macro-economic level, In the field of accountancy we find fundamental and applied researches today. It is both theory and practice. Its object represents a symbol of thinking and its method has consolidated precaution and financial equilibrium in economy.

The policy promoted by socialist Romania to develop science and culture has revaluated the right connection between the fundamental research and the scientific and technical creation in all fields of activity. We should also mention the documents of the 12th Congress of the Romanian Communist Party which are realistic reformulations concerning the fundamental research, that is, to stimulate the efforts which could provide resources of ideas and solutions for the future.

From an epistemological point of view, the science of accountancy has a great power to mirror the information of the economic, social and financial realities. Not only the changes in the national property or the models of the national income, but also some models of economic policy and the decisions of a high economic productivity have their basis in the digraphic system of calculation, in the synthesis of accountancy. This task has been fulfilled by the accountancy in double entry for a long time and in is amplified more and more in the universe of the movements of values. For the authors of this work, the research has taken a long time and has been carried out with passion and devotion. We have met with certain difficulties. Many confrontings, incursions in the vast specialized economic literature and the choice of scientific opinions about Luca Paciolo — the man and the work — have been actions that have given us many satisfactions.

Felix qui potuit rerum cognoscere causas!

The serious co-operation between two specialists, an economist and a philologist has deeply anchored the Paciolian treatise in the economic culture and made it better known to the Romanians. Being republished according to serious linguistic criteria, the treatise will be known outside our country too.

NOTĂ BIBLIOGRAFICĂ

Baxter W.T.-Davidsohn: *Studies of Accounting Theory*, London, 1962.

Bérence Fred, *Renaşterea italiană*, vol. I—II, 1966, traducere de Maria Carpov, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1969.

Berni Giorgio y Cardenas Ramón, *Fray Luca Paciolo: Tractatus de computis et scripturis-Tratado de cuentas y de la escritura*. Traducción, adaptación y anotaciones. Monterrey, N.L. México, 1962.

Buşulenga-Dumitrescu Zoe, *Renaşterea — umanismul şi dialogul artelor*, Ed. Albatros, Bucureşti, 1971.

Delumeau Jean, *Le développement de l'esprit d'organisation et de la pensée méthodique dans la mentalité occidentale à l'époque de la Renaissance*. Editions „NAOUKA", Direction de la littérature orientale, Moscou, 1970.

Engels Friedrich, *Dialectica naturii*, Bucureşti, Ed. politică, 1966.

Galperin, Kiparisov, Leontiev, *Curs teoretic de evidenţă contabilă*, trad., Bucureşti, 1949.

Marx Karl şi F. Engels, *Opere*, vol. 24, Ed. politică, Bucureşti, 1967.

Melis Federigo, *Storia della Ragioneria*, Dott, Cesare Zuffi Editore, Bologna, 1950.

Migliorini Bruno, *Storia della lingua italiana*, ed. III, Firenze, 1961.

Oţetea Andrei, *Renaşterea*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1964.

Oţetea Andrei, *Renaşterea şi Reforma*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1968.

Penndorf Balduin, *Luca Pacioli: Quellen und Studien zur Geschichte Betriebungswirtschaftslehre*, Poeschel Verlag, Stuttgart, 1933.

Ricci Ivano D., *Fra Luca Pacioli*-l'uomo e lo scienziato-(con documenti inediti). Stab. tip. „Boncompagni", Sansepolcro, 1940.

Rusu Dumitru, *Contabilitate generală*, Ed. didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1970.

Rusu Dumitru, *Bazele contabilităţii*, Ed. didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1980.

Rusu Dumitru, *Secole de progres în teoria contabilităţii*, în rev. „Evidenţa contabilă", nr. 12/1964.

Rusu Dumitru, *Tradiţii în cultura economică românească*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, sect. III, (Ştiinţe sociale) (b), Ştiinţe filozofice, economice şi juridice. T. XIV, 1968.

Rusu Dumitru şi Ştefan Cuciureanu, *475 de ani de la apariţia lucrării Tractatus de computis et scripturis a lui Luca Paciolo*, (Veneţia, 1494)

„Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" Iași (serie nouă) — sect. III c. Științe economice, T. XV, 1969.

Tagliavini Carlo, *Le origini delle lingue neolatine*, ed. IV, Casa editrice Prof. Riccardo Pátron, Bologna, 1964.

Vasari Giorgio, *Le vite dei più eccellenti pittori, scultori ed architetti del Rinascimento.*

Voina D., *Faze din evoluția contabilității*, Cluj, 1932.

Vlaemminck Dr. Joseph, *Histoire et doctrines de la comptabilité*, Bruxelles, 1956.

INDEX SELECTIV DE NUME

N

O

P

Q

R

S

CUPRINS

TRACTATUS DE COMPUTIS ET SCRIPTURIS

TRACTATUS DE COMPUTIS ET SCRIPTURIS